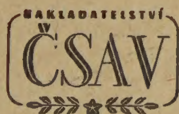
ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD
SLOVANSKÝ ÚSTAV

SLAVIA

časopis pro slovanskou filologii

Ročník XXIV PRAHA 1955 Sešit 1

OBSAH

ČLÁNKY:

MATERIÁLY:

KRITIKY A REFERÁTY:

ZPRÁVY:

Nové etymologie

Věnováno prof. Machkovi k šedesátinám

Karel Janáček

Všem mým etymologiím, které zde podávám, je společné to, že jsou „nepravidelné“, ale tlak celé řady dvojic a shoda nebo blízkost významová ukazují, že hláskové response lze proti mladogramatikům rozšiřovat. Tak tomu učí právě prof. V. Machek. Mé první pokusy z let třicátých, uveřejněné částečně pod čarou v referátu [Naše věda 15 (1934) 198, týká se slov *krysa, slěpъ, žvìrblis, žiógas*] zapadly tak, že Vasmer má, ještě po 20 letech, ve svém ruském etymologickém slovníku pod heslem *krysa* sice týž výklad, ale s dodatkem Christiani mündlich (za upozornění děkuji Dr E. Havlové) a E. Fraenkel v r. 1953 [Ztschr. für slav. Phil. 22 (1953) 91 — za upozornění děkuji kol. Trostovi] etymologisuje lit. *žãbalas* beze zření k slovanským tvarům. Připomenu proto ze svých starších etymologií i v dnešním článku to, co pokládám za věcně nebo metodicky důležité. Nepokouším se o výklad hláskových nepravidelností — bývají vykládány expresivností slov nebo přejímáním z předie. jazyka — stačí mně juxtaposice dvojic.

1. Střídání znělých a neznělých: Lit. *žiógas-šóku:* litevské slovo *žiógas* (psáno i *žógas)* „kobylka“ uvádí Leskien, *Bildung der Nomina im Lit.*, 523, jako jediný příklad substantiv na *-gas* a spojuje je hypotheticky se slovesem *žióti* „hiare“. Špatnou etymologii i ojedinělý suffix odstraníme tím, že spojíme *žiógas* se slovem *šóku* „skákati“. Pro tuto dvojici máme řadu významových paralel, tak franc. *sauterelle* — *sauter,* dále něm. *Heuschrecke* k sthn. *screckôn* „skákati“, lit. *skerỹs* „kobylka“ k řec. σκαίρω „skáči“ (za toto upozornění děkuji prof. A. V. Isačenkovi) atd.

Slov. *slěpъ* — lit. *žlìbas, žãbalas:* vedle slovanské ablautové dvojice *slěpъ* — *oslьpnǫti* máme celou řadu litevských slov, ukazujících k témuž významu. Společná je všem těm tvarům znělost. Tak Leskien, *Ablaut der Wurzelsilben im Lit.,* 358, uvádí *ap-žlimbu, žlibti* „Triefaugen bekommen“, *žlìbas* „triefäugig, blödsichtig“, vedle toho *žlebiu, žlėbti* „schwach sehen können“. Dále sem jistě patří — třebaže je Leskien nespojuje — výrazy citované na téže straně: *žilpstù, žìlpti,* „dunkel, trübe werden (von den Augen)“, *ap-želpìmas akiú* „Augenverblendung“. S těmito slovy spojuji i lit. *žãbalas* „slepý“, které Leskien, *Bildung,* 475, uvádí jako ojedinělé adjektivum, tvořené sufixem *-alas.* I zde zbavíme litevštinu této anomalie tím, že přijmeme metathesu ze *žalabas.* Pro tento způsob tvoření adjektiv má Leskien

ib. 591 čtyři doklady. Myslím, že pro nezvyklou střídu *žlìbas* — **žalabas*, připomínající vnějšně typy přímo indoevropské, můžeme najít v litevštině paralely: vedle *bìldénti* „klopfen" (cituji vesměs podle Niedermannova slovníku) máme zněny i *baladóti*, vedle *glùdė* „Wetzstein", máme *galándu* „wetzen", vedle lot. *klibs* „chromý" je lit. *kàbaluoti* „kulhati", zde předpokládám rovněž metathesu. U plných tvarů jako *žãbalas* je možno počítat s anaptyxí středního vokálu, srov. *ašarà* stind. *aśru*. Pro lotyštinu dosvědčuje anaptyxi Endzelin, *Let. Gr.*, 105—106.

Lit. *guoglỹs* — lit. *kãklas:* Niedermann má heslo *guoglỹs* s významem „Mensch mit langem Hals". Není pochyby, že toto slovo je původem totožné se slovem *kãklas* „krk". Ale Kurschat ve svém lit.-něm. slovníku uvádí místo toho slovo *goglỹs* „Fresser". I tento výraz jistě souvisí se slovem *kãklas*, význam může zprostředkovat naše slovo *krkoun*.

Slov. *chlapъ* — něm. *Kalb:* přidávám k neuspokojivým výkladům tohoto slova další pokus. Po Machkových studiích je expresivní změna *g* > *ch* ve slovanštině zaručena, tak naše **cholpъ* může být totožné s něm. *Kalb*, ide. **gol-bho-:* obě slova se liší jen znělostí souhlásek. Rozchází se ovšem význam. Ale problém lze rozložit: významový poměr dvojic *chlap* „poddaný člověk nízkého rodu" a *chlapec* má blízké analogie ve dvojicích *robě* — *rab, pachole* — *pacholek*, csl. *otročę* — *otrokъ;* litevskému *vaĩkas* „chlapec" odpovídá v nářečí žemaitském *vaĩkis* „pacholek", oba významy spojuje lat. *puer* a řec. παῖς. Německé *Knabe* mělo ve stř.-hn. i význam „Diener". Staročeské *chlápě* pak ukazuje na *-nt-* kmen, kam patří zejména slova označující zvířecí mláďata, srov. csl. *agnę, telę* atd. Opět najdeme řadu slov, jež označují jak lidské, tak zvířecí, t. j. původně nerozlišené „mládě". Patří sem csl. *junьcь*, které má význam i „mladý býk", dále lat. *iuvencus*, lit. *jaunìkis* „Tierjunges, Junggeselle". S něm. *Kalb* je totožné angl. *calf*, jež znamená i dítě; řec. βρέφος označuje mládě lidské i zvířecí, etymologicky je s ním totožné csl. *žrěbę*, čes. *hříbě*. Konečně stind. *vatsah* znamená „chlapce" i „tele". Etymologie slova *Kalb* je známá, ve stind. mu odpovídá *garbhah* „Leibesfrucht".

2. *Metathese: a) středního a koncového konsonantu:*

Gъrbъ — *gybati:* slovo *gъrbъ* jsem spojil s lit. *kuprà* „hrb" [Slavia 22 (1953) 322]. Ale lze jíti dále. Srovnáme-li na př. dvojice *Buckel* — *biegen*, lit. *kreivỹs* „hrbáč" — *kreĩvas* „křivý, ohnutý", řec. κύπτω „ohýbám" — κῦφος „hrb", pak můžeme, předpokládáme-li metathesu, spojit i slov. *gъrbъ* s *gybati*. Ve slovanštině se *-r-* necítilo již jako sufixální a mohlo se proto snadno přesmyknout s *-b-*. Nepřesmyknutému tvaru odpovídá lit. *kuprà*.

Čes. *kyčle* — lit. *kùlšė*: obě slova mají týž význam a lze je spojit, uznáme-li metathesu a veláru ve slovanštině proti lit. palatále. Doposud spojoval Berneker lit. *kùlšė* jen s bulh. *kъlka*, které sem jistě také patří.

Lit. slovo *gamulà* „bezrohá kráva" mohlo by mít — srovnáme-li je s trojicí výrazů *žãbalas-*žalabas-žlìbas* — teoreticky tyto oslabené varianty: **gluma* a **gmula*. A opravdu existuje adj. *glùmas* „bezrohý" a *mùlas* rovněž

„bezrohý". (Skupina *gm-* v litevštině neexistuje.) Machkovo spojení *komolъ* s řec. κόλοβος [Listy filol. 72 (1948) 71] ukazuje na metathesu i na neznělé varianty.

b) Náslovného a středního konsonantu:

Lit. výraz pro „žlunu", *lemetà,* se vyskytuje i v podobě *meletà* (také *malatà* a *maletà).* Podle tohoto evidentního případu lze spojovat i jiná slova. Lit. *mašalaĩ,* jehož význam udává Kurschat jako „kleine Mücken" nebo „Fliegen", souvisí jistě s lit. *šamalė̃lis* „komár", což je odvozené od **šamalas.* S tímto slovem lze spojit slov. *komarъ,* protože v slov. bývá leckdy velára proti lit. palatále a sufix *-r-* a *-l-* se střídá, srov. lit. *víesulas,* slov. *vichъrъ.* Dosavadní spojení slova komár se slov. *čmel,* jistě onomatopoickým, se tím nemusí rušit.

c) Náslovného a koncového konsonantu:

Skvělá Machkova etymologie slov. *Veles* se stind. *Sarva* předpokládá, podobně jako *margo-kroma,* záměnu prvního a posledního konsonantu. Téhož druhu je i má etymologie lit. *pláukas-chlupъ,* kde přistupuje expresivní *ch* < *k* [Slavia 22 (1953) 322]; dnes připojuji další slovo. *Krysa* může být totožné s lit. *žiùrkė* s týmž významem. Předpokladem je podobná záměna znělé a neznělé ie. palatály, jaká je ve dvojicích *slěpъ-žlìbas* a *kyselъ-gaužóti* [viz Listy filol. 59 (1932) 419]. Mé starší spojení *krysa* — *gryzati* se tím nemusí úplně rušit. Mohla být starobylá slovesa *gryzati,* lit. *gráužti,* jimž se snad přizpůsobilo slovo, které máme zachováno v lit. *žiùrkė,* slov. *krysa.*

Karel Janáček

Jména západních Slovanů u Geografa Bavorského

Jaromír Spal

Jedním z nejstarších pramenů zpráv o západních a východních Slovanech je zápis t. zv. Geografa Bavorského, podle Zakrzewského[1]) z 2. desítiletí až ze 3. čtvrtiny 9. století. Šafařík[2]) jej datoval 866—890. Názory na jeho spolehlivost se značně liší. Zatím co na př. Novotný[3]) mluví o něm jako o prameni neúplném a nejasném a uvádí domněnku Králíčkovu,[4]) že jde zčásti o opakování téhož výčtu z jiného pramene, Vaněček[5]) jej pokládá za poměrně spolehlivý soupis, který má zprávy „celkem přesné a logicky podané“.

Naposled R. Turek ve Slavii 23 (1954) 47 n. uvažoval o tomto pramenu v stati *K otázkám českých kmenových území* a vyzýval filology k spolupráci na rozluštění jmen tohoto dokumentu. Není pochyby, že je to požadavek správný: zde máme jeden z úseků, na němž filologie pracuje společně s historií (a prehistorií), studujíc tak vývoj jazyka v souvislosti s dějinami společnosti. Filolog se tu však octne ve velmi těžké situaci, stoje před úkolem etymologisovat jména, jejichž zápisy jsou nejen nespolehlivé, nýbrž i se vší pravděpodobností pokažené. O význam předpokládaného slova se teprve opřít nemůže, už proto ne, že mu není snadno být zároveň odborníkem v historii a archeologii. Nemá ani k disposici originál listiny, aby mohl posoudit, do jaké míry jsou jeho úpravy zápisů jistě zkomolených správné. Takové upravování zápisů je věc velmi choulostivá zejména pro filologa; je tu vždy nebezpečí, že při něm převládne petitio principii. Proto filologové sami nerozřeší těchto problémů, ale mohou aspoň podat svůj výklad k některým dílčím problémům s hlediska filologického, jak se o to snaží tento článek.

První jména onoho zápisu jsou celkem snadná. *Nortabtrezi* jsou jistě severní Obodrci (snad Vagrové?). *Vuilzi* jsou Vilci čili Lutici, *Linaa* pak patrně Gliňané. Ale už následující *Bethenici* sotva se mohou spojovat s „Belesem“ nebo „Belxa“. *Pagus Belesem* je patrně název krajiny *Běla Zem'a*, jiným názvem snad *Bělsko* (Belxa). Obyvatelé by se jmenovali **Bělozem'ane* nebo **Bělščane* nebo **Bělozemci*, ale i od tohoto slova je tvar *Bethenici* příliš

---

[1]) *Opis grodów i terytoryów z północnej strony Dunaju czyli t. zw. Geograf Bawarski*, Lwów 1917.

[2]) *Slovanské starožitnosti*, 1. vyd., 980 n.

[3]) *České dějiny* I/1, 500 n.

[4]) *Der s. g. bairische Geograph und Mähren*, ZGMSchl. 2, 216 n.

[5]) *Prvních tisíc let...*, Praha 1949, 40 n.

vzdálený. Šafaříkovi *Větnici*, uváděni na tomto místě, jsou filologicky pravděpodobnější (šlo by tu jen o vysvětlitelnou záměnu *v* — *b*).

Podobně je rozpor u následujícího jména *Smeldingon*. Spojovat je se Semčici (zapsáno *Zamzici*) je příliš smělé a filologicky nepřijatelné. Tvar *Smeldingon* není koruptela (má i jiné doklady *Smeldingi*, viz Šafařík Sl. st. § 44). Šafařík nazývá tento kmen *Smolinci*, podobně Niederle (*Rukověť*, 118). Přípona *-ingi* je patrně germánská náhrada za slovanskou — rovněž patronymickou — příponu *-ici;* z toho by spíše plynul tvar **Smolnici (d* místo *n)* od osobního **Smolen* (polab. *Smölen*). Věcně vadí, že takto je porušen pořad jmen kmenů od severu k jihu. Ale totéž je i u následujícího jména *Morizane*, zřejmě *Moričané* podle jezera Morice (= malé moře, Müritz-See v Meklenbursku). — Ostatně teprve vedle nich („iuxta illos") sídlí *Hehfeldi*, což je patrně německý název Havolanů (*Hevel, Hehfel* s přisunutým *d* asi mylnou etymologií podle „Feld" = pole). Následuje velký celek *Surbi* (= Srbové, dnes Lužičtí, tenkrát v dnešním Sasku) a rovněž srbský kmen *Talaminzi*. Tento název je doložen v různých formách víckrát; obyčejně se čte *Daleminci*. Šafařík má toto jméno za „zkažené", Kucharski[6]) navrhuje *Tłumińci*, ačkoli pro toto čtení doklady právě nesvědčí. *Beheimare* značí asi opravdu jihočeskou, resp. předdunajskou oblast doudlebskou (významný kmen Doudlebů není jmenován). Název je však ve tvaru německém podobně jako následující *Marharii* s latinisovanou koncovkou. Řeka Morava měla germ. název *Marahwa, Marha;* odtud *Marharii* — Moravané. Po výkladu o kmeni *Vulgarů* se objevuje jméno Moravanů ještě jednou, a to ve formě *Merehanos:* „Est populus quem vocant Merehanos". Obyčejně se přijímá, že tu jde o dva kmeny: *Marharii* jsou obyvatelé severní Moravy, *Merehanos* jižnější části (při dolním toku Moravy a při Dunaji, resp. Pannonie). Tvar *Merehanos* připomíná zřejmě slovanský tvar Moravany; zaráží jen dvojí *e* místo *o* - *a*; *h* může být reminiscencí tvaru německého nebo přechodovou souhláskou místo intervokálního slabého *u̯*. Je však zajímavé, že severní, tedy vzdálenější Moravany konstatuje prostě pod něm. tvarem *Marharii*, kdežto o jižních, kteří musili být sousedy franské říše, praví „Est populus, quem vocant..."; tedy podle informace z druhé ruky, patrně z pramene slovanského. (Šafařík mluví o „zchytralém Bulharu" jako o informátoru G. Bav.). Naskýtá se tu otázka, zdali tu nejmenuje totéž jednou jménem německo-latinským a po druhé slovanským. Je tu ovšem rozdíl v počtu hradišť, avšak nevím, zdali ony údaje lze považovat za spolehlivé.

Zbývá tu konečně jméno *Vulgarii*. Není-li to vůbec nějaký překlad (lat. *vulgaris*), pak je tu nejsnazším vysvětlením, že jde o Bulhary. Nijak nevadí, že zápis uvádí jen národy na sever od Dunaje. Bulhaři jeden čas — právě v 9. století — ovládali nejen oblast asi dnešního Rumunska, nýbrž i Velkou nížinu uherskou na východ od Dunaje. (Doklady viz u Šafaříka,

---

[6]) Polska w zapisce karolińskiej zwanej niewłaściwie Geografem Bawarskim. Lwów 1925.

Slovanské starožitnosti, § 30; srov. též jméno *Pešť*). Vadí jen, že nebyli přímými sousedy franské říše, ale snad na krátkou dobu ani to není vyloučeno. Kdo jiný by mohl být „populus multus“ a „regio immensa“? Jistě ne nějací Važané, jejichž sídla by nadto připadala asi do centra Velkomoravské říše. Filologicky je přechod *Vulgarii—Važane* nemožný a předpokládané koruptely takovéhoto dosahu jsou filologicky neřešitelné.

V druhé řadě jde podle přijímané teorie Vaněčkovy o Slovany severní. Začíná se východními Obodrci (*Osterabtrezi*). Už druhé jméno, *Miloxi*, je však nejasné. Začátek *Milo-* je s největší pravděpodobností slovanský, ale se jménem *Miloradz*, vzniklým od osobního *Milorad*, souvisí jen v prvé části. Přímo od jm. *Miloradz* celé jméno odvozovat nemůžeme, i když připustíme koruptelu. Souhláska *r* je jedna z nejpevnějších a sotva by se v přepise neobjevila. Šafaříkovo čtení *Milkovci* (od os. jm. Milek) je daleko přijatelnější (přesmyknutí k **Milkovci>Milokvci-Miloxi*). Ale o takovém kmeni v oněch končinách nic nevíme.

Následují dvě nejzáhadnější jména: *Phesnuzi* a *Thadesi*. První z nich se pokouší Turek spojovat s názvem řeky *Prosnice* v Pomořansku. Tato řeka se jmenuje německy *Persante*, což by mohlo vést i k jiným výkladům: tak od kořene **berg-* (břeh, stráň, svah). Zde bychom mohli předpokládat **Beržank*a (vlévá se do moře u Kol*bergu*). To sice vypadá poněkud lépe pro spojení se jménem *Phesnuzi*, ale ve skutečnosti nám to není mnoho platno, protože pak by se jmenovali buď obyvatelé po řece (**Beržančane*) nebo — méně pravděpodobně — řeka po obyvatelích **Beržanech* nebo snad **Beržancích*; ale od jména **Beržanci* k přepisu *Phesnuzi* je pořád pro filologa daleko. Musili bychom to považovat za špatný opis m. *Persanzi*. To všechno je příliš nejisté.

Ještě horší je to se jménem *Thadesi*. Šafařík si z toho filologicky vykombinoval *Djadoše*, o nichž však „více říci nemůže“. Turek myslí na souvislost se jmény místními *Tczew* nebo *Truso* (*Trius*), ale i zde jde patrně o náhodnou shodu počáteční hlásky. Jméno *Tczew* je patrně z osobního, jméno *Truso* má *r*, jehož reflex sotva můžeme spatřovat v psaném *h* nebo *d*. Nadto je zvláštní i forma jména *Thadesi:* není to ani obyvatelské na *-jane*, ani patronymikum na *-ici*. Nejspíše bychom zde hledali zakončení *-eši*, což by ukazovalo k formě hypokoristické. To je věc docela dobře možná, ale pak asi nebude možno tu vycházet od místního jména. — Máme-li však už připustit důkladnou koruptelu, bylo by snad možno vidět v zápisu slovanskou formu názvu neslovanského kmene *Jatvěgů* — **Jatvędzi* (něm. *Jatwingen*, pol. *Jadźwingi*, rus. *Jatvjazi*). Sídliště v okolí dnešního Grodna by souhlasilo.

Zato jméno *Glopeani* je možno hladce vyložit jako *Gopljany*, obyvatele okolí jezera Gopło. Přesmyknutí *l* se dá dobře vysvětlit.

Název *Zuireani* bychom nejlépe čtli *Svirjane*, jak učinil již Šafařík. Ten vyložil také tuším správně tento název: „obyvatelé okolí jezera dodnes řeče-

ného Svir v gub. Vilenské" (na východ od Vilna). Šlo by tu asi o část Krivičů. Spojovat toto jméno se jm. *Suraż* by bylo těžko. Grafika k tomu nijak nevede (*i*, *e* a naproti tomu nedostatek *z*).

Busani jsou tařka jistě *Bužané.*

Následuje řada názvů kmenů východních, některých známých i odjinud, jiných nikoli. Čtení Šafaříkovo je tu většinou s hlediska filologického přípustné. Vraťme se ke konci výčtu, o němž mluvil Turek.

Jsou tu jména *Vuislane* — Vislané, *Sleenzane* — Slęźane, Slezané; *Lunsizi* — Lǫžici; *Dadodesani* — Dědošané, známí i odjinud, *Milzane* — Milčane; toto jméno Kucharski jistě správně spojuje s koř. *měl-* (mělký), nikoli *mil-*. Rovněž dobře je možno vysvětlit *Opolini* — Opolané, *Golensizi* — Golęsici-Holasici.

Záhadná jsou však jména: 1. *Besunzane.* Šafařík četl *Besunčane* a spojoval s městem *Businc* „na pravé straně Odry" (též u Dětmara Merseburského). To je nejisté a ani filologicky plně nevyhovuje. Vaněček četl *Bzenčané* a spojoval s *Bzencem* na Moravě, což celkem vyhovuje filologicky (ačkoli bychom pak čekali spíše **Busenzane* — *Bъzьnьčane*), ale nikoli věcně.[7] Sotva však by bylo možno číst *Besunzane* = Pšované, jak navrhuje Turek. I kdybychom dosadili za *b* — *p*, *'ь* — *e*, *s* — *š*, je tu skupina *unz-*, která nemůže znamenat *-ov-*, leda by šlo o koruptelu tak značnou, že pro ni nemá filologický rozbor smyslu. — Pomýšlel jsem také na výklad z **Bozenščané* — obyvatelé Bozenska, území na jih od Prahy. Avšak toto jméno je doloženo až v 11. stol., a to spíše ve významu správní jednoty (župy) než kmene. Otázka zůstává nerozřešena.

Zato je snad možno číst *Vericane* — Drevičané, jak navrhuje Turek. Dásňové hlásky *d* a *r* snadno splývají, takže je možno slyšet *Revičane* a z toho přesmyknutím *Veričane.*

2. *Fraganeo* podle všech známek je opravdu pražské knížetství. Filologicky ovšem není věc tak jednoduchá. Nepřekvapuje ani počáteční *f* místo *p* jako spíše *g* místo očekávaného *ž*; v 9. stol. už byla palatalisace provedena. Čekali bychom tedy spíše zápis *Frasane*, resp. *Frasano(rum).* Dalo by se tu však myslit na vliv kontaminace jména obyvatelského se jménem místa, a to tržiště velmi známého: *Pražane* × *Praga* >**Pragane.*

3. Po něm následuje jiné záhadné jméno *Lupiglaa.* Spojení se jménem *Iglava*, na které myslili *Zeuss* a *Kucharski* (Zapiska, str. 8), je násilné. Už Šafařík četl *Lupoglava* a srovnával se stejným jménem řeky v Rusku. Soudil ovšem, že tu jde o „mythologické pojetí". Výklad je prostší: jde tu asi o přezdívku, buď **Głupa głava* — pl. *Głupy głavy*, kontaminací *Głupygłava-Lupiglaa* (*g* před velárním *ł* mohlo snadno zaniknout), nebo spíše **Lupigłava*,

---

[7]) Svůdná je poznámka českého vydání Pulkavovy kroniky: „kniežete ze *Bzena* (ruk. L z *Bezna*), jemužto nynie Mielnyk řiekají" (vyd. Emler — Gebauer, Fontes Rerum Boh., 18 b). Bezno na Boleslavsku se také jmenuje *Velké B.*, původně *Bzen.* Odtud by byl krok k výkladu, že Mělník = pův. Bzenec. Avšak ono místo vzniklo patrně nedbalým čtením latinského : de castello Bzew = Pšev, Pšov.

plur. *Lupigławy*. Byla by to složenina s první částí slovesnou (srov. *Pobipsy)*, přezdívka kmenu, který „loupil hlavy", t. j. buď odíral, rozlupoval nebo snad kořistil, můžeme-li tento význam předpokládat už v oné době.[8]) Turek by rád tento název vztahoval na Charváty. To je docela dobře možno. Ne ovšem, že bychom jej mohli spojovat se jmény *Ľubice* a *Kladsko,* ale vyložíme jej jako hanlivou přezdívku, danou okolními obyvateli tomuto kmeni. Přijmeme-li teorii Niederlovu o pozdějším příchodu a zvláštním kmenovém typu Charvátů, dovedli bychom ji tím lépe pochopit.

Vůbec přezdívky a jiné příležitostné názvy u jmen kmenů a národů jsou asi častější než se předpokládá. (Brückner tak vykládal na př. jméno *Doudlebi.*) Obvykle jsme při pátrání po významu takových jmen náchylní spojovat je se jmény místními, ale to se osvědčí jen částečně. Možná, že z přezdívek by se dala vyložit i některá jiná, dosud záhadná jména.

Jaromír Spal

---

[8]) Profous, *Místní jména v Čechách,* II, tak vykládá jméno místní *Kozolupy* „loupili, ukradli kozy".

Metodějův překlad nomokanonu

Josef Vašica

Slovanská legenda o sv. Metoději (kap. XV) má po zprávě o překladu bible stručnou zmínku o tom, že arcibiskup Metoděj přeložil též nomokanon: *tъgda že i nomokanonъ, rekъše zakonu pravilo ... prěloži.*

Na vysvětlenou třeba uvésti několik známých dat. Nomokanonem se nazývala smíšená sbírka církevních kánonů (κανόνες) a občanských zákonů (νόμοι) týkajících se církve. V byzantské říši vznikl dvojí typ těchto nomokanonů, lišící se navzájem jak svou složkou kanonickou, tak civilní neboli občanskou. První z nich je dílem pozdějšího cařihradského patriarchy Jana Scholastika (565—577). Skládal se ze sbírky kanonické, zvané Synagoga o 50 titulech (t. j. kapitolách), v níž se uváděly církevní kánony v pořádku systematickém, roztříděny podle obsahu bez ohledu na jejich časový pořad, a z kolekce civilních zákonů, majících vztah k věcem církevním, převzatých z 12 novel Justinianových (t. zv. collectio 87 capitulorum). Původně to byly dvě samostatné sbírky, jež později neznámý autor sloučil v nomokanon tím, že zákony zařadil do příslušných titulů kanonické Synagogy, a co tam nedovedl umístit, shrnul na konci ve zvláštním dodatku.[1])

Podobně se vyvinul i druhý typ nomokanonu. Napřed sestavil nějaký anonym nedlouho po Janu Scholastikovi sbírku kanonickou, zvanou Syntagma (Σύνταγμα κανονικόν) o 14 titulech. Syntagma mělo dvě části: systematickou a chronologickou. V části systematické se v jednotlivých titulech, rozdělených na kapitoly, uváděly jen odkazy na příslušné kánony, které pak druhá část podávala v plném znění v pořádku chronologickém, ustáleném odedávna v církvi východní i západní. Anonymní Syntagma je obsahem mnohem bo-

---

[1]) Jan Scholastik je tedy autorem *a*) čistě kanonické sbírky, zvané Συναγωγή o 50 titulech a *b*) čistě civilní sbírky, výboru z 12 novel Justinianových (42. kapitola tištěné kormčí knihy); není však autorem nomokanonu, který vznikl sloučením těchto dvou jeho sbírek, a který je dílem anonyma. — V církevněslovanském písemnictví, jihoslovanském a ruském, bývají též překlady penitenciálních příruček pro zpovědníky-kněze (tak zvané epitimejníky) označovány jako nomokanony. Několik takových nepravých nomokanonů chová na př. také pražská musejní knihovna v rukopisné sbírce Šafaříkově (X H 12, ll. 15-30; IX H 13, ll. 1-12; IX H 14, ll. 5-16; IX H 20, ll. 3-12 v). Vznik těchto soukromých sbírek spadá až do doby mnohem pozdější, počínajíc XIV. stol. V ruské literatuře se nomokanon nazývá obyčejně kormčaja (kniga), t. j. kormidelní kniha, podobně jako v řecké církvi Pidalion (Πηδάλιον). Tyto ruské kormčí knihy však obsahují kromě vlastního nomokanonu i texty penitenciální a asketické; je to často velmi pestrá směs statí starších i novějších, takže by mohlo vést k mylným představám, kdyby se ztotožňovaly staré církevní nomokanony s těmito pozdními sbírkami. Srov. M. N. Speranskij, *Istorija drevnej russkoj literatury*[3], Moskva 1920, 223—228.

hatší než Scholastikova Synagoga a vyniká nad ní také větší praktičností, poněvadž první, systematická část může posloužit jako analytický, věcný rejstřík k obsáhlé části chronologické. Také Syntagma bylo doplněno sbírkou civilních zákonů, snad od téhož anonyma, který sestavil sbírku kanonickou: je to t. zv. collectio tripartita, ježto obsahuje trojí výňatky z Justinianova zákonodárství, z jeho kodexu, z jeho digest a institucí a z jeho novel. Sloučením obou těchto sbírek tím, že zákony z collectio tripartita byly rozmístěny v první systematické části v 14 titulech, vznikl nejspíš v době císaře Heraklia (610—641) proslulý nomokanon o 14 titulech, jenž byl pak patriarchou Fotiem r. 883 nově vydán a r. 920 cařihradským církevním sněmem prohlášen závazným pro všechny křesťanské církve. Scholastikova Synagoga, která neměla této oficiální povahy, ustupuje tím do pozadí, ačkoli zachované rukopisy svědčí o jejím užívání v praxi až do XVI. století.[2])

Oba tyto řecké nomokanony byly záhy přeloženy do slovanštiny a zachovaly se v starobylých rukopisech: Scholastikova Synagoga v rkpe XIII. stol. Rumjancevského musea (nyní Publičnaja biblioteka) v Moskvě č. 230 (= *Rum*), je to t. zv. Ust'užskaja kormčaja (dříve patřil Archangelskému klášteru v Ust'ugu), a kromě toho v opise ze XVI. stol. Moskevské Duchovní akademie č. 54 (nyní Publičnaja biblioteka), čili v t. zv. Joasafské kormčí (= *Jas*); ještě starobylejší rukopisnou tradici má překlad anonymní Syntagmy v rkpe Moskevské Synodalní knihovny (nyní Istoričeskij muzej) z XI.—XII. stol., t. zv. Jefremovskaja kormčaja (= *Jefr*). Poněvadž svým jazykem mohly oba překlady spadat do doby cyrilometodějské, vynořila se otázka, který z těchto dvou překladů je dílem Metodějovým. Po Rozenkampfovi[3]) se jí obíral zvláště historik ruského církevního práva A. S. Pavlov (*Pervonačal'nyj slavjano-russkij nomokanon* 1869) a správně usoudil, že to byla Synagoga Scholastikova, kterou si k tomu zvolil Metoděj.

---

[2]) Od XIII. stol. zkomplikovaly se na Rusi poměry v kanonické literatuře vlivem jihoslovanským. Na jihu totiž vznikl v polovici XII. nebo začátkem XIII. stol. nový typ komentovaného nomokanonu s textem částečně zkráceným (synoptickým, podle kanonické Synopse připisované Štěpánu Efeskému z počátku VI. stol.) a opatřeným komentáři byzantských kanonistů Aristina a Zonary. Jeho představitelem je známý Ilovacký nomokanon z r. 1262 (Ilovačka krmčaja, srov. V. Jagić, Starine 6). V druhé polovici XIII. stol. na žádost metropolity Kirilla II. poslal bulharský kníže Jakub Svjatoslav tento nový nomokanon do Ruska, kde byl na sněmu ve Vladimiru na Kljazmě r. 1274 všeobecně zaveden. Kormčí knihy tohoto druhu tvoří tak zvanou rjazanskou redakci podle nejstaršího rukopisu Rjazanského z r. 1284. Vedle toho se vyvinula ještě redakce sofijská, jejímž představitelem je rkp. Novgorodský (okolo r. 1280), zachovávající starý úplný překlad kánonů místo zkráceného, synoptického, a k němu připojující komentáře z jihoslovanského nomokanonu, jakož i jeho nové prameny církevního práva i prameny ruské (církevní Ustav Vladimirův, Ruskou Pravdu a pod.). Srov. N. Milaš, Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche² 1905, str. 191—197; A. S. Pavlov, *Sokrašč. kurs cerk. prava* (o. c. viz pozn. 21), str. 161. Podle toho rozeznává A. Solovjev (Svetosavski nomokanon i njegovi novi prepisi, Bratstvo, Beograd, XXVI, 1932, str. 38) čtyři typy slovanského nomokanonu: a) *velkomoravský* — Rum, b) *bulharský* — Jefr, c) *srbský* neboli *svatosávský* — Ilovačka krmčaja, Rjazanská a jiné rukopisy a tištěná Kormčija z r. 1650 a další, d) *smíšený*, t. j. srbsko-ruský — Sofijská kormčija.

[3]) G. A. Rozenkampf, *Obozrenije kormčej knigi v istoričeskom vide*, SPb 1839.

Jeho mínění bylo pak podepřeno edicí I. I. Sreznevského (*Sbornik otdel. russ. jazyka i slovesnosti AN 1897*),[4]) který přetiskl z Rumjancevského rkpu text slovanského překladu Scholastikovy Synagogy, nacházející se tam na ll. 6v—47r, spolu s variantami z *Jas* (ll. 5r—34v). Možno stručně říci, že všichni slavisté, kteří se v novější době otázkou Metodějova nomokanonu obírali, jsou zajedno v tom, že nomokanon Metodějem přeložený byla sbírka Scholastikova.[5])

Nicméně zůstávala tu pořád citelná mezera. Při řešení mnohých textově kritických otázek slovanského překladu nebylo možno se opřít o řeckou rukopisnou tradici v celé její náplni. Nyní i tato překážka je odstraněna zásluhou V. N. Beneševiče, který v řadě stěžejních prací vytvořil pro další výzkum bezpečný základ. Napřed vydal r. 1905 studii o řeckém textu Syntagmy o 14 titulech.[6]) Byl to teoretický předpoklad jeho velkolepého vydání Jefremovské kormčí knihy s paralelním řeckým textem,[7]) jehož první díl vyšel již rok nato; druhý díl, v němž měly být rejstříky technických a abstraktních termínů, vlastních jmen, incipitů kánonů a zákonů, pramenných odkazů a konečně úplný církevněslovansko-řecký slovník, zůstal bohužel jen autorovým přáním. O jazyku tohoto Jefremovského nomokanonu (*Jefr*) uveřejnil r. 1912 N. P. Obnorskij podrobnou studii,[8]) podle jejíchž výsledků tento text

---

[4]) *Obozrenije drevnich russkich spiskov Kormčej knigi.* — Text nomokanonu je otištěn v *„Priloženija“ I. Sobranije kanonov Ioanna Scholastika v 50-tì glavach*, str. 1—66. Kromě Synagogy Scholastikovy obsahuje Rumjancevský rkp. (celkem 146 ll.) řadu jiných důležitých statí z oboru církevně právního, výpisky z byzantských zákoníků, Eklogy a Prochironu, z Pateriku a j. Některé z těchto statí jsou původu cyrilometodějského: krátké stati o symbolu víry a o sněmech církevních na prvních listech rukopisu (srov. Acta Acad. Velehrad. 14, 1941, 184—191: Fr. Grivec, *Elenchus conciliorum*), Zakon sudnyj ljudem, epitimejnik neboli Zapovědь sv. otьсь, známá též z Euchologia Sinajského, a snad i některé jiné drobnější texty.

[5]) Názor ten zastával také A. I. Sobolevskij ve stati *„Nomokanon Ioanna Scholastika“* v své knize: *Materialy i izsledovanija v oblasti slavjanskoj filologii i archeologii* (Sbornik ORJSl AN, t. 88, n. 3, str. 140—153, SPb 1910). Téhož mínění je V. Jagić (*Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache* 1913, 83) a M. Weingart (*Rukověť jazyka staroslověnského* I, 1937, 30; Byzantinoslavica 5, 1933—1934, 449). Podrobnější údaje viz H. F. Schmid, *Die Nomokanonübersetzung des Methodius*, Berlin, 1922, 7—10; Iv. Ohijenko, *Kostjantyn i Mefodij, ich žyttja i dijaľnisť*, II, 1928, 83 n. V recensi Schmidova spisu (ČMF 10, 1924, str. 48—51) má M. Weingart jisté výhrady, nesporně mylné, proti thesi o cyrilometodějském původu překladu, zachovaného v Rum, ale později se jich vzdal (srov. jeho *„Československý typ cirkevnej slovančiny“*, Bratislava 1949, str. 25—26). Úplně nesprávný názor o Metodějově nomokanonu měl prof. Th. Saturník (*Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů*. Rozpravy Čes. akademie věd a umění, tř. 1, č. 64, Praha 1922, str. 57—58), který kladl vznik slovanského překladu Scholastikova nomokanonu do doby bulharského cara Symeona, a to z toho důvodu, že „těžko by bylo jistě připustit, že sv. Metoděj, jenž slynul učeností a znalostí knih církevních, by vytvořil dílo tak nedokonalé, jehož obraz se nám v textu ze 13. věku podává“ ... Saturník se dal uvést v omyl chybami Rumjancevské kopie, jež přičítal na vrub překladatelův.

[6]) *Kanoničeskij sbornik XIV titulov so vtoroj četverti VII věka do 883 g.*, SPb 1905.

[7]) V. N. Beneševič, *Drevne-slavjanskaja kormčaja XIV titulov bez tolkovanij. — Syntagma XIV titulorum sine scholiis secundum versionem palaeo-slovenicam adjecto textu Graeco e vetustissimis codicibus manuscriptis exarato.* SPb 1906, str. 8 + 840.

[8]) *O jazyke Jefremovskoj kormčej XII věka (Issledovanija po russkomu jazyku 3, 1*, SPb 1912).

patří spíše XII. věku než přechodní době XI.—XII. stol., jak myslil I. Sreznevskij. Beneševič vykonal dále podobnou průpravnou práci, jako pro Syntagma 14 titulů, i pro Synagogu o 50 tit. a jiné juridické sborníky Jana Scholastika,[9]) jako další vzácný příspěvek k „nejstarším dějinám pramenů práva řecko-východní církve", jak zní její podtitul; vyšla r. 1914 v Petrohradě a má též zvláštní kapitolu o slovanském překladu tohoto sborníku (§ 20, str. 199—212).

Tak až do první světové války bádali o kanonických sbírkách byzantské církve a o jejich slovanských překladech vesměs ruští učenci. Na ně navazuje první práce toho druhu na západě, obsahující jazykový rozbor překladu Scholastikovy Synagogy v *Rum;* vydal ji r. 1922 v Berlíně H. F. Schmid s názvem: *Die Nomokanonübersetzung des Methodius,* kde také v instruktivním úvodu shrnuje vše, co na tom poli bylo do té doby vykonáno. Podkladem pro Schmidovu analysi byl text vydaný Sreznevským (1897). Byl tu však pořád ještě jeden nedostatek, který ukládal badateli jisté meze, a také Schmid si toho byl vědom. Před rozborem syntaktických zjevů v *Rum* poznamenává (str. 89), že by bylo k němu nezbytně zapotřebí podrobného výkladu o překladové technice, ale že právě k tomu chybí — pro nedokonalost tištěných řeckých textů — nejnutnější předpoklady.

Tento předpoklad byl dán dalším dílem V. N. Beneševiče, jež vyšlo v publikacích bavorské akademie r. 1937 s titulem: *Joannis Scholastici Synagoga L titulorum ceteraque eiusdem opera iuridica* (t. I. pp. XXIII + 282).[10]) Tím jsou daleko překonány obě starší edice: J. Voellus, Christoph Justellus: *Bibliotheca juris canonici veteris,* II, Paříž 1661, 499—672 a J. B. Pitra, *Spicilegium Solesmense,* IV, 556—565, 1858 a týž, *Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta,* Roma 1868, II, 368—374. Pitra znal 25 rkpů Scholastikovy Synagogy, vyloučíme-li osm, jež uvádí omylem; Beneševič jich vypočítává 49; 31 z nich mohl použít pro své vydání. Mezi těmito 31 kodexy není žádný opsán jeden z druhého, a také nelze říci, že by se každý rkp té neb oné skupiny ve všem shodoval s ostatními. V mnichovské edici Beneševičově je do detailů zachován ten způsob, že text každého rkpu, pokud z něho není zaznamenán nějaký variant, se přesně shoduje s tištěným textem (o. c., VIII). Dílo započaté r. 1900 vyšlo po překonání různých těžkých překážek r. 1937[11]) jako první svazek velkého proponovaného celku, který má v dalších svazcích podat: II. sbírky civilních zákonů týkajících se

---

[9]) V. N. Beneševič, *Sinagogá v 50 titulov i drugije juridičeskije sborniki Ioanna Scholastika. K drevnejšej istorii istočnikov prava grekovostočnoj cerkvi,* SPb 1914.

[10]) *Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Abteilung,* Neue Folge. Heft 14, 1937.

[11]) R. 1912 měl již Beneševič zpracován velký soubor rukopisných pramenů, takže mohl vydat 1915 (1914) zmíněnou knižní studii o Scholastikově Synagoze. Textový svazek byl původně přijat k vydání vědeckou společností ve Štrasburku r. 1913; po první světové válce, když se Beneševič byl marně pokoušel získat pro tuto edici petrohradskou akademii (1919), přijal nabídku bavorské akademie a od r. 1924 usilovně pracoval o dokončení tohoto díla.

církve, jež bývaly spojovány s kanonickou Synagogou Scholastikovou; III. recensi U (t. j. rkpy Par Vat),[12]) představující jakýsi souhrn řecko-římského práva jak kanonického, tak civilního a zároveň dovršení vývoje v 800leté historii díla Scholastikova; IV. svazek by měl tvořit závěr a spolu i úvod k celé edici pojednáním o recensích Synagogy a její originální a prvotní formě, při čemž by se přihlíželo i k Syntagmatu o 14 titulech a použilo by se i latinského a syrského překladu řeckých sbírek. Teprve po skončení tohoto díla, přesahujícího síly jednotlivce, mělo by se podle Beneševiče přistoupit k edici slovanského překladu.

V latinském úvodě *(Monitum ad lectorem)* podává Beneševič stručnou historii své edice, klasifikaci řeckých rkpů Scholastikovy Synagogy a při tom zdůrazňuje její životnost; je dosvědčena ne tak počtem rkpů, jako spíše jejich rozmanitostí. Uvádí pro to hojná historická svědectví (dosud panovalo mylné mínění, jako by Scholastikovo dílo bylo v řecké církvi zanedbáváno a upadalo v zapomenutí). Příčinu toho, proč se Fotios, „vir iuris canonici peritissimus", rozhodl r. 883 vydat ne Scholastika, nýbrž sbírku o 14 titulech, shledává Beneševič spíše v jeho snahách politických než literárních: své dílo kanonické podnikl, jak se zdá, proti latiníkům a chtěl, aby nabylo v byzantské církvi podobné platnosti jako pseudoisidorské dekretály na Západě; a k tomu se patrně víc hodila anonymní sbírka o 14 titulech.

Povšimnutí zasluhuje také Beneševičův návrh na novou, přesnější terminologii, lépe vystihující rozdílné vlastnosti rkpů a jejich skupin. Dosavadní názvy: syntagma pro kolekci o 14 titulech, synagoga pro sbírku o 50 titulech, a pro obojí nomokanon, jsou-li v titulech uvedeny též civilní zákony týkající se církve, nepostačují. Pro stanovení správné terminologie třeba přihlížet k formě titulů, k textu kánonů a k nadpisům v titulech, i k výběru a důležitosti toho, co se k 50 titulům připojuje.

Forma titulů je stanovena samým autorem: je to nadpis udávající stručně obsah titulu a pak příslušné kánony. Takováto sbírka sluje synagoga (s přízvukem na poslední slabice, jak podotýká Beneševič, na rozdíl od *synagoga iudaica*). Podle pořadu, v jakém jdou kánony v jednotlivých titulech za sebou, rozeznává se synagoga 1. c h r o n o l o g i c k á, když se zachovává pořad, jaký je stanoven na počátku před prvním titulem zvláštní statí, vzatou z konce řeckého prologu Scholastikova k jeho sbírce kánonů: Ἡ τάξις τῶν συνόδων μετὰ τοὺς ἀποστόλους. Tato stať je také předeslána slovanskému překladu v *Rum* i *Jas,* ale Sreznevskij ji ve svém vydání neotiskl patrně omylem, ač tvoří integrální součást Scholastikova díla. Dále možno dělit tuto chronologickou synagogu na *a)* řádnou (ordinaria), *b)* rozšířenou (amplificata) — o různé přídavky, scholia a p., *c)* zkrácenou (abbreviata) — se zkráceným textem kánonů. Když se v některých titulech kánony neuvádějí v pořadu chronologickém, je to synagoga 2. s y s t e m a t i c k á, kterou možno rovněž

---

[12]) Značka *U* zahrnuje souhlasné rukopisy Pařížský 1263 ze 14.—15. stol. a Vatikánský 2146, jakož i shodný s ním Vallicel. 211.

dál dělit na řádnou a zkrácenou. Konečně se někde kánony řadí podle autority a vážnosti, jaké požívají v církvi (apoštolské, všeobecných sněmů, místních synod, sv. Otců), to je pak synagoga 3. autoritativní. Přihlížíme-li též k tomu, zda jsou ve sbírce obsaženy civilní zákony nebo ne, rozeznáváme synagogu jednoduchou (simplex) (bez nich) a nomokanonickou (nomocanonica) čili nomokanon s civilními zákony přidanými v titulech.

Syntagma je název zavedený autorem anonymní sbírky o 14 titulech, ale lze ho vhodně užít i pro sbírku Scholastikovu, když má podobné uspořádání. Je to tehdy, když se v těchto 50 titulech neuvádí text kánonů, nýbrž po nadpise klade se jen číslovaný index kánonů, a jejich text pak následuje až za 50 tituly pod vlastními nadpisy (kánony apoštolské, jednotlivých sněmů, sv. Basilia).[13]) Také toto syntagma se může dále dělit na chronologické, systematické a rozšířené, jednoduché a nomokanonické. Aplikujeme-li tuto terminologii na slovanský překlad zachovaný v *Rum* a *Jas*, šlo by o jednoduchou systematickou synagogu.

V řeckých synagogách jsou v textu jisté rozdíly, podle nichž možno stanovit tři recense: *a)* jednotlivé kánony mají v každém titulu své místo označené číslem — skupina *E*; — *b)* kánony mají týž pořad jako v *E*, ale nejsou číslovány — skupina *F*; — *c)* kánony nejsou číslovány ani nezachovávají chronologický pořad — rkpy *G, Bo, Co, Na, R*.[14]) S touto třetí recensí se shoduje slovanský text v *Rum* a *Jas*. Také v syntagmatech jsou podobné rozdíly v indexech kánonů a Beneševič je podle toho třídí na sedm recensí.

Slovanský překlad má dále zvláštnost, která se v řeckých rkpech vyskytuje jen ojediněle a velmi zřídka, že v druhé a hlavní části, která následuje po přehledném podání nadpisů všech titulů, se už tyto nadpisy neuvádějí v čele titulů v plném znění jako v řeckém textu, nýbrž jen svými počátky. *Rum* je v tom důsledný a jen jednou má zde úplný nadpis v titulu XXVII (= XXVIII), kdežto *Jas* vypisuje celé nadpisy v 14 titulech.[15]) Podobné zkrácení nadpisů lze v řecké rukopisné tradici pozorovat jen v *Mos* (rkp. Moskev. Synod. Bibl. 432 (317 Vlad.) z XI.—XII. století — rovněž ve 14 titulech.[16])

---

[13]) Takováto syntagmata o 50 titulech shledává Beneševič (o. c. p. XIX) v 14 rukopisech.

[14]) Značka *E* zahrnuje 4 rukopisy: Mo Ne Ps Va = Mosq. Syn 398 (315 Vlad) s. IX—X, Neapol II C. 7 a. 1139, Paris. suppl. gr. 483 s. XIII—XIV, Vatic. 843 s. IX; *F* 6 rukopisů: Ar Coi H La Ven Vi = Mosq. Ar (Arch) 3 s. XIII, Paris. Coisl. 211 s. XII, Hierosol. Crucis 2 a. 928—931, Laurent. IX. 8 s. XII, Venet. 170 s. XIII, Vindob. hist. gr. 70 s. XIV; nejdůležitější skupina třetí sestává z těchto rukopisů: *G* = Cl Mos (Claromontanus 81 s. XV, Mosq. Syn. 432, 317 Vlad.), Bo (Bodl. Auct. E. 5. 12 s. XI), Co (Paris. Coisl. 209 s. IX—X), Na (Nan. 22 s. IX), *R* = B (Bodl. 86. Barocc. 86 s. XII—XIII), L (Laurent. V 22 s. XII). — Podle přehledných tabulek u Beneševiče (o. c. 261—269: *Ordo canonum in L titulis*) tituly s malým počtem kánonů, — je jich 18 —, mají ve všech rukopisech týž pořad kánonů; v ostatních 32 titulech jsou dvě řady, v jedné figurují rukopisy skupiny *E F*, v druhé ostatní.

[15]) T. j. v titulech: 1, 2—4, 12, 17, 18, 21, 22, 25, 27—29, 48. U titulu 32 chybí v Rum i v Jas celý nadpis.

[16]) V tit. 2, 3, 5, 13, 15, 16, 17; s přidaným καὶ τὰ ἑξῆς = atd. v 7—9, 14, 20, 22, 24. Jinak jen jedenkrát v rukopise Vatic. 640 v tit. 36 a v tit. 32 konec nadpisu v Ne Ps.

Jiný význačný rys, který odlišuje slovanský překlad od řecké synagogy Scholastikovy, je značné zredukování počtu kánonů. Podle Beneševiče[17]) počet kánonů v každém jednotlivém titulu je ve všech řeckých rukopisech neměnný. Žádný řecký rkp neprovádí v titulech nějaké škrty. Změny od ustáleného pravidla, pokud se vyskytují, mohou se týkat jen pořádku, v jakém jdou v jednotlivých titulech kánony za sebou; lze to vidět v Benešovičově *Ordo canonum in L titulis* (o. c., 261—269). Scholastikův sborník byl již sám sebou rozsahem mnohem menší než anonymní Syntagma. Srovnáme-li jeho text v *Rum* s *Jefr*, činí necelou jeho čtvrtinu. Autor Syntagmatu totiž pojal do své sbírky kromě toho, co má Scholastikova Synagoga, ještě celý obsáhlý kodex africké církve, vydaný sněmem karthaginským (r. 419), dále ustanovení cařihradského sněmu z r. 397 (za Nektaria), kánony Trullského sněmu (r. 692), jež nebyly uznávány na Západě (jakožto namířené proti právům a obyčejům církve římské), kánony II. sněmu Nicejského (r. 787), a posléze tři kanonické listy sv. Basilia Velikého (Synagoga má jen dva) a jiných osmi církevních Otců z III.—V. století. Nemůže být pochyby o tom, že Scholastikova Synagoga jakožto malý, pevně sevřený celek, s nejstarším církevně juridickým materiálem, bez sporných kánonů, které by mohly vzbudit odpor na Západě, odpovídala potřebám moravské církve. Ale i ta se zdála sv. Metoději ještě příliš obsáhlá.[18])

Z 377 kánonů Synagogy chybí v *Rum* 142, t. j. 37,5 %, tedy víc než třetina.[19]) Takový pronikavý zásah do tradičního souboru církevně právního nebyl myslitelný v oblasti východní církve. Mohl si jej dovolit jen někdo, kdo nepodléhal byzantské kontrole a byl vybaven zvláštní pravomocí. A tím byl Metoděj jako arcibiskup pannonské a pak moravské diecése, podřízené přímo Římu. Jeho postavení na Moravě bylo pevně stanoveno kanonickými předpisy, jak se opětovně zdůrazňuje v ŽM. Jeho zvláštní práva a výsady, kterých se mu dostalo od papeže Hadriána II., byly pak slavnostně potvrzeny Janem VIII. známou bullou Industriae tuae (880) v tom smyslu, aby (papež tu cituje slova 38. kánonu apoštolského) „podle kanonické tradice sám měl péči o všechny záležitosti církevní a spravoval je jako pod dozorem Božím".[20]) K tomu účelu měla posloužit také církevně právní příručka, o niž se postaral poněkud zkráceným překladem Scholastikovy Synagogy.

Že vynechávání kánonů v některých titulech se nedělo nahodile, bez náležitého uvážení, je samozřejmé. Tam na př., kde táž věc byla stanovena

---

[17]) *Sinagogá* o. c. 247.

[18]) Na Západě běžná sbírka kanonická, pořízená překladem do latiny od Dionysia Exigua (Malého) v letech 498—501, zná jen 50 kánonů apoštolských a obsahuje též kánony sněmu karthaginského, které má také slovanský překlad Syntagmatu o 14 tit. (Jefr); zato nemá nic ze sv. Basilia. Proti Dionysiovi má tedy Scholastikova Synagoga navíc 35 kánonů pseudoapoštolských a kánony (58) sv. Basilia: tyto dva přídavky vtiskly Scholastikově sbírce místní řecký (byzantský) ráz.

[19]) Chybí: 10 Ap, 10 Nic, 14 Anc, 4 Neoces, 18 Sard, 6 Gangr, 13 Ant, 21 Laod, 3 Cař (CP), 3 Efes, 6 Chalc, 34 Bas.

[20]) Fr. Pastrnek, *Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda* 1902, 256: „...ita sane, ut iuxta canonicam traditionem omnium negotiorum ecclesiasticorum curam habeat ipse et ea, velut Deo contemplante, dispenset".

několika kánony různých synod, je vybrán jen jeden kánon (tit. XXII); nebo kde šlo o otázky na Moravě asi méně naléhavé, jako v tit. XXI. o chorepiskopech a venkovských presbyterech a úkonech jim příslušejících, místo pěti řeckých kánonů klade se jen jeden, a to ještě zkrácený (Anc 13), v němž se stručně přikazuje, že chorepiskopové nesmějí udílet kněžská svěcení. Bude to jistě zajímavý úkol pro kanonistu, vyšetřit podrobně, jakými zásadami se sv. Metoděj řídil při tomto výběru.

Je ovšem pochopitelné, že takováto kusá, neúplná sbírka nemohla být oficiálně přijata na území východní církve. Proto v Bulharsku již koncem IX. nebo začátkem X. stol., zhruba řečeno za cara Symeona,[21]) byl pořízen, s použitím díla Metodějova, nový úplný překlad kanonického sborníku; tentokrát to však nebyla Scholastikova Synagoga, nýbrž Syntagma o 14 tit. Nejstarší zachovaná kopie tohoto překladu, opsaná v Rusku v XI.—XII. stol., je zmíněná již Jefremovská kormčaja.

Dosud jsme si všímali jen kanonické stránky Metodějova nomokanonu, jeho překladu systematické sbírky Scholastikovy. Máme-li brát zprávu legendy o překladu nomokanonu doslovně, musel sv. Metoděj spojit svou kanonickou sbírku s nějakým dodatkem občanských zákonů. Nemáme pro to důvodu, abychom předpokládali, že zároveň se Scholastikovou Synagogou přeložil i jeho *collectio 87 capitulorum,* jako patriarcha Fotios ponechal ve svém vydání z r. 883 celý nomokanon o 14 titulech téměř bez jakýchkoli změn a doplňků i s jeho civilními zákony z doby císaře Justiniána. Nejen že se nám nezachoval žádný takový překlad, který bychom mohli přiřknout sv. Metoději, také jeho praktický smysl toho nepřipouští. Neboť právě za působení Metodějova na Moravě byla podniknuta v byzantské říši nová kodifikace civilního práva, jež měla nemalý význam i pro církevní právo, ježto se tím namnoze měnily i zákony obsažené v nomokanonu.

Touto novou kodifikací, která tvoří epochu v dějinách byzantského práva, měla být učiněna přítrž chaotickému stavu, v jakém se nacházely prameny civilního práva. V praxi platila znamenitá Ekloga obrazoboreckých císařů Lva a Konstantina z r. 740, kterou se většinou rušilo zákonodárství Justiniánovo, zvláště v oboru práva pozemkového, manželského a dědického. Ale spolu s Eklogou kolovaly mezi juristy-praktiky různé soukromé kompilace z Justiniánových knih, které byly poněkud přizpůsobeny k změnám právních obyčejů a názorů. Skutečné zákoníky Justiniánovy byly úplně zapomenuty. Tyto okolnosti pohnuly císaře Basila, zakladatele nové dynastie macedonské (867—886), aby novou kodifikací jednak odstranil z Justiniánových zákonů

---

[21]) P. Lavrov, *Kyrylo ta Metodij v davn'o-slov'jans'komu pys'menstvi,* Kyjiv 1928, 202: nomokanon Fotiův (14 tit.) byl přeložen za cara Symeona v Bulharsku; V. Beneševič, *Kanoničeskij sbornik* 260, nazývá Jefremovskou kormčí knihu starým jihoslovanským překladem Syntagmy 3. redakce neboli Tarasievské; A. S. Pavlov, *Sokraščennyj kurs cerkovnogo prava* 1895—1896, str. 159, vyslovuje názor, jistě nesprávný, že překlad nomokanonu o 14 titulech vznikl v Rusku v 11. století za velkoknížete Jaroslava a poukazuje na „ruské juridické termíny“ jako „tiunъ“, které však mohou pocházet od ruských kopistů.

všechno zastaralé a pro praxi nevhodné, jednak všechno ostatní, co posavad zůstávalo v platnosti, nově vydal s množstvím pozdějšího zákonodárného materiálu. Napřed vyšla mezi 870 a 879 malá příručka, t. zv. Prochiron. Měla vyřadit z užívání — jak se dí v předmluvě — zákonodárství „bezbožných obrazoborců", t. j. Eklogu, ale ve skutečnosti opakuje mnohá její nařízení, odpovídající tehdejším životním potřebám. Prochiron byl pak ještě císařem Basilem vydán 884—886 v nové úpravě s titulem *Epanagogé*, ale praxe se víc přidržela Prochironu, který zůstával až do pádu byzantské říše hlavní příručkou zákonů a stal se základem pro mnohé soukromé kompilace toho druhu. Byl také přeložen do slovanštiny (podle Pavlova ne později než v IX. století). Tvořil odedávna až podnes součást ruských kormčích knih. Zákonodárné dílo Basilovo pak dokončil jeho syn a nástupce Lev Moudrý vydáním t. zv. Basilik (τὰ βασιλικά) „císařských knih", velikého kodexu o 60 knihách. Řecký nomokanon zůstával dlouho stranou tohoto velkého reformního díla. Teprve v XII. stol. vynikající byzantský právník Theodor Balsamon provedl revisi civilních zákonů obsažených v nomokanonu a uvedl je v souhlas se zákony Basilik. Slovanské nomokanony se přizpůsobily tomuto vývoji až v XIII. stol. Jefr. kormčaja ještě na př. připojuje na konci zastaralý výbor z Justiniánových novel (collectio 93 capitulorum), který obyčejně býval doplňkem Scholastikovy Synagogy o 50 titulech.[22])

Převratný čin císaře Basila v oboru civilního práva nezůstal jistě sv. Metoději cizí a lhostejný. Vzpomeňme jen jeho právních studií v mládí, o nichž se zmiňuje slovanská legenda, a jeho úřednické kariéry, jakož i jeho návštěvy v Cařihradě po r. 881 a srdečného přijetí, jakého se mu tam dostalo u císaře.[23]) Proto sotva lze připustit, že by při svém živém smyslu pro praktické potřeby moravské církve překládal sbírky civilních zákonů, které v samé byzantské říši byly zastaralé a fakticky vyřazené z praxe. A poněvadž víme, že na Moravě existoval hned od začátku cyrilometodějské misse soudní zákoník, který na žádost knížete pořídil sv. Konstantin-Cyril, hlavně překladem trestních předpisů z byzantské Eklogy, doplněných přídavky ze

[22]) Srov. A. S. Pavlov, *Sokraščennyj kurs cerk. prava* (viz předchozí pozn.), str. 132—136. — Collectio 93 capitulorum, která je také v řeckém textu 3. předfotijské redakce Syntagmy o 14 titulech, se skládá z 87 capp., spojovaných se Synagogou Scholastikovou, a z přídavku kapitol 88—93 z novell Justiniánových (137, 3, 77, 132, 133). Srov. V. Beneševič, *Kanon. sbornik* o. c. (viz pozn. 6) str. 269—272, 280, 287. Slovanský překlad collectionis 93 capp., který z Jefr je otištěn Beneševičem, *Drevne-slavjan. kormčaja XIV titulov* (o. c. viz pozn. 7, str. 739—837), byl vydán již dříve I. I. Sreznevským v *Obozrenije* (o. c. viz pozn. 4, str. 67—134) rovněž z Jefr s variantami z rkp. Soloveckého a Novgorodského (capp. 1—61). V Rum na ll. 79a—83b jsou ze souboru 93 kap. obsaženy jen tyto kapitoly: 36—37, 39—48, 71, 75, 76, 79, 80, 82, 83, 92 (srov. V. Beneševič, *Sinagogá vъ 50 tit,* o. c. viz pozn. 9, str. 205—206). Překlad ten, stejně jako překlad v Jefr, nespadá do období cyrilometodějského.

[23]) ŽM 13. Srov. J. Bidlo, *Cesta Metodějova do Cařihradu.* (Čas. Mat. mor. 1916, 35—54); A. Brückner, *Die Wahrheit über die Slavenapostel* 1913, 91 n.; H. Richter, *Slovanské kapitoly z české historie* 1922, 112—131; Fr. Dvorník, *Les Slaves, Byzance et Rome au IX-e siècle,* 1926, 271—281; Fr. Grivec, Acta Acad. Velehrad. 17, 1941, 122.

západního římskokatolického práva (t. zv. Zakon sudnyj ljudem),[24]) není příčiny, proč bychom nemohli vidět v této soudní příručce pro laiky onu civilní složku Metodějova nomokanonu. Podobně také Ruská Pravda byla pojata do ruských kormčích knih.

Je zajímavo všimnout si blíže některých společných rysů Zakona sudného ljudem (= ZS) a Metodějova překladu Scholastikovy Synagogy. O tom, že obě památky jsou původu velkomoravského, netřeba se šířit; je to dosti prokázáno dřívějšími pracemi.[25]) Vybírám jen některé zvlášť nápadné zjevy, a připomínám jen zběžně takové shody jako v obou: *tęža* pro „soudní pře", *kleveta, klevetьnikъ* pro „žaloba, žalobce"; *ustrojenije, ustroiti (vъstroiti)* za ř. ἀποκατάστασις, ἀποκαθιστάναι „restituce, navrácení do původního stavu"; *pritъknuti* za ř. συνιστάναι, „dokázati, dosvědčiti",[26]) nebo za ř. ἔκδικος („právní zástupce") *jekъdikъ-mьstьnikъ* (v *Rum* psáno: *mьzdьnikъ*, v *ZS*: *méstьnikъ*.[27]) Sobolevskij[28]) upozornil na slovo *rokъ* v *Rum* a *ZS* (zde bez řecké paralely) a odkázal na staročeského Dalimila: v *ZS* značí rokъ „(stanovený) počet svědků", v *Rum* je dvakrát[29]) za ř. ὅρος ve významu „ustanovení, nařízení"; jiných církevněslovanských dokladů pro tyto významy není, vztah k češtině není tu jasný. Také *obrokъ* s významem „plat, žold" nemá v sobě nic specificky českého;[30]) v *ZS* (56 a 9) je ἡ προσθήκη τῶν ῥογῶν = *pribytъkъ obroku* (Jas *uroku*), v *Rum* (14b 16) v citátu I Cor 11,7 za ὀψώνιον, které se i jinde (Luc 3,14; Rom 6,23; II Cor 11,8) v Novém Zákoně takto překládá až podnes.[31]) Jedinou výjimku činí Sav., která má Luc 3,14 místo toho záhadné *oběštanii*.[32]) Zato jinde (Mat. 17,25), kde ostatní evangeliáře ponechávají ř. κῆνσον (censum) nepřeložené *(kinъsъ)*, klade Sav. *obroky* (acc. pl.); Horálek[33]) v tom vidí,

---

[24]) Srov. J. Vašica, *Origine cyrillo-methodienne du plus ancien code slave dit „Zakon sudnyj ljudem"* (Byzantinoslavica 12, 1951, 154—174).

[25]) Srov. pozn. 5. a 24.

[26]) I. I. Sreznevskij, *Materialy dlja drevnerusskago jazyka po pis'mennym pamjatnikam* II, 1481, uvádí pro „pritъknuti" doklady ve významu „dokazatь" jednak z Rum (z překladu Scholastikovy Synagogy) a ze ZS (podle Varsanofijevské kormčí knihy, a pod značkou *Zak. Greč.* ze Sofijského Vremenniku), jednak z Act 25.7 podle rukopisu 16. stol. (Opisanije I, 329), ale výraz ten v uvedeném významu přichází již v Kristinopolském Apoštolu z 12. stol., a to 25.7 za ἀποδεικνύναι probare, 24.13 za παριστάναι probare, 25.18 za ἐπιφέρειν deferre. Srov. Aemil. Kalužniacki, *Actus epistolaeque Apostolorum palaeoslovenice* 1896, 312.

[27]) H. F. Schmid, o. c., 102, 114—115 pokládá slovanský výraz neprávem za pozdější glosu.

[28]) Materialy o. c., 143, p. 2.

[29]) Rum 22 a 9 (Anc 19, tit. 19) a 32 a 2 (Sard 15, tit. 34); Sard 15 má „rokъ" význam „stanovená lhůta" (pokání); srov. Sreznevskij, *Materialy* o. c., III, 163.

[30]) Srov. hojné doklady u Sreznevského (Materialy o. c., II, 546).

[31]) Srov. V. Jagić, *Zum altkirchenslavischen Apostolus*, II. Lexikalisches, 1919, 67.

[32]) Variantu tuto nezaznamenal J. Vajs v svém rekonstruovaném textu *(Evangelium s. Lucae palaeoslovenice*, Pragae 1936) ani K. Horálek se o ní nezmiňuje v svém spise o Sav (*Význam Savviny knigy pro rekonstrukci stsl. překladu evangelia*, Praha 1948).

[33]) *Význam Savv. knigy* (viz pozn. 32), str. 25.

jistě právem, pozdější puristické potlačování slov přejatých z řeckého originálu.

Vůbec mají biblické citáty velkou důležitost pro kritiku textovou. Poukázal jsem již dřív[34] na zajímavou shodu mezi Sav. a *ZS* a anonymní homilií rukopisu Clozova, která je dílem Metodějovým, a to v Mat 19,6 kde ř. συζεύγνυμι o manželském spojení se překládá *sъvesti*, kdežto ve všech ostatních evangeliářích čteme zde *sъčetati:* reflex tohoto nesporně prvotního výrazu možno najít v *Rum* 42a 7—8 *zakonomь brakъ tretii ne sъvoditь(sja)*, Jefr 192b . . . *ne privoditьsja*, za ř νόμῳ γάμος τρίτος οὐκ ἄγεται. Starožitnosti nás učí, že u Slovanů „slavnostní uvedení nevěsty do domu ženichova bylo závěrečným aktem svatby", takže „uvésti ženu" mělo význam obřadně se oženiti.[35] S tím patrně souvisel i biblický výraz *sъvesti* nebo *sъvoditi*, zachovaný v této skupině textů.

Sobolevskij[36] se též zmínil o biblických citátech v Metodějově překladu nomokanonu a uvedl jich pět (bez bližšího udání); ve skutečnosti jest jich 22, a u Beneševiče[37] jsou na ně odkazy na příslušném místě řeckého textu. Vyskytují se jen v kánonech Ap (14), Bas (4), Nic (2), Gangr (2); z toho starozákonních 6: Gen 1,27, 31 (27b 22—24); Gen 9,4 (28a 11); Gen 19,17 (46b 20); Lev 17,15 (28 a 12); Ž 14,5 (19 a 1), Nahum 1,9 (44b 13); novozákonních 16: Mat 5,32 (40a 27—40b 1—2); Mat 6,24 (18b 14—16); Mat 18,16 (20a 18—19), Mat 22,21 (18b 23), Luc 15,7 (37b 22—24), Act 23,5 (23b 22—23), Rom 10,21 (46b 18—19), I Cor 9,7 (14b 16), I Cor 9,13 (14b 14—15), I Cor 11,6 (30a 11), II Cor 6,15 (36a 10—12), I Tim 2,11 (30a 13—14), I Tim 5,11—12 (32b 4—8), II Tim 2,4 (18b 6—7), I Petr 2,23 (19b 3—4), II Petr 2,22 (31b 2—3); kromě toho ještě tři poukazy na Act 8,9—14 (17a 16—17), I Tim 5,14 (25a 13—14) a Filem v. 10 (31a 16). Do citátů již někde pronikly pozdější ruské vlivy, na př. I Petr 2,23 *straža* místo *priemle muku* Christ, *priemęi mǫky* Slepč. K dějinám biblického překladu je to cenný materiál, který musí být teprve monograficky zpracován.

Při dalším výkladu třeba nezapomínat, že MN zabírá jen první část Usťužské kormčí knihy (= *Rum*), která představuje, jak již bylo konstatováno I. I. Sreznevským a V. N. Beneševičem, nesoustavný celek, nahodile slučující věci staré i novější. Je otázka, které její texty, kromě vlastní Scholastikovy Synagogy, možno pokládat za součást Metodějova nomokanonu. Je to především výklad o církevních sněmech, který je předeslán na počátku. Metoděj přikládal této otázce mimořádný význam, jak svědčí *ŽM* kap. I. Nemůže být také pochyby, že Metoděj pojal do svého nomokanonu *ZS* jako

[34] Ve stati citované v pozn. 24, str. 159. Srov. též Fr. Grivec, v recensi K. Horálkovy studie „Význam Savviny knigy" v Slově (Časopis staroslavenskog instituta, Zagreb 1953), č. 2, str. 49.

[35] Srov. L. Niederle, *Život starých Slovanů* I, 1 (1911), str. 81. Srov. Rum 10 a 1 ıерѣю не достоитъ соупроугы оу себе водити (συνείσακτον ἔχειν).

[36] *Materialy i issledovanija* (viz pozn. 5), str. 143.

[37] *Ioannis Scholastici Synagoga L tit.* (viz pozn. 10).

složku civilní. Třeba však ještě vyšetřit, co by mohlo být původu cyrilo-metodějského z textů, nacházejících se v *Rum* mezi Metodějovým nomokanonem a *ZS*. A. Solovjev (*Bratstvo* XXVI, 24) pokládá za dílo Metodějovo celou první část *Rum* ll. 1—53. Z toho však třeba nepochybně vyloučit úryvek *Rum* 49b 17—51b 24, následující bezprostředně po Metodějovu nomokanonu, neboť je doslovně převzat z *Jefr*.

Rum 49b 17—51b 6 obsahuje kánony: Ap 27 (v rkpe omylem 17), Trull úryvek z úvodu (Προσφωνητικόν) a kánony 21, 27, 31, 51 (v rkpe omylem 54), 59, 69, 88 a 89 (toto poslední číslo v rkpe chybí); všechny tyto kánony jsou převzaty doslovně z recense Jefremovské, ale z jiného rukopisu než sama *Jefr*. Varianty *Rum* proti *Jefr* jsou tyto: 50b 10 *Rum* chybně нъ místo správného къ v *Jefr*; 51a 2 v *Rum* přidáno въ za ꙗже; 51a 18 ѩвѣрныи místo *Jefr* ѩвѣ вѣрнымъ; 51b4 вроуцѣ místo *Jefr* въ цѣлоу (ἐν ὁλοκλήρῳ). Další část však (*Rum* 51b 6—53b 24), obsahující diataxi apoštolů Petra a Pavla, je jazykově starobylá a má některé nesporné znaky jazyka cyrilo-metodějského (volný překlad, nepřeložené nebo slavisované řecké termíny a pod.). Také lexikální souvislosti činí pravděpodobným předpoklad, že to je součást Metodějova nomokanonu.

Tento zkrácený nomokanon Metodějův, kterého se užívalo na Velké Moravě, byl pak i dále opisován na jihu[38]) a hlavně v Rusku, patrně pro svou přehlednost a výrazovou jasnost. Nesmíme však posuzovat jeho hodnotu podle zachovaných kopií *Rum* a *Jas*, které představují, jak se právem o něm vyjádřil Beneševič, „textum atrociter laceratum“,[39]) text hrozně zkomolený, takže jeho prvotní podobu třeba teprve pod hrubým nánosem poruch a písařských omylů trpělivě odkrývat.[40]) Při tom může být dobrou pomůckou Beneševičovo mnichovské vydání Scholastikovy Synagogy.

Text *Rum* má asi 400letou, *Jas* až 700letou minulost. V tom dlouhém vývoji dají se zjistit určité etapy. Originál Metodějův byl psán hlaholicí, jak se rozumí samo sebou. První poruchy vznikly v textu, jak se zdá, při přepise písmem cyrilským, patrně na jihu. V Metodějově překladě zůstaly některé řecké výrazy technické nepřeloženy, alespoň některé z nich nejspíš proto, že byly u balkánských Slovanů tehdy běžné. Písaři však nerozumějíce jim všelijak je komolili anebo si je upravili podle podobných slovanských slov. Tak na př. za řecké ἡμιολίας (půldruhanásobek, 150% úroku z půjčky) čteme *imi*, za τὴν πρόσοδον (výtěžek z prodaných věcí) *prosto*,[41]) za θυμελικούς (herce) *filikija*, za γοητείαν (čarodějství) *chotiju*.[42]) Tento poslední případ

---

[38]) Na jihu se dosud nenašel žádný slovanský rukopis ani Synagogy Scholastikovy, ani Syntagmy o 14 titulech.

[39]) Ioan. Schol. Synagoga (viz pozn. 10), str. 14.

[40]) H. F. Schmid, *Die Nomokanonübersetzung des Methodius* 1922, 19—21 podává některé korektury „k četným nesrozumitelným místům“.

[41]) Rum 16 a 17 (Anc 15, tit. 8). V předcházejícím kánonu (Chalc 25, Rum 16 a 8) ἡ πρόσοδος je přeloženo *pribytъkъ* jako v Jefr, ale v Jas je k tomu doplněk *cělo* (Rum *cělъ*), což by nasvědčovalo tomu, že zde původně bylo taktéž *prosto*.

[42]) Srov. H. F. Schmid, o. c. (viz pozn. 40) 108—110.

se dá nejlépe vyložit přepisem do cyrilice, neboť hlaholské ⰳ (písmeno „glagol“) a ⱈ („chěr“) jsou si velmi podobné, takže z původního *goitiję (-ьję)* snadno mohlo vzniknout *chotiję*,[43]) čímž ovšem smysl tohoto místa byl pak podstatně změněn: místo „kdo bude dělat kouzla a čáry“ čte se: „kdo z manželů (chápeme-li *chotiju* jako gen. duálu) bude dělat čáry“.

V dalším vývoji byl cyrilometodějský překlad, nejspíše až na jihu, někým glossován in margine a v dalším opise byly tyto postranní poznámky mechanicky vřazeny do textu. Tím vznikl zmatený dvojitý překlad, který jsem zjistil v *Rum* i v *Jas* na sedmi místech.[44]) Některé tyto korektury byly dělány podle jiného řeckého textu s variantním čtením. Tak na př. v Ap 16, tit. XVIII (R 21a19—20) bylo řecké ἀργίαν původně přeloženo *prazdьnьstvo*, potom podle varianty αἰτίαν někdo napřed k tomu připsal in margine *vinu*, a v dalším přepise byla tato marginalie vsunuta do textu, takže παρ᾽ οὐδὲν λογισάμενος τὴν κατ᾽ αὐτῶν ὁρισθεῖσαν ἀργίαν je přeloženo: *ni vъ čto že stvorь prazdьnьstvo ichъ. zapovědanuju imъ vinu.* Jinde jde většinou ne o jedno slovo, nýbrž o delší větné celky takto zdvojené. V *Jas* (23a) zůstal v jednom případě tento opravný překlad připsán na spodním okraji listu.

Nejvíc textových poruch bylo zaviněno nedbalostí nebo nepozorností písařů: místo *vьtorujutь* čte se *věrujutь* (R 7a 2), místo *eteri* čte se *eretikъ* (R 36b 15), místo *dogmatěchъ* stojí tu *tъgda* (R 37a 1), místo *beštiniju* je tu *obьšteniju* (R 45b17) a pod. Důsledně je změněno české *mьša* a od toho utvořené přídavné jméno *mьšьnъ*, neznámé jihoslovanským a ruským opisovačům, v nesmyslné *mьnьši* (= menší): místo *mьšą tvoriti* píše se *mьnъša tvoriti* (R 9a22), místo *službě mьšьnei* je *sl. mьnьšei* (R 20b 11), místo *mьšьnuju službu* je *mьnьšjuju sl.* (R 36a 9).[45])

Někde není hned na první pohled jasné, že je tu chyba, a teprve bližší studium textu nás na to uvede, na př. Sard 15 (tit. XIX, R 22 a 2) χωρὶς συγκαταθέσεως (bez dohody) se překládá *besluženija*, stejně v Jas, Jefr *besъvěštanija*. Poněvadž jinde sloveso συγκατατίθεσθαι je vyjádřeno *prilagatisja* (R 27 a 13), Jefr *složitisja*, je tu zřejmě chyba místo *besloženija*. Na to ovšem mělo být upozorněno již v edici textu.

Dosti často se též vyskytuje vynechávání slov haplografií, že totiž písař s jednoho slova přeskočí na stejné slovo o něco dál v textu. Zaznamenal jsem si sedm takových příkladů;[46]) v jednom z nich je táž omissio ex haplographia na stejném místě v řeckém textu (v rpke *G Na*), což může být dob-

---

[43]) Řecké ὁ γόης, ητος (II, Tim 3.13) se v Apoštolu překládá *čaroděecь*, ale Ap. Šišatovacký má za γόητες = *goiti*; srov. V. Jagić, *Zum altksl. Apost.* (viz pozn. 31) 26, 32. Rum 11 a 17 (v nadpise tit 39) se γοητεία překládá *studъ*.

[44]) Rum 8 a 10, 21 a 19—20, 22 a 12—13, 27 a 6—8, 31 b 18—24, 38 a 3—6, 46 a 4.

[45]) Srov. H. F. Schmid, o. c. (viz pozn. 40) 98, 110—111.

[46]) Rum 13 b 26 (Ap 40, tit. 4): zde také v řec. rukopisech *G* Na (*G* = Claromont. 81, Mosq. Syn. 432, Na = Nan 22 = Venet I 29); 22 a 23 (Chalc 10, tit. 19); 39 a 16 (Bas 41/56, tit. 40); 40 b 5 (Bas 33/48, tit. 41); 41 b 4 (Bas 23/38, tit. 42); 44 b 6 (Bas 82, tit. 45); 46 a 4 (Ap 8, tit. 47).

rým ukazatelem, kde hledat zdroj řeckých vlivů na pozdější vývoj textu *Rum* i *Jas*. Jinak haplografie sama je důkazem, že nejde o úmyslné krácení textu autorem, nýbrž o nahodilé výpustky z nepozornosti.

Všechny tyto uvedené proměny textu — na úkor jeho správnosti — staly se před XIII. stoletím, z něhož pochází *Rum*, a jsou společné oběma kopiím, *Rum* i *Jas*. Bylo by však velkým omylem stavět je do téže vývojové linie. Bližší předloha *Jas* pocházela z jiné recense (X^2). Po stránce formální lišila se od *Rum* tím, že v ní byly správně uvedeny tituly XXVII a XXVIII, které jsou v *Rum* přehozeny tak, že napřed se čte tit. XXVIII. označený jako XXVII., potom XXVII. označený jako XXVIII; v *Jas* v tit. XXXVII chybí kánon Laod 6, Laod 27 pak, označený jako 17, byl přesunut z tit. VII. do VIII. na druhé místo.[47]) V *Jas* nepozorujeme rušivé vlivy středobulharské záměny nosovek jako v *Rum*, jehož předloha přešla kdysi patrně bulharským prostředím.[48]) Kromě toho *Jas*, třebas je o 300 let mladší, má v mnoha případech správnější čtení, je v něm méně chyb a vynechaných slov; dokonce pozorujeme, že někde (na př. tit. II. Chalc 12, tit. IV Ap 40) uchoval prvotní starobylý překlad, kde *Rum* podlehl sekundární úpravě vlivem recense jefremovské. Ojediněle se v něm obráží jiná řecká varianta, na př. v tit. II. Chalc 12 *veštii radi* = διὰ πραγμάτων místo διὰ πραγματικῶν. Pro tyto své vlastnosti může *Jas* prokázat neocenitelné služby při rekonstrukci prvotního Metodějova překladu nomokanonu.[49]) Sreznevskij v svém přetisku jeho textu z *Rum* uvedl pečlivě všechny varianty z *Jas*, a interpunkci rukopisu, která je zhusta nesprávná a dělí od sebe slova, jež k sobě patří, nahradil novými rozdělovacími znaménky[50]) — ale to je vše. Jeho poznámkový aparát je naprosto nedostatečný, odkazy na řecký originál jsou jen nahodilé a skrovné a celý složitý vývoj textový je úplně přehlížen. Potřeba nového vydání Metodějova nomokanonu je očividná a s pomocí mnichovské edice Beneševičovy mnohem snáze uskutečnitelná než kdy předtím.

Bylo by tudíž nejvýš ukvapené hodnotit Metodějův překlad nomokanonu podle chatrného textu *Rum*, jak to činil A. I. S o b o l e v s k i j,[51]) upíraje překladateli Scholastikova sborníku (t. j. podle něho buď sv. Metoději, nebo některému z jeho učeníků, jenž pořídil překlad na jeho rozkaz) „*jakékoli* pozoruhodné vlastnosti“, neboť prý místy, třebas zřídka, podává nesmysly; na důkaz toho uvádí dva příklady; v poznámce k tomu sice přiznává, že text *Rum* není prost chyb a písařských omylů, ale zdá se mu, že obě jím citovaná

---

[47]) Ap 67 je v obou, Rum i v Jas, zařazen omylem do tit. 42, místo 41.

[48]) Rum 37 b *sъmudrьstvujuštju* místo *-juštę* (Jas *smudrъstvujušta)*, Rum 41 a 15 *ju* místo *ję* (Jas *ja*, psáno *ę)*.

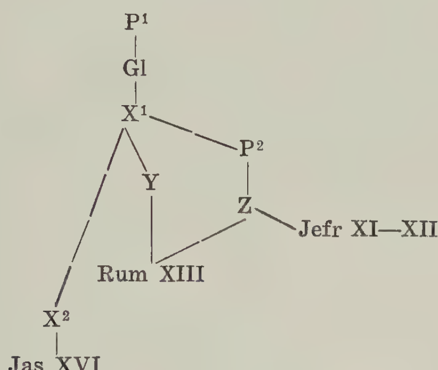
[49]) Rum 33 a 6 (Bas 18, tit. 34) má za řec. ὁμολογία (řeholní slib) *ispovědanija že*, Jas *izvolni eže*, což je patrná chyba místo *izvolenie že*, které asi bylo v prvotním překladu; jinak *ispovědanije* za ὁμολογία je pravidlem v Jefr, a také v Rum a Jas na jiných místech.

[50]) Někde, na př. Rum 11 b 26, byla ponechána interpunkce rukopisu na úkor srozumitelnosti.

[51]) Materialy i issled. (viz pozn. 5), str. 141. Srov. též pozn. 5.

místa podávají zvláštnosti překladu a nikoli ruského opisu z XIII. století. Ve skutečnosti však v prvním případě má *Jas* správně *predaša* místo chybného *predašasja* v *Rum* (6 b 23); v druhém případě (Neoces 7, tit. XXVII, 27 a 13—14), opravíme-li „nesmyslné" *jaduštachъ* na *jaduštichъ*, dostaneme poněkud volnější ztlumočení řeckého textu: „Kněz ať nechodí" — praví se tam — „na svatbu těch, kdo se žení po druhé, protože, až ho bude manžel po druhé ženatý žádat za pokání (epitimii), jak bude knězi, který souhlasí s takovými sňatky tím, že se na nich hostí?" Místo toho je v slovanské úpravě: „... jak bude knězi, který se přidržuje těch (přidává k těm, souhlasí s těmi), kdo se na takových sňatcích hostí?"

Grafický obrazec, znázorňující textový vývoj slovanského překladu nomokanonu

P¹ = prototyp Metodějova překladu Synagogy Scholastikovy.
P² = prototyp překladu Syntagmy o XIV titulech.
Gl = svatojimramské glosy.
X¹, X², Y, Z = nezachované stupně textového vývoje.

Pro výzkum Metodějova překladu nomokanonu, který se zachoval v tak porušeném stavu, má nemalý význam fakt, že autor Jefremovské syntagmy ho použil při své práci. Možno tudíž právem očekávat, že kritickým srovnáním obou těchto textů, *Rum* (Jas) a *Jefr*, získáme cenný materiál nejen pro poznání jejich celkové hodnoty, nýbrž i pro objasnění leckterých míst. Ani Beneševič nevytěžil z takové kolace vše, co se dá, pro své velkolepé vydání Jefremovského rukopisu. Tak na př. Sard 3 (str. 281) za řecké διὰ τὸ μὴ δοκεῖν ἡμᾶς τὰς τῆς ἀγάπης ἀποκλείειν πύλας překládá Jefr 101a: *za ne iměti namъ ljubъve zaključati dvьrii,* což je ponecháno bez poznámky, ač nesmyslné *iměti* je tu zřejmý omyl písaře místo *mьněti*, jak vysvítá z paralelního místa v *Rum* (tit. III, 13b 21—22): *jako da ne mnimi budutь ljubovьnychъ zatvarjajušte vratъ* (aby se nezdálo, že zavírají dveře lásky).

Autor *Jefr* nebyl asi zcela na výši v potřebných juridických znalostech. Neví na př., že Ὅσιος na počátku Sardických kanonů je jméno kordubského biskupa, který hrál význačnou roli již na sněmu Nicejském, a překládá je jako adjektivum: *prepodobnyj (episkopъ)*. Dosti těžce zápasí s řeckou předlohou.[52]) Někde má chybný překlad proti správnému v *Rum*. Zásadní rozdíl proti Metodějі je však v jeho poměru k řecké předloze. Metoděj překládá věrně, ale dbá při tom na strukturu slovanského jazyka, na jeho syntaktické zvláštnosti a rázovitá úsloví, kdežto *Jefr* má na zřeteli hlavně doslovnou shodu s řeckým originálem jak ve vazbách, tak i v slovosledu. Tento velký rozdíl mezi oběma nejstaršími kanonickými sborníky nebyl dosud konstatován; Sreznevskij, který si ho jediný povšiml, nevyjádřil se o něm dosti určitě.[53]) Při pozornějším srovnání snadno lze zjistit, jak v *Jefr* mizejí na paralelních místech všechny vazby charakterisující starobylost textu. Z hojného materiálu uvedu alespoň několik ukázek, napřed ze syntaxe a stilistiky, potom z lexika.[54])

Je známo, že se v slovanských jazycích projevuje snaha, aby přívlastek byl pokud možno souřadný, a že tudíž podřadný přívlastek v genitivě se často vyjadřuje adjektivem; podle Trávníčka[55]) jsou to „podmětová a předmětová adjektiva, vyjadřující podmět nebo předmět děje tkvícího v substantivech, jejichž jsou bližším určením“ — věc to zvlášť ve staré češtině běžná.[56]) Podobně tomu bylo i v Metodějově překladu. *Jefr* nahrazuje zpravidla tyto adjektivní vazby genitivem: *Rum* 12b 20 κατὰ τὴν κρατήσασαν συνήθειαν παρὰ τῶν πατέρων *po prějatomu očьskomu obyčaju*, Jefr 26a *po predanuumu otъ ocь ob.;* Rum 15b 12—13 ἔν τε λόγῳ τῆς πίστεως *vъ slovesi věrněmь*, Jefr 97a *slovomь i věry;* Rum 21a 21—22 διδάσκαλος ἀταξίας *kazatelь nepodobenъ*, Jefr . . . *učitelь bečinija;* Rum 33a 8 τὴν τοῦ λόγου συμπλήρωσιν *slovesьnoje svьršenije*, Jefr 187b *sъkonьčanije slova;* Rum 38b 2 τὸ τῆς σωτηρίας μυστήριον *spsenuju tainu*, Jefr 195b *t. spsenija;* Rum 43a 3

---

52) Na př. tit. VIII Anc 15 Περὶ τῶν διαφερόντων τῷ κυριακῷ Rum 16 a 12 *O veštechъ crkvьnychъ*, Jefr chybně *o prěnosjašti crkvi*; τὴν τιμήν, Rum ib. 16 *cěnu*, Jefr *čьstь;* τῶν πεπραμένων Rum ib. 17 *prodanychъ*, Jefr *sъtvorenyimъ* (četl πεπραγμένων).

53) *Obozrenije* v Sborniku ORJSl 1897 (viz pozn. 4) str. 123—124. Sreznevskij srovnává překlad Chalc 12 (tit. 2) v Rum a Jefr a dodává, že podle takových míst možno se domnívat, že překlady některých kánonů byly přepsány z jedné knihy do druhé. Otázka Jefr a jejího prototypu dosud zbytečně zatěžovala a mátla badatele o nejstarším cyrilometodějském překladu nomokanonu. Také A. Solovjev (*Svetosavski nomokanon i njegovi novi prepisi,* Bratstvo, 26, 1932, str. 26) není si vědom velkého rozdílu jazykového a textově-kritického mezi Rum a Jefr, poněvadž připouští možnost, že by Jefr mohla být dílem Metodějovým; poukazuje na to, že jsou v ní stopy jazyka Metodějova, ale to platí jen o partiích společných oběma textům. Jinak možno s ním souhlasit, že jen důkladná studie o jazyku Jefr by mohla rozhodnout, je-li vskutku dílem Metodějovým.

54) H. F. Schmid o. c. (viz pozn. 40) str. 13, p. 7 praví, že připravil obsáhlé zpracování lexikálního materiálu z Rum u porovnání s Jefr, ale pokud mi známo, nebylo z toho nic uveřejněno.

55) Mluvnice spisovné češtiny 1949, II, 455.

56) J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého* IV, 156 n.

εἰς οἶκον προσευχῆς *vъ chramъ mltvьnyi*, Jefr 196a *vъ domъ mltvy;* Rum 41b 13—14 τὸ τοῦ γάμου βέβαιον *bračnoje izvěštenije*, Jefr 191b *braka izvěstije* atd.

V staroslověnských evangeliích se vyskytuje svérázný způsob pro vyjádření řeckých vazeb předložkového spojení se členem, kde překladatel k tomu použil participia od slovesa *býti;* také tento obrat nacházíme v *Rum*, zatím co *Jefr* jej již většinou nahrazuje grecisující vazbou se zájmenem *iže:* Rum 46a 11—12 καὶ τὰς ἐν αὐτῷ [τῷ οἴκῳ] συνάξεις *i byvajuštaja vъ nemь sъbiranija*, Jefr *i jaže vъ njemь sъbory;* Rum 20b 24 τὴν ἀπόφασιν τὴν κατὰ τῶν προειρημένων ἐξενεχθεῖσαν *izdrečenije sušteje na nja izneseno*, Jefr *osuždenije na preždérečenьnyichъ iznesenoje.* Někde je tato samostatná slovanská vazba zachována i v *Jefr*, jako: *Rum* 12b 15—16 τὰ καθ᾽ ἑκάστην ἐπαρχίαν Jefr 26a *suštaja vъ vsjakoi oblasti*, v *Rum* a *Jas* je сѹщаꙗ omylem vynecháno; *Rum* 12b 18—19 τὰς δὲ ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἔθνεσι τοῦ θεοῦ ἐκκλησίας *suštaja že vъ varvarьskychъ vъ jazycěchъ bžija crkvi*, stejně *Jefr* 26a.[57])

Řecké participiální a infinitivní vazby se v *Rum* případně vyjadřují větou, *Jefr* se opět přiklání k řeckému originálu: *Rum* 19a 24—25 Ἐπίσκοπον ... τύπτοντα *Ašte kotoryj jepˢpъ ... bijetь*, Jefr *Epˢpa ... bijušta;* Rum 25b 6 Ὁ δύο ἀδελφὰς ἀγόμενος *Ašte kto poimetь sestrenicě*, Jefr 15a *Vodęi dъvě sestrenici;* Rum 41a ἀποδίδοσθαι τοῖς προμνηστευσαμένοις *vъdajati imže preže obručeny budutь*, Jefr 83a *otъdavati prěžeobručenyimъ.* Podobně u řeckých vazeb infinitivních: *Rum* 43a 5—7 μετὰ δὲ τὸ ἐλθεῖν εἰς συναίσθησιν τῆς φοβερᾶς ἁμαρτίας *jegda že pridetь vь oštjuštenije (Jas očjutie) grъdago grěcha*, Jefr 196a *po prišьstvii že vъ čjuvьstvo strašьnaago gr.;* Rum 23a 27—23b 3 ὥρισε τοίνυν ἡ ἁγία σύνοδος τοὺς τοιούτους ὑπομιμνήσκεσθαι μὲν πρότερον διὰ τοῦ ἐκδίκου ... ἐπὶ τὸ ἐξελθεῖν τῆς βασιλευούσης πόλεως *ustavi ubo styi sъborъ da takovymъ vъspomjanetь pravě* (Jas *prъvěe*) *ekъdikъ ... da otidutь iz grada*, Jefr 35a *ust. ubo st. sъb. takovyimь vъspomjanomъ byti prьvoje vъspominalьnikъmь ... jako iziti imъ otъ crstvǫjuštaago grada.* Řecký imperativní infinitiv se v *Rum* překládá indikativem s *da*, Jefr se přizpůsobuje řečtině: *Rum* 20 b2—6 τοῦτον μηκέτι παρ᾽ ἑτέροις δικάζεσθαι, ἀλλὰ μένειν βεβαίαν.. τὴν ἀπόφασιν *k tomu ot iněchъ suda da ne prijemletь. nъ da budetь tvьrdo ... izdrečenie*, Jefr 93b *tomu kъ tomu prědъ iněmi ne pьrětisja nъ prěbyvati izvěstu ... osuždeniju.*

Stejný opis passiva jako v předcházejícím citátu (δικάζεσθαι = *sǫdъ prijęti)* čteme i jinde v *Rum.* Schmid[58]) upozorňuje, že podobné opisy pas-

---

[57]) Srov. J. Kurz, *K otázce členů v jazycích slovanských, se zvláštním zřetelem k staroslověnštině* (Byzantinoslavica 7, 331—333, 338) zjistil tento „postup zcela samostatný" pro vyjádření řecké vazby se členem v 17 dokladech ze stsl. evangelií.

[58]) O. c. (viz pozn. 40) str. 92. Myslí tím studii O. Grünenthala: *Die Übersetzungstechnik der altkirchenslavischen Evangelienübersetzung* (Archiv f. slav. Philol. 31, 1910, 321—366, 507—528; 32, 1911, 1—48)

siva nezaznamenal O. G r ü n e n t h a l ze staroslověnských evangelií. Příklady jsou tyto: *Rum* 19b 18—19 παρὰ τῇ συνόδῳ τῆς ἐπαρχίας δικαζέσθω *ot sъnьma oblastьnago sudъ da priimutь*, Jefr 33a *predъ oblastьnyimь sъborъmь da pьritьsja;* Rum 20a 26—27 εἰ... κριθείη *ašte... sudъ prijemletь*, Jefr 93a *a osuždenъ budetь;* Rum 20b 3 μηκέτι... δικάζεσθαι *suda da ne prijemletь*, Jefr 93b *ne pьrětisja.* Podobně se překládá βιάζεσθαι = *nuždǫ prijęti:* Rum 41a 26 ἡ δούλη, εἰ ἐβιάσθη *rabyni ašte i nužju priimetь*, Jefr 192 b *ašte i rabyni prinužena budetь;*[59]) κολάζεσθαι = *mǫkǫ prijęti:* Rum 49b 2—3 κολασθήσεσθε *muku priimete*, Jefr 20 b *mučeni budete.*[60])

Autor recense *Rum-Jas* užíval s oblibou místo jednoduchého slovesa opisných vazeb substantiva se slovesem *tvoriti, sъtvoriti*,[61]) jako: *blaznъ tvoriti* (παρεμποδίζειν) Rum 16b 5—6 ἵνα μὴ τὰ ἐκκλησιαστικὰ παρεμποδίζοιτο *da crkvi blazna ne tvoritь*, zde i *Jefr* 19b má vhodný opis: *da crkvьnyimъ pakosti ne budetь; grěchъ tvoriti* (ἔγκλημα) Rum 20b 9—10 ἐπὶ ἐγκλήματι φανερῷ *javě... grěchъ tvorivъ* (Jas *sotvorivъ*), Jefr 15b *o sъgrěšenii javljeně; molitvǫ sъtvoriti* (συνεύχεσθαι) Rum 36a 4 *sъ eretiky mltvu stvorь*, Jefr 17a *sъ e. pomolivъsja; mьšǫ tvoriti* (λειτουργεῖν) Rum 9a 22 μήτε.. λειτουργεῖν *ni mьnьša (!) tvoriti*,[62]) Jas *ni mošti (!) tvoriti*, v Jefr není k tomu paralely; *pečalь sъtvoriti (λυπεῖν)* Rum 37b 22 λυπεῖ χριστόν *pečalь stvori chu*, Jefr 17b *opečaljajetь* (*peč-* S) *cha; sъborь sъtvoriti* (ἐκκλησιάζειν) Rum 46at 14—15 *sborъ stvoritь*, Jefr 87b *sъbirajetьsja; svoje (vlašte) tvoriti* (σφετερίζεσθαι) Rum 14a 23—24 μὴ ἐξεῖναι δὲ αὐτῷ σφετερίζεσθαί τι *ne dostoitь že jemu svojego ničto* (Jas *ne česo) že tvoriti*, Jefr 16b *ne lětь že jemu jestь osvoiti čьso otъ nichъ;* podobně Rum 11b 24, bez paralely v Jefr: *ne dostoitь... (čso) sebe vlašta* (Jas *vlagališta) tvoriti;* jinak se σφετερίζεσθαι překládá také *vъzimati*: Rum 44b 24—25 μηδείς... εἰς οἰκείαν χρείαν σφετεριζέσθω *nikto že vъ svoje trebovanije da vъzьmletь*, Jefr 19 a má i zde *osvoiti: nikto že na svoju potrebu da ne osvoitь; službǫ tvoriti* (λειτουργεῖν) Rum 22a 18—19, Jefr 33a má zde *služiti; ukoreniju tvoriti* (καθυβρίζειν) Rum 32b 16—17 καθυβρίζειν διὰ τοῦ πονηροῦ βίου τὸν κεκτημένον *ukoreniju tvoriti zlago žitija stjažavъšago*, Jefr 187a *rǫgatisja lukavyimь žitijemь sъzьdavъšuumu;*[63]) *ispytanu tvoriti* (ἐρευνᾶν) Rum 33a 26—27 ἕως ἂν φανερῶς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἐρευνήσωμεν γνώμην

---

[59]) Ap 67 (tit. 51) Εἴ τις παρθένον ἀμνήστευτον βιασάμενος ἔχει, Rum 41 a 1—2 se vynechává ἔχει: *ašte kto dvci neobručeně nužju stvoritь*, Jefr *Iže dvcju neobručenu nužeju imatь;* Rum 18 a βιάζεσθαι τοὺς καθεστῶτας má βιάζεσθαι význam aktivní a překládá se *pakosti dějati postavlenymъ*, Jefr 83 b *prinužati posaždenyimь* (srov. ŽM XI *pakosti dějaše);* Rum 8 b (bez paralely v Jefr) *razvě ašte po zakonu nuža budetь* je za řec. πλὴν εἰ μὴ κατὰ νόμους ἀναγκασθείη.

[60]) Srov. V. J a g i ć, *Zum altksl. Apost.* (viz pozn. 31) 94, II. 100, 109.

[61]) Srov. Mat 5.44 διώκειν *napastь tvoriti* Mar Zogr Ass Ostr.

[62]) Správně to vyložil již H. F. S c h m i d o. c. (viz pozn. 40) str. 110.

[63]) Srov. *ukoriti* v Cloz II, 2. — Jefr *sъzьdavъšuumu* vzniklo patrně z řec. varianty κεκτισμένον.

dondeže javě svoju ichъ volju tvorimъ ispytanu, Jefr 187b *donьdeže javě svoichъ ispytati ja razumъ.*

Jiný opis za řecké χρηστεύεσθαι čteme v Rum 38a 17 *blgostь na nichъ javiti,* kde Jefr má *blgostьstvovati o nichъ.*[64]) Sem možno též zařaditi překlad řeckého ἀναστρατεύεθαι, jež je v Rum 31b 4—6 vhodně přeloženo větou: καὶ βενεφικίοις κατορθῶσαι τὸ ἀναστρατεύεσθαι *i venefekijemь ispraviti, da paky voinu* (Jas správně: *voini) budutь,* Jefr 23a *i mьzdami ispraviti ježe voinьstvovati.*

Změny, které provedl autor Jefr v prvotním překladu církevních kánonů, nebyly jen jeho osobním projevem. Byla to metoda jiné školy literární, usilující o doslovnou shodu slovanského překladu s řeckým. V. Pogorělov[65]) ukázal ve své studii o Savvově evangeliáři, že prvotní cyrilometodějský text evangelní byl v něm podroben nové úpravě v Bulharsku v X. století, a původce této nové úpravy si počínal podobně jako autor *Jefr:* tam, kde staroslověnské evangeliáře *Mar Ass Ostr Zogr* mají přívlastkové adjektivum, podmětové nebo předmětové, místo řeckého genitivu substantiva, zavádí opět genitiv; kde jsou v nich participia rozvedena větou, má Sav opět participia shodně s řečtinou, a kde bylo v nich aktivum za řecké passivum, objevuje se zase passivum. V Jefr zmizely též většinou zdařilé pokusy prvotního překladatele o volnější způsob ztlumočení řeckého textu. Sledovat v jednotlivostech toto zhoršování slovanského překladu, není bez užitku, ježto tím získáváme hojný a průkazný materiál k charakteristice nejstarší epochy literární u Slovanů. Právě tímto sesunem od volnosti k doslovnosti můžeme změřiti výši, na niž se vzepjal slovanský jazyk v klasickém období velkomoravském.

Názorně se to dá ukázat na krátkém kánonu Bas 31 (tit. XLI), který zní: Ἡ ἀναχωρήσαντος τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἀφανοῦς ὄντος πρὸ τοῦ πεισθῆναι περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἑτέρῳ συνοικήσασα μοιχᾶται *Rum* 40b 24—27 překládá: *Ašte kotoraja žena, zašьdъšju mužju jeja, ne dožidetь jego, ni umьrša jego uvěděvъši ti posagnetь, prěljuboděica jestь; Jefr* ponechává počáteční *Ašte,* ale vynechává podmět konkretně vyjádřený za řecký člen, místo *ne dožidetъ jego,* což je reminiscence z jiného kanonu Basiliova,[66]) klade dobrý překlad

---

[64]) Pitra 431: eis benevolentiam commodari. Za παρενοχλεῖν má Rum *ogaviti* (18 a), *ogavije dajati* (9 a), zřejmě chyba místo *o. dějati* (srov. V. J a g i ć, *Entstehungsgeschichte der Kirchenslav. Sprache,* 1913, str. 437), *ogavije tvoriti* (30 b), *obladati* (17 a), Jefr zná jen *sъtužati* (32 a, 93 b) a *sъtužiti* (92 b).

[65]) *Opyt izučenija teksta Savvinoj knigi* (Sborník Filosof. fakulty university Komenského v Bratislavě, roč. 5, č. 46 [1], 1927, str. 26—30). Pogorělov myslil, že rozvádění participií větou v prvotním textu se stalo pod vlivem Vulgáty. Ale v Metodějově nomokanonu, kde jsou podobné vazby v Rum, nedá se nikde bezpečně zjistit vliv latinského překladu kánonů, který byl též znám na Moravě ze sbírek rozšířených v říši franské.

[66]) Bas 16/31 Rum 40 b 25 *nedožidetь jego,* které je v slovanském textu přidáno, vniklo sem nejspíš z kánonu Bas 20 (36), který je obsažen v řeckém textu téhož titulu, ale v slovanském překladě byl vynechán: αἱ διὰ τὴν ἀποδημίαν τῶν ἀνδρῶν μὴ ἀναμείνασαι τὴν ἐπάνοδον, Jefr 191 a *jako že bo ne žьdavъšaja* ... Místo to svědčí o tom, že autor Rum byl člověk dobře sčetlý v kánonech.

řeckého ἀφανοῦς ὄντος *Ašte ošьdъšju mužju i bez věsti byvъšju. prěže uslyšati o sъmьrti jego. za inogo šьdъšija* (var. *šьdъši*) *prěljuby sъtvoritь.* Není pochyby, že překlad *Jefr* zůstává daleko co do srozumitelnosti a plynulosti za *Rum.* Stejný způsob, jak dodat jasnosti překladu přidáním určitého podmětu za řecký člen, nacházíme v *Rum* 39b 15—16 (Bas 52) Ἡ τοῦ κυήματος κατὰ τὴν ὁδὸν ἀμελήσασα *Ašte kotoraja žena rožьši na puti toli nebrežetь roženago jeju* ..., Jefr 193b jen *Nebregъši roždenaago na puti* ..., při čemž není hned patrné, že tu jde o její dítě.

Také i místa dosti nesnadná jsou v Metodějové překladu správně přeložena, na př. Gangr 19 ὑποικουροῦντος ἐν αὐτῷ τελείου λογισμοῦ Rum 29a 20—21 (tit. XXXI) *suštju vъ nemь svьršenu smyslu*; tak chápou toto místo také novodobí kanonisté (H e f e l e, V a n E s p e n, M i l a š) ;[67]) *Jefr* 89a se pravděpodobně opíral o variantní čtení ἐπικυροῦντος a vyjádřil se způsobem těžko srozumitelným: *izvěštajemu vъ njemь konьčьnuumu pomyšljeniju.*

Volným překladem se dává nejednou důraz myšlence, jako když za σῴζειν se místo obvyklého *chraniti* užije odchylně *svęštati*; je to v kánonu Chalc 12 (tit. II), kde se jedná o důležitou věc v organisaci církve, o vlastní práva skutečné metropole, jež mají být zachována i proti zásahům panovníků, proto se praví, že musí být „svěcena", t. j. že musí zůstat posvátná, svatá, nedotknutelná: *Rum* 13a 24 δηλονότι σῳζομένων τῇ κατὰ ἀλήθειαν μητροπόλει τῶν οἰκείων δικαίων *javě jako sštajemomъ suštimъ po istině mitropolii svoimi* (místo *svoimъ*) *opravdan*[*iimъ*], Jefr 36b *j. j. chranimomъ suštiimъ po i. m. sv. pravьdьnъimъ.*[68])

Řecké ἀναστῆναι o nemocném je pregnantněji vyjádřeno volně podle smyslu *icěléti* místo doslovného *vъstati* Laod 47 (tit. XXXVI) τοὺς ἐν νόσῳ παραλαμβάνοντας τὸ φώτισμα καὶ εἶτα ἀναστάντας ἐκμανθάνειν τὴν πίστιν Rum 34b 13—15 *bolemъ* (3. pl.) *prijemljuštimъ prosvěštenije i potomь icělěvъšimъ izučitisja věrě,* Jefr 99a *prijemljuštiimъ vъ neduzě prosvěštenije i po semь vъstavъšimъ navyknuti věru.*[69])

Za řecké ἀλλότριος, kterého se užívá v přeneseném smyslu, vhodně se klade předložka *kromě*: Ant 1 (tit. L) ἡ ἁγία σύνοδος... ἀλλότριον ἔκρινεν τῆς ἐκκλησίας Rum 48b 7—8 *styi sborъ* ... *kromě crkve byti sudilъ jestь,* Jefr 90a ... *štjuždego osuditi otъ crkve;* nebo jinak volně, s důraznějším mravním odsudkem v Bas 80 (tit. XLIII) (τὴν πολυγαμίαν)... παντελῶς ἀλλοτρίαν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, Rum 42a 14—16 *(mnogobračija)* ... *nedostoino bo jestь člvkomъ krstьjanomъ,* Jefr 197a *i otinudь čjuže roda čelověčьskago.*

[67]) Pitra I.492 (interpretatio Quesnelliana): stimulo suae cogitationis impulsus — což by spíš připomínalo překlad Jefr.

[68]) Pitra I. 527 salvis scilicet verae metropolis privilegiis suis.

[69]) V Jefr se klade také podle řečtiny předložkový pád „v nemoci" místo substantiva „nemocným" (*bolemъ*).

Za řecké ἐπὶ παρουσίᾳ (v přítomnosti) klade Rum stručně předložku *pri* nebo *prědъ:* Laod 5 (tit. XXV), že svěcení kněžská se nemají konat ἐπὶ παρουσίᾳ ἀκροωμένων, Rum 25a 17—18 *predъ poslušajuštimi* (t. j. před kajícníky druhého stupně), Jefr 96a *prišьstvii poslušajuštiichъ;* podobně Ant 1 (tit. L) ἐπὶ παρουσίᾳ τῆς εὐσεβείας τοῦ θεοφιλεστάτου βασιλέως Κωνσταντίνου, Rum 48a 25—26 krátce: *pri blgočtivěmь Kostjantině,* Jefr 90a *prědъ prišьstvijemь blagočьstija bgočъstivago crja K.*

Řecké συντέμνει, kde je řeč o zkrácení doby veřejného pokání, překládá Rum 42a 26 *skraštajetь lěto* (Pitra I. 451 tempus abbreviat), Jefr 85a *razděljajetь lěto.*

Někdy je to spíše zdařilá perifráze než překlad, jako za ὀπώρα, Jefr 13b *ovoštь,* má Rum 45a 26 *jaže sutь vъ snědь.* Řecké ἀποτάσσεσθαι (pořádati, určovat místo, ustanovovat) o mniších je přetlumočeno volně[70]) *postrišti:* Chalc 4 (tit. XXXIII) ἐν οἷς τόποις ἀπετάξαντο προσκαρτεροῦντες Rum 30b 14—15 *vъ nichъže městěchъ postriglisja sutь da prěbyvajutь,* Jefr 32a ἀπετάξαντο vynecháno: *vъ těchъ městěchъ tьrpjaštemъ* (var. *-šte*).[71])

Jiné takové perifráze jsou: Ant 1 (tit. L) εἰ ἐπιμένοιεν φιλονεικότερον ἐνιστάμενοι πρὸς τὰ καλῶς δεδογμένα (Pitra I. 456: si tamen contentiosius adversus ea quae bene sunt decreta persisterint), Rum 48b 1—2 *ašte prebyvajutь protivu glšte vъpreki predanyimъ,* Jefr 90a *ašte prěbudutь ljubopьrьni vъstajušte na dobroje naučenaja.*

Ap 45 (tit. XXXVII) εἰ δὲ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς (sc. αἱρετικοῖς) ὡς κληρικοῖς ἐνεργῆσαί τι, καθαιρείσθω, Rum 36a 5—6 *ašte sštenikomъ poslužitь, da izveržetь*[s], Jefr 17a *ašteli povelělъ imъ budetь jako pričьtьnikomъ děistvovati čьto. da izvьržetьsja.*

Neoces 8 (tit. XL1) ἐὰν δὲ συζῇ, οὐ δύναται ἔχεσθαι τῆς ἐγχειρισθείσης αὐτῷ ὑπηρεσίας, Rum 40a 17—18 *ašte li ne o*[t]*pustitь* (před tím předchází: *da o*[t]*pustitь ju), to ne možetь byti sštnikъ,* Jefr 85b *ašte li sъ neju živetь, to ne možetь iměti poručenyja jemu služьby.*[72])

Bas 67 (tit. XLIV) Ἀδελφομιξία τὸν τοῦ φονέως χρόνον ἐξομολογήσεται, Rum 42b 26—27 *Bratosъměsije ispovědavъsja, da priimetъ ubiica lěta* (*-to* Jas),[73]) Jefr 195a *Bratosъměšenije ubiicja lě*[t]*o ispověstьsja;* podobně Bas

---

[70]) Srov. strižьnikъ Rum 48 b 23, ŽM X, Mučenije sv. Klimenta (viz pozn. 80). H. F. Schmid o. c. (viz pozn. 40) str. 119, vidí v tomto výraze za „tonsuratus", „ein sicheres Zeichen für die Zusammengehörigkeit beider Denkmäler (t. j. Rum a ŽM), ein weiterer Beweis für den mährischen Ursprung von Rum."

[71]) Hefele II, 509 an den Orten wohin sie gewiesen sind, verharrend; Milaš I, 334 i neka ostaju uvijek u onim mjestima, u kojima su postavljeni.

[72]) Jefr překládá doslovně, mediální ἔχεσθαι není vyjádřeno; Hefele I. 247 Lebt er dennoch mit ihr, so kann er in dem ihm übertragenen Dienst nicht verbleiben.

[73]) Pitra I, 597 Cum sorore coitus homicidae tempore punietur; Milaš II, 141 Koji učini blud sa sestrom svojom, podvrgava se istome vremenu kajanja, kao za ubijstvo.

65 (tit. XXXIX) ἐξομολογήσεται se překládá v Rum 38b 9—10 *ubiica lěta da pokajetь*[s], *Jefr* ib. *ubiica lěto ispověstьsja* (před tím předchází zde ἐξαγορεύων = *ispovědaja*, což nám vysvětluje shora přidané *ispovědavъsja*).

Anc 14 (tit. XXIX), kánon namířený proti bludné gnostické a manichejské askesi, která si ošklivila požívání masa a vína jakožto věcí ďábelských, ἀπεχομένους κρεῶν ἔδοξεν ἐφάπτεσθαι, Rum 28a 17—18 *ne jaduštimъ mjasъ podobajetь vъkušati,* Jefr *ogrěbajuštemъsja mjasъ kljućisja prikasatisja* (kněží a klerikové, kteří při agapách nejedí masa, mají se dotknout, t. j. ochutnat, masa).[74])

Někde to mohly být nejspíš důvody stylistické, které daly podnět k volnému překladu, zvláště u formulí častěji se opakujících, jako καθαιρεῖν, které se obyčejně překládá *izvrěšti* nebo *otъlučiti,* na př.: Rum 18b 22 καθαιρείσθω *prazdьnъ budetь sštnija,* Jefr 20a *da izvьržetьsja;* Rum 18b 14 *da prostъ budetь sštnija,* Jefr 20a *da izvьržetьsja;* Rum 48b 12 καθαιρεῖν τῆς λειτουργίας *lišati služenija,* Jefr 90a/b *otъmětajetь otъ služьby.* Není jistě náhodou, že hned na počátku, v úvodní stati o pořadu sněmů řecké ἐξετέθησαν, šestkrát za sebou opakované (o kánonech: byly vydány, promulgovány), je v slovanském překladě vyjádřeno po každé jinak (Rum 7a 12—22): v prvním případě je vynecháno bez újmy srozumitelnosti, dále se překládá: *imiže dani byša, -by*[st], *-o*[t]*nichъže napisaše sja, -izloženo by*[st], *-dano by*[st]. Sem můžeme též uvést Ap 48 (tit. XLI) ἀφοριζέσθω (= communione privetur) Rum 40b 22—23 *da ne vъlazitь vь crkvь,* Jefr 17a *da otъlučenъ budetь;* Bas 34 (tit. XLII) Αἱ κόραι... ἀκολουθήσασαι ve významu: dívky, které jdou za mužem proti vůli otcově, v Rum 41b 2 vyjádřeno jednoduše *děvy jaže ... posagajutь* (= vdávají se), kdežto Jefr 141a doslovně: *vъslědovavъša.*[75])

Zřídka lze pozorovat ve volném překladu i pozměnění právní normy, jako Sard 11 (tit. XLVII) ἵνα εἴ τις λαϊκὸς ἐν τῇ πόλει διάγων τρεῖς κυριακὰς ἡμέρας ἐν τρισὶν ἑβδομάσι μὴ συνέρχοιτο, ἀποκινοῖτο τῆς κοινωνίας, Rum 45b 8—10 *da ašte kotoryj ljudinъ vъ gradě živyj vъ. g. ne*[d]. *ne pridetь sъ čadьju vъ crkvь. drugyja g. ne*[d] *da postitь*[s], Jefr 104b *da ašte kъto prostьсь vъ gradě prěbyvajai tri nedělьnyja dni vъ trьchъ ndlchъ ne sъpodobitьsja,*[76]) *otъloženъ budetь obьštenija;*[77]) podle řeckého textu, kdo z obyvatel města po tři neděle se nezúčastní nedělní bohoslužby, má být vyobcován (vyloučen ze společenství církve); podle *Rum* a *Jas* má být potrestán „postem“, t. j. epi-

---

[74]) Později Zonaras komentuje tento kánon tak, že zde ἐφάπτεσθαι je tolik co ἀπογεύεσθαι. Hefele I. 233 Diejenigen Priester und Cleriker, welche sich der Fleischspeisen enthalten, sollen (bei den Agapen) dieselben berühren (davon kosten).

[75]) Milaš II, 394 djevojke, koje idu za čovjeka protivu volje oca.

[76]) Sloveso sъpodobitisja (= udostoitьsja) má zde význam: účastniti se sv. přijímání (srov. Jefr kánony Laod 47, Bas 73 a 75).

[77]) Totéž místo se opakuje v kánonu Trull. 80, kde zní podle Jefr 64a: ... ne prichoditь ... da otъlučen budetь komъkanija.

timií tří týdnů; v řeckém aparátu Beneševičově není zaznamenána žádná taková varianta; slovanský text také přidává *sъ čadьju*, což rovněž není doloženo v řeckém textu. Jiný příklad odchylky od právní normy řecké předlohy je zachován též v *Jefr:* Chalc 9 (tit. XV) : Má-li některý klerik — praví se tam — soudní při s klerikem, ať věc předloží svému biskupu, a ten ať předvolá obě strany a s předními kněžími svými ať věc spravedlivě rozsoudí (*Rum* 19a 12—13 *pravьdьno da ustroitь sъ načalьnymi svoimi popy,* Jefr 33a *i da rasuditь ja sъ načalьnyimi jego popy);* v řeckém textě však se praví, že má přednésti svou při biskupu, nebo chce-li biskup, má se pře konati před rozhodčími osobami, které si zvolí obě strany (ἤγουν γνώμῃ αὐτοῦ τοῦ ἐπισκόπου, παρ' οἷς ἂν τὰ ἀμφότερα μέρη βούλωνται, τὰ τῆς δίκης συγκροτεῖσθαι).

Někde připouští sám řecký výraz různé pojetí. Tak Ant 5 (tit. XXII) καὶ μηκέτι θεραπείας τυγχάνειν, Rum 24a 16—17 *i kъ tomu sluzenija ne ulučiti* (srov. Hefele I. 515: (soll) am Dienst keinen Theil haben; Milaš II. 56: niti smije ikakve već službe da vrši), Jefr 91a *i kъ tomu icěljeniju ne byti* (srov. Pitra I. 458: nec ultra remedium consequetur).

Jak pestrý a rozbíhavý je semasiologický odraz některého řeckého slova v obou památkách, možno ukázat na ἄκυρος (4krát) a ἀκυρόω (jednou): v Rum *nevlastьnъ* (2krát), *razoriti* (2krát), *ostaviti* (jednou), v Jefr *bezvlastьnъ* (2krát), *neutvьrženъ* (jednou), *otъvrěšti* (2krát), jen jednou je tu jakási shoda: Ant 23 (tit. VI) ἄκυρον εἶναι τὴν κατάστασιν, Rum 15a 25 *nevlastьno budi ustrojenije,* Jefr 94b *bezvlastьnu byti postavljeniju;* ostatní doklady: Sard 15 (tit. XIX) ἄκυρος καὶ ἀβέβαιος ἡ τοιαύτη κατάστασις νομίζοιτο, Rum 22a 4—5 *nevlastьno i netvьrdo takovoje postavlenije da budetь,* Jefr 106a *neutvьrženo i neizvěsto t. p. mьnitьsja;* Ant 22 (tit. III) ἄκυρον εἶναι τὴν χειροθεσίαν, Rum 13b 13—14 *razoreno budetь sštnьstvo jego,* Jefr 94b *bezvlastьnu byti rukopoloženiju;* CP 4 (tit. XXXVII) τῶν παρ' αὐτοῦ γενομένων ἀκυρωθέντων, Rum 35a 2—3 *ot nego byvъšimъ razorenomъ,* Jefr 26a *otъ nego byv. otъvьrženomъ;* Ap 76 (tit. VI) ἄκυρος μενέτω ἡ χειροτονία, Rum 15a 19 *sь (to* Jas) *da ostavitьsja sštenija* (konkretně o osobě), Jefr 19b *ta otъvьrženo da prěbudetь postavljenije.*

Jindy totéž slovanské sloveso vyjadřuje řadu řeckých výrazů, jako *choditi* je v *Rum* za řecké παραγίνεσθαι (7b9), ἀνατρέχειν (9a7), ἀποδημεῖν (9a20), ἐφοδιάζεσθαι (9a26), ἐπιβαίνειν (13b8) a p.

K charakteristice obou textů uvedu ještě několik příkladů, kde dobrý slovanský překlad jednotlivých řeckých sloves, zachovaný v Rum, je v Jefr nahrazen kalkem podle řečtiny: ἀναλαμβάνειν: Gangr 13 (tit. XXXII) ἀντὶ τοῦ εἰωθότος γυναικείου ἀμφιάσματος ἀνδρεῖον ἀναλάβοι, Rum 29b 22—24 *vъ obyčьnago město ženьskago oděnija vъ mužьskyj obrazъ oblačitь*[s], Jefr 88b *vъ ob. m. ž. o. mužьskoje priimetь;* —ἐγχειρίζειν: Chalc 23 (tit. XX) μηδὲν ἐγχειρισμένοι ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου, Rum 23a 20—21 *ničtože priimъše o*[t] *svojego jep*[s]*pa,* Jefr 35a *ničьso že poručni;* Rum 16b[11]) *prědati,* Jefr

16a *poručiti;* — ἐπιδιδόναι: Bas 18 (tit. XXXIV) δούλην λαθραίοις γάμοις ἑαυτὴν ἐπιδιδοῦσαν, Rum 32b 13—15 *rabě tainychъ bracěchъ sebe pričaštajušti,* Jefr 187a *rabyni tainomu braku davъši sebe;* — ἐπιπηδᾶν: Ap 14 (tit. XII) ἑτέρᾳ (παροικίᾳ) ἐπιπηδᾶν, Rum 17b 19 *na inu (oblastь) prichoditi (pre-* Jas); Jefr 14b *na drǫguju naskakati;* — προιέναι: Bas 18 (tit. XXXIV) τῇ τοῦ θεοῦ χάριτι προϊοῦσα ἡ ἐκκλησία Rum 32a 21—22 *bijeju blgodatiju pospějušti crky,* Jefr *b. bl. proischodjašti crkvi;* srov. CP 2 (tit. I) μὴ ἐπιέναι Rum 12b 1 *ne dostoitь choditi,* Jefr 25b *ne nachoditi;* — προσάγειν: Bas 18 (tit. XXXIV) πάρθενος... ἡ ἑκουσίως ἑαυτὴν προσαγαγοῦσα τῷ κυρίῳ Rum 33a 4 *dva . . . jaže* (*jako* Jas) *sama sebe poruči bvi* (*gvi* Jas), Jefr 187a *d. . . . voleju sebe privedъšija gvi;* Laod 2 (tit. XXXVIII) προσάγεσθαι τῇ κοινωνίᾳ Rum 37b 17—18 *takovyja . . . priimati podobajetь obьštenijemь,* Jefr 96 a *takovyimъ . . . privoditi kъ obьšteniju;* — προσέρχεσθαι: Laod 35 (tit. XXXVII) εἰδωλολατρίᾳ προσῆλθεν (Dionysius Exiguus: se idololatriae tradidit) Rum 35b 20—21 *idololatrii priložisja,* Jefr 98b *kumirosluženiju priide;* — συμπεριφέρεσθαι: ve významu přihlížeti, míti ohled: Bas 18 (tit. XXXIV) συμπεριφερόμενοι ταῖς ἀσθενείαις τῶν κατολισθαινόντων, Rum 32a 18—19 *smotrjašte nemoštemъ padajuštichъ,* Jefr 186b *spodvigajuštesja nemoštьmi poplъzajuštesja* (místo *-štichъsja);* — τυγχάνειν: Sard 3 (tit. III) ἐν ᾗ τυγχάνουσιν ὄντες Rum 13b 18—19 *vъ neiže budutь druzii ep̄spi,* Jefr 101a *vъ neiže prěbyvajutь sušte.*

Tolik k charakteristice Metodějova překladu nomokanonu u porovnání s textem Jefremovským. Celkový dojem je asi ten, jaký měl V. Jagić[78]) ze studia a rozboru staroslovanského překladu Apoštola, o němž napsal, že ten, kdo jej dělal, nebo ti, kdo o něm pracovali, měli důkladnou znalost řeckého jazyka i textu Nového Zákona, že ovládali dokonale slovanskou řeč v celé její slovní náplni, ve všech výrazech materiálního i duševního života; kde to bylo nutné neb záhodné pro srozumitelnost textu, odchýlili se od úzkostlivého sledování řeckého textu a překládali volně podle smyslu; máme dojem, že překladateli víc záleželo na srozumitelnosti než na důsledné doslovnosti překladu. To vše platí i o překladu nomokanonu, jak nám jej dochovaly dosti věrně oba rukopisy, Rumjancevský i Joasafský.

Shody Rumjancevského textu nomokanonu se slavanským Životem Metodějovým

Již A. I. Sobolevskij[79]) upozornil na to, že se lexikální materiál Metodějova nomokanonu liší od slovníku nejstarších evangelních textů, Apoštola a žaltáře, třebas že se s nimi nezřídka shoduje, zato však má mnohé koincidence se slovníkem *ŽM*. Jako slova společná oběma textům uvádí:

---

[78]) Zum aksl. Apost. (viz pozn. 31) II, 99.
[79]) Materialy i izsledovanija o. c. (viz pozn. 5) str. 142.

kafolikija (= katolická), *služba* (= mešní liturgie), *strižьnikъ* (= klerik,[80]) *sъnьmъ* (= sněm), *kazatelь* (= učitel), *guditi* (βλασφημεῖν, haněti, tupiti), *chodatai* (= prostředník), *pravověrьnъ* (= zbožný, εὐσεβής). Tuto příbuznost *Rum* a *ŽM* konstatuje též H. F. Schmid[81]) hlavně při výkladu slov *strižьnikъ* a adjektiva *mьšьnъ* (od *mьša*), které se vyskytuje dvakrát v *Rum* ve zkomolené podobě *mьnьšьi*. Podrobným rozborem dal by se počet těchto shod ještě rozmnožit, na př. *anagnostъ* (= lector), *izvěstьnyj* (ŽM XVII, Rum 20a 2 ἀξιόπιστος), *svętyj dьnь* (= ἑορτή, ŽM XI, Rum 28a 3—4), *oblastь* (= ἐπαρχία, παροικία), *prědělъ* (= ἐνορία) a pod. Autor *ŽM* byl blízký učeník Metodějův, zasvěcený do jeho sporů, důvěrník jeho prací, který měl k disposici i mnohé důležité prameny (list papeže Hadriána II., korespondenci s byzantským císařem a j.). Není tedy divu, že mluvil takřka jazykem Metodějovým.

V *ŽM* nacházíme také některé z oněch znaků, jimiž jsme shora charakterisovali jazyk *Rum*, jako na př. adjektivum podmětové a předmětové místo genitivu substantiva: *zapovědьnaja chranenija* (Pastrnek 223: legum reverentiam),[82]) *tělesьnyi jego obrazъ* (ib.: forma corporis eius), *kazanija crkvьnago* (ib.: institutionem ecclesiae), *očьskyja knigy* (ib. 230: libros patrum), *pravьdьnago věnьca* (ib.: iustitiae coronam) a pod.

Jsou zde rovněž opisné vazby s *tvoriti (sъtvoriti)* nebo s *dějati: volju tvoriti* (IX: *vy tvorite volju vašju na mně), volju sъtvoriti* (XIII: *vьsju že volju jego sъtvori*), v Rum 38a 2—3 (Ap 62, tit. XXXIX) je do textu přidáno *volju stvoritь:* Εἴ τις κληρικὸς διὰ φόβον ἀνθρώπου (var. ἀνθρώπινον) Ἰουδαίου ἢ Ἕλληνος ἢ αἱρετικοῦ ἀρνήσεται: *Ašte kotoryj pričьtьnikъ stracha radi člčьska židovьsku li poganьsku li eretičьsku volju stvoritь i otvьržetьs* ... Sem patří též rčení v ŽK (kap. VI) *divъ tvoriti,* které má týž význam jako totéž rčení v Cloz 563 za řecké ἐκπλήττειν (= obstupefacere);[83]) podobná vazba je v Rum *skvьrьno tvoriti: skvьrьno tvorja* (Rum 27b 21—22) za řecké διὰ βδελυρίαν, Jefr 83b *gnušaja sja.*[84]) Jiná taková fráze je *pakosti dějati* v ŽM XI, v Rum 18a 3 za řec. βιάζεσθαι, Jefr 836 má zde *prinuždati* (srov. též ŽM II. *čьstьnyja besědy dějachu*).

Nepopěrné vztahy jazykové *ŽM* k Metodějovu nomokanonu lze pozorovat jmenovitě v oboru církevně právním, což nepřekvapuje. Metodějova posice na Moravě byla předmětem prudkých útoků se strany franské hierarchie a byla napadána právě s hlediska kanonického. Na soudu, konaném patrně ně-

---

[80]) Srov. pozn. 70.
[81]) O. c. (viz pozn. 40) str. 111, 119.
[82]) Dějiny o. c. (viz pozn. 20) str. 223 n.
[83]) Srov. Fr. Grivec, *Pohvala sv. Cirilu in Metodiju* (Razprave-Dissertationes, Slovenska Akademija znanosti in umetnosti, razred za filol. in liter. vede, 1, Ljubljana 1950, str. 31). — ŽK XV: *veliku emu čestь stvori,* ib. XVIII: *sъtvori molitvu,* ib. *sъtvoriti provoždenie emu.*
[84]) Jinde βδελύσσεσθαι se v Rum překládá *skarědovati,* jednou (Rum 10 a) *chuliti,* Jefr zpravidla vyrovnává *gnušatisja.*

kde na Moravě[85]) za přítomnosti franského krále, vytýkali němečtí biskupové sv. Metoději, jak praví *ŽM* IX, že učí v jejich „oblasti", t. j. ve smyslu tehdejší právní terminologie, dosvědčené v *Rum,* v jejich eparchii, diecési.[86]) Ale Metoděj se bránil, že by tam byl nevstupoval *(kromě bychъ chodilъ),* kdyby to byla opravdu jejich diecése. Také výraz *choditi* má význam technický o nedovoleném vstupu do cizího správního okrsku a opakuje se častěji v Rum za řecké ἐπιβαίνειν, παραγίνεσθαι a pod.[87]) Sv. Metoděj zdůrazňuje proti tomu, že to není jejich diecése, nýbrž sv. Petra,[88]) t. j. podřízená přímo Římu, a že tudíž ne on, nýbrž oni, z řevnivosti a lakoty, proti církevním kánonům *(čerosъ kanony)* přecházejí přes staré hranice *(na staryja prěděly postupajete).* Touto kanonickou obranou je přivedl tak do úzkých, že „mu nemohli na to nic odpovědět", a prostě ho dali odvézt do vězení někam do Švábska.

Avšak i později, když byl Metoděj restituován na své místo, musel se nejednou ve svých sporech vnitřních i vnějších utíkati ke kanonickému právu. Proto dáme za pravdu Fr. Pastrnkovi,[89]) že nomokanon byl knihou hned v první době působení slovanských apoštolů nezbytnou, a že tudíž „můžeme právem předpokládat, že bez prodlévání přikročeno bylo k jeho překladu". Zvláště slovanský *ŽM* nám podává hojné doklady o tom, že otázky církevně juridické byly ve Velké Moravě takřka na denním pořádku. V tomto živém styku se soudobou skutečností se utvářel i překlad nomokanonu. Je přirozené, že do něho pronikla i některá úsloví a rčení z moravského jazykového prostředí.

Sem bychom mohli zařadit dvě hapax legomena, nikde jinde v církevní slovanštině nedoložená: *uvarovati* ve významu περιστέλλειν, (Rum 39b 20, Bas 37/52, tit. XL) o ošetření novorozeněte, Jefr 39 b *pokryti;* týž význam má „uvarovati" ve starší i nové češtině.[90]) Rovněž pro druhé ojedinělé slovo *vъzdъšenije oᵗ zlъ* Rum 37b 13 (Laod 2, tit. XXXVIII), Jefr 96a *obraštenije,* za řecké ἀποστροφή ve významu „odvrácení se od zlých skutků, zanechání

---

[85]) Srov. Fr. Grivec, *Prepir o Metodovih ječah* (Zgodovinski časopis, 6—7, 1952—1953, 159—170); týž, *Quaestiones Cyrillo-Methodianae,* I. De carceribus S. Methodii (Orientalia Christiana Periodica, 18, 1952, 113—117).

[86]) Pastrnek, *Dějiny* (o. c. pozn. 20) str. 230 překládá nesprávně: in nostro imperio doces; Grivec (Acta Acad. Velehrad. 17, 118): in nostra regione doces; podobně P. Lavrov (*Kyrylo ta Metodij* o. c. pozn. 21) str. 306: navčajet u našomu kraju.

[87]) Na př. CP 2 (Rum 12 a 28—12 b 1): *Čresъ strojenije jepˢpmъ ne dostoitь choditi vъ crkvi inogo prěděla.*

[88]) Srov. též instrukci Jana VIII. ankonskému biskupu Pavlu, legátu papežskému poslanému na Moravu: „Pannonica dioecesis apostolicae sedi sit subiecta..." (Pastrnek, *Dějiny* o. c. 250).

[89]) *Dějiny* o. c. (viz pozn. 20) str. 123, p. 119.

[90]) Sreznevskij, *Materialy* (o. c. viz pozn. 26) III, 1122 uvádí tento jediný doklad z Rum. Srov. J. Jungmann, *Slovník čes.-něm.* IV, 825 = ušetřiti, uhlídati, ochrániti, ostříci; Fr. Š. Kott, *Čes.-něm. slovník* IV, 495. Sobolevskij, *Materialy i izsledovanija* (o. c. viz pozn. 5) str. 143 právem poukazuje na „varovati, varovnyj" v překladě Besěd papeže Řehoře Velikého, který byl pořízen v Čechách („pamjatnik češskago proischoždenija").

zlých skutků", dají se najít analogie v češtině.[91]) Českému vlivu přičítá P. Lavrov,[92]) a jistě správně, *dogoniti* ve spojení: Rum 18a 26 *ašte li nužьna potreba dogonitь iti* (řec. καλοίη), tak se dosud v češtině mluví: *nouze ho dohání;* Jefr 92a má doslovně podle řečtiny: *ašte nuždьnaja prizyvajetь potreba.* Lavrov řadí sem též *nagъlьstvo* (Rum 8b 16) za ὀξυχολία, a poukazuje na množství slov odvozených v češtině od kmene „náhlý".

Moravskému lidovému usu loquendi lze přičísti eufemistické opisy *sědati sъ mužemъ, byti sъ neju* o pohlavním styku, kde řecký text má καθεύδειν, συγκαθεύδειν a kde Jefr má prostě *sъpati sъ mužemъ, sъpati sъ neju.* Jistě tu nejde o nějakou pruderii, nemístnou v právním spise, nýbrž spíše se tu projevuje ohled na obvyklý způsob vyjadřování, jak se to děje i dnes v těchto případech. Doklady jsou tyto: Gangr 1 (tit. XXIX) καθεύδουσαν μετὰ τοῦ ἀνδρὸς αὐτοῦ Rum 28b 2—3 *sědajuštju sъ mužemь svoimь,* Jefr 87b *sъpjaštjuju sъ ni. sv.;* Neoces 4 (tit. XLIII) Ἐὰν πρό(σ)θηταί τις ἐπιθυμήσας γυναικὸς συγκαθευδῆσαι αὐτῇ Rum 42a/b 27—1 *Ašte predъležatь* (chyba místo *predložitь) kto vъschotěvъ ženě byti sъ neju,* Jefr 85a *ašte porěvajetьsja kъto na pochotěnije ženy jako sъpati sъ neju.*[93])

Dojem o vlivu českého prostředí na překlad nomokanonu, zachovaný v Rum, je tak mocný, že H. F. Schmid[94]) na základě daleko skrovnějšího materiálu, než se mi podařilo shromáždit, se domníval, že teoreticky možno si položit otázku, není-li překlad Synagogy Scholastikovy plodem epochy doznívání slovanské liturgie na Moravě a v Čechách, jež dala vznik slovanské legendě o sv. Václavu, — ale ovšem sám si odpovídá záporně, že je to vyloučeno, poněvadž pro překlad Scholastikovy Synagogy v Čechách v X. nebo XI. století není potřebných předpokladů, a kdyby i k něčemu takovému mělo dojít, bylo by se spíše sáhlo po Syntagmě o 14 titulech.

Metodějova znalost tehdejší české řeči byla, jak ze všeho vysvítá, všestranná, a jistě zabírala také obor juridický, k němuž měl sklon již od mládí. Ano máme i nesporný důkaz o tom, že sv. Metoděj nejen znal soudobou českou právní terminologii, nýbrž že k ní i přihlížel při své práci a použil jí mistrným způsobem k přetlumočení řeckého textu.

V Ap 72 (tit. XLVI) se stanoví, vezme-li některý klerik nebo laik

---

[91]) Srov. Klaret „zdešenie" expiramen (V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina* 1928, I, 164); „oddešení a odpočívání míti", 15. století (Fr. Š. Kott, *Druhý příspěvek k čes.-něm. slov.* 1901 — odkaz na Mus. fil. 1898, 181). J. Jungmann, *Slov. čes.-něm.* V, 406: Ani na to nevzdechni = laß dirs ja nicht beikommen, Ani jsem na to nevzdechla = es ist mir nicht beigefallen; Fr. Š. Kott, *Čes.-něm. slov.* VII, 42: oddychuje = přestává pršet (dial. laš.).

[92]) *Kyrylo ta Metodij* o. c. (viz pozn. 21) str. 83.

[93]) Srov. Suprasl. 404 (Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslov.-graeco-lat.* 51): *byti sъ otrokoviceju vitiare puellam.* Také v ZS je podobný opis za μοιχεύειν: *obrětati sja sъ . . .*

[94]) O. c. (viz pozn. 40) str. 120.

z chrámu buď vosk nebo olej, ať jest vyloučen καὶ τὸ ἐπίπεμπτον[95]) προστιθέτω, μεθ' οὗ ἔλαβεν (a ať přidá pětinu k tomu, co vzal), Rum 44b 19—20: *i pjatericeju da vъzvratitь sъ istinoju* (a ať navrátí pateronásobně s „jistinou", t. j. s tím, co vzal). Řecká relativní věta je v překladě vyjádřena stručným výrazem *sъ istinoju*. Stsl. *istina* (= „pravda") značí zde tolik, co „věc vzatá, ukradená", a má tudíž přesně týž význam jako stč. *jistina*, t. j. věc, která dokazuje jistotu čeho, species facti, corpus delicti. V žádném jiném slovanském jazyce není dokladu o tom, že by se bylo slova „istina" kdy užívalo v tomto specificky právním významu. Nezná ho stará polština ani lužická srbština, rovněž ne ruština a jazyky jihoslovanské,[96] jak se možno přesvědčiti nahlédnutím do příslušných slovníků. Zato v češtině je řada dokladů od nejstarší doby českého písemnictví až po XVI. století.[97]) Nacházíme jej již v nejstarší právnické památce psané česky, v knize Rožmberské, která svým původem sahá až do 2. polovice XIII. století.[98]) Slovo to však nebylo známo jen v odborných kruzích právnických: užívá ho i Štítný,[99]) naskýtá se v knížkách o hře šachové i v staročeském zpracování Gest Romanorum; zde, v rkp. Březnickém, praví vrah nesoucí tělo zabitého v pytli: „Budu-li při jistině popaden, muoj život platí"; v rkpe Klementinském na témž místě je to pozměněno takto: „budu-li lapen s tím tělem, muoj život platí".[100]) Jistina je tu tedy tělo zabitého, jako v Metodějově nomokanonu je jistinou věc ukradená. Je vyloučeno, že by toto slovo mohlo být dosazeno do textu až v opise na Rusi, neboť ruská právní dikce ho nezná;[101]) že se tam udrželo v obou kopiích, Rum i Jas, vděčíme jen konservativnosti opisovačů. Autor Jefr však je nahradil již v XI.—XII. století doslovným překladem: *i pjatericju da priložitь. jeliko že budetь vъzjalъ*. Nelze ovšem pomýšlet ani na to, že by byl slovu „istina" dal tento právní význam sám sv. Metoděj, a z jeho nomokanonu že

---

[95]) Fr. Lepař, *Nehomérovský slovník řeckočeský* (1892): ἐπίπεμπτος = pětinou, o pětinu zvětšený; srov. Hefele o. c. I. 822: ... ultraque ablatum *quintam partem* restituat, kdežto Milaš, *Pravila* I. 145 překládá jako v Rum a Jefr: ... i peterostruko neka povrati od onoga koliko je uzeo.

[96]) W. Nehring, *Altpolnische Sprachdenkmäler* 1889, 73 (cituje J. Gebauer, *Slov. stč.* I. 654) zná jen iścina ve významu kapitál, který je také doložen ve staré češtině. S. B. Linde, *Słownik języka polskiego* II (1808), 918 má jen iścizna ve významech a) Wirklichkeit, Realität, Wahrheit, b) Eigenthum, c) das Capital, das Hauptgeld, der Hauptstuhl. V staré ruštině (srov. Sreznevskij, *Materialy* o. c. I, 1144—1145) je *istina* za řec. ἀλήθεια = dějstvitelьnostь, zakonnostь, pravda, spravedlivostь, věrnostь; jen jediný doklad se uvádí pro význam „Kapitál" (Sudebnik velkoknížete Ivana Vasiljeviče z r. 1497). Mukův slovník lužické srbštiny vůbec nezná slova „jistina". Význam „kapitál" u „istina" se vyskytuje též ve slovinštině (M. Pleteršnik, *Slovenskonemški slovar* I, 1894) a v ukrajinštině (istyna = ista, B. Hrinčenko, *Slovarь ukrajins'koji movy* 1924).

[97]) Možno se o tom přesvědčit nahlédnutím do Gebauerova *Slovníku staročeského* I, 654, do V. Brandlova *Glossaria* 84, do lexikálního materiálu Kabinetu dějin státu a práva v ČSR Čsl. AN.

[98]) Srov. Gebauerův přetisk *Knihy Rožmberské* v Listech filol. 7, 1880, str. 261—292; slovo „jistina" se tu čte na str. 285.

[99]) Knihy šestery o obecných věcech křesťanských 14 b.

[100]) Cituje J. Gebauer, Slov. stč. I, 654.

[101]) Srov. pozn. 96.

by bylo proniklo do českého jazyka a všeobecně se ujalo. K tomu byla doba příliš krátká, a s vypuzením jeho učeníků z Moravy mizí také jakákoli stopa po vlivu jeho církevně právního díla. Vše nasvědčuje tomu, že tu působilo české prostředí na literární jazyk staroslověnský, jak již dávno je v něm zjištěno v oboru liturgickém převzetí některých výrazů, t. zv. panonismů, ze staré horní němčiny.[102])

Když to připustíme, budeme se méně rozpakovat vidět také v jiných výrazech Metodějova nomokanonu zbytky nebo doklady staročeské právní terminologie. Patřily by sem zmíněné již výrazy *rokъ* a *obrokъ*. K tomu bych připojil též *narokъ:* Chalc 27 (tit. XLII), kde se stanoví tresty proti únoscům, kteří unášejí dívky, ἐπ᾽ ὀνόματι συνοικεσίου Rum 41a 12—13 překládá: *iže vъschytajutъ děvy sebe narokomъ sužitьja;* řecký výraz má význam „za účelem sňatku";[103]) ale vyložíme-li stsl. *narokъ* ve smyslu staročeského „nárok" jako hlášení k právu nebo zboží,[104]) můžeme rozumět této formuli také tak, že si chtějí únosem zjednat nárok na sňatek po způsobu pohanském. Únos byl vedle výkupu jedním ze základů slovanského sňatku a byl praktikován ještě i v XI. a XII. století.[105])

Konečně je tu ještě jeden výraz, který se zdá být velmi pravděpodobně českého původu. Kontext, v němž se vyskytuje (Ant 18, tit. X, Rum 17a) je ten, že vysvěcený biskup nejde do své diecése *ne po svojei voli, nъ ljudьskago radi neračenija* (οὐ παρὰ τὴν ἑαυτοῦ αἰτίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν τοῦ λαοῦ παραίτησιν), ne z vlastní vůle, ale pro nepřízeň (odpor) lidu. V církevní slovanštině je znám tento jediný doklad pro *neračenije* = παραίτησις, a ku podivu přesně totéž slovo a s týmž významem (indignatio) uvádí Klaretův Glosář z prešpurského, rajhradského a vídeňského rukopisu. J. Gebauer[106]) k němu poznamenal: „hrubý latinismus", po něm tuto charakteristiku opakuje V. Flajšhans[107]) ve svém vydání Klareta. Stejně příkrého odsouzení se dostalo od Gebauera slovu „neráčenstvie", které si patrně podle „neráčenie" nově vytvořil a čtyřikrát užil autor staročeského žaltáře Kapitulního[108]) taktéž ve významu indignatio („hněv neráčenstvie"). O latině jako zdroji tohoto

---

102) Pannonismy se rozumějí slova latinsko-německého původu, která se vyskytují v nejstarších textech cyrilometodějských. Srov. V. Jagić, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache* 1913, 152—157; A. M. Seliščev, *Staroslavjanskij jazyk* I, 1951, 23—25; S. M. Kul'bakin, *Drevne-cerkovno-slovjanskij jazyk,* 3. izd., Char'kov, 1917, 11—15. Novější literaturu udává podrobně R. Nahtigal, *Starocerkvenoslovanske študije* (Razprave 15, Ljubljana 1936, str. 20, p. 22).

103) Tak to chápe Hefele o. c. II, 527 a Sreznevskij, *Materialy* o. c. (pozn. 26) = cělь, namerenije.

104) Gebauer, *Slov. stč.* II, 493. Klaretův Glosář udává latinský význam „indictio".

105) L. Niederle, *Život starých Slovanů* I, 1 (1911), 70.

106) Slov. Stč. II, 598.

107) *Klaret a jeho družina* 1928, I, 161; II, 359.

108) E. Rippl, *Der alttschechische Kapitelpsalter*, Praha 1928 (srov. rec. Listy filol. 57, 1930, 402—405). Gebauer, Slov. stč. praví o „neráčenstvie": „slovo utvořené otrockým napodobením latiny". V ŽK se slovo to vyskytuje čtyřikrát: 29.6, 77.49 (dvakrát), 101.11; Rippl je překládá: Eifer, Grimm, Erbitterung.

slova nemůže být ani řeči, neboť již půltisíce let před Klaretem bylo pevně zakořeněno v české půdě, jak svědčí doklady o hojném užívání bohemismu „račiti“ za stsl. „chotěti“ v památkách církevněslovanských původu velkomoravského nebo českého. Záporná forma „neračiti“ za řecké οὐ(μὴ) βούλεσθαι, ἐθέλειν je ostatně doložena mimo to jak v Rum (24a 13), tak i v Zakonu sudném ljudem (Rum 57b 15).[109] Není tedy stč. „neráčenie“ žádný neologismus Klaretův. Odkud však tento lexikograf doby Karlovy, pravým jménem Mistr Bartoloměj z Chlumce, převzal svůj výpisek, zda z nějakého spisu staročeského neb církevněslovanského, zůstává záhadou. Vyskytuje se v kapitole „De corporis natura“ v sousedství slov: potřebie, potlačenie, slušnost. Nejspíš by to mohl být nějaký blíže neznámý staročeský žaltář.

Ruský právní historik F. F. Zigel upozornil již roku 1885 na ohromný význam slovanského překladu nomokanonu pro vytváření nejen juridické terminologie u starých Slovanů, nýbrž i mnohých obratů a rčení pronikajících do jejich myšlenek a představ. Při tom ku podivu již tehdy vytušil jistou souvislost mezi ním a vyspělou právní dikcí staročeskou a přímo se dožadoval srovnání knihy Rožmberské s nomokanonem po stránce terminologické.[110]) Ve skutečnosti ovšem je poměr opačný, než jak si jej představoval Zigel: nejde tu o vliv cyrilometodějských překladů na český juridický jazyk, nýbrž o zřetelné stopy předcyrilometodějské české právní terminologie v Metodějově překladu nomokanonu.

Glosy svatojimramské.

Na Metodějův nomokanon obrátil znovu pozornost r. 1952 mnichovský slavista Wilhelm Lettenbauer svým článkem o latinské sbírce kánonů na Moravě v IX. století.[111]) Úvodem upozorňuje na důležitost přípisků v pergamenových rukopisech, které byly vyryty kovovým pisátkem, stylem, rydlem a pro svou jemnost a neznatelnost namnoze ušly pozornosti badatelů. Že i pro slavisty se může najít v těchto křehkých záznamech neocenitelný a nový materiál, toho důkazem je právě Lettenbauerova stať věnovaná takovýmto slovanským glosám vyrytým hranatou latinkou v jednom latinském rukopise mnichovském (Cod. lat. Monac. 14.008) z druhé polovice IX. století.[112]) Ru-

---

109) Rum 24 a 13: *neračitь povinuti sja* (μὴ βούλοιτο... πείθεσθαι), Jefr *ne choštetь*; Rum 57 b 14—15: *ašteli jedinače* (asi místo *jedina čęstь*) *neračiti načnetь* (εἰ δὲ ἓν τῶν μερῶν οὐ [var. μὴ] θελήσει).

110) F. F. Zigelь: *Obščestvennoje značenije dějatel'nosti svv. Kirilla i Mefodija* (Mefod. jubil. sbornik, Varšava 1885, 6, str. 1—49), str. 8, 13.

111) *Eine lateinische Kanonessammlung in Mähren im 9. Jahrhundert* (Orientalia Christiana periodica, vol. 18, 1952, 246—269). Srov. mou zprávu v Byzantinoslavica 15, 1954, 58—62.

112) Na glosy upozornil první Bern. Bischoff, *Über Einritzungen in Handschriften des frühen Mittelalters* (Zentralblatt für Bibliothekwesen, 54, 4. April, 1937, 173—177); ke krátké zprávě o glosách v Clm 14 008 dodává: „Die Glossen stammen wohl aus dem 10. Jahrhundert. Wir können vermuten, daß der Kodex auf Wegen der Mission ins Slawenland wanderte, ehe er in die Bibliothek des Klosters St. Emmeram ins Regensburg gelangte“. V pozn. přiznává, že slovanský ráz glos, který v nich tušil, mu potvrdil před lety záhy zemřelý soukr. docent A. Marguliès, který se chystal vydat tyto glosy.

kopis ten náležel dřív klášteru sv. Jimrama v Řezně, kam se dostal patrně z Moravy nebo z Čech. Byl napsán v Italii, snad dokonce v Římě.[113]) Jeho obsahem je zvláštní typ kanonické sbírky západní církve, tak zvaná „rozšířená Hadriana“ (Hadriana augmentée), nebo podle jiných správněji „rozšířená Dionysiana“, která se dochovala jen ještě ve třech jiných rukopisech,[114]) a vznikla pravděpodobně okolo roku 867 v Ravenně v kruzích řecko-italských. Tento kodex církevních kánonů, odlišný od kodexu po roce 774 všeobecně užívaného ve franské říši, od tak zvané Dionysio-Hadriana, přinesl si sv. Metoděj nejspíš z Říma na Moravu jako dar papeže Jana VIII. a zvláštní důkaz jeho přízně zároveň s památnou bullou Industriae Tuae. Touto kanonickou sbírkou, jinak neznámou na sever od Alp, chtěl papež podepřít samostatnost moravské diecése Metodějovy, nezávislé na německém episkopátu a podřízené přímo Římu. To vše autor přesvědčivě dokazuje jak vnitřním rozborem latinského rukopisu, tak zvláště z té okolnosti, že latinský text byl na jednom místě nějakým Slovanem glosován.

Glosy samé — je to celkem jen pět slov — patří podle odhadu paleografů do konce IX. nebo na začátek X. století; Lettenbauer je klade z důvodů, o nichž bude níže řeč, do doby okolo 880. Byl by to tedy vůbec nejstarší záznam slovanských slov písmem. Pravopis jejich je primitivní a připomíná způsob psaní nejstarších českých glos a zlomků. Nacházejí se na F. 28v v první části 35. (34.) kánonu pseudoapoštolského, který je v rozšířené Hadrianě nadepsán „De primatu episcoporum“. Glosovaný passus zní takto: Episcopos *gentium singularum* scire convenit quis inter eos primus habeatur, quem velut caput *existiment* et nihil amplius *preter* eius *conscientiam* gerant... Nad „gentium singularum“ je nadepsáno *isiku komusdo,* nad „existiment“ — *imeti* a nad „preter eius conscientiam“ — *be poveleni.* Nejvýznamnější při tom je ta skutečnost, že to nejsou snad jen pokusy o přímý překlad latinského textu, nýbrž že glosy ty byly převzaty již hotové ze souvislého staroslověnského překladu Scholastikovy Synagogy. O pravosti a starobylosti těchto glos svědčí to, že předpokládají starší fázi textu nomokanonu, než jaký představují rukopisy Rum a Jas. V *Rum* zní citované místo: Ap 34, tit. II (12b 13) *Ep͡ˢpomъ kogoždo jazyka věděti dostoitь svojego starěišinu. iměti i jako glavu. i bez volě jego ničto že tvoriti...* V textu, z něhož jsou vzaty glosy, možno říci, o 400 let starším než *Rum,* byl ještě původní staroslověnský dativ adnominální: *komužьdo języku,* zachycený glosou *isiku komusdo* se změněným slovosledem podle latiny. Místo *bez volě* (ř. ἄνευ γνώμης), jež čteme v *Rum,* zachovala glosa *be poveleni* (= *bez povelěnija),* starší lexikální variantu, jak správně odhadl Lettenbauer: jde tu jednak o slova ety-

[113]) Popis rukopisu podal B. Bischoff, *Die süddeutschen Schreibschulen und Bibliotheken der Karolingerzeit,* I. Die bayer. Diözesen, Leipzig 1940, 225 n. Podle něho pracovalo o něm asi šest ruk. Podrobnější zprávy podle Fr. Maassena *(Geschichte der Quellen und der Literatur des canonischen Rechts im Abendlande* I, 1870, 454—465) a novějších studií A. Sticklera, H. Wurma, R. Massigli, P. Fourniera, G. le Brase viz u Lettenbauera o. c. 256—259.

[114]) Cod. Vallicellanus A 5, Cod. Vercellensis LXXVI a Cod. lat. Vatic, 1353.

mologicky spřízněná, jednak nasvědčuje staroruský slovní materiál, že *povelěnije* se časem zužovalo svým významem, kdežto *volja* nabývalo postupně většího rozsahu sémantického, takže při pozdějším přepracování snadno mohlo proniknout do textu místo *povelěnije*, jak je to v tomto případě. K tomu dodávám, že *povelěnije* za ř. γνώμη je i v *Rum* dvakrát doloženo (19b 11 *povelěnijemь*, 22b 23 *bes povelěnija*), ovšem *volja* se 14 doklady je v naprosté převaze.

Nebudu se obírat jejich stránkou hláskoslovnou a grafickou, činí tak zevrubně Lettenbauer.[115]) Jen podotýkám, že si věc nelze představovat tak, jako by glosátor byl snad nahlížel do hlaholského originálu Metodějova nomokanonu. Je spíše pravděpodobné, jak na to poukázal také vydavatel glos, že je psal někdo podle poslechu a že spěšně zachytil rydlem slova, na nichž mu záleželo, tak jak je vnímal z úst nějakého Slovana nebo samého Metoděje. Tím se též vysvětlí jejich fragmentárnost a jistá grafická povrchnost záznamu.

Při posuzování těchto glos je také důležitá ta okolnost, že jak místo komentované interlineárními přípisky, tak i kodex, v němž se nacházejí, mají nepochybný vztah k papežskému listu Industriae Tuae, který byl velkým osobním vítězstvím Metodějovým nad domácími nepřáteli a potvrdil všechna jeho práva, příslušející jemu jako arcibiskupu nad veškerým duchovenstvem nejen slovanským, nýbrž kterékoli národnosti, usedlé v mezích jeho diecése. Na potvrzenou toho cituje papež právě 35. (34.) kánon apoštolský s oběma glosovanými místy, na nichž nejvíc záleželo: cuiuslibet gentis — praeter eius conscientiam. Proto dáme Lettenbauerovi za pravdu, když praví: „I když právě nepřihlížíme k zvláštní jazykové povaze glos, dá se sotva najít lepší vysvětlení pro jejich napsání než to, že na dvoře Svatoplukově byl kánon, citovaný papežem, brán na přetřes a při tom někdo vyryl slovanská slova.“[116]) Zde mohl též poukázat na *ŽM* kap. XII. jako na doklad toho, jaký rozruch způsobil list papežův na Moravě a jak živě bylo o něm debatováno. Vypráví se tam, kterak nepřátelé Metodějovi shromáždili všecek lid, tvrdíce, že papež jim dal moc vyhnati arcibiskupa ven, a nařídili v jeho přítomnosti přečísti list, aby sami slyšeli jeho vypuzení. Avšak čtouce list papežův našli tam psáno: „»Bratr náš Metoděj je svatý a pravověrný a koná dílo apoštolské a v jeho rukou jsou od Boha a od apoštolského stolce všechny slovanské kraje, aby koho prokleje, byl proklat, a koho posvětí, byl posvěcen.« I zastyděvše se, rozešli se jako mlha s hanbou . . .“

Mnichovské,[117]) nebo lépe, jak navrhuje Lettenbauer, svatojimramské glosy jsou svého druhu památkou těchto sporů, a poněvadž jsou čerpány z Metodějova překladu nomokanonu, mohou být zároveň též svědectvím o jeho

---

[115]) O. c. 250—255.
[116]) O. c. 265.
[117]) Jsou také mnichovské glosy staročeské. Srov. V. F l a j š h a n s, *Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého*, 1903, 69.

aktuálnosti. Připomínám slova, která napsal roku 1922 H. F. Schmid:[118] „Byl-li arcibiskup Metoděj — ať už podle slov legendy sám, nebo svěřil-li tu práci některému ze svých pomocníků — původcem překladu zachovaného v *Rum*, a je-li tudíž prvopis *Rum* moravského původu, pak stojí na začátku veškeré slovanské literatury obsahu církevně-právního, ba vůbec právního..." Svatojimramské glosy jsou důkazem toho, že Metodějův překlad nomokanonu, nejstarší památka slovanského práva spolu se *ZS*, s nímž úzce souvisí, dílo, které se při svém vzniku tak vydatně napájelo ze studnice tehdejší české řeči, nesloužilo jen šedé teorii, nýbrž bylo užíváno v právní praxi velkomoravské říše při řešení zásadních rozporů mezi knížetem a arcibiskupem, a že tudíž patří do dějin československého práva jako základ a východisko celého dalšího vývoje.

Konečně mají tyto glosy nemalý význam jako nové svědectví o jedinečném prolínání východně byzantských a západně římských prvků v duchovní atmosféře velkomoravské. Jako v Kyjevských listech a v liturgii sv. Petra,[119] i zde se kříží dvojí proud: v latinském kodexu západně římského církevního práva, vzešlém z byzantsko-ravennského prostředí, jsou vepsány latinkou glosy převzaté z Metodějova slovanského překladu Scholastikovy Synagogy. Právě tímto střetnutím protilehlých duchovních sil lze si vysvětlit mocný pathos, kterým byly neseny první staletí našich národních dějin. A Metodějův nomokanon, jako jedna ze složek v této dějinné souhře, si jistě zaslouží, aby se mu i u nás věnovala náležitá pozornost.[120]

Josef Vašica

Seznam zkratek. Kromě zkratek vysvětlených v textu *(Rum, Jas, Jefr, ZS)* bylo užito ještě těchto dalších: *Hefele I, II* = Hefele C. J., Conciliengeschichte, 2. vyd. I, 1873, II. 1875; *Milaš I, II* = Nikodim (Milaš), episkop dalmatinski, Pravila (Kanones) pravoslavne crkve s tumačenjima, kn. I. 1895, II. 1896; *ŽM* = slovanský život sv. Metoděje; *ŽK* = slovanský život sv. Konstantina-Cyrila; *Ap* = kánony apoštolské (pseudoapoštolské); *Nic* = kánony církevního sněmu v Niceji (325); *Anc* = kánony sněmu v Ancyře (314); *Neoces* = kánony sněmu v Neocesarei (mezi r. 314—325); *Sard* = kánony sněmu v Sardice (343 nebo 344); *Gangr* = kánony sněmu v Gangře (ok. pol. IV. stol.); *Ant* = kánony sněmu v Antiochii (341); *Laod* = kánony sněmu v Laodicei (mezi r. 341—381); *CP* = kánony sněmu v Cařihradě (381); *Efes* = kánony sněmu v Efesu (431); *Chalc* = kánony sněmu v Chalcedoně (451); *Bas* = kánony sv. Basilia Velikého (ok. 330—379); *Trull* = kánony sněmu v Trullu císařského paláce v Cařihradě (692).

118) O. c. (viz pozn. 40) str. 120.

119) Srov. J. Vašica, *Slovanská liturgie nově osvětlena Kijevskými listy* (Slovo a slovesnost 6, 1940, 65—77); *Slovanská liturgie sv. Petra* (Byzantinoslavica 8, 1939—1946, 1—54).

120) V této stati bylo použito fotokopií Rumjancevského a Joasafského rukopisu z Kabinetu filologické dokumentace při Ústavu pro českou literaturu. V citátech z rukopisu Rumjancevského se udává vedle foliace i řádek originálu.

K překladu staroslověnských evangelií z řečtiny

Radoslav Večerka

(Úryvek z práce o syntaxi staroslověnského genitivu, vzniklé v staroslověnském semináři prof. J. Kurze na filosofické fakultě brněnské university)

Staroslověnština se jako písemný jazyk formovala z počátku na překladech z řečtiny, která jí byla po mnohé stránce vzorem, zejména v oblasti lexika a syntaxe. Při zkoumání poměru staroslověnského textu a řecké předlohy nelze se ovšem omezit jen na přímočaré shledávání kalků, t. j. výrazových prostředků vzniklých přesným napodobením vzoru řeckého. Složitější povahu tohoto vztahu se pokusím ukázat na překladu řeckých vazeb neurčitého nebo tázacího zájmena (číslovky) s prostým nebo předložkovým genitivem (typu εἷς [τις...] ἐξ [resp. ἀπ'] αὐτῶν a εἷς [τις] αὐτῶν) v staroslověnských evangelních kodexech Zogr., Mar., Ass. a Sav.[1])

Kromě některých ojedinělých dokladů na překlad jiný, na př. vazbou adjektivní (L 20,39 τινες τῶν γραμματέων — ѥдини кънижьници Mar.), překládají se tyto vazby v staré slověnštině také, podobně jako je tomu v řečtině, prostým genitivem nebo genitivem s předložkou отъ, na př. L 20,33 τίνος αὐτῶν γίνεται γυνή — котораго ihъ бѫдетъ жена Zogr., Mar.; nebo L 12, 25 τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι... къто же отъ васъ пекꙑ сѧ можетъ приложити ... Zogr., Mar. V řecké předloze případů staroslověnských se vazba prostého genitivu objevuje častěji než vazba předložková (poměr je tu přibližně 3 : 2), kdežto v staroslověnském překladu je naopak vazba bezpředložková mnohem řidší než předložková (poměr asi 1 : 4).[2]) Přestože současné slovanské jazyky mají ve spojeních tohoto typu

---

[1]) Proberu tedy po této stránce vazbu těchto zájmen (číslovek) ze staroslověnských evangelií: ѥдинъ, етеръ, инъ, дъва, мъногъ, вьсꙗкъ, прьвꙑи, дроугꙑи, иже, кꙑи, которꙑи, къто, никъто, къжьдо.

[2]) Neuvažuji zde o spojení genitivu se superlativem (v případech jako L 15,12 εἶπεν ὁ νεώτερος αὐτῶν — рече мьнии сн҃ъ ѥю Zogr., Mar.) ani o synonymních obratech předložkových; je pozoruhodné, že se tyto staroslověnské předložkové konstrukce (u superlativu) kvalitou i rozsahem liší od předložkových vazeb, které jsou souznačné s vazbami typu ѥдинъ ихъ : u superlativu se objevuje předložka въ (a jen zcela ojediněle předložka отъ, která je naopak jedině možná v partitivním spojení neurčitého zájmena) a dále jsou u superlativu předložkové vazby v silné menšině (kdežto v uvedeném typu spojení zájmen s partitivním genitivem v naprosté většině). (Úplný materiál superlativních vazeb z evangelií i z jiných památek srv. v knize A. Gallise, *Études sur la comparaison slave. La syntaxe de la comparaison d'inégalité en vieux-slave ecclésiastique et dans les autres dialectes slaves méridionaux du moyen age*, Oslo 1946, str. 147—153.)

vesměs vazbu předložkovou, nebudeme staroslověnské vazby pokládat za napodobeniny řečtiny.[3]) Při historickém pohledu totiž vidíme, že spojení bez předložky v dřívějších obdobích slovanských jazyků ve spojeních tohoto typu existovalo[4]) a že bylo vytlačeno spojením předložkovým až během historického vývoje.

To však neznamená, že by řečtina neměla na slovanský překlad *vůbec vliv*. Poučná je po této stránce tabulka:

	stsl.	řec. předl. vazba	ve variantách předl. i bezpředl. vazba	bezpředl. vazba
Zogr.	předl.	44	24	53
	bezpředl.	1	3	22 + (2)
Mar.	předl.	47	26	55
	bezpředl.	—	4	24 + (2)
Ass.	předl.	30	19	29
	bezpředl.	—	2	14 + (2)
Sav.	předl.	17	12	19
	bezpředl.	—	4	8

Čísla v tabulce označují počet dokladů. Řecké znění je podle vydání H. Sodena, *Die Schriften des Neuen Testaments in ihrer ältesten erreichbaren Textgestalt, Text und Apparat,* Göttingen 1913. Čísla v závorkách ( ) označují počet dokladů, jejichž staroslověnské znění nelze bezpečně jednoznačně interpretovat. Na př. v L 19,39 етери фарисѣи рѣша Zogr. Mar. je tvar фарисѣи homoforma nom. pl. i gen. pl., takže nelze s jistotou určit pád tohoto substantiva, zvlášť když i řecky je v některých kodexech τινες τῶν φαρισαίων a v některých zase τινες φαρισαῖοι.

Z tabulky vidíme, že řecké vazby bezpředložkové jsou do staroslověnštiny přeloženy vazbami předložkovými i bezpředložkovými; naproti tomu

---

[3]) Tak soudí na př. Grunskij, *Lekcii po drevne-cerkovno-slavjanskomu jazyku,* Jur'jev 1906, str. 158. Podobně Grünenthal uvádí, že genitiv partitivní (celý gen. partitivní, tedy širší okruh případů než ty, které zkoumáme zde) stojí v podstatě ve shodě s řeckou předlohou, a cituje i některé ojedinělé doklady neshody staroslověnského textu s řeckým (srov. AslPh XXXI, 347 n.). Jinak se v staroslověnských skladbách (na př. v Dobrovského *Institutiones* z r. 1822, v obou vydáních Vondrákovy *Altkirchenslavische Grammatik* ani v Łośově mluvnici *Gramatyka starosłowiańska*) tyto případy podrobněji neprobírají.

[4]) Srov. na př. staročeské *každý těch sobě vlast ustavi* DalCl a řadu dalších staročeských dokladů, uváděných v Gebauerově *Historické mluvnici jazyka českého,* IV, 338—339. Podobně, na př. ve staré polštině jsou doloženy případy bezpředložkových spojení, jako na př. *do innego (jednego) drzewiej uczynionych miast* BZ. Deut. 19,11 (viz T. Benni, J. Łoś, K. Nitsch, J. Rozwadowski. H. Ułaszyn, *Gramatyka języka polskiego,* Kraków 1923, str. 310 n.).

řecké vazby předložkové jsou do staré slověnštiny přeloženy skoro jen vazbami předložkovými a ne bezpředložkovými.[5])

Podobné poměry jako v staroslověnských evangeliích konstatuje pro Supr. Marguliés stručnou poznámku v knize *Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis,* Heidelberg 1927, 101—102.

Z tohoto pozorování pak vyplývají závěry o povaze vlivu, který mohla mít řecká předloha na znění staroslověnského překladu. Jak už jsem řekl, nejde zde o překlad otrocký, při němž by překladatel užíval výrazového prostředku slovanskému jazykovému usu cizího. Řecká předloha působila však na volbu výrazových prostředků, jejím vlivem bylo odumírající bezpředložkové spojení potlačeno všude tam, kde nemělo oporu v řecké předloze, nebo naopak mohlo být zase podepřeno shodnou řeckou konstrukcí. Ale řecký originál nemohl v slovanském textu potlačit životnou a progresivní vazbu předložkovou. Měl jen vliv na frekvenci obou staroslověnských synonymních výrazových prostředků.

Radoslav Večerka

---

[5]) Čísla v středním sloupci tabulky označují počet dokladů, v nichž se v řecké předloze objevují ve variantách i vazby předložkové i vazby bezpředložkové; je možné, že v některém z těchto případů bylo staroslověnskému překladu bezpředložkovému předlohou řecké znění předložkové. Ale těchto případů mohlo být, jak vyplývá z tabulky, nanejvýš jen nepatrné a vzhledem k celkovému počtu dokladů zanedbatelné množství.

K osudům Ševčenkova *Kacíře*

Orest Zilynskyj

1. Otázka pražského rukopisu

V říjnu roku 1845, v době největšího vypětí svých tvůrčích sil, opustil Ševčenko po prvé okruh národních themat a napsal dílo na námět z českých dějin. V postavě Jana Husa, v jeho hrdinské oběti našel vysoké ztělesnění hlavní myšlenky své tvorby — ideje neoblomného boje za pravdu a svobodu národa. Tak vznikla epická báseň *Kacíř (Jeretyk)*. Šest týdnů po jejím ukončení, dne 22. XI. 1845, Ševčenko k ní připsal zvláštní básnické věnování P. J. Šafaříkovi, v němž svého velkého současníka oslavuje jako buditele slovanských národů, svým dílem ukazujícího cestu k jejich vzájemnému poznání a sbratření.

Dnes už můžeme považovat za rozřešené, co přivedlo Ševčenka na myšlenku napsat báseň o Husovi a odkud o něm čerpal zprávy. Víme s jistotou, že zájem o Husa a husitství v něm vzbudil jeho učený přítel J. Bodjans'kyj, profesor slovanské filologie na moskevské universitě a horlivý propagátor české kultury v Rusku. Víme také, že faktickou osnovu k básni poskytla studie žáka Bodjans'kého, S. Palaúzova, *Ioann Gus i jego posledovateli,* uveřejněná v desátém čísle časopisu Otečestvennyje zapiski z r. 1845. Zdá se také nesporné, že i hluboký obdiv a úctu k Šafaříkovi vštípil Ševčenkovi Bodjans'kyj, Šafaříkův nadšený stoupenec a obdivovatel.[1])

Po nalezení úplného textu básně, až do roku 1906 ukrytého v archivu carského departementu policie, stala se v hrubých obrysech jasnou také otázka doby vzniku díla a filiace jeho rukopisů.[2]) Jediným bodem, kde dosud vládnou omyly a nedorozumění, je otázka, zda se Ševčenkovo dílo i s věnováním skutečně dostalo do rukou Šafaříkových. Není to však věc zcela bez-

---

[1]) Styky Bodjans'kého se Šafaříkem sahají do roku 1836. Po osobním seznámení s českým vědcem v Praze r. 1837 stal se Bodjans'kyj jeho hlavním informátorem ve východoslovanských věcech a překladatelem jeho spisů do ruštiny (Slovanské starožitnosti 1837—1838, Slovanský národopis 1843). Zájem o husitské hnutí jevil Bodjans'kyj už od začátků své vědecké činnosti. R. 1844 o něm přednášel na moskevské universitě; Havlíček o tom podal nadšenou zprávu Zapovi v dopise ze 30. IV. 1844. Právě v této době se s Bodjans'kým důvěrně sblížil Ševčenko. Navštívil ho v únoru 1844 a březnu 1845 v Moskvě, radil se s ním o svých básních a posílal mu své knihy ke kolportáži. Ve svých dlouhých rozhovorech se jistě museli často dotýkat jak osobnosti Husovy, tak i Šafaříkovy.

[2]) Tyto problémy v zásadě rozřešila studie V. Domanyc'kého, *Krytyčnyj rozslid nad tekstom Kobzarja,* Kyjiv 1907. Velmi dobrou orientaci v těchto otázkách podává akademické vydání Ševčenkových spisů z r. 1939 *(Povne zibrannja tvoriv* t. I.).

významná, neboť vrhá světlo na celý úsek česko-ukrajinských a česko-ruských kulturních styků.

Když jsem se rozhodl přikročit k novému pokusu o rozřešení této otázky, byl jsem si dobře vědom všech potíží, které zde stojí v cestě. Je to předně neúplnost archivního materiálu, který je k disposici, zejména v Československu. Během práce se objevovaly stále nové rozpory a mezery, které pro nedostatek soudobých svědectví nebylo vždy možno překlenout spolehlivým důkazem. Proto po vyčerpání všech studijních možností jsem se musel v mnohém spokojit s pouhým počtem pravděpodobnosti, do něhož může vnést další studium — zejména na sovětské straně — některé úpravy. Zdá se mi však, že i tento výsledek vnáší jasno do zkoumané otázky a přináší nová zjištění, týkající se vzájemnosti mezi Čechy a východními Slovany před sto lety.

Ani v Šafaříkově korespondenci, ani v jeho rukopisné pozůstalosti, která je nyní v Literárním archivu pražského Národního musea, ani v soudobých svědectvích o Šafaříkově životě nenajdeme nejmenší zmínku o tom, že by velký vědec dostal Ševčenkovu báseň; co více — až dosud nám chyběl důkaz, že Šafařík vůbec něco věděl o Ševčenkovi. Vžité tvrzení, že Kacíř byl poslán do Prahy a došel k adresátovi, se opíralo výlučně o několik svědectví s ukrajinské strany.

První z těchto svědectví je závažné tím, že vzniklo už dva roky po Šafaříkově smrti. Vasyl B i l o z e r s'k y j, redaktor petrohradské Osnovy, časopisu, jehož byl Ševčenko spolupracovníkem v posledních měsících svého života a v němž byla po jeho smrti uveřejněna značná část jeho básnické pozůstalosti, věnoval 29. I. 1863 lvovskému Národnímu domu, tehdy ústřední kulturní instituci haličských Ukrajinců, Ševčenkův autograf, obsahující celé Poslání k Šafaříkovi a začátek samého Kacíře, přerušený uprostřed sedmého verše. Na páté stránce tohoto autografu (podle autentického číslování je to list 92, neboť autograf byl částí většího sešitu), pod textem *Poslání k Šafaříkovi* Bilozers'kyj vlastní rukou připsal tato slova:

«Оповідають свідки, що П. Шафарикъ, читаючи оце послание Шевченкове, плакавъ вдячними слёзами».

Autograf Bilozers'kého byl ještě téhož roku 1863 litograficky rozmnožen ve Vídni. Tím se zpráva Bilozers'kého dostala na veřejnost a vytvořila základ běžného názoru, že Šafařík skutečně dostal do rukou Ševčenkovo dílo. Mluví o tom na př. neznámý český řečník na Ševčenkově oslavě ve Vídni r. 1866, které se zúčastnil též český Spěvácký spolek, vedený skladatelem F ö r c h g o t t e m - T o v a č o v s k ý m.[3]) Ve stejném roce se

[3]) Text tohoto proslovu se zachoval v příležitostné publikaci *Tarasa pjati rokovyny u Vidni 26ho ljutoho 1866 roku* (Vídeň 1866, 32 str.) pod názvem *Holos brativ Čechiv pro Tarasa.* Český řečník pověděl m. j.: „Bratři moji, Šafaříkovi slzy ronily se po tváři, když tuto báseň četl." Závislost na zprávě Bilozers'kého je očividná. — Zprávu o této slavnosti, jež se stala manifestací slovanské družby, přinesl lvovský časopis Rusalka v č. 11 z r. 1866; široce o ní vypravuje její účastník A. V a c h n j a n y n ve svých pamětech *(Spomyny z žyttja,* Lviv 1908).

tvrzení, že sám Ševčenko zaslal Kacíře i s věnováním Šafaříkovi, objevuje také v časopise Květy (1866, 431), v článku *Taras Grigorovič Ševčenko, básník maloruský,* inspirovaném pravděpodobně vídeňskou oslavou. Nepochybuje o tom i nepodepsaný autor článku ve Světozoru (1870, 99). A když 19. XI. 1883 na slavnostní hostině, pořádané u příležitosti otevření Národního divadla, mluvil jménem haličských Ukrajinců Julián Romančuk, uvedl zase tuto skutečnost jako jeden z důkazů přátelství mezi oběma národy.[4])

Není divu, že když v r. 1875 exponent kyjevských Ukrajinců A. Rusov přijel do Prahy, aby zde organisoval a řídil (s hlediska tehdejších možností) vydání Ševčenkových básní, začal ihned pátrat po rukopise Kacíře, který — jak se věřilo v Rusku — se musel zachovat v pozůstalosti Šafaříkově. Jaký byl výsledek hledání? V prvním svazku pražského *Kobzara* z r. 1876, jenž byl určen pro legální dovoz do Ruska, kde v souhlase s censurními precedensy bylo uveřejněno jen Poslání k Šafaříkovi, po základním textu, převzatém z dosavadních tištěných vydání (Osnova 1861, lvovské vydání 1867) následují (na str. 180) varianty z rukopisu, který — jak říká lakonická redakční poznámka — „zůstal u syna P. J. Šafaříka, nyní profesora České technické akademie v Praze".[5]) Úplné znění tohoto rukopisu, o němž se redakce ani slovem nevyjadřuje, zda jde o autograf nebo kopii, je pak otištěno jako základní v druhém svazku edice (na str. 29—31, před úryvky z Kacíře).

To je po drobné životopisné zprávě Bilozers'kého druhé svědectví o přítomnosti Ševčenkova rukopisu v Praze. Převzali je důvěřivě mnozí pozdější vydavatelé a komentátoři Ševčenka: Ohonovs'kyj ve vydání r. 1893 (Kobzař Tarasa Ševčenka, Častyna perša, str. 308), Domanyc'kyj ve své studii *Krytyčnyj rozslid nad tekstom ‚Kobzarja' Ševčenka* (Kijevskaja starina 10, 1906, 221), Romančuk (Zapysky Nauk. tov. im. Ševčenka 111, 1912, 108), Novyc'kyj (tamtéž 115, 1913, 172).

Je tedy přirozené, že se v novější době znova pátralo po pražském rukopise. Avšak toto pátrání se vždy zvláštní shodou okolností dostalo na falešnou stopu. Domanyc'kyj v citované, jinak velmi cenné práci z nepochopitelných důvodů ztotožnil pražský rukopis s autografem Bilozers'kého, ač rozdíly mezi textem, který publikoval Rusov v pražském vydání, a textem litografovaným jsou evidentní a je jasné, že nejde o stejný rukopis. Obětí ještě kuriosnějšího omylu se stal redaktor varšavského vydání Ševčenka, které bývalo emigrantskými kruhy prohlašováno za vzor ediční svědomitosti.[6a]) V archivu zesnulého prof. Bidnova byly prý objeveny poznámky, z nichž je patrno, že Bidnov našel rukopis, poslaný Šafaříkovi, v pozůstalosti českého národopisce Fr. Řehoře, známého svými styky s haličskými Ukrajinci.

---

[4]) Romančuk řekl: „Největší náš básník Taras Ševčenko jednu z nejlepších svých poem zapěl na oslavu Jana Husa a poslal ji s věnováním vašemu věhlasnému Šafaříkovi" (Dílo, 1883, č. 128 v článku *Národ sobě*).

[5]) Jde o Vojtěcha Šafaříka, který byl skutečně opatrovníkem otcovy pozůstalosti.

[6a]) *Povne vydannja tvoriv Tarasa Ševčenka,* III., 1935, 214—215.

Řehoř jej prý koupil pravděpodobně od M. Pankeviče, který jej odcizil z knihovny lvovského Národního musea.

Vyšetřování, které provedl nedávno v Řehořově pozůstalosti M. Molnár,[6b]) ukázalo, že celá tato romantická historie postrádá veškerého podkladu: v Řehořově pozůstalosti je pouze litografovaná kopie autografu Bilozers'kého, která se veřejně prodávala, a Řehoř ji mohl snadno dostat ve Lvově. Osud pražského rukopisu, s kterým pracoval Rusov, je dále neznámý; také nedávno provedené pátrání v Šafaříkově pozůstalosti nevedlo k ničemu.

Tak se octla otázka pražského rukopisu Kacíře zase na mrtvém bodě. Rukopis dosud nalezen nebyl a patrně v Praze ani nalezen nebude. Co si máme ve světle této skutečnosti myslit o prohlášení Bilozers'kého a Rusova? Nedopustili se snad oba, vedení stejnou touhou prokázat styk mezi dvěma velkými muži, shodné mystifikace? Nejsou jejich zprávy pouze krásným výmyslem, opožděnou romantickou legendou, v níž se k dojímavému životopisnému detailu přidružuje zdánlivě nezvratný materiálový důkaz? Toto podezření musí ovládnout každého, kdo se seznámil s uvedenými fakty; bylo mi také východiskem pro celou práci.

Pokusil jsem se napřed rozřešit otázku, zda je úplně spolehlivý údaj vydání z r. 1876, že u Vojtěcha Šafaříka zůstal skutečně nějaký rukopis po otci. Jako zkušebního kamene jsem použil překladu Poslání k Šafaříkovi, pořízeného v r. 1870 Josefem Kolářem a uveřejněného ve Světozoru (1870, č. 13, 99). Je známo, že básnické překlady byly v druhé polovině 19. století dělány s doslovností, která obvykle dává možnost spolehlivě určit, z jaké předlohy byl překlad pořízen. Josef Kolář byl v sedmdesátých letech lektorem slovanských jazyků na české technice v Praze, tedy služebním kolegou Vojtěcha Šafaříka. Je těžko myslitelné, že by Kolář, když se začal zajímat o Ševčenka, se nedozvěděl o přítomnosti autentického rukopisu Poslání v Praze a nesnažil se ho dostat do rukou. Kolář však překládá

[6b]) Michal Molnár, *Na okraj Ševčenkovy poemy Kacíř*, Sov. lit. 3 (1954) 227—235.

[7]) Uvádím pro kontrolu dotyčné verše:

3 Kolář: Sousedé zlí; — ohřali se
Lvov.: Сусіди злі, нагрілися
Praž.: Сусідоньки, награлися
5—6 Kolář: zapoměvše teplý popel
v poli rozkopati
Lvov.: І забули *теплий* попіл
По *полю* розвіять
Praž.: І забули *сірий* попіл
По *вітру* розвіять
13—14 Kolář: zlého času. Tlela jiskra,
ticho dotlívala
Lvov.: *Злого* часу. Тліла іскра,
Тихо дотлівала
Praž.: *Непевного*. Тліла іскра,
Незримо сіяла
28—29 Kolář: zapoměvše, nevolníci, —
čí jsou oni děti
Lvov.: І забули *невольники,*
Чиї вони діти.

Poslání, podobně jako před ním v r. 1863 J. V. Frič, v jeho nejpozdější redakci, uveřejněné v Osnově r. 1861 a odtud ve lvovském vydání Šuškevyčově z r. 1867, nikoliv ve znění, které publikoval Rusov z domnělého pražského rukopisu. Dá se to nezvratně prokázat srovnáním překladu s oběma možnými předlohami.[7]) Neměl tedy Kolář v ruce Šafaříkova rukopisu. pravděpodobně o něm ani nevěděl. Ani v článku o Ševčenkovi, uveřejněném současně s překladem, není žádná zmínka o nějakém autentickém textu Poslání, který by se zachoval v Šafaříkově pozůstalosti. K dosavadním pochybnostem přibyla další.

Potkal-li nás neúspěch na české straně, nezbývá nám než se zase obrátit k dalším svědectvím ukrajinským.

Po třiceti letech od vydání pražského Kobzara Rusov sepsal k našemu velkému štěstí vzpomínky na svou ediční práci, které vnášejí trochu světla do naší otázky. Protože způsob, kterým se Rusov o věci vyjadřuje, má význam pro zhodnocení jeho svědectví, uvádím všechno, co se týká našeho rukopisu, v doslovném překladu. — Rusov píše:

„...na druhé straně, — což bylo ještě důležitější, — mi svěřili vyhledat u rodiny P. J. Šafaříka konec Ševčenkova poematu ‚Jan Hus‘. Když v bytě profesora Miščenka v Kyjevě F. K. Vovk[8]) srovnával Ševčenkovy autografy s rukopisy získanými od petrohradských soukmenovců, zjistil, že jak v tištěných, tak i v rukopisných textech této poemy jsou vynechána buď některá slova nebo dokonce celé věty a verše, které snad nepropustila censura nebo opisovatelé či redaktoři pozdějších vydání, když si nemohli poradit s jednotlivými slovy nebo z nějakých jiných důvodů nahradili tečkami. Naděje, že u syna P. J. Šafaříka se najde originál tohoto Ševčenkova poslání k jeho otci, mne přinutila zůstat v Praze.

Syn vynikajícího slavisty, statistika, archeologa, filologa byl tehdy profesorem astronomie v Praze a znal se s Šorovem.[9]) Tento (Šorov) seznámil i nás se Šafaříkem a jeho chotí, naší rodačkou z ananjevského okresu.[10]) Byl jsem do této pohostinné rodiny často zván k obědům s ukrajinským borščem a kaší (jídla, jež se v celé Praze dělala asi jen

Praž.: І забули у неволі,
Що вони на світі.
68 Kolář: Sláva Tobě Šafaříku
Lvov.: Слава ж тобі, *Шафарику*
Praž.: Слава тобі, *славний чеху*

Výsledek tohoto srovnání zpečeťuje chyba překladatelova, způsobená nedostatečnou znalostí ukrajinštiny:

78—79 Kolář: přijmi otče'. A já *nízko*
pomodlím se bohu
Lvov.: Прийми, отче! А я *нишком*...

Na základě jednoho místa lze dokonce s jistotou tvrdit, že Kolář mohl použít jen Osnovu nebo lvovské vydání r. 1867, nikoli litografované vydání z r. 1863; je to mimochodem jediné místo, v němž se text litografovaného vydání odkloňuje od jiných textů, verš 37:

Kolář: Smělým orlím okem
Lvov.: Смілим орлім оком
Litogr.: Смілим добрим оком

[8]) Druhý redaktor pražského vydání, známý antropolog a národopisec.

[9]) Politický emigrant z Ruska, který žil už od několika let v Praze a svými styky s Čechy účinně pomohl Rusovovi v organisaci pražského vydání.

[10]) Choť V. Šafaříka Naděžda roz. Trofimovová skutečně pocházela z Ukrajiny.

u nich) a vyptával jsem se Šafaříkova syna, zda nezůstalo někde mezi otcovými papíry celé poema ‚Kacíř'. Říkal, že po otcově smrti probral všechny jeho knihy, rukopisy, dopisy a pod. a *opravdu našel toto poema, ale bez konce,* protože další list poslání k Šafaříkovi se asi někde vůbec ztratil. To pak, co našel, předal petrohradským soukmenovcům Ševčenkovým, když se ještě v šedesátých letech chystali vydávat ‚Kobzar'. Tak se rozplynula poslední naděje, že se aspoň v Praze najde úplný text poematu ‚Kacíř'."[11])

Toto svědectví, jinak plné nepřesností, je jasné v jednom bodě: nějaký rukopis Kacíře v pozůstalosti P. J. Šafaříka skutečně byl, vyzvedli ho však už před Rusovem neznámí Ukrajinci. Mohli bychom nedůvěřovat i této Rusovově zprávě, kdyby neuvedl jeden závažný detail: Vojtěch Šafařík si pamatoval, že rukopis neobsahoval konec díla.

Tak speciální zjištění, které se ostatně v dalších částech naší práce ukáže jako úplně věrohodné a upevní celou naši hypothesu, si samozřejmě neměl důvodu vymyslit nikdo — ani Vojtěch Šafařík, ani Rusov. Zřejmě šlo o skutečný stav věci.

Jak si však vysvětlíme rozpor mezi svědectvím V. Šafaříka, že rukopis byl ještě v šedesátých letech odvezen z Prahy, a Rusovovým údajem v Kobzaru 1876, že u Šafaříkova syna se nachází rukopis Poslání? Neznamená to snad, že Rusov v poslední chvíli podstrčil do edice nějaký svůj rukopis, který mohl považovat za příbuzný rukopisu odvezenému z Prahy? V takovém případě by rukopis uveřejněný Rusovem neměl pro rozřešení naší otázky žádnou cenu, neboť co by zaručovalo jeho spolehlivost?

A tu nám zase přichází na pomoc další doklad, který rozptyluje naši nejistotu definitivně.

Za svého pobytu v Praze, který trval od května r. 1875, se Rusov obrátil na některé významné ruské a ukrajinské spisovatele a umělce s žádostí, aby pro chystané vydání napsali své vzpomínky o básníkovi. O podobný příspěvek požádal také Marii M a r k e v y č o v o u, v literatuře známou pod jménem Marko V o v č o k, proslulou autorku povídek z lidového života. Zachovaly se tři dopisy Rusova Marku Vovčkovi s vytrvalými prosbami o příspěvek. Ve dvou z nich je zmínka o hledání úplného textu Kacíře. Zvláště důležitý je dopis z 11. VIII. 1875, který uveřejnil O. D o r o š k e v y č v článku *Ševčenko v pryvatnomu lystuvanni.*[12]) Cituji v překladu úryvek:

„Ale zase velice Vás prosím: vyhledejte ‚Husa' Ševčenkova a všechno ostatní, co jen znáte z jeho děl nebo máte u sebe, a zašlete (to) mně Bude velkou hanbou pro nás všechny, když to neuděláme: řekne se, že nedovedeme jak se patří vážit si svého básníka. Ještě v roce 1866 slibovali najít toho ‚Husa' a dosud zůstalo jen při slibu. *U Šafaříkova syna je zde jen ‚Poslání' Ševčenkovo k jeho otci, a sama báseň není.* Kromě Vás nikdo nemůže v této věci pomoci."

Toto svědectví ze soukromého dopisu, který nebyl určen k uveřejnění, mne jasně přesvědčuje o tom, že zpráva o pražském rukopise Poslání v Kob-

---

[11]) O. R u s o v, *Spomyny pro pražs'ke vydannja Kobzarja,* Ukrajina 1 (1907) fevral', 131.

[12]) Zapysky Istoryčno-filolohičnoho viddilu VUAN, 7—8 (1926) 383.

zaru 1876 není fingována, že rukopis Poslání skutečně byl v archivu Šafaříkově v sedmdesátých letech. To, že Rusov mlčí o tomto rukopise ve svých pamětech, se vysvětluje snadno. Všechno úsilí vydavatelů Ševčenka v šedesátých a sedmdesátých letech bylo namířeno k vypátrání *úplného textu díla,* z něhož byl až do roku 1873 znám jen nepatrný zlomek. Nikomu nešlo o samotné Poslání: jeho text byl uveřejněn v Osnově ještě v r. 1861, v litografickém rozmnožení byl dokonce přístupný jeho autograf; o odchylky v dalších rukopisech se už nikdo nestaral. Také Rusov hledal v Praze *celé dílo,* všechny výroky jeho pamětí se týkají Kacíře jako celku. To, že na dvou místech mluví o Poslání k Šafaříkovi, svědčí jedině o tom, že dobře nerozlišoval a libovolně zaměňoval oba pojmy.

Jiná otázka je ovšem, zda v rukou V. Šafaříka byl v roce 1875 právě ten rukopis Poslání, který dostal jeho otec. Je nápadné, že mladší Šafařík se ve svém svědectví ani slovem nezmiňuje o tom, že by neznámí Ukrajinci u něho vyzvedli jen samého Kacíře, a Poslání ponechali. To nás vede k doměnce, že tyto osoby pořídily z původního rukopisu kopii (ale jen textu Poslání), kterou ponechali Šafaříkově rodině jako kompensaci za odvezený rukopis.

Tento předpoklad se potvrzuje rozborem otázky, zda pražský rukopis, uveřejněný v Kobzaru 1876, byl Ševčenkovým autografem nebo jen kopií. Můžeme s jistotou prohlásit, že rukopis, který našel Rusov u V. Šafaříka, byl jen kopií. Máme na to několik nezvratných důkazů:

1. Titul, který nese Poslání v pražském rukopise *(Posvjaščenije poemy ‚Jeretyk' Šafarykovi),* se nevyskytuje v žádném jiném autografu nebo kopii (všude jen: *Poslanije Šafarykovi* nebo přímo: *Do Šafaryka, Šafarykovi).* Titul tohoto znění mohl vzniknout až tehdy, když bylo Poslání odděleno od Kacíře; nemělo by přece smyslu v pojmenování části díla uvádět jeho celý název.

2. Ve verši 3 je hrubá smyslová chyba: stojí tam slovo награлися místo нагрілися. Rusov toto znění pečlivě zachovává v obou svazcích pražského Kobzara. Každému, kdo zná Ševčenkovu grafiku, je kořen této odchylky od běžného znění jasný: Ševčenkovo *и (= i)* se velmi podobá písmenu *a,* protože obě hůlky tohoto písmene jsou v horní části silně k sobě nakloněny. Opisovač, který neměl po ruce jiného textu, zde špatně přečetl Ševčenkův rukopis.

3. Je příznačné, že se Rusov postavil k rukopisu lhostejně a mluví o něm jen mimochodem.

4. V květnu a červnu r. 1877 se v Praze konala světová výstava časopisů a rukopisů, na níž bylo soustředěno mnoho autografů významných mužů. Rusov, jehož katalog výstavy uvádí jako přispěvatele, dal na ni dva sešity Ševčenkových básní z dob vyhnanství.[13]) Ševčenkovy autografy vzbudily značný zájem; psalo se o nich ve Světozoru (1876, č. 40) a v Národních listech (1877, č. 142). Kdyby Šafaříkův rukopis Poslání byl autografem, Rusov

[13]) Tyto exponáty jsou uvedeny v katalogu pod č. 384 a 385; srov. *Seznam časopisů a rukopisů vystavených Typografickou besedou v Praze 1877.*

by se jistě všemi silami vynasnažil umístit tak cenný dokument česko-ukrajinské vzájemnosti na výstavě. Rukopis Poslání však na výstavě nebyl.

Shrneme nyní zatímní výsledky našich úvah:

1. prohlášení V. Bilozers'kého, podepřené spolehlivým svědectvím V. Šafaříka, zachovaným v pamětech Rusovových, dokazují, že rukopis Kacíře (a to s neúplným textem básně) skutečně byl v rukou Šafaříkových a patřil k jeho pozůstalosti;

2. rukopis vyzvedl ze Šafaříkovy pozůstalosti někdo z Ukrajinců ještě v šedesátých letech minulého století;

3. v rukou V. Šafaříka zbylo k r. 1875 jen Poslání k Šafaříkovi v kopii, která byla pravděpodobně pořízena před odvezením původního rukopisu. Na případnou námitku, že text Poslání mohl dodat V. Šafaříkovi kdokoliv nezávisle na osudu původního rukopisu, lze odpovědět, že v takovém případě bychom se pravděpodobně setkali s básní v její poslední redakci, nikoliv v redakci, která byla málo známa i v Rusku.

Vyvstává nyní před námi úkol zjistit, za jakých okolností a kdy se mohl Ševčenkův rukopis dostat do rukou P. J. Šafaříka a kdo jej mohl odvézt zpět do Ruska. Hlavní východisko pro rozřešení těchto otázek spočívá v určení poměru mezi textem pražského rukopisu a ostatními texty Poslání a Kacíře.

2. Vývoj textu *Kacíře* a místo pražského rukopisu

Báseň Kacíř s věnováním Šafaříkovi se zachovala v těchto rukopisech:

1. Základní autograf; vznikl pravděpodobně v roce 1846 nebo 1847, kdy Ševčenko připravoval tvorbu posledních let k uveřejnění. Po zatčení Ševčenka v r. 1847 se dostal do archivu III. oddělení carské kanceláře, odkud byl vydobyt teprve po revoluci r. 1905 a uveřejněn v časopise Byloje (1906, VI.) Je *to jediný úplný text* díla i s Posláním (celkem 374 verše), od r. 1847 nepřístupný básníkovi a až do r. 1906 veřejnosti neznámý.

2. Kopie Bartenevova, která nese jméno svého držitele, moskevského archiváře P. I. Barteneva. Ve svém původním znění skoro úplně odpovídá textu základního autografu, byla tedy pořízena ještě před r. 1847 nebo vychází z jiné kopie, spadající do této doby. Bartenev ji na jaře r. 1858 na žádost Maksymovyče odevzdal Ševčenkovi, když ten nemohl najít jiný rukopis Kacíře. V kopii Bartenevově Ševčenko provedl vlastnoručně řadu úprav, které ji vzdalují základnímu textu. Kopie Bartenevova obsahuje pouze Poslání k Šafaříkovi a text básně do verše 228 včetně. Uveřejněna byla teprve r. 1913 (Zap. Nauk. tov. im. Ševč. 115, 1913, 172—176).

3. Kopie Žemčužnikova, obsahující také text Kacíře do verše 228, ale bez Poslání k Šafaříkovi (tedy jen verše 88—228). Zachovala se v jednom ze tří sešitů s Ševčenkovými básněmi, které vlastnil básníkův přítel, malíř Lev Žemčužnikov. Většinou přejímá znění kopie Bartenevovy po Ševčenkových úpravách, ale někdy má i odchylky, přibližující ji k rukopisům, které uvádíme dále. Vznikla v každém případě nejdříve v létě 1858; podrob-

něji o tom budeme mluvit dále. Varianty z této kopie byly uveřejněny v Zap. Nauk. tov. im. Ševč. 39 (1901) 3—4 v článku Konys'kého.

4. Kopie I. Lazarevského, malý úryvek z veršů 88—95 (vlastní začátek básně), která nemá osobité znaky a kryje se jak se základním autografem, tak i s kopií Bartenevovou.

5. Autograf z konce let padesátých, jenž se dostal do rukou V. Bilozers'kého a od něho přešel r. 1863 do knihovny lvovského Národního domu. Obsahuje na šesti stránkách celé Poslání k Šafaříkovi a osm prvních veršů samého Kacíře, celkem 95 veršů (poslední je připsán rukou Bilozers'kého). Podává text, který v mnohých případech pozměňuje znění základního autografu, jde však přitom vlastní cestou, neopíraje se o opravy v kopii Bartenevově. Zachoval se jen ve vídeňské fotolitografii; originál se ztratil.[14]

6. Pokračování tohoto autografu (jak na to ukazuje číslování listů), a sice verše 96—123 na jednom listu, se zachovalo v černihovském museu V. Tarnovs'kého. Oba autografy tvořily část většího sešitu, z něhož se zachoval také autentický text jiné Ševčenkovy básně — *Nevol'nyk*. Číslování básní a listů v těchto autografech bývalo považováno za důkaz, že šlo o rukopis připravovaný k tisku.

7. Text Poslání k Šafaříkovi (verše 1—87) v redakci až na jednu obměnu totožné s autografem Bilozers'kého, byl otištěn ještě za básníkova života v petrohradské Osnově (1861, I, 2—4). Odtud přešel do lvovského vydání Suškevyčova z r. 1867 (*Poezyi*, t. I., 205—207), do petrohradského vydání Kožančikova z r. 1867 (*Kobzar'*, 236—239) a do 1. svazku pražského vydání z r. 1876 (178—180).

8. Text začátku Kacíře v redakci pozměněné proti kopiím Bartenevově a Žemčužnikovově i autografu černihovského musea (verše 88—123) byl uveřejněn v Osnově 1861, č. 8, 15—16. Tatáž část ve znění úplně totožném s textem Osnovy byla otištěna ve lvovské Pravdě v r. 1873 (č. 15, 509—511), kde se chybně tvrdí, že nebyla předtím nikde uveřejněna. Odtud přešla do pražského Kobzara 1876 (sv. II, 32—33).

9. V Pravdě 1873 (č. 15, 510), v poznámkách ke svrchu uvedenému textu, nacházíme versi, která zaujímá prostřední místo mezi kopiemi Bartenevovou a Žemčužnikovovou. Tuto versi prý slyšel před deseti lety autor edice (Domanyc'kyj v něm zjistil J. Romančuka) a cituje ji zpaměti. V č. 16 téhož ročníku Pravdy (na str. 542—544) je pod názvem Paps'ka bulla podáno pokračování textu Kacíře od verše 124 až po verš 228. Text tohoto pokračování pochází patrně z téhož pramene, co poznámky v čísle 15. Řada vynechávek potvrzuje, že byl reprodukován zpaměti. Tento text převzal Rusov beze změn do 2. svazku pražského Kobzara.

10. Konečně je tu text Poslání k Šafaříkovi, který našel Rusov u V. Šafaříka.

---

[14]) Text odvozený z tohoto autografu se zachoval také v rukopisné vložce do vydání Kobzara z r. 1860 (t. zv. exemplář Cvitkovs'kého).

Až do nalezení základního autografu, pocházejícího bezpochyby z let před Ševčenkovým zatčením, byla otázka vývoje textu Kacíře v mnohém nejasná. Uvažovalo se dokonce o tom, zda básník skutečně napsal celé dílo; předpokládalo se to jen na základě svědectví současníků.[15]) Ještě v r. 1906 Domanyc'kyj pracně řešil otázku, zda autograf černihovského musea pochází z let čtyřicátých nebo až z konce let padesátých. Teprve prostudování autografu III. oddělení mu umožnilo určit přibližné pořadí rukopisů, které vypadá podle něho takto:

Nejstarší text Poslání k Šafaříkovi je v pražském Kobzaru (jde o text z pozůstalosti Šafaříkovy), po něm následuje autograf III. oddělení, dále autograf Bilozers'kého, konečně text Kobzara Kožančikova (text Osnovy).

Nejstarší text samého Kacíře podává autograf III. oddělení, po něm následuje kopie Žemčužnikovova, blíží se jí text poznámek v Pravdě 1873, pak teprv jde autograf černihovského musea a konečně základní text pražského Kobzara.[16])

Pojetí Domanyc'kého se při svých nepřesnostech v základě ukázalo jako správné. Chybil jen v tom, že pražský rukopis Poslání postavil před autograf III. oddělení, pravděpodobně ovlivněn představou, že Ševčenko poslal své dílo ihned po napsání do Prahy. Omlouvá ho to, že neměl ještě k disposici kopii Bartenevovu (uveřejněnou teprv 1913), v níž se jako na dlani rýsuje celý proces vzniku pražského textu.

Prostudoval jsem ještě jednou důkladně poměr mezi jednotlivými texty Kacíře a dospěl jsem k závěrům, které do jisté míry zpřesňují a někdy i opravují dosavadní zjištění o vývoji textu básně.

Pečlivý pohled na kopii Bartenevovu mne přivedl k závěru, že její text pochází z doby ještě ranější než text základního autografu. Rozdílů mezi oběma texty je málo; několik jich vzniklo špatným čtením Ševčenkova rukopisu, ale jiné mají povahu vědomých zásahů do textu, při čemž znění rukopisu III. oddělení se ve všech případech ukazují jako dokonalejší. Vždy můžeme mluvit o zesílení účinnosti textu, o nahrazení méně vhodných slov vhodnějšími.[17]) Je jasné, že máme před sebou proces vytváření definitivního

---

[15]) Srov. na př. Kobzar vydaný Ohonovs'kým a Frankem ve Lvově 1893, sv. I., 308.

[16]) Domanyc'kyj je zde nepřesný: má na mysli jen text do verše 123, převzatý z Osnovy nebo Pravdy 1873. Jinak by zjistil, že text veršů 124—228 pochází z téhož pramene jako text poznámek k veršům 89—123.

[17]) Uvádím několik příkladů:

19 Bart.: Сім'ю слав'ян *розділила*
III. odd.: Сім'ю слав'ян *роз'єдинила*
70 Bart.: Що *злив* єси в одно море
Слав'янські ріки
III. odd.: Що *звів* єси в одно море
Слав'янські ріки
100 Bart.: Земля *плаче* у кайданах
III. odd.: Земля *стогне* у кайданах

textu. Znění kopie Bartenevovy spadá do doby mezi vznikem básně a definitivní úpravou jejího textu pro publikaci. Je zcela přirozené, že se během této doby musely pořizovat opisy.

V důsledku Ševčenkových oprav v roce 1858 odklonila se kopie Bartenevova ještě více od textu základního autografu a nabyla nové tvářnosti.

Další stupeň vývoje textu Kacíře představuje kopie Žemčužnikovova. Nemáme přímých zpráv, kdy byla pořízena. Text básní z let vyhnanství v této kopii se běžně označují za kontaminaci verse „menší knížečky", kterou Ševčenko měl s sebou v Kazachstanu, a „větší knížky", do které zapisoval básně po jejich přeredigování v Petrohradě 1858—1860.

Tento názor považuji za nesprávný. Texty kopie Žemčužnikovovy mají na mnohých místech ráz tvůrčího přechodu od znění „M" ke znění „V".[18]) Je také těžko myslitelné, že by si Žemčužnikov nebo někdo jiný pohrával s Ševčenkovými texty tím způsobem, že libovolně spojoval znění obou versí. Mnohem pravděpodobnější je, že to byl opis pro domo sua z rukopisu, který byl připravován k tisku během roku 1858.[19])

Toto datování potvrzuje mimo jiné poměr mezi textem Kacíře v kopii Žemčužnikovově a v pozdějším autografu Bilozers'kého a černihovského musea. Kopie Žemčužnikovova ještě jasně navazuje na kopii Bartenevovu. Také ona obsahuje text až do verše 228 (pozdější texty jen do verše 123). Ale jsou v ní na druhé straně některé podstatné změny, které by nasvědčovaly tomu, že jde o výsledek práce na textu v době, kdy básník počítal s možností vydání básně.

Prostřední místo mezi opraveným textem Bartenevovým a kopií Žemčužnikovovou zaujímá text Romančuka z Pravdy 1873 (u nás č. 9). Ve verších 185 a 191 jde tento text na příklad za kopií Barteneva, ve verších 186—187 se shoduje s kopií Žemčužnikova. Vcelku je blíže kopii Barteneva.

Tyto tři texty tvoří druhou skupinu textů Kacíře, druhou redakci básně.

Novou etapu ve vývoji textu Kacíře zahajuje autograf Bilozers'kého se svým pokračováním — autografem černihovského musea. Oba znamenají odvrat od textů druhé skupiny, místy se opětovně přibližují základnímu textu

---

108 Bart.: *Чи* настане час великий
III. odd.: *Ні!* Настане час великий
112 Bart.: Розпадуться! Благослови
Не на месть і муки
III. odd.: Розпадуться! Благослови
На месть і на муки
123 Bart.: Пішов молиться *щирий* Гус
III. odd.: Пішов молиться *добрий* Гус
151 Bart.: *Проснітесь,* чехи, будьте люди
III. odd.: *Прокиньтесь,* чехи, будьте люди

[18]) Na př. text Rusalky, verše 55—56; text *Zhadajte, bratija moja*, verš 12; verše 21 a 30 básně *Za bajrakom bajrak;* celý text básně *Ne kydaj materi* atd. Vcelku je kopie Žemčužnikovova bližší textu „M" (srov. báseň *Čy my šče zijdemosja znovu*).

[19]) Máme ostatně jiný důkaz, že kopie Žemčužnikovova nebyla jen výsledkem kompilační práce některého z Ševčenkových přátel: sám básník do ní vnášel opravy (na př. do textu *Snu*).

III. oddělení, jindy vnášejí vlastní nová znění, jež potom z velké části přecházejí také do textu Osnovy. S Osnovou tyto autografy spojuje také to, že báseň zde končí veršem 123, nikoli veršem 228, jak u Bart., Žemč. a v Pravdě 1873.

Díky jednomu místu v autografu černihovského musea je možné poměrně spolehlivé a přesné datování obou rukopisů.

Začátek básně vyplňují Husovy úvahy o rozvratu církve a papežské moci, vyúsťující do slov:

Чи настане час великий
Небесної кари?
Чи розіб'єм три корони
На гордій тіарі?
Розіб'ємо! Благослови
Не на месть і муки,
Благослови мої, боже,
Нетвердії руки.[20])

V autografu čern. mus. a v Osnově po těchto verších následuje dvojverší, které není ve starších textech:

Й слово тихеє... О, боже!
Чи вони ж почують?

Ale autograf černihovského musea zněl nejprve ještě jinak:

І слово тихеє... Ні, ні!
Вони поснули, не почують,
Огнем збужу їх, напою,
Напою і нагодую
Голодних кровію...

a tužkou připsáno:

Царів неситих.

Text je přeškrtnut rukou Ševčenkovou. Básník si zřejmě uvědomil, že v ústech Husových, který se dobrovolně podrobil mučednickému údělu, by tato slova zněla přece jen nepravděpodobně.

Nápadně podobné nálady a stylisaci nacházíme ve dvou Ševčenkových básních z prosince r. 1859: *Podražanije Ijezekijilju* a *Osiji hlava XIV*. Pro srovnání cituji aspoň dva úryvky z druhé básně:

Спочивши, скорбная, скажи,
Пророци своїм лукавим чадам,
Що пропадуть вони, лихі,
Що їх безчестіє, і зрада,
І криводушіє *огнем*,
Кровавим, пламенним мечем
Нарізані на людських душах
....

[20]) Cituji podle kopie Barteneva s malými úpravami.

І на хресті отім без ката
І без царя вас, біснуватих,
Розпнуть, розірвуть, рознесуть,
І вашей кровію, собаки,
Собак напоять.

V první básni (ve verši 32) se vyskytuje dokonce stejné, vysoce příznačné slovní spojení: „carja nesytoho". Všechny tři texty charakterisuje stejný duch bouřlivého pathosu, namířeného proti tyranům. Když uvážíme, že podobné nálady se v jiných básních z let 1858—60 nevyskytují, musíme dospět k přesvědčení, že navržená verse autografu černihovského musea musela vzniknout v bezprostřední časové blízkosti obou uvedených básní, to je koncem roku 1859, v době, kdy se básníka po zkušenostech cesty na Ukrajinu a ostrém zásahu censury do jeho básní znova zmocnila ostrá revoluční nálada.

Autografy Bilozers'kého a černihovského musea tvoří přechod k poslednímu znění díla — k textu Osnovy z r. 1861. I tento text (jehož část vyšla už po smrti básníkově) může být v zásadě považován za autorský, i když ve dvou případech (verše 108, 118) můžeme počítat s cizími zásahy. Text Osnovy se v Poslání k Šafaříkovi až na jedno slovo (ve verši 37) úplně kryje s autografem Bilozers'kého. V samém Kacíři zčásti vnáší řadu samostatných změn, zčásti sleduje autografy z r. 1859. S opravenou kopií Bartenevovou má společné jen dvě opravy formálního rázu (ve verších 4 a 9); všechny ostatní opravy kopie Bartenevovy důsledně zavrhuje.[21])

Tím se texty Kacíře od konce r. 1859 jasně oddělují od rukopisů druhé skupiny a tvoří třetí redakci básně. Druhá polovina roku 1859 znamená důležitý mezník ve vývoji textu Kacíře, jenž nám pomůže v řešení naší otázky.

Do které skupiny textů Kacíře patří rukopis, nalezený Rusovem u Vojtěcha Šafaříka?

Až na jeden písařský omyl ve verši 3, o kterém jsme se už zmiňovali, se tento text *úplně kryje s kopií Bartenevovou,* po tom co v ní básník provedl opravy. To nám umožňuje s vrcholnou pravděpodobností určit krajní data vzniku pražského rukopisu: od konce března 1858 (kdy Ševčenko dostal kopii Bartenevovu) do druhé poloviny r. 1859 (kdy vznikla další redakce textu Poslání). Během této doby byl rukopis také poslán do Prahy; jinak by se našlo v Praze Poslání v pozdější redakci.

---

[21]) Je zajímavé, proč všechny texty od konce r. 1859 nepřihlížejí k převážné většině oprav kopie Bartenevovy a Žemčužnikovovy a rozvíjejí novou versi zase z půdy základního autografu. Možné je dvojí vysvětlení: buď opravy, které sám básník provedl, mu po jisté době přestaly vyhovovat nebo upravoval text na základě jiné předlohy. I když nelze vyloučit první okolnost, zdá se, že tu byla i druhá. Jak bychom jinak vysvětlili to, že v pozdějších textech báseň shodně končí veršem 123, když básník měl přece k disposici další text? Nenašel básník za svého pobytu na Ukrajině v r. 1859 jiný rukopis, možná i autograf básně, kterému více důvěřoval?

Tvrzení, že Kacíř byl poslán do Prahy až v redakci z r. 1858, úplně nesouhlasí s informací V. Šafaříka o tom, že v otcově pozůstalosti se našel neúplný text díla. Texty r. 1858 sahají skutečně jen po verš 228 a obsahují zhruba dvě třetiny díla.

3. Cesta rukopisu do Prahy

Starší badatelé, nehledě k jejich pevnému přesvědčení o tom, že Šafařík skutečně znal Kacíře, se v podstatě nesnažili o zjištění, kdy a jakým způsobem se rukopis mohl k Šafaříkovi dostat. Snad si byli vědomi potíží v řešení této otázky a raději uhýbali, než by se vystavovali nebezpečí, že nepřesvědčivými úvahami uvedou celou věc do pochybného světla. Jiní se spokojují holým tvrzením, že Šafařík dostal Kacíře brzo po jeho napsání (to je v roce 1846 nebo 1847). Této sugesci, která se rýsovala jako nejsamozřejmější, zřejmě podléhal i Domanyc'kyj, když prohlašoval text z Šafaříkovy pozůstalosti dokonce za starší než základní autograf, vzniklý do r. 1847.

Nehledě k zjištění, že text pražského rukopisu pochází až z r. 1858, po případě 1859, krátce vyložíme, proč také z jiných důvodů není pravděpodobné, že Šafařík dostal Ševčenkovo dílo už ve čtyřicátých letech.

Ševčenko napsal Kacíře za svých cest po levobřežné Ukrajině, kdy jeho styk se světem byl velmi omezený. V prosinci r. 1845 prodělal těžkou nemoc. Až uprostřed dubna r. 1846 přijel do Kyjeva, kde ihned zapadl do rušného prostředí Cyrilometodějského bratrstva. Skoro celou druhou polovinu téhož roku (od srpna až do konce listopadu) a začátek následujícího roku až do svého zatčení strávil zase ve venkovských místech. Ani v Petrohradě, ani v Moskvě v té době nebyl.

Je těžko myslitelné, aby se za těchto okolností obrátil sám na Šafaříka a zaslal mu své dílo poštou. Na Ukrajině sotva mohl najít někoho, kdo v té době udržoval se Šafaříkem korespondenci. Přirozená cesta vedla přes Bodjans'kého, inspirátora díla, osobu, o níž Ševčenko jistě věděl, že si pravidelně dopisuje se Šafaříkem.

Mnohé lidi zarážela skutečnost, že v rozsáhlém dopise z 9. IV. 1842, kde Bodjans'kyj uvádí jména všech současných ukrajinských spisovatelů, dokonce i druhořadých, není ani zmínky o Ševčenkovi. Dělával se z toho závěr, že Šafařík neznal ani jméno Ševčenkovo ve čtyřicátých letech.[22]

---

[22]) Prohlédl jsem v Šafaříkově pozůstalosti všechny poznámky týkající se ruské a ukrajinské literatury. Mapa 14 H 36 obsahuje m. j. příruční seznamy ruských a ukrajinských knih, které Šafařík pravděpodobně objednával z Ruska prostřednictvím Pogodina a Bodjans'kého (jak o tom svědčí záznam: Až potud psal jsem Pogod. a Bodj. 1842. Nov. 14ho). Tento seznam dává přehled, v jakém rozsahu se Šafařík ve čtyřicátých letech zajímal o současnou literaturu v Rusku. Z knih ukrajinských autorů vedle *Istorii Malorossii* N. Markeviče, zaznamenané dokonce dvakrát (v r. 1842 a 1846), se vyskytuje jen Osnovjanenka (Kvitky) *Pan Chaljavskij* (s nesprávnou poznámkou: malorusky), a v r. 1848 A. Mogily (Metlynského) *Dumki i pesni*, Charkov 1839 (snad pro překlady z české literatury?). Ale i z novodobých ruských spisovatelů jsou uvedeni jen dva: Karamzin a Puškin. Šafaříka v té době zajímají převážně knihy z oboru archeologie a archeografie; tak i u spisu Markevičova zvlášť vyzdvihuje listiny.

Ukazuje se, že bychom Bodjans'kému velmi křivdili: jakmile sám poznal tvorbu Ševčenkovu, ihned, ještě ve čtyřicátých letech informoval o ní svého českého učitele a přítele. Mlčení o Ševčenkovi v uvedeném dopise se vysvětluje tím, že až do podzimu r. 1842 byl Bodjans'kyj mimo Rusko a mohl se o Ševčenkovi dozvědět jen z časopiseckých recensí, zčásti záporných. Přímo s tvorbou Ševčenkovou se seznámil až po návratu do Ruska, a už v překladu Slovanského národopisu, který vyšel r. 1843, vkládá do textu jméno Ševčenkovo, které v předloze chybí. V r. 1844 se Bodjans'kyj se Ševčenkem velmi sblížil a tato známost zanechala své stopy i ve stycích Bodjans'kého s Čechy. V knihovně pražského Národního musea se mi podařilo najít až čtyři exempláře Ševčenkových děl, vydaných r. 1844, které Bodjans'kyj zaslal do Prahy. Po jednom výtisku ruské básně *Trizna* věnoval Národnímu museu (sign. 79 F 154) a Hankovi (sign. 79 F 212). Šafaříkovi poslal dvě jiná díla. Pod sign. 75 F 101 je spolu s několika jinými svázána kniha: *Гамалія,* Соч. Шевченка, Санктпетербургъ 1844. Na hořejším okraji obálky je ukrajinské věnování: П. І. Шафарикови І. Бодянський. Pod č. 75 G 83 je zapsán *Чигиринскій Кобзарь и Гайдамакы,* Новое изданіе, Санктпетербургъ 1844. Také zde čteme na hořejší polovině obálky věnování: Павлу Павловичу Шахварыку — Іос. Бодяньскый, Мая 15-го дня, року 1845. Москва.

Bodjans'kyj poslal tedy do Prahy všechno, co vyšlo z Ševčenkových děl v době, kdy se s ním stýkal.[23]) Učinil to brzy po Ševčenkově návštěvě v druhé polovině března 1845, za které Bodjans'kyj možná ukazoval Ševčenkovi studii Palaúzovovu a mluvil s ním o Husovi. Zmínku o Ševčenkovi v dopisech, které posílal Bodjans'kyj Šafaříkovi, postrádáme prostě z toho důvodu, že ani jeden z jeho dopisů z let 1843—1846 se nedochoval.

Nemáme však ani jednoho faktu, který by podporoval domněnku, že Kacíř byl do Prahy poslán již ve čtyřicátých letech přes Bodjans'kého.[24]) Proti ní stojí zjištění o době vzniku pražského rukopisu a zpráva Bilozers'kého, že při předání básně byl svědek, který viděl Šafaříkovy slzy. V této době nebyl v Praze z Ruska nikdo, kdo by mohl předat rukopis.

Vrátíme se tedy do r. 1858, ke kterému poukazuje náš rukopis, a pokusíme se najít v biografickém materiálu, týkajícím se Ševčenka, stopy k rozřešení naší otázky.

Už v prvních měsících po návratu z vyhnanství, za zdlouhavého nuceného pobytu v Nižním Novgorodě, začíná Ševčenko uvažovat o možnosti nového vydání svých básní. Je zajímavé, že už v této době, kdy básník nemá ještě po ruce mnohé jiné ze svých starších ztracených básní, klade zvláštní důraz na nalezení Kacíře. Bohatá svědectví o tom podává jeho korespondence

---

[23]) Kobzar z r. 1840 byl v té době už rozebrán; sám Ševčenko nemohl poslat Bodjans'kému v květnu 1844 už ani exemplář (sr. jeho dopis Bodjans'kému z 13. 5. 1844).

[24]) Nevíme ani, zda sám Bodjans'kyj měl v té době text Kacíře. V květnu 1846 jej neznal na př. P. Kuliš, který 23. V. 1846 psal Bodjans'kému z Petrohradu: „O Ševčenkovi se vypravují divy. Říká se, že napsal poema ‚Jan Hus' a mnoho jiných básní, které Malorusové už znají nazpaměť". (Russkij archiv 1892, III, 293).

s Kulišem, který se v té době snažil hrát úlohu básníkova představitele a zmocněnce v literárním světě.

V dopise Kulišovi z 5. XII. 1857 pod dojmem toho, že Kuliš uveřejnil v Zapiskach o južnoj Rusi Ševčenkovu *Služku* z vlastní kopie, která přetrvala léta vyhnanství, ptá se Ševčenko: „Nemohl bys tam někde u slečny chutorjanky v albu najít mého ‚Jana Husa‘? Bylo by dobře, kdybys ho našel.“[25]) Kuliš odpovídá v dopise, který Ševčenko dostal 17. XII. 1857 záporně, a radí Ševčenkovi, aby si připomenul, co se mu podaří, a ostatní napsal znova.[26])

V lednu 1859 dochází mezi Ševčenkem a Kulišem k nedorozumění pro novou Ševčenkovu báseň *Neofyti.* Buržoasní liberál Kuliš, polekaný průhlednými narážkami básně na osud děkabristů, snaží se všemi způsoby odvrátit Ševčenka od snahy uveřejnit dílo. Jako protiváhy používá politicky nezávadného *Kacíře* a vytrvale přemlouvá Ševčenka, aby nově zpracoval tento námět.[27]) Ševčenko se ve své odpovědi spokojuje s ukázáním další stopy, kde by bylo možno hledat ztracenou báseň, a prohlašuje, že není schopen napsat dílo znova.

Zatím co Kulišovo hledání v Petrohradě a na Ukrajině skončilo úplným nezdarem, objevil se Kacíř nečekaně jinde.

10. III. 1859 přijel Ševčenko do Moskvy a byl zde do 26. III. hostem M. S. Ščepkina. Díky svému hostiteli a M. Maksymovyčovi poznal za tuto dobu všechny významné představitele moskevského kulturního života. Pobyt Ševčenka v Moskvě byl uzavřen dne 25. III. slavnostním obědem, který dával na jeho počest Maksymovyč a jehož se zúčastnilo několik předních moskevských vědců a umělců.[28])

Následujícího dne Ševčenko odjel z Moskvy a 27. III. byl už v Petrohradě. Druhého dne pobytu básníka v Petrohradě nacházíme v jeho deníku záznam:

«На перепутьи зашел в гостиницу Клея и нашел там только что приехавшего из Москвы Григория Галагана. Он передал мне письмо Максимовича с его стихами, читанными им за обедом 25 марта, записку на получение «Русской Беседы» и мого, в Москве обретшегося, Еретика, т. е. Яна Гуса, которого я считал невозвратно погибшим.»

Dopis, přiložený Maksymovyčem k zásilce, osvětluje okolnosti nalezení rukopisu: «Приїздив до тебе по слову твому в дев'ять і привозив тобі Гуся, і твого і нашого,[29]) да тебе, лебедика, вже не застав.» Z Ševčenkovy

---

[25]) Osnova 5 (1861) 10.

[26]) Kijevskaja starina (1898) č. 2, 229—30.

[27]) Čalyj, *Žizn' i proizvedenija T. G. Ševčenko,* Kijev 1882, 117.

[28]) Přesnou zprávu o tom, kdo byl přítomen obědu, podává dopis jednoho z účastníků, Hr. Halahana, ženě dne 1. IV.: „U Maksymovyče obědvali: Koševel s chotí, dva Aksakovovi, Chomjakov, Pogodin, Ševyrev, Bartenev, stařenka Jelaginova a starý Ščepkin.“ (Doroškevyč, *Ševčenko v pryvatnomu lystuvanni,* Zap. Ist.-fil. vidd. VUAN 7—8, 1926, 379).

[29]) „Naším“ Husem se rozumí studie A. Annenkova o Husovi, uveřejněná v Russké besedě, jejímž byl Maksymovyč spolupracovníkem.

odpovědi na tento dopis je patrno, že Maksymovyč dostal rukopis od P. I. Barteneva, jednoho z účastníků slavnostní hostiny na básníkovu poctu.

Všechno ukazuje, že se rukopis Kacíře našel v předvečer Ševčenkova odjezdu z Moskvy (jinak by ho Maksymovyč nemusel doručovat v poslední chvíli před odjezdem) a že rozhodující úlohu v tom sehrál oběd u Maksymovyče.

Na tomto obědě se muselo mluvit o Šafaříkovi a Husovi, protože to bylo thema, kde se sbíhaly zájmy většiny přítomných. Východiskem mohl být buď rozhovor o ztracených Ševčenkových básních, nebo Pogodinovo a Koševovo vyprávění o jejich nedávné návštěvě v Praze, za které oba mluvili se Šafaříkem.[30]) Pogodin jistě musel mluvit o svých plánech vydat Husovy spisy, které způsobily tolik mrzutostí v jeho stycích se Šafaříkem.[31]) Přítomný Bartenev, s kterým se Ševčenko jinak za svého pobytu v Moskvě nestýkal, musel asi během tohoto rozhovoru zjistit, že má u sebe hledaný rukopis Kacíře. Jen tak je možno vysvětlit skutečnost, že Maksymovyč neobjevil tento drahocenný rukopis už dříve.

Po obdržení kopie Bartenevovy provedl v ní Ševčenko některé opravy lexikálního rázu. Většinou jde o jambisaci rytmu, které se dosahuje proměnou slovosledu nebo o obohacení slovníku básně a o odstranění stejných slov v textu. Ale tři opravy v Poslání k Šafaříkovi mají jiný ráz: dělají dojem, že básník vědomě chtěl zdůraznit oslavný charakter básně a slovanský význam Šafaříkovy činnosti.

Srovnejme:

verš	před opravou	po opravě
19	Сім'ю слав'ян розділила	Слав'ян тих *славних* порізнила
36	Слава тобі, любомудре	Слава тобі, *слав'янину*
68	Слава ж тобі, Шафарику	Слава тобі, *славний чеху*

Počet oprav v textu postupně klesá; nejvíce je jich v Poslání. Vzniká dojem, že se básník dal do opravování ihned po obdržení rukopisu a že uvedené tři opravy souvisí s úmyslem poslat znovunalezené dílo Šafaříkovi.

Za svého moskevského pobytu se Ševčenko sešel s mnohými lidmi, kterým nebyl lhostejný Šafaříkův osud. Za návštěvy u Bodjans'kého oživly staré vzpomínky. Od Pogodina a Koševa se Ševčenko jistě dověděl o Šafaříkově osobní tragedii, o jeho skleslosti, o tom, že v něm zakolísala víra v ideály, které ho proslavily v celém slovanském světě. Jak ohromného po-

---

[30]) Podle Franceva (*Korespondence P. J. Šafaříka*, I, str. XXXIX) byl Pogodin v Praze s úmyslem mluvit se Šafaříkem v r. 1856, „zdá se však, že se s ním neshledal". Ale v poznámkách, které pořizoval Vojtěch Šafařík v posledních letech otcova života z jeho vlastních slov (uchovávají se v Literárním archivu Nár. musea pod sign. 14 K 46) čteme: „Nepříznivě účinkovaly 1857 dvě návštěvy ... Druhá návštěva Pogodin ..." (str. 62 rukopisu). — Redaktor Russké besedy A. I. Košelev byl v Praze v létě 1857 (cf. Pogodinovo doporučení v dopise Šafaříkovi z 18./30. V. 1857 a Koševův dopis Pogodinovi o setkání se Šafaříkem, Koresp. Šafaříka, 801 a 804—5).

[31]) Viz Francev, *Korespondence P. J. Šafaříka*, str. XXXIX—XLI.

vzbuzení pro Šafaříka mohli čekat jeho ruští přátelé od Ševčenkova díla! A možná, že přímo na hostině u Maksymovyče vznikla myšlenka poslat Šafaříkovi Kacíře.

Tento dohad se stává tím pravděpodobnějším, že ještě téhož roku dva z moskevských známých Ševčenkových byli v Praze a pravděpodobně mluvili se Šafaříkem, i když o tom nemáme přímých zpráv — profesoři Babst a Bartenev.

I. K. Babst, žák Granovského, byl od r. 1851 profesorem politické ekonomie na kazaňské a od r. 1857 na moskevské universitě. Získal si velkou slávu v ruské pokrokové veřejnosti svým proslovem *O nekotorych uslovijach, sposobstvujuščich umnoženiju narodnogo kapitala* (1856), ve kterém podrobil ostré vědecké kritice instituci nevolnictví. Byl to tedy bojovník za věc, které Ševčenko obětoval celý svůj život; není divu, že patří k osobám, se kterými se Ševčenko v Moskvě nejvíce stýkal: po prvé se s ním sešel 12. III. 1858 u Ščepkina, dále 21. III. u Ketčera, překladatele Shakespeara, kde mu Babst věnoval svou proslulou řeč, a konečně 24. III. zase na hostině u Ščepkina.

Už v době seznámení se Ševčenkem se Babst chystal na zahraniční cestu, během které měl navštívit také Prahu. Dnem 28. IV. 1858 je datován doporučující dopis Bodjans'kého Hankovi,[32]) obsahující m. j. prosbu o seznámení Babsta s Pavlem Pavlovičem (Šafaříkem). To je jediná stopa styků Babstových s Šafaříkem; přímého důkazu, že Babst skutečně navštívil Šafaříka, se mi nepodařilo najít. 30. V. 1858 se zapsal do Hankova alba a 16. IX. mu už z Moskvy děkuje za pohostinství.[33])

Také vlastník kopie Kacíře, Bartenev, byl v Praze r. 1858. V dopise z 26. V. 1858[34]) Bodjans'kyj oznamuje Hankovi jeho návštěvu a prosí, aby Hanka seznámil hosta s významnými pražskými osobnostmi. 8. XII. 1858 se Bartenev zapsal na rozloučenou do Hankova alba. Také u něho nemáme přímé svědectví, že se sešel se Šafaříkem, ale vzhledem k blízkosti dat je pravděpodobné, že právě on odvezl Pogodinovi poslední dopis od Šafaříka, datovaný 12. XII. 1858. S návštěvou Bartenevovou možná také souvisí jmenování Šafaříka čestným členem moskevského Obščestva ljubitelej ross. slovesnosti dne 11. II. 1859.

Můžeme se vší pravděpodobností předpokládat, že jeden z těchto dvou lidí přivezl rukopis Kacíře Šafaříkovi a vrátil se do Ruska se zprávou o dojmu, kterým zapůsobila na starého učence Ševčenkova báseň.

4. Zpáteční cesta Šafaříkova rukopisu

Zbývá ještě poslední otázka: kdo a kdy vyzvedl rukopis po Šafaříkově smrti z jeho pozůstalosti?

[32]) Francev, *Pis'ma k Vjačeslavu Ganke iz slavjanskich zemel'*, Varšava 1905 (dále jen: Koresp. Hanky), 150.

[33]) *Koresp. Hanky*, 22.

[34]) *Koresp. Hanky*, 152—3.

Zde je odpověď ještě nesnadnější než v předešlém bodě. V šedesátých letech byly styky mezi Čechy a Ukrajinci velmi bohaté, mnoho významných osob z Haliče a ruské Ukrajiny navštěvovalo Prahu, ale v žádném případě nemáme spolehlivé svědectví, že jejich cílem byl Ševčenkův rukopis.

Ve sdělení V. Šafaříka Rusovovi se říká, že rukopis byl z Prahy odvezen ve spojitosti s přípravami petrohradských Ukrajinců k vydání Kobzara. Po smrti Ševčenkově byl v šedesátých letech v Rusku vydán Kobzar jen jednou — v r. 1867 za redakce Vaškevyče a Kostomarova (t. zv. vydání Kožančikova). Víme, že redaktoři pátrali po rukopisech. To, že Kacíř — ani v části, která pravděpodobně byla v Praze — ve vydání není, bylo by možno omluvit opatrností vůči censuře; vždyť sami redaktoři upozorňují v úvodu: „uveřejňuje se všechno, co bylo možno najít a uveřejnit; to, co nyní neprošlo redakcí do tisku, musí počkat do jiné doby.“ Ale kdyby redaktoři Kobzara 1867 měli k disposici pražský text, proč by potom uveřejňovali Poslání k Šafaříkovi jen ve znění Osnovy bez jakýchkoli dalších poznámek?

Možnost, že rukopis byl odvezen z Prahy pro vydání 1867 r., se ostatně ruší jiným svědectvím. V článku o Ševčenkovi, otištěném v Květech r. 1866 se doslova říká: „Pro nás Čechy obzvláště by zajímavo bylo neuveřejněné a jak ti, kteří je čtli, tvrdí, nejdokonalejší dílo Ševčenkovo, historická báseň ‚Ivan Hus‘ aneb ‚Jeretik‘ (kacíř), kterou Ševčenko našemu P. J. Šafaříkovi věnoval a v rukopise zaslal, *která ale bohužel k nenahraditelné ztrátě nepochopitelným způsobem k ztracení přišla a posud nalezena nebyla.*“[35]) Už v roce 1866, kdy teprve začínala redakční práce na Kobzaru 1867, se mluví o „nepochopitelném způsobu“, kterým rukopis zmizel, a o pátrání po tomto rukopise. Musel tedy být odvezen dříve.

Kdo jej vyzvedl? Autor prvních korespondencí o Ševčenkovi v haličském tisku Vladimír Bernatovyč, Polák původem, luterán náboženstvím, jenž v létě 1861 projížděl z Ukrajiny přes Lvov do Prahy na lékařská studia, v Praze měl živé styky s Čechy, byl členem spolku českých lékařů a pravděpodobně už v r. 1863 se vrátil na Ukrajinu, do Oděsy, kde zemřel na tyfus koncem r. 1866?[36]) Bratranec redaktora Osnovy Bilozers'kyj, jenž byl v červenci 1862 ve Lvově?[37]) Pozdější proslulý jazykovědec A. Potebnja, který v r. 1873 studoval v Praze sanskrt a církevní slovanštinu a byl ve spojitosti s polským povstáním při návratu do Ruska podezříván ze špionství a revidován? Historik M. Kostomarov, který se r. 1864 na své cestě Evropou zastavil v Praze? Neznámá osoba, která přivezla do pražských knihoven (Národního a Náprstkova musea) celý komplet ukrajinských tisků z let 1861 a 1862?

---

[35]) Květy (1866), 431. — Také autor článku ve Světozoru (1870), 99, říká, že báseň Jan Hus, „poslána byvši s dedikací Pavlu Šafaříkovi do Prahy, bohužel se ztratila a dosud nebyla nalezena“.

[36]) Biografické zprávy o tomto zajímavém člověku podávají nekrology ve lvovském Slovu (1866), č. 1 a Rusalce (1866), č. 2.

[37]) Zpráva ve lvovském Slovu z 11. (23.) VII. 1862.

To se sotva někde dozvíme; kloním se k domněnce, že se to stalo před r. 1863, v době, kdy na petrohradské Ukrajince ještě nedopadlo drtivou ranou Valujevovo nařízení o zákazu ukrajinských knih, kdy se možná pátralo po úplném textu Kacíře pro Osnovu nebo uvažovalo o možnosti nového knižního vydání Ševčenkových básní, roztroušených v mnohých číslech Osnovy a v rukopisech. Stalo se to tedy pravděpodobně v době, kdy V. Šafařík nežil trvale v Praze (do r. 1865); tím by se vysvětlovala nejasnost jeho informací.

Je ještě jedna stopa, kterou nemůžeme nechat bez povšimnutí. V Haliči v letech šedesátých byl Kacíř některým lidem znám nejen v tištěné versi Osnovy, ale i v ranější redakci, kterou uchoval v paměti J. Romančuk a s určitými mezerami uveřejnil v Pravdě r. 1873. V redakční poznámce uvedl, že slyšel tento text před deseti lety, tedy asi v r. 1863.

Jak již bylo řečeno v druhé kapitole této práce, kryje se tento text svým rozsahem s oběma rukopisy r. 1858 — kopií Barteneva a Žemčužnikova, a svým zněním stojí mezi oběma kopiemi. To znamená, že poměr textu Romančukova ke kopii Bartenevově a k textům pozdějším je podobný jako poměr pražského rukopisu Poslání, uveřejněného Rusovem. Oba znamenají další vývoj kopie Bartenevovy.

Vzniká podklad pro lákavou hypothesu: nepochází text Romančukův z rukopisu, který byl u Šafaříka, a na zpáteční cestě do Ruska kolem roku 1863 se na krátkou dobu dostal do rukou některého z haličských Ukrajinců?

I když musíme upřímně doznat, že jsou okolnosti, které oslabují přesvědčivost tohoto dohadu,[38]) nelze takovou možnost vyloučit. Tím by se vysvětlila záhadná poznámka ve vydání Ševčenka z r. 1883, pořízeném lidmi dost dobře orientovanými v osudech Ševčenkových textů, že totiž v Praze byl nalezen úryvek z Kacíře pod názvem *Paps'ka bulla.*[39]) Tento název nesou verše 124—228 v textu Romančukově, uveřejněném v Pravdě.

5. Závěry

Po zhodnocení všech skutečností jsme přesvědčeni, že Ševčenkův *Kacíř* v rukou Šafaříkových skutečně byl, a to v neúplné versi, pocházející z roku 1858. Rukopis přivezl do Prahy pravděpodobně jeden ze dvou moskevských známých Ševčenkových, Babst nebo Bartenev.

Odvezen byl z Prahy rukopis pravděpodobně už na začátku let šedesátých; z *Poslání k Šafaříkovi* byla však pořízena kopie a ponechána v Šafaříkově pozůstalosti, kde ji r. 1875 objevil Rusov.

Stopu pražského rukopisu Kacíře můžeme spatřovat v textu, uveřejněném Romančukem v Pravdě r. 1873.

Orest Zilynskyj

[38]) V letech 1861—63 přicházely četné rukopisy Ševčenkových básní do Haliče přímo z Ruska.

[39]) Zbirnyk tvoriv, Tom peršyj, S. Peterburh 1883. Tato zpráva se doslova opakuje v Kobzaru vyd. Balaševa z r. 1884 (na str. 86) a v Kobzaru vyd. Johansona, Kyjev 1889 (na str. 204).

Georgi Karaslavov jako publicista

Olga Vašková-Kolářová

I.

Georgi Karaslavov, jeden z největších současných bulharských beletristů a význačný publicista, je zároveň horlivým propagátorem české pokrokové kultury. Přítelem československého lidu stal se už za doby svých studií v druhé polovině dvacátých let v Praze. Do Prahy se musil uchýlit před politickým pronásledováním po vyloučení ze sofijské university.

Úkolem této stati je sledovat Karaslavovovu publicistiku, její ideový vývoj v souvislosti se vztahem G. Karaslavova k Československu. Publicistika provází Karaslavovovu beletristiku od samých literárních počátků a je jednak roztroušena po mnoha časopisech, jednak je vydána knižně. Knižní publicistická díla, která mají již beletristický ráz, nechávám v této stati stranou a všímám si jen časopisecké publicistiky, a to pouze té, která má skutečnou a trvalou hodnotu.

II.

Počátek Karaslavovovy tvorby spadá do období po porážce Zařijového povstání r. 1923, do období kruté persekuce všeho pokrokového, kdy byli mnozí literární činitelé žalářováni, týráni a dokonce ubiti a kdy spisovatelé cítící s proletariátem, ztrácejíce víru v nový rozmach revolučního hnutí, propadali inteligentské malomyslnosti, osamocenosti a odtržení od mas.

Karaslavovův ideový vývoj nebyl lehký. V jeho růstu a v překonávání mnoha maloburžoasních názorů mu pomáhalo těsné přimknutí ke komunistické straně, jejímž členem se stává r. 1924; za to byl po jednoročním učitelování r. 1925 navždy propuštěn ze školské služby, byl pronásledován, zatýkán a vězněn. S tím, jak roste Karaslavov ideologicky, jak se vyvíjí jeho marxisticko-leninský světový názor, roste i umělecká síla a přesvědčivost jeho děl.

Karaslavov reaguje na všechny otázky, jak je s sebou přináší doba, nejen svými povídkami a romány, nýbrž především svou obsáhlou publicistikou, která pro svůj bezprostřední styk s čtenářem má prvořadý význam pro jeho informaci, výchovu, vzdělávání a utváření světového názoru.

V publicistice se přímo odráží autorův ideologický růst: od počátečních časopiseckých článků z let 1923—29, reagujících nevyhraněně s posic maloburžoasního inteligenta na současné dění ať ve všedním, každodenním životě,

nebo na současné dění literární, dostává se dlouhou cestou svědomitého hledání pravdy až k hluboce marxisticky promyšleným článkům a statím z let současných.

Všimněme si jen jeho prvních feuilletonů z časopisu Vedrina, redigovaného Antonem Strašimirovem, jehož spolupracovníkem byl v letech 1926—27.

Těžká situace venkova v období dočasné stabilisace kapitalismu se Karaslavova, nadaného pozorovatele, zrozeného malou vesnicí Debr na Prvomajsku, přímo dotýká. Ve feuilletonu *Nie sme robi* líčí místy v básnických obrazech celou bídu chudého venkovského člověka, otroka práce, otroka polí, v jehož duši, zraku a písních je skryta nekonečná tíseň, bezvýchodné utrpení a trpké odevzdání osudu.

Karaslavov nezůstává jen u konstatování tohoto mračného obrazu, nýbrž hledá politické příčiny bídného postavení venkovského lidu a ukazuje, jak zahraniční kapitalisté diktují polokoloniálnímu Bulharsku svou vůli. Neodhaluje však společenské protiklady hlouběji. Tehdejší průměrný čtenář nutně musil mít dojem, že hlavní příčinou všeho neštěstí venkova jsou cizí finanční magnáti, a nikoli domácí bulharští kapitalisté a jejich politika. V Karaslavovově feuilletonu není ani slovo o bulharském kulakovi, který je nejbližším a konkretním nepřítelem venkovského chudáka, ani slovo zde není o třídních rozdílech, o třídním boji. Karaslavov nedovede svému starci vysvětlit příčiny jeho těžké situace a nedovede mu dát jasnější perspektivu příštího života. Čtenář po přečtení takového feuilletonu propadá maloburžoasní sentimentalitě. Tento feuilleton odráží těžký autorův proces ideového růstu, kdy si sice osvojuje marxisticko-leninskou teorii, avšak nemůže ji hned plně zvládnout, nemůže ji ve své tvorbě přetvořit jako svůj vztah k životu.

Feuilleton *Văzchod,* otištěný později, je ještě nevyhraněnější než předchozí. Autor jím reaguje na dočasný rozvoj průmyslu, velebí továrny a lokomotivy, stavěje je v protikladu k ubohým chalupám, a věří, že tento rozmach techniky je mostem k šťastnějšímu životu. Neptá se však, komu technika slouží, a mluví o lidstvu jako kompaktní jednotce, jdoucí dokonce stále dopředu, aniž se ptá, kam. Karaslavov si ještě jasně neuvědomuje, že technika v rukou kapitalistů neznamená konec černého otroctví, že však se vzrůstem kapitalismu vzrůstá i síla uvědomělého dělnictva, jež velmi dobře ví, kterým směrem se má dát.

V časopise Vedrina otiskuje Karaslavov také své první recense, jejichž úkolem je v stručných obrysech čtenáře seznámit s pokrokovými literárními díly, upozornit je na jejich klady a vzbudit v nich zájem o věc. I když tyto recense vcelku svůj úkol splňují, přece se jim dá leccos vytknout.

Tak na př. v krátké recensi o knize Iliji Ivanova Čerena *Svetlini ot iztok* autor několika větami charakterisoval Čerena jako spisovatele, jenž celým svým srdcem prožíval trpké osudy svého národa, jeho protest a hněv;

ale z této sbírky uvádí povídky, které nejsou nejtypičtější a ve kterých se hrdinové nebránili proti bezpráví a násilí.

V recensi o dramatu Rabindranata Tagora *Žertvata,* v němž jde konkretně o spor mezi představitelem církve a panovníkem o obětní dary mrtvé bohyni, správně vidí Karaslavov ústřední problém v boji nových myšlenek se starou, zkostnatělou církví. Představitelem církve je vysoký duchovní, představitelem pokroku je panovník, jenž vydává příkaz neobětovat více bohyni. Tato srážka se zde rozvíjí konfliktem srdce mladého chlapce, odloučeného od prostého lidu, z něhož vyšel, zaprodaného zvířecímu a pomstychtivému duchovnímu. Chlapec je líčen jako představitel toho, zač bojuje panovník: staví se proti vykořisťování ve jménu boha a dokonce boha popírá. I zde má drama slabé místo a Karaslavov je nezpozoroval. Jestliže se chlapec tak dalece vymanil z vlivu duchovního, že popírá boha a spojuje se s dívkou, představitelkou vykořisťovaného lidu, čekali bychom, že roztrhne svůj svazek s duchovním a odejde s dívkou k svému ubohému lidu, aby jej osvítil tím, co sám poznal. Tím překvapivější je konec: chlapec končí sebevraždou a duchovní, zlomen chlapcovou smrtí, přijímá do své náruče dívku, t. j. nový život. Karaslavov si měl vad dramatu všimnout, tím spíš, že je vysoce hodnotí a dokonce autorovi doporučuje, aby je věnoval „nesčetným bojovníkům, kteří hynuli a stále hynou v boji proti krvavému militarismu".

III.

Jestliže v počátcích své publicistické tvorby, které spadají do období dočasné stabilisace kapitalismu, reaguje Karaslavov svými feuilletony a recensemi na současné dění politické i literární nevyhraněně, na počátku třicátých let, kdy nastala v celém kapitalistickém světě nová velká hospodářská krise a kdy vzrůstalo revoluční hnutí mas, jehož se přímo účastnili pokrokoví spisovatelé, hodnotící už problémy současnosti s marxisticko-leninského hlediska, dostává se Karaslavov ve svém vývoji značný kus kupředu.

Je však jako ostatní pokrokoví spisovatelé pod vlivem strany, jež těšíc se v nejširších masách stále větší důvěře, nemohla se ještě zbavit levičáctví, a pod vlivem Plechanovova žáka Bakalova a jeho názorů na stranickost literatury.

Nesprávný postoj k stranickosti v umění zastává Karaslavov spolu s jinými spisovateli a básníky také v literárním manifestu v časopise Štít (r. 1933—34, č. 38). Přes své levičáctví má literární manifest i velkou hodnotu, protože klade všem spisovatelům za úkol vážně a odpovědně se stavět k pokrokové kultuře minulých věků, protože odmítá princip „umění pro umění", a zdůrazňuje těsné přimknutí k sovětské kultuře a vůbec k Sovětskému svazu, který bojuje proti válce a buduje nový, spravedlivý společenský řád, a konečně proto, poněvadž žádá od spisovatelů, aby svým perem bojovali proti barbarskému fašistickému systému a tím proti válce.

Již v roce 1932 byl založen Săjuz na trudovoborčeskite pisateli, v kterém se sjednotili všichni demokratičtí spisovatelé, aby společně mohli řešit nové úkoly, které na ně kladla doba, aby společně bojovali na literární frontě, na stránkách nově založených časopisů proti reakci a fašistickému nebezpečí, a po fašistickém převratu r. 1934 proti fašismu a válce.

Boji proti fašismu věnuje Karaslavov mnoho času. V časopise Štít otiskuje články o způsobu tvoření fašistické „kultury“ a falšování skutečnosti ve fašistických románech a žádá po spisovatelích díla, ostře zachycující typ krutého a krvelačného fašisty. V časopise Zvezda (r. 1933—1934) píše recense o úpadkových literárních výtvorech, v nichž odhaluje podlé výmysly fašistických autorů, špinících illegální bojovníky, dělnické organisace a stranu, a ukazuje na ideový a umělecký úpadek této literatury. Ve svých recensích a statích, publikovaných v časopisech Front (1932—1933), Zvezda (1932—1933), R. L. F. (1933—1934), Štít (1933—1934) a j., seznamuje čtenáře s nejlepšími díly bulharské i cizí literatury, vyznamenávajícími se marx-leninskou ideovostí a uměleckým podáním, a s nejlepšími básníky, nositeli nejpokrokovější ideologie světa.

Kromě mnoha jiných recensí píše také o Fadějevově *Porážce* (Zvezda 1932—33, č. 11) a o románu maďarského spisovatele Bély Illése *Tisa hoří* (Zvezda 1932—1933, č. 8). V těchto recensích zdůrazňuje, jak autoři důkladně znají historickou skutečnost, jak znají své velké i malé hrdiny, jak je znají nejen jako velké lidi, nýbrž vědí o jejich slabostech, o jejich drobných přáních a touhách. Ukazuje, jak docela jiní jsou to lidé než „spiklenci“ z Konstantinovova románu *Krev*, jak docela jiná je jejich porážka; duch těchto odvážných bojovníků není zlomen.

Ve svých stručných populárních statích si Karaslavov všímá díla klasiků jak bulharských, tak i cizích. Není náhodou, že si obzvlášť oblíbil Christa Boteva. Botev, skutečný bojovník, nebyl však jen bojovným básníkem, nýbrž i bojovným publicistou. Karaslavov si jej oblíbil nejen pro jeho krásné verše, plné ideovosti, nýbrž i proto, poněvadž Botev tak vysoko cenil pokrokovou publicistiku a sám v sobě spojoval revoluční politickou činnost s činností žurnalistickou a publicistickou. Ne náhodou se zabývá Karaslavov také Christem Smirnenským, nejčelnějším představitelem bulharské proletářské poesie, a ne náhodou si všímá i jeho feuilletonů, v nichž je Smirnenski pokračovatelem Christa Boteva; hodnotí jeho první, ideologicky ještě nevyhraněné feuilletony, v nichž však se již projevují prvky citu k ponížené třídě, i feuilletony poslední, které jsou již uvědoměle psány s ideologického stanoviska toho hnutí, pro něž žil a tvořil, které jsou prodchnuty vzácnou svěžestí, optimismem, vírou v blízký konec všech běd a v nesmrtelnost dělnické třídy.

Když Karaslavov píše o Christovi Smirnenském, vzpomíná i na českého proletářského básníka Jiřího Wolkra, kterého nazývá českým Smirnenským. Oba básníci měli velmi blízké osudy. Takřka vrstevníci, oba spjali své osudy s osudy a boji proletariátu po první světové válce, i když lidská

i básnická cesta Jiřího Wolkra byla složitější a obtížnější než cesta proletářského syna Christa Smirnenského.

Karaslavov má velkou zásluhu, že první seznamuje bulharské čtenáře s Wolkrem takovým, jakým vskutku byl. Nepředstavuje jej jako mystika, jak o něm bylo psáno do té doby v jediné stati (v Zlatorohu r. 1924), nezamlčuje však jeho těžký vývoj od prvních básní, prosycených křesťanskou smířlivostí, které vznikaly v době války, kdy si mladý Wolker nedovedl ještě správně vysvětlit příčiny všech hrůz, přes první hlubší životní zkušenosti a poznání básnické sbírky *Těžká hodina* až k takovým básním jako *U roentgenu a Fotografie,* v nichž se už odráží Wolkrův pevný postoj k proletářské věci.

IV.

V nových historických podmínkách po fašistickém převratu z 19. V. 1934, kdy reakce shromažďovala své síly k útočné válce po boku německo-italsko-japonského bloku a kdy komunistická strana, definitivně skončivší s levičáctvím, začala pod vedením Jiřího Dimitrova budovat lidovou protifašistickou frontu na obranu míru, v této době bylo také třeba vytvořit jednotnou frontu všech protifašistických spisovatelů, která na poli literatury pomáhala bojovat proti nebezpečí války a za zachování míru.

Úzké literární spolupráce se však nepodařilo dosáhnout. Vinu na tom nese také Georgi Karaslavov a skupina spolupracovníků časopisu Kormilo (Mladen Isajev, Christo Radevski a Orlin Vasilev), kteří se odtrhli od současných bojů pracujících, snížili svou ideologickou úroveň a stanuli na nesprávných posicích, nechápajíce správně otázku uměleckého realismu; zavinili zbytečné, dlouhé diskuse a spory o umělecké kvalitě literárních děl, diskuse, ve kterých stál Karaslavov na chybném stanovisku, domnívaje se, že stranickost v umění se nesnáší s uměleckou kvalitou.

Spory se spolupracovníky časopisu Kormilo nastaly hned poté, kdy byl dán úkol skoncovat se základním nedostatkem současné literatury, t. j. se silným odvratem od problémů současnosti, přimknout se těsně k současnému životu a na tomto základě vytvářet konkretní, aktuální, ideová a vysoce umělecká díla. Velká část spisovatelů s tímto úkolem souhlasila a souhlasili s ním i Karaslavov, Isajev, Radevski a Vasilev. Tato skupina spisovatelů se však domnívala, že má mezi ostatními literárními činiteli výsadní postavení, že se jí vytčené nedostatky současné literatury netýkají, a chybně postavila na přední místo jiný základní úkol, boj o vysokou uměleckou kvalitu literárních děl.

Tento úkol hájil Karaslavov v redakčním kruhu Kormila a v stati *Chudožestvenoto kačestvo — osnoven văpros,* kterou publikoval v 6. čísle Kormila (r. 1935). V této stati Karaslavov zavrhuje chybné názory Ilii Todorova, jenž podceňoval formální stránku díla, a správně proti tomu vyzdvihuje jednotu formy a obsahu jako základní zákon uměleckého tvoření. Tato

these však zůstává jen thesí. Ve skutečnosti dělí Karaslavov proletářskou literaturu na dvě etapy, nižší a vyšší, při čemž v nižší etapě prý je nejdůležitější otázkou ideová náplň díla, zatím co ve vyšší, která právě nastoupila, je nejdůležitějším problémem otázka umělecké kvality, kterou Karaslavov odtrhuje od ideové plnosti díla. Z toho je vidět, že nechápe správně otázku stranickosti v literatuře, že mu není jasné, že kvalitu umělecké literatury není možno chápat odděleně od obsahu jen jako stránku formální, nýbrž že kvalita je výsledkem synthesy, organického sepětí obou stránek literárního díla, že roste tím víc, čím víc se harmonicky zlepšují obě části jednoho celku, že kvalita uměleckého díla se zvyšuje tím víc, čím šíře dílo obepíná život a čím je ideově hlubší.

Proti nesprávným názorům G. Karaslavova a jeho skupiny se vyslovila řada spisovatelů, jimž šlo o likvidování rozporů, aby celá literární fronta mohla společně plnit úkoly dané dobou.

Velké úsilí pomoci pokrokovým spisovatelům najít správnou cestu, aby mohli vytvářet opravdu hodnotná díla, vyvinul Georgi Bakalov, který sice sám ještě v tehdejší době nezastával zcela správné stanovisko, vyvyšoval obsah uměleckého díla a podceňoval formu, měl však značnou zásluhu na vytčení chybných názorů Karaslavovovy skupiny a její nesprávné politiky v redakci Kormila. Bakalov také ukázal na podstatu všech chyb kolem časopisu Kormilo: na odtržení spisovatelů od současného života. Zároveň naznačil cestu, jak je možno tento nedostatek co nejdříve odstranit: „Likvidovat toto odtržení, aby se vytvořila plnokrevná literatura, plná života a hlubokého ideového obsahu.“ A dále: „Opustit pozorovatelskou posici a aktivně se zapojit do onoho víru života, odkud proráší hrdinnost.“ (Články *Po chlăzgav păt* a *Izobrazete geroičnoto*, Misăl 1936.)

Značnou zásluhu na správném hodnocení situace kolem časopisu Kormilo měl také Trudin, jenž zastával v této době v otázkách umělecké literatury nejsprávnější stanovisko; chápal ji jako subjektivní umělecký odraz objektivní skutečnosti se zaměřením působit na změnu skutečnosti. S tohoto hlediska hodnotí také současný stav literatury a konstatuje, že málo autorů zpracovává aktuální, konkretní dobové problémy. Většina děl je od života odtržena, chybí jim vědecké poznání skutečnosti i politické zaměření. V této souvislosti se Trudin zmiňuje o sborníku Karaslavovových povídek *Imot*, kde „projevil úplnou slepotu v chápání současného života, nálad, proudů, snah, zvláštností ve způsobu života, psychologických, politických a kulturních zvláštností v různých vrstvách na vesnici. a dokonce nezasahuje ony společenské kulturní úkoly, které stojí před vesnicí jako východisko z tohoto stavu“ *(Neobchodimi razjasnenija,* Misăl 2, 1936, č. 13). Dále Trudin konstatuje, že bulharská literatura nemá potřebný společensky vzdělávací a výchovný význam. Stejně jako Bakalov vidí i Trudin podstatu takového stavu literatury v tom, že bulharští spisovatelé nežijí konkretním veřejným životem, že jsou odtrženi od života pracujících mas na vesnici a ve městě.

Bakalovovy a Trudinovy výtky spisovatelům se vztahují i na Georgi Karaslavova, jenž, ideově nepevný, píše povídky pro děti, ideově i umělecky slabé, ani svou publicistickou činností nepomáhá v té době pokrokovým silám v jejich houževnatém boji proti zpátečnictví a rozvratu.

Karaslavov píše v této době především recense, v nichž se všude projevuje jeho hluboký omyl, který obhajoval v diskusi o kvalitě uměleckých děl: vyzdvihuje formu, podceňuje obsah. Nejtypičtější v tomto směru je kritika básní sborníku *Brod*, kde publikoval své verše L. Stojanov, Lamar, Nikolaj Chrelkov, Pantelej Mateev, Maria Grubešlieva, Krum Penev, Christo Radevski, Mladen Isajev, Nikola Lankov, a Angel Todorov. (Kritika je v 9., 10. a 11. č. Kormila). Úvodem sice autor říká, že poesie má ukázat to, co je typické v současných historických podmínkách, že má působit na změnu a rozvoj skutečnosti, nesleduje však, jak a do jaké míry básníci Brodu plní svou historickou úlohu, nýbrž takřka všechnu pozornost věnuje formálním a stylistickým otázkám.

Značnou část Karaslavovovy spisovatelské činnosti tvoří povídky pro děti. Píše je v průběhu své tvorby od samého počátku, otiskuje je v časopisech, vydává je knižně. Zájem o malého čtenáře je u něho značný. Řekli jsme však již, že jeho povídky pro děti z tohoto období jsou slabé. Stejně tak jsou slabé i recense některých knih jiných autorů píšících pro děti, na př. povídek Svetoslava Minkova *Zacharnoto momiče*, dětského románu Milky Petrovové *Sama po svjata* a pohádek Atanase Duškova *Majčino sărdce*. (Recense jsou v časopise Kormilo 1, 1935—1936, č. 23 a 25.) Ani v jedné z těchto recensí není nic, z čeho bychom se něco dověděli o konkretních thematech a jejich zpracování, o hlavních myšlenkách, o tendenci. Úkolem kritiky je ukazovat dětským autorům jejich chyby a vést je k nápravě. Neví-li kritik nebo recensent, co má po dětském spisovateli chtít, nemůže autorovi svou kritikou pomoci.

Nebylo by však správné domnívat se, že celá Karaslavovova publicistická činnost z tohoto období trpí závažnými nedostatky. Karaslavov nepochopil úkoly současné literatury a tím škodil ideologickému boji proti fašismu a válce; pokračoval však ve vyzdvihování tradic klasické bulharské literatury, psal o pokrokových spisovatelích jiných zemí a o jejich dílech, o jejich boji proti fašismu a tím vším zase pomáhal nejširším lidovým masám hledat vzory ke svému boji v nejlepších literárních dílech minulé doby, ozbrojit se jednotící myšlenkou internacionalismu a hájit svou věc a tím věc všeho pokrokového lidstva.

V této době opět Karaslavov čtenáři přibližuje básně Botevovy, silné a působivé silou Botevova přesvědčení (Kultura 1937—1938, č. 4), ukazuje na statečné chování starého básníka venkovského lidu Canko Bakalova Cerkovského ve spárech fašistické policie *(Văzpomenatelen list Canko Cerkovski — Sergej Rumjancev*, 1937), podtrhuje význam díla velkého realistického spisovatele G. P. Stamatova, nemilosrdného odpůrce a satirika hniloby a zpátečnictví (Kormilo č. 24), vyzdvihuje dílo Svetoslava Min-

kova, jenž odhalil prázdnotu malých a středních byrokratických vrstev bulharského města a vykreslil takřka gogolʼovské hrdiny, a opět se vrací k Wolkrovi, aby bulharskému čtenáři ukázal, jak maloburžoasní inteligent Wolker, mladý básník s jemným citem a pronikavým pozorovacím talentem, vyrůstá pod vlivem boje pracujících a pod vlivem Komunistické strany Československa v uvědomělého básníka-bojovníka a teoretika uměleckého realismu (Vestnik na vestnicite 1936, č. 83).

V době zvýšeného nebezpečí války píše Karaslavov o vynikajících lidech kultury, jako o Henri Barbussovi, nadšeném bojovníku proti tupému zpátečnictví, a Karlu Ossietzkém, skvělém německém spisovateli a publicistovi, bojovníku za štěstí všech lidí, za sociální spravedlnost, za mír, proti fašismu. Vysoce hodnotí čestný postoj tohoto poctivého občana a spisovatele a příkře odsuzuje velkého norského spisovatele Knuta Hamsuna, jenž zavrhl Ossietzkého jako kandidáta Nobelovy ceny míru a dokonce mu „poradil", aby pracoval pro své věznitele (Kormilo č. 17). „Udeřit Ossietzkého, to znamená udeřit boj za mír a snahu o lepší zítřky zmučeného lidstva", říká Georgi Karaslavov (Kormilo č. 36) a tím vyjadřuje svůj poctivý vnitřní i vnější postoj k současnému domácímu i mezinárodnímu dění, postoj, o němž nelze ani na chvíli pochybovat.

V.

V období druhé světové války bylo Bulharsko proti vůli bulharského lidu připojeno k agresivnímu fašistickému bloku a okupováno hitlerovskými vojsky. Všechen legální komunistický a dělnický tisk byl zastaven a demokratická literatura censurována. Karaslavov byl pronásledován a vězněn. Nepřestal však psát, nýbrž kromě povídek pro děti napsal také román *Snacha*, v němž odmítá soukromé vlastnictví a kapitalistické vztahy s hlediska progresivní třídy společnosti.

V publicistické činnosti pokračuje Karaslavov zase až po skončení války, po vítězném Zářijovém povstání r. 1944, kdy nastala pro všechny spisovatele doba svobodné tvůrčí práce. Teprve nyní, v Bulharsku budujícím nový šťastný život, mohl Karaslavov plně rozvinout své schopnosti. Teprve vláda dělnické třídy, oceňujíc zásluhy Georgi Karaslavova o vytváření pokrokové bulharské literatury a jeho velké umělecké nadání, dala mu všechny podmínky pro jeho další práci na poli literatury. Nejbohatší z jeho poválečné tvorby je jeho činnost publicistická, která objímá nový život ve všech podobách a zobrazuje jej v nejrůznějších literárních druzích jako na př. v politických feuilletonech, drobných článcích, reportážích a cestopisných črtách.

V řadě svých politických feuilletonů, uveřejňovaných v denním tisku, zvlášť v časopisech Otečestven front a Rabotničesko delo, bojuje Karaslavov o upevnění nového státního zřízení, žádá o nejpřísnější potrestání všech těch, kteří dali Bulharsko na pospas německým fašistům, a míří proti té části reakce, která, zahalivši se do zdánlivě neproniknutelného roucha „vyznavačů"

Vlastenecké fronty nebo jejích „upřímných kritiků“, snažila se demagogickými řečmi podrýt její neustále vzrůstající autoritu.

Ukazuje na licoměrnost falešných demokratů a socialistů, kteří se před 9. zářím 1944 usmívali na své pány — masové vrahy a spokojeně kývali hlavami a po 9. září pláčí nad jejich „krutými“ tresty, odhaluje a nemilosrdně bičuje politické chameleony a kreslí pravou tvář nejtemnější reakce, která dosud nepotrestána začala zvedat hlavu, křičet o svobodě a obviňovat komunisty z totality.

„Všichni tito lidé mají nakonec stejný program“, říká Karaslavov, t. j. podkopat moc Vlastenecké fronty a odejmout národu jeho těžce vydobytou svobodu. K dosažení tohoto cíle se neštítí použít jakýchkoli prostředků: posílají své agenty, aby vraždili remsisty (členy dělnického svazu mládeže; Rabotničeski mladežki säjuz, zkratka RMS), rozháněli jejich schůze plynovými bombami, napadali pokojné obyvatelstvo venkova a zabíjeli je.

V předvolební kampani se reakce snažila vrazit klín mezi dělníky a rolníky, snažila se odvrátit skeptičtější obyvatele země od Vlastenecké fronty. Pro tyto nerozhodné lidi napsal Karaslavov řadu feuilletonů a článků, v nichž vyvracel demagogická tvrzení reakce, v nichž vysvětloval a přesvědčoval o správné politice Vlastenecké fronty. Naděje reakce na blízký konec lidově demokratického zřízení skončily krachem, nebyla však vyčerpána zásoba jejích pomluv a výpadů. Na scéně se objevují žurnalisté, kteří chrlí nadávky na nový směr ve výchově, špiní partyzánky a pionýry, snažíce se dostat dorůstající mládež na svou stranu.

Karaslavov ví, že boj za demokracii nelze vést isolovaně jen v jedné zemi, že není možno zajistit lepší budoucnost bulharského národa, aniž se bojuje proti reakci v mezinárodním měřítku. Učí se tedy u předních sovětských publicistů údernému, temperamentnímu a ostrému stylu, hájí životní zájmy svého národa, s nímž prožíval všechna jeho muka, míří ostřím svého politického pamfletu i proti zahraničním přátelům bulharské reakce.

Karaslavovovy politické feuilletony a pamflety, namířené proti domácí i mezinárodní reakci, jsou psány svěžím slohem pod silným bezprostředním vlivem událostí, v jejichž proudu autor žije, které správně chápe a hodnotí a jež v působivé formě předkládá nejširším čtenářským masám.

Snaha Georgi Karaslavova nebyla marná. Jeho feuilletony z prvních let po osvobození, v nichž odhalil pravé jádro zjevné i zamaskované reakce, byly čteny s velkým zájmem nejširšími vrstvami obyvatelstva, jak o tom svědčí dopisy, které dostával. Nejvíc byla nadšena mládež, která nejdříve pochopila, jaké možnosti se před ní rozvíjejí v lidově demokratickém státě, jenž účtuje se všemi nepřáteli pracujícího lidu.

Bylo však také třeba přiložit ruku k dílu budování. Do masové agitace mezi obyvatelstvem se zapojily všechny pokrokové politické i kulturní organisace a organisace mládeže, jejíž členové šli svou prací ostatním příkladem, zapojil se film, rozhlas a denní tisk. Všichni přední spisovatelé, mezi nimi

i Georgi Karaslavov, začali uveřejňovat agitační budovatelské články, feuilletony a reportáže z nejrůznějších pracovišť.

Karaslavovovy agitační články a budovatelské feuilletony se objevovaly v denním tisku brzy po osvobození. Autor v nich vyzývá lid, aby měl na mysli jen národní zájmy, aby usiloval o šťastnější zítřky, agituje k hlasování pro Vlasteneckou frontu, žádá čtenáře o půjčku mladému státu; raduje se, jak pluh nových idejí pozvolna rozorává duši drobného vlastníka, ví však, kolik práce bude ještě třeba vykonat a kolik překážek zdolat, než vydá úrodná bulharská země tolik plodů, kolik může; vidí už také krásnou budoucnost venkova.

V řadě článků v časopise Literaturen front vyzývá Karaslavov všechny spisovatele k aktivní účasti ve veřejném a politickém životě, dávaje jim za příklad nejlepší bulharské básníky a spisovatele, kteří bojovali proti všem fašistickým projevům, kteří byli za svou činnost žalářováni a odváženi do koncentračních táborů, kteří vedli těžký illegální život, bojovali v předních liniích proti bulharské monarchii a kteří „vychováni demokratickými idejemi osvobozenských spisovatelů dnes s takovým zápalem pracují pro zničení krvavé monarchie a za vybudování skutečně demokratické, protifašistické republiky“ *(Bălgarskite pisateli za narodnata republika,* Literaturen podem 1, 1945—1946, č. 9). Karaslavov spisovatele vyzývá, aby stále hlouběji poznávali život svého lidu, aby jím žili a odrazili jeho bojové úsilí ve svých literárních dílech.

V době, v níž po prvé ve svých dějinách některé národy, vysvobodivší se ze staletého otroctví, budují svůj nový život, je třeba víc než kdy jindy poznávat literaturu ostatních národů, protože v nejlepších literárních dílech je právě odraženo celé mohutné úsilí lidu všech světadílů, toužících po míru a po svobodě. Je třeba psát dojmy z cest a reportáže, které svou bezprostředností mohou často aspoň do určité míry nahradit přímé vidění.

Jedním ze spisovatelů píšících reportáže ze spřátelených zemí je i Georgi Karaslavov, jenž si klade za úkol seznámit bulharskou veřejnost hlavně s kulturou Sovětského svazu a lidově demokratických zemí, píše v časopisech Literaturen front, Slavjani, Bălgaro-săvetska družba a Izkustvo o svých dojmech ze slavností v Kirovabadu, o návštěvě v museu Mchatu, o setkáních s jihoslovanskými spisovateli, o německém spisovateli Becherovi, nejvíc však jako dávný přítel československého lidu a propagátor jeho kultury, píše o Československu, které je v Bulharsku ze všech lidově demokratických zemí nejznámější a nejoblíbenější. Upřímné přátelské city Bulharů k Čechům mají svou tradici. V Bulharsku žilo mnoho vynikajících lidí české kultury, jejichž snaha pomoci bratrům Bulharům v kulturním rozvoji přinesla skvělé výsledky. Jejich záslužné činnosti bulharský lid nikdy nezapomene. Navždy se vryla do jeho paměti taková jména jako Konstantin Jireček, jenž napsal bulharské dějiny, bratří Škorpilové, zakladatelé archeologického musea ve Varně, Otakar Mrkvička a Jaroslav Věšín, vynikající malíři bulharského lidu a bulharské krajiny, jejichž velká živá plátna jsou ozdobou Národní

galerie v Sofii, Městské galerie v Plovdivu a jiných kulturních institucí. Mnoho Bulharů, kteří si vážili Československa jako vysoce kulturní země, odcházelo tam studovat, aby po návratu seznamovali bulharskou veřejnost s pokrokovou kulturou československou. Tato tradice se ještě víc upevnila po druhé světové válce, kdy se konečně oba bratrské národy osvobodily od nadvlády kapitalismu. Hned v roce 1945 přišlo do Československa mnoho bulharských studentů, mladých kulturních pracovníků i spisovatelů, kteří teď píší o Československu básně, povídky, feuilletony a reportáže. Mezi nimi byl i Georgi Karaslavov, který zná československý lid už z doby svých studií agronomie v Praze, kdy si musel vydělávat peníze prací na stavbě. O této stavbě a jejích lidech napsal reportážní román *Spořilov,* přeložený do češtiny. Za dobu šestnácti let, co v Československu nebyl, se hodně změnilo. O těchto změnách, o utrpení českého lidu v době okupace, o jeho odboji, o jeho novém životě po osvobození a o svobodném rozvoji kultury píše Karaslavov v řadě reportáží a dojmů z cest.

Vpečatlenija ot Čechoslovakija (Slavjani 2, 1946, č. 2—3) vyprávějí bulharskému čtenáři o tom, jak nás němečtí fašisté drancovali, jak vyváželi všechny zásoby, jak vykrádali musea a umělecké instituce, o tom, jak plánovitě ničili český národ, poněmčovali celý veřejný život, věznili desetitisíce vlastenců, mučili je v pracovních a koncentračních táborech a zabíjeli je nejbestiálnějším způsobem; vyprávějí o českém illegálním hnutí, o barikádách slavného pražského povstání, o zločinném řádění Němců na útěku z Prahy. S nadšením kreslí Karaslavov obraz nového, budujícího Československa, které se mu zdá oasou uprostřed evropské pouště. Všímá si rychle rostoucího průmyslu, údernického hnutí, soutěžení, pozoruje, jak rychle mizí bída nejširších mas, jak pěkně chodí lidé oblečeni a obuti, zaznamenává taková opatření vlády, jako je stažení všech starých peněz z oběhu a odsun Němců z pohraničí. O všechny dosavadní budovatelské úspěchy má velkou zásluhu Komunistická strana Československa, na jejímž VIII. sjezdu byl Karaslavov přítomen. V reportáži z tohoto sjezdu, již nazval *Na VIII kongres na čechoslovaškata komunističeska partija* (Rabotničesko delo 18, 1946, čís. 84—92), raduje se z úcty, kterou prokazuje československý lid hrdinovi lipského procesu Jiřímu Dimitrovovi, hovoří o průběhu sjezdu, o Klementu Gottwaldovi, Antonínu Zápotockém, o Zdeňkovi Nejedlém, Václavu Kopeckém a jiných státnících.

O setkáních s některými spisovateli, na př. s Frant. Halasem, Vít. Nezvalem, I. Olbrachtem a J. Drdou píše Karaslavov ve svých Dojmech z Československa. Vzpomíná při té příležitosti i na tehdy nemocného Gézu Včeličku, s nímž korespondoval před válkou. Karaslavov informuje Bulhary, jak je dobře postaráno o české spisovatele, jak spisovatelská práce je vysoce ceněna, jak česká beletrie vychází ve velkých nákladech. Nejoblíbenější knihou je Fučíkova *Reportáž psaná na oprátce,* jež je populární i v jiných státech. Byla přeložena i do bulharštiny a jejím překladatelem je právě Georgi Karaslavov, jenž Fučíka vysoce cení jako nejtempe-

ramentnějšího a nejnadanějšího českého žurnalistu. Vzpomíná na dobu jeho redigování Tvorby a Rudého práva, na jeho illegální činnost, na dopadení německými fašisty a hlavně na věznění na Pankráci, kde napsal svou Reportáž, plnou víry v budoucnost. Karaslavov navštívil Pankrác, aby viděl Fučíkovu celu, aby viděl místo, kde byl souzen, a gilotinu, jejímž pětačtyřicetikilogramovým nožem uřezávali katovi pomocníci antifašistům hlavu. Fučík napsal krásná slova: „Lidé, bděte!" V jednom z pankráckých sálů, který sloužil jako skladiště zabitých vlastenců a současně jako slavnostní síň, v níž se slavily vánoce pro děti pankráckých úředníků, jsou dnes věnce a portréty zabitých mužů a žen a na stěně nad věnci je velkými písmeny napsáno Fučíkovo heslo: „Právě zde, pod Fučíkovou celou, v této moderní mechanisované popravní místnosti . . . je možno nejlépe rozumět hlubokému smyslu tohoto hesla," říká Karaslavov v reportáži z pankráckého vězení. Reportáž se jmenuje *V borbata za mir Julius Fučik zove: Chora, bdete!* (Literaturen front 6, 1949—1950, č. 38).

Karaslavov byl českými spisovateli pozván do dobříšského zámku, aby si s nimi vyměnil své literární zkušenosti. O své návštěvě v Dobříši píše Karaslavov do časopisu Literaturen front 2, 1945—1946, č. 39 *(V Dobržiš).*

Karaslavov si r. 1946 stěžuje, že Češi málo slyšeli o bulharských spisovatelích, malířích, skladatelích, hercích, že není přeloženo nic významnějšího, a pokud je vůbec něco přeloženo, že to je náhodné. Od té doby se hodně změnilo.

Živý a plodný vztah Georgi Karaslavova k československé literatuře a kultuře projevuje se zejména v jeho časopisecké publicistice, v recensích, zprávách, feuilletonech a reportážích, které po několik desítiletí seznamují široké vrstvy bulharských čtenářů s bratrskou slovanskou zemí. Tato publicistika je pokračováním v cenné tradici československo-bulharských kulturních vztahů.

Olga Vašková-Kolářová

MATERIÁLY

P. J. Šafařík a Maďaři

Karel Paul

Seznámiv se při svém studiu života a činnosti P. J. Šafaříka s jeho styky se slovanskými a neslovanskými národy, nemohl jsem přejíti jeho styky s Maďary, o nichž bylo málo psáno a jejichž vylíčení se mimo to neshodovalo vždy se skutečností. Šafařík tu vystupoval jako nepřítel Maďarů a odpůrce jejich jazyka. Náš učenec vždy přesně rozeznával vládnoucí třídu od lidu a odsuzoval jakýkoliv absolutismus, ať šlo o slovanský (ruský, srbský) nebo neslovanský (německý, maďarský). Podle něho žádný národ nemá právo utlačovati druhý národ a jemu vnucovati svou řeč (germanisace, maďarisace, rusifikace). To vše bylo proti jeho demokratickému smýšlení.

Vážil si jazyka kteréhokoliv národa, a označoval-li někdy maďarštinu za jazyk nevzdělaný, myslil tu na dávné doby, kdy Maďaři se dostávali do styku se vzdělanějšími národy, a v svých Slovanských starožitnostech uvedl Maďary za příklad takového zjevu. Nepokládal za nic špatného, přejali-li Maďaři do svého jazyka slova z cizích jazyků, zvláště slovanských, a v prvém svazku tohoto svého spisu str. 528 se dovolával v té věci „závažných slov“ J. Grimma. Neznamená to nějaké snižování této řeči, podobně nejsou projevem nějakého nepřátelství v druhém svazku str. 485 ostrá slova o vyvrácení Velkomoravské říše Maďary, jsou ona jen ohlasem toho, co psávali kronikáři o národech, kteří vpády do cizích území si podrobovali jiné národy.

Odsuzoval každý šovinismus, vážil si však každého opravdového a uvědomělého vlastenectví, které neupírá jiným národům práva na vlastní národní existenci. Proto proti takovému maďarskému patriotismu nebyl, jak psal dne 26. 11. 1826 svému příteli, uherskému Němci K. G. Rumymu,[1]) dodávaje, že není ani zaslepeným Slovanem, který by chtěl všechny ostatní národy prohlásiti za opice, ne však takovým, aby si hledal obživy mezi Maďary. Nejraději by byl působil na slovenských školách, od nichž ho však odrazoval jejich protislovanský duch.

Byl-li Šafařík nepřítelem Maďarů, tedy jen těch, kteří Slovany opovrhovali, a těch, kteří tehdy v Uhrách vládli. Našel-li mezi Maďary nebo Němci někoho, kdo byl Slovanům příznivě nakloněn, chválil ho, po případě se stal jeho přítelem a vážil si ho.

Již v otcovském domě, na faře v Kobeliarově, se mu dostalo prvých vědomostí o maďarském jazyce od otce, který studoval v Prešově, Miškovci a Kežmarku[2]) a který svého nadaného syna připravoval na studia. Od r. 1805 studoval na gymnasiu v Rožňavě, kde byl ředitelem Šarkáň, u jehož dcery, provdané za zchudlého šlechtice Ujházyho, zaměstnáním krejčího, bydlil a stravoval se s jinými spolubydlícími; mezi nimi byl jeden Uher, z jehož rozmluvy citoval několik maďarských slov Vojtěch Šafařík

---

[1]) K. Paul, *P. J. Šafařík, T. G. Schröer a K. G. Rumy*. Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosof. hist., roč. 1945, Praha 1947, 3, 4.

[2]) J. Vilikovský, *Otec P. J. Šafaříka;* čas. Bratislava 11 (1937) 425.

v svých zápiscích.[3]) Zde měl tedy příležitost dokonale poznati tento jazyk. Dostal se také do příbuzenských svazků se Šarkáňovci a Ujházovci sňatkem své sestry Marie s bratrem paní Ujházyové Pavlem. Jiným bratrem této paní byl Samuel Šarkáň, kazatel církve eďhazské a děkan peštského seniorátu, jemuž Šafařík věnoval báseň Oběť šetrnosti a lásky, otištěnou v Palkovičově Týdeníku 5. (1816) č. 1—2.[4]) Od r. 1808 do r. 1810 studoval na gymnasiu v Dobšiné; bydlil u své provdané sestry a od ředitele ústavu Madarasyho obdržel vysvědčení, na němž byl označen jako znalý řeči německé a maďarské.[5]) Kdo byl z jeho spolužáků Maďarem, není známo, podobně jako v Kežmarku, kde pobyl pět let. V svém autobiografickém náčrtku[6]) vzpomíná jen ředitele lycea Podkonického, odrodilého Slováka, který se neostýchal před žáky mluviti o Slovanech s opovržením. Tehdy byl již národně a slovansky uvědomělý a zaznamenal v uvedeném náčrtku, že všechno vychování a učení na školách směřuje k vyhlazení slovanské národnosti.

V Kežmarku vystoupil Šafařík r. 1814 na veřejnost latinskou ódou, kterou jménem ústavu přivítal Maryassyho,[7]) vracejícího se z napoleonských válek a dostal od něho prvý svůj autorský honorář. Byla vytištěna v Levoči téhož roku jako Šafaříkova *Tatranská můza s lýrou slovanskou,* věnovaná významnému spisovateli a inspektoru Georg. Berzeviczymu,[8]) s nímž se Šafařík velmi dobře znal, jsa jím pověřen vedením kursů hebrejštiny pro začátečníky. Oba tyto hodnostáře možno pokládat za orientované v uherském duchu.

Po skončení studií v tomto spišském městě odešel Šafařík na staroslavnou universitu v Jeně, kde byli jeho spolužáky i Maďaři, s nimiž se scházel také ve velkovévodském konviktě u t. zv. uherského stolu, zřízeného pro ně r. 1816. Podle zápisků Vojtěchových bral Šafařík s jedním Uhrem privátní hodiny z řečtiny u slavného klasického filologa Eichstädta.[9]) Nestýkal se tu ani s Maďary ani s Němci. Jeho druhy byli Slováci, stejně smýšlející. Sbíral pilně materiál pro své budoucí práce; v materiálu tu sebraném jsou i výpisky z katalogu Szechenyovy knihovny, kterou však neuvedl v *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur* (1826), což mu vytkl Dobrovský v recensi tohoto jeho spisu ve vídeňských Jahrbücher der Literatur sv. 37 (1827) 1—38. Roku 1816 zavítal do Jeny z Halle bratislavský rodák, Němec T. G. Schröer,[10]) který po letech v svých pamětech psal s velkým obdivem o našem učenci; stal se jeho dobrým přítelem v Bratislavě v letech 1817—1819. Šafařík v něm poznal neohroženého zastánce práv nemaďarských národů v Uhrách a evangelických církví a stejně s ním smýšlel o rakouském kancléři knížeti Metternichovi.

Po návratu z Jeny se stal Šafařík vychovatelem v rodině Kubinyových v Bratislavě, kde také uzavřel přátelství s Palackým. Vydali *Počátky českého básnictví obzvláště prosodie* (1818). Snažili se pozdvihnouti časomírou úroveň naší poesie a do-

[3]) Zápisky Vojt. Šafaříka otiskl Č. Zíbrt v článku *Co vyprávěl P. J. Šafařík o rodině, o svém mládí a životu.* Časopis Českého musea (1909) 233.

[4]) J. Vilikovský, *Básnické spisy — Spisy P. J. Šafaříka* I. Bratislava 1939, 68—72.

[5]) K. Jireček: *P. J. Šafařík mezi Jihoslovany.* Osvěta (1895) 490, pozn. 1.

[6]) V. A. Francev otiskl tento autobiografický náčrtek v *Korespondenci P. J. Šafaříka s ruskými učenci* 2, 1928, 487 (pod čarou).

[7]) Tuto ódu otiskl J. Vilikovský v *Básnických spisech P. J. Šafaříka,* l. cit. 63—67, srov. 402 a VI—VII.

[8]) O Berzeviczym viz Vilikovský op. cit. 391—392, pozn. 7.

[9]) K. Paul, *P. J. Šafařík und Professor der jenaischen Universität H. C. Eichstädt.* Slavia 10 (1931) 636—639.

[10]) Viz K. Paul, *P. J. Šafařík, T. G. Schröer ...,* l. c. 1—2.

volávali se příkladu Maďarů. Šafařík poukázal přímo v pátém listě Počátků na maďarského ctitele Horáce Daniele Berzenyho (1786—1836), z jehož „maďarské lyry antičtí líbezní hlasové plynou". Jak dalece působil tu vliv Berzenyho, nutno ještě vyšetřiti. Šafařík se zabýval maďarskou literaturou a bylo by zajímavé též vyšetřiti, zda neexistují stopy této jeho četby v jeho básnických plodech. Jaká byla jeho četba, není známo. V jeho knihovně se zachovaly[11]) jen tři knihy maďarské: slovník Fogarasiho, bible tištěná v Lipsku r. 1771 a spis A. S. Papaye *A magyar literatura esmerete* (Vesprim 1808). Měl jich jistě více, snad je zanechal v Novém Sadě, domnívaje se, že jich nebude potřebovati v Praze. Takové knihy mu mohly poskytnouti knihovny: lycejní v Kežmarku, metropolitní v Karlovcích a národní v Pešti. V době svých studií měl v rukou Horanyiho Monum. Hung. a r. 1831 v dopise Kollárovi z 27. III. žádá, aby mu je Kollár zaopatřil, a r. 1833 si u něho objednává slovník rumunsko-latinsko-maďarský, vydaný v Pešti.

V Bratislavě uvedl ho Palacký do vyšší společnosti, seznámiv ho se svými přítelkyněmi Ninou Zerdahelyovou a Karolinou Geczyovou, které pozdravoval z Nového Sadu v dopisech příteli. Poznal také Mikuláše Gheczyho, který si ho velice vážil.[12]) Ač tato společnost byla bez předsudků národnostních a náboženských, přece nevyhovovala jeho demokratickému smýšlení svými šlechtickými způsoby, které také vytýkal svému bratru Samuelovi a nevlastnímu Pavlu Lovčanymu.

Šafařík již v Jeně se zabýval astronomií a pokračoval v těchto studiích v Bratislavě s jakýmsi Küssem, patrně Maďarem; v Pešti, kam v létě zajížděl s rodinou svého chovance, seznámil se s místoředitelem hvězdárny, Littrovem, Němcem, rodákem horšovotýnským, který poznav jeho vědomosti v tomto oboru, nabídl mu místo na hvězdárně v Kazani v Rusku, kde on dříve působil. Do Pešti přicházel i později z Nového Sadu, když tu tiskl své práce, a byl tu ve stycích s nakladateli a tiskaři. Na podzim r. 1822 dlel tu na přátelské schůzce s Palackým, Kollárem, Blahoslavem a sešel se zde s profesorem Schediusem a zeměpiscem Schwartnerem. Podle dopisu Rumymu[13]) rozmlouval s nimi o odborných věcech. Naposledy byl v hlavním městě uherském r. 1833 na cestě z Nového Sadu do Prahy a setkal se tu s baronem Pronayem, inspektorem evangelických církví, k němuž byl i jednou pozván na oběd.

Do roku 1819, kdy opustil Bratislavu, aby řídil osudy srbského gymnasia v Novém Sadu, nenacházíme nikde slov namířených proti Maďarům. Zde poznával z větší blízkosti uherské politické poměry. V dopise Rumymu[14]) si stěžuje na Thaissovu maďaromanii, píše mu o gymnasiu v Mezö-Bereny, ovšem pokud se to týkalo učitelů slovenské národnosti, vzpomíná i zrušení nižšího latinského gymnasia v Novém Sadě, o jehož zachování usiloval kaločský biskup. Z učitelů na tomto ústavě se s nikým nestýkal; mezi oběma školami byly napjaté poměry a Šafařík píše Rumymu, že není nic protivnějšího než dvě gymnasia v tomto Babelově městě vedle sebe a proti sobě. Nový Sad byl národnostně smíšeným městem; žili tu Srbové, Slováci, Maďaři, Němci, Židé a Arméni; byla tu i směsice různých náboženských vyznání. Podle zápisků Vojtěchových nevystupovali tu Maďaři agresivně, byly tu spíše rozmíšky mezi Srby a Němci, zasahoval sem ovšem vliv politický z ostatních Uher. Šafařík to cítil, musil však přiznat,

---

[11]) Srov. *Catalogus librorum, incunabularum, codicum, manuscriptorum, chartarum geographicarum, quae olim ad bibliothecam Pauli Josephi Šafařík pertinebant.* Vindobona 1862.

[12]) K. Kálal, *Palackého mladá léta* (1798—1827). Praha 1925, 127—128.

[13]) Viz K. Paul, *P. J. Šafařík, T. G. Schröer ...*, l. c. 13.

[14]) Viz K. Paul, *P. J. Šafařík, T. G. Schröer ...*, l. c. 4, 7, 13.

že tu mohou podle libosti „slovaniti“, chválil peštskou censuru pro její mírnost a očekával od ní, že dovolí tisknout jeho překlad Aristofanových *Oblaků* a Kollárovu *Slávy dceru,* neboť obě tyto knihy by sotva byla propustila pražská censura.

V dopisech Kollárovi a Hamuljakovi se již ozývají hlasy rozhořčenosti proti pomaďaršťování nemaďarských národů v Uhrách. Bylo třeba se rozhodnout, jak se bránit. Šafařík nemiloval spory, rozbroje a polemiky, a proto od počátku radil, aby Slováci nedráždili Maďary a nedělali hluk se zakládáním Matice slovenské, domníval se, tehdy ještě, že Maďaři nebudou mít úspěch v svých politických cílech. Když však poznal, že není vhodné mlčet, doporučoval, aby se i Slováci bránili brožurkami a v novinách jako Němci, kteří jim tam dopřávali místa pro takové články. Sám Šafařík poslal Palackému pro Časopis Českého musea článek o maďarisaci, ale pražská censura mu nedala imprimatur a Palacký nedosáhl ani na intervenci nejvyššího purkrabí hraběte Chotka, aby toto rozhodnutí českých (ne německých) censorů bylo zrušeno. R. 1827 přinesly Srbské letopisy jistě za souhlasu Šafaříkova Kollárův článek o maďarisaci Slováků. Kollár se bál, aby jeho jméno nebylo prozrazeno a Šafařík ho ujišťuje, že se tak nestane, jen když on sám to neprozradí před mladými. Šafařík měl jisté mrzutosti pro článek Kollárův a Hamuljakův v Pražských novinách, kde se dotkli nějakého místního faráře.[15]) Poměry se stále horšily, Šafaříka se již zmocňovalo zoufalství a on v tomto stavu viděl, že do dvaceti nebo třiceti let budou všichni nemaďarští národové pomaďarštěni. Pospíchal odtud, aby prý nebyl svědkem té zkázy a pohromy. Psal tak Hamuljakovi 21. XII. 1830. Nesvaluje vinu na Maďary, nýbrž na Slováky, kteří jsou k citu národnosti otrlí, je jim jedno, udělají-li z nich Židy, Cikány nebo Turky, jen když jim vody a chleba nechají. Šafařík nikdy nepopíral, že Slované jsou si sami vinni svého osudu svou nesvorností, netečností, vlažností k národním zájmům a obdivem všeho cizího. Těmto neblahým vlastnostem připisoval zánik Polabských Slovanů a úpadek národnosti mezi Lužickými Srby. S bolestí v srdci pozoroval, jak se tehdy vyvíjely poměry mezi uherskými Srby v tomto ohledu. Psal o tom v citovaném dopise Hamuljakovi, ukazoval, jak se mladí Srbové honí za maďarskými mluvnicemi, chtějíce býti za tři roky dokonalými Maďary. V *Přehledu nejnovější literatury ilyrských Slovanů* v Časopise Českého musea 1833 (Sebrané spisy III, 296) poznamenává, že při „znovu vypuklé maďaromanii“ novosadský knihkupec K. Kaulicy vydal r. 1831 znovu starou uherskou mluvnici Petra Petroviće z r. 1795. Podle Vojtěchových záznamů i paní Šafaříková hovořívala o tom, jak novosadské Srbky dokonale znaly maďarsky. Maďaromanie se také drala do srbského gymnasia a Šafařík jako jediný člen sboru znalý tohoto jazyka musil mu učit ve čtyřech třídách. Před jeho odchodem se usnesl patronát gymnasia, že nebude přijímat do svých služeb nikoho, kdo by neznal maďarsky, a ostatním členům sboru bylo uloženo, aby se tomuto jazyku naučili do tří let. Šafařík byl v svých nadějích zklamán, přišel sem pracovati pro Srby, které pokládal za nejslovanštější národ.

Vojtěch v svých zápiscích píše, že otec vypravoval rodině, jak se počala šířiti maďaromanie mezi Slováky; nejprve v šatech, zvycích, mravech a nakonec v řeči. Pozoroval to na svých bratřích a na svém nejbližším příbuzenstvu usazeném v Kis-Kiresi, kde prý jen jeho provdaná sestra vystupovala jako uvědomělá Slovenka. Všichni se pomaďarštili s výjimkou syna Šafaříkova bratra — známého Janka Šafaříka, který působil v Bělehradě, kde se jeho rodina posrbštila. Šafaříkovi nemohlo být lhostejné,

---

[15]) K. Jireček, *P. J. Šafařík mezi Jihoslovany,* Osvěta (1895) 782, 783.

že se jeho spolužák z Kežmarku a Jeny Blahoslav stal vlažným k národním snahám slovanským, oženiv se v Kežmárku s Maďarkou.

V sesazení Šafaříka s úřadu ředitelského nelze spatřovati nějaké pronásledování se strany Maďarů; i oni byli postiženi rozhodnutím vlády, že žádný evangelík nesmí být ve službách srbských škol a církevních hodnostářů. U Šafaříka byla učiněna aspoň ta výjimka, že mohl zůstat jako profesor na ústavě, který dosud řídil. Příčinou tohoto opatření byl Pavel M a g d a, jehož spis o Uhrách v německém překladě vzbudil pozornost vlády, neboť jeho autor prohlásil, že by Uhry mohly být samostatné pro své bohatství. Šafařík znal Magdu osobně; byl nástupcem Rumyho v Karlovcích a jeho spis, původně maďarsky psaný, Šafařík cituje v svých slovanských literárních dějinách z r. 1826.

Z Nového Sadu přicházel jako host k baronu F o r r a y o v i do Futaku nebo Čerevice.[16]) Byl to muž učený, vážil si Šafaříka a jeho prací, oceňoval jeho výše citovaný spis, kde prý se autor odvážil říci pravdu o maďaromanii, z které tímto spisem byl vyléčen profesor ve Vinkovcích M a č k a š y. Forray náležel k těm Maďarům, kteří nebyli nepřáteli Slovanů, byli jim nakloněni jako Majlath, Szecheny a j. Šafařík dobře věděl, co se v Uhrách dělo, proto také v tomto spise připomenul, že se Charváti již r. 1790 bránili proti zavedení maďarštiny do úřadů a škol. V části o slovenské literatuře citoval Andr. Valyiho, Pavla Magdu, Horányiho, M. Horvata a T e l e k i h o, jehož spis *Reisebeschreibung* označuje jako nepříznivý Slovanům. Vedle něho jmenuje román *Etelku* od A. D u g o n i c s e, kde se autor nešetrně vyslovil o Moravanech a Rusínech. Více takových projevů cituje z německé literatury. Jako v tomto spise tak i v Slovanských starožitnostech zaznamenává starší práce (Katona, Kezu, Timona, Bardossyho) a vedle nich pak novější, psané latinsky nebo německy, z nichž některé jsou i v jeho knihovně.

Příchodem do Prahy na jaře r. 1833 ztratil Šafařík přímý styk s uherskou zemí, to však neznamenalo, že by si nebyl všímal toho, co se tam děje. Čte noviny, rozmlouvá o tom s příchozími do Prahy a v dopisech ruským přátelům píše o smutném stavu svých slovenských krajanů. Psával jim, že Slováci agonisují, že Maďaři usilují o zrušení československé stolice na evangelickém lyceu bratislavském, že zničili budovu tiskárny Fejerpatakyho, že proti Slovákům vystupují Thais, Zay a j. Doporučuje jim čísti brožurky na př. od Č a p l o v i č e, Lva T h u n a a j. Když viděl, že Slováci se příliš obírají tímto způsobem obrany, radí jim, aby se raději věnovali literatuře a vědě, v nichž viděl záruku lepší budoucnosti.

V Praze se stal také tlumočníkem jazyka polského, ruského a maďarského. Tohoto úřadu se brzy vzdal, překážel jeho vědeckým pracím. Hovoří-li jeho syn Vojtěch, že tak učinil z nechuti k maďarskému jazyku, nebyla to zásadní nechuť, nýbrž tak učinil proto, jak sám Vojtěch přiznává, že vývoj tohoto jazyka postupoval tak rychle, že tomu, kdo dříve rozuměl maďarským knihám, stalo se nyní jejich čtení obtížným. Šafařík chválil všechny, kdož se ujímali Slováků, ale nikde nevzpomněl hlasu polského básníka Ad. M i c k i e w i c z e v jeho pařížských přednáškách.[17])

Prvou jeho velkou prací v Praze byly *Slovanské starožitnosti*, kde se nezabývá Maďary, neboť jeho dílo končí právě dobou, kdy oni do Evropy přišli. Otázku jejich původu nepokládá za důležitou pro toto období slovanských dějin, vyslovuje se tak v dopise Hamuljakovi 10. V. 1832 (Slov. Letopis 4, 1882, 225). Sdělil mu, co o tom

[16]) K. J i r e č e k, *P. J. Šafařík mezi Jihoslovany*, Osvěta (1895) 588.
[17]) *Dzieła wszystkie Adama Mickiewicza*. Wydali Tadeusz P i n i a Maryan R e i t e r, Lwów, sv. V, str. 80.

soudí metropolita Stratimirović a Bosanyi. Také Kollára žádal, aby se zeptal Pronaye na jeho mínění o tom. V svém díle tuto otázku vůbec neřeší, praví, že jsou o tom různá mínění. V Slovanském národopise má Maďary za větev uralských Čudů. Na nedostatek studií o této otázce si stěžuje recensent knihy A. de Gérauda *Essai historique sur l'origine des Hongrois* v Jahrbücher der Literatur sv. 101 (1844) 215. Nepsali prý o tom ani slovanští ani němečtí badatelé „trotz der tiefen Gelehrsamkeit z. B. eines Schaffariks". Na str. 220 svého spisu Šafařík má Sekuly za pomaďarštěné slovanské Sakulaty a praví, že v jejich právech vydaných Majlathem, podle Maciejowského je mnoho ducha slovanského. Poměrně nejvíce ho zajímala slovanská slova v maďarštině. R. 1825 vyšel v Pešti posmrtný spis Št. Lešky *Elenchus vocabulorum europeorum cumprimis slavicorum magyarici usus* nákladem Toši Stratimiroviće, synovce metropolitova, štědrého podpůrce Šafaříkova, který snad měl Tošu k tomu, aby tento spis vydal. Šafařík byl také v příbuzenském poměru s Leškou. Náš učenec brzy poznal, že Leška zůstal tu lpěti na povrchu (srov. dopis Palackému z 11. X. 1830). V tomto dopise pokládá třetinu slov v maďarštině za slova přejatá ze slovanského jazyka a dělí je na dvě skupiny: a) slova přejatá již před 2.—4. stol. ve Skythii mezi horním Donem a Volhou, mají prý ráz velkoruských nářečí, ale bohužel nejsou dosud podrobně prozkoumána, b) slova přejatá v stoletích pozdějších. Je to, jak praví, výsledek jeho mnohaletého bádání. V tomto svém díle (I, 222) má za polovinu slov slovanského původu ta, „jimiž se předmětové cvičnosti, vzdělanosti a osvěty označují". Slova druhé skupiny pokládá za slova vzatá od toho národa, který kdysi sídlil na území dnes obydleném Maďary (I, 505, 507). Této otázky se také dotkl v posledním svém spise o původu a vlasti hlaholitismu a citoval tu také několik slov se stopami nasalismu. Všiml si také stop tohoto hláskového zjevu v maďarských slovech ze slovanštiny a pomocí maďarského slova *Lengyel* vysvětlil později výraz *ledjanski* v starosrbských památkách, spojiv výraz *Lengyel* s výrazy *Lęch, Lech* a *Ljach.*[18]) Při svých pozdějších jazykozpytných studiích, které se týkaly srovnávacího jazykozpytu indoevropského, přirozeně nepřihlížel k maďarštině a nečinil tak ani v pojednání o původu slovanských číslovek, založeném na širší základně srovnávacího jazykozpytu v duchu W. v. Humboldta, kde pouze při číslovce *negy* (quattuor) cituje adjektivum *nagy*, magnus [Časopis Českého musea (1848), Sebrané spisy III, 633].

Šafařík připravoval také další svazek Slovanských starožitností, kde chtěl pojednat o životě našich slovanských předků. Již od doby studií kežmarských si oblíbil lidovou píseň a r. 1833 v Časopise Českého musea otiskl *Přehled sbírek národních písní slovanských* a citoval u některých i cizojazyčné překlady. Při sbírkách Vukových zaznamenal maďarský překlad některých lidových písní srbských od Jos. Sekacze, který byl v letech 1829—1832 vychovatelem v rodině Nikoliců v Karlovcích a dopisoval si s Kollárem a Hankou; byl i s Šafaříkem osobně znám. Šafaříkovi byla známa knížka Bowringova *Poetry of the Magyars*, kterou tento autor poslal maďarskému spisovateli Döbrentayovi, poznamenav, že si dopisuje s Kopitarem[19]) na doporučení svého milého korespondenta P. J. Šafaříka z Nového Sadu. Po letech dne 8. IV. 1852 obrátil se Pogodin na Šafaříka jako znatele maďarských věcí s prosbou, aby pro ruského učence Berga zaopatřil sbírku maďarských lidových písní pro jeho edici písní různých národů. Šafařík mu odpověděl 28. VI. téhož roku. Marně se sháněl po žádané sbírce a doporučil *Ausgewählte ungarische Volkslieder*, übersetzt und heraus-

[18]) K. Paul, *P. J. Šafařík a nosové hlásky v slovanských jazycích.* Slavia 12 (1933) 413, 418.

[19]) Viz K. Paul, *P. J. Šafařík, T. G. Schröer* ..., l. c. 19.

gegeben durch K. K e r t b e n y (Darmstadt 1842). Omlouval se, že Slované nechtí nic míti s Maďary, ale slíbil, že o tom dopíše Hankovi, o němž věděl, že má s nimi styky. Učinil tak, ale zdá se, že Hanka nemohl vyhovět, neboť Berg v své edici *Pesni raznych narodov* poznamenal, že dostal od Š t ú r a 29 písní na místě sebraných.

Šafařík doporučil Hankovi knihovníka T o l d y h o, který mu v tom rád vyhoví. Šafařík věděl o jeho stycích s Hankou. Toldy byl v Praze v dvacátých letech, psal o rukopisu Královédvorském a dlel tu také v letech čtyřicátých, poznal jistě Šafaříka, neznal-li se s ním již z dřívější doby. Toldy psal i ve věcech knihovních Šafaříkovu nástupci J. J. H a n u š o v i v universitní knihovně. Psával do časopisu Tudomanytár, kde r. 1841 na str. 224—230 vyšel překlad dvou recensí Šafaříkových Slovanských starožitností: P a l a c k é h o z Časopisu Českého musea a ruského překladu tohoto díla z Žurnalu ministerstva narodnogo prosveščenija. Jsou podepsány jménem P e r f ö l d y; snad se pod ním skrývá sám Toldy. Je úlohou maďarských literárních historiků tuto věc blíže objasnit.

V zachované Šafaříkově korespondenci v Národním museu není ani jediného dopisu od některého z Maďarů: pokud je mi známo, psal mu tímto jazykem jen jeho švagr Pavel Š a r k á ň a nevlastní bratr P. L o v č a n y. S Maďary si dopisovali Palacký, Hanka, Kollár.

Připomínajíce zde Toldyho, musíme upozornit na maďarský slovník vědeckého názvosloví pro školy, vypracovaný terminologickou komisí v Pešti za předsednictví Toldyho a vydaný r. 1858; měl za vzor podobný český slovník, vypracovaný podobnou komisí v Praze za vedení Šafaříkova a vydaný počátkem padesátých let. Tuto zprávu zaznamenal jediný zeť Šafaříkův v životopise svého tchána otištěném v Österreich Revue (1865), zvl. otisk str. 12.

Podle J. S z i n n y e i e v *Magyar írók élete és munkái* sv. 12 byl také v Praze známý znatel ugrofinských jazyků A. R e g u l y, jehož jméno zaznamenal K o e p p e n v dopise Šafaříkovi z 3.—15. XI. 1852. Tehdy byl Reguly v Rusku, vyčkával tu pomoc maďarské akademie. Koeppen však doufal, že se jim podaří sehnati prostředky, aby mohl Reguly studovat jazyk Vogulů. Šafařík nepřipomíná nikde tohoto maďarského učence. V jeho knihovně je zachován výtisk článku z Petersburger Zeitung (1842) No. 232,236 (Nár. museum Praha, sign. 74A 147): *A Czoma de Körös und Reguly A., die nach Ursitzen ihrer Väter forschen.* Koeppen sám studoval ugrofinské jazyky, psal o nich mnohé práce, posílal je Šafaříkovi a citoval v nich i práce Regulovy. Snad on poslal našemu učenci tento článek. V Šafaříkových dopisech Koeppenovi (srov. dopis 30. VIII. 1826, 23. V. 1836, 16. IV. 1839) připomíná se spis J. N é m e t h a *Memor. typograph. Regni Hungariae* 1818 a téhož roku vydané L i p s k é h o *Repertorium locorum,* o němž psal sám Koeppen v časopise Bibliografičeskije listy.

B o d j a n s k i j požadoval od Šafaříka *Cornides Vindiciae Anonymi Belae regis notarii* z r. 1802 (srov. dopis z 19. II. a 6. V. 1849). Roku 1857 poslal Šafařík Pogodinovi (8. III.) pro N a d ě ž d i n a pojednání o uherských Rusínech, cituje tu jmenovaného anonyma, prohlašuje však jeho domněnku o příchodu Rusínů do Uher za pouhou pověst. Uvádí zde i F e j e r ů v *Codex diplomaticus regni Hungariae.* V polovici let třicátých se obrátil na Šafaříka s prosbou o poslání maďarské bible, slovníků a mluvnice švédský badatel ugrofinských jazyků, usedlý v Rusku S j ö g r e n a Šafařík jeho žádosti vyhověl (srov. dopis Koeppenovi z let 1838, 1839), zaopatřiv mu bibli, Fogarasiho slovník a dvě mluvnice: S. G y a r m a t h i *Kritische Grammatik der ungarischen Sprache,* Clausenberg 1794 (2 díly) a N. R é v a y e mluvnici vydanou ve dvou

dílech v Pešti r. 1809. Sjögren byl Šafaříkovým dopisovatelem a o jejich stycích jsem psal ve studii o Skandinavcích.

V druhé polovici let padesátých působil na pražské universitě jako profesor maďarštiny Riedl Szende, povolaný sem tehdejším ministrem Lvem Thunem. V našich naučných slovnících není o něm ani slova, ač přeložil do maďarštiny *rukopis Královédvorský*. Byl tedy dobře znám s Hankou. Vydal zde i pro své posluchače maďarskou chrestomatii, jejíž jediný exemplář se uchoval v knihovně Královské české společnosti nauk. Mimo to pokusil se zde vydávat německý časopis a maďarský Irokdalmilapok. Byl ve stycích s nakladatelskou firmou Kobrovou.[20]) Šafařík se také o něm nikde nezmiňuje, ale musili se znát a spolu stýkat, neboť Šafařík byl tehdy ředitelem pražské universitní knihovny.

Velký rozruch mezi Maďary způsobil Šafařík vydáním *Slovanského národopisu* r. 1842 s národopisnou mapou. Pojednává tu o Maďarech na dvou stránkách, odvozuje jejich původ od čudského kmene, odhaduje jejich počet na čtyři miliony, z nichž podle nejnovějšího spisovatele, jehož jméno necituje, připadá polovina na odrodilce. Na mapě zakreslil Maďary jako ostrůvek, na nějž dorážejí vlny slovanského moře. Košut prý o tom mluvil na schůzích a jiní v tom spatřovali přízrak revoluce. Na maďarské výtky odpověděl Slovák B. Šulek žijící v Záhřebě, v Gajových Illyrských novinách dne 29. XI. 1842 (Pl. Kulakovskij, *Ilirizm*, Varšava 1894, 034). Z posudků tohoto Šafaříkova dílka znám jen příznivý hlas uherského geografa Emmericha Henzlsmanna v článku *Ungarens sprachverschiedene Völkerstämme* ve Vierteljahresberichten aus und für Ungarn (1843). Pro poznání této otázky prý poskytla poučení nejnovější mapa Šafaříkova. Maďaři si kupovali tuto knížku, jak oznamují Květy 9 (1842) 220.

Přišel r. 1848 a Šafařík vystoupil na veřejnost jako politik. Všímal si bedlivě všech událostí, a když byl ve Vídni jako člen komise pro opravu rakouského školství, radil se se Slovany tam shromážděnými mezi jiným i o tom, jak se zachovat v případě ozbrojeného konfliktu s Maďary, maje vždy na paměti osud svých podtatranských krajanů. V své závěrečné řeči při zahájení slovanského sjezdu dne 2. VI. se vyslovil pro úplnou rovnoprávnost všech rakouských národů. Z jiných jeho projevů na tomto sjezdu je vidět, že doufal, že i Maďaři upustí od svého odporu k Slovanům a popřejí jim týchž práv, jakých sami požívají. Pomýšlelo se i na vydání zvláštní proklamace k nim. Poláky, kteří tehdy sympatisovali s Maďary, snažil se Šafařík pohnout k tomu, aby svým maďarským přátelům radili k smířlivosti. Šafařík v dopisech svým přátelům skoro nepsal o tom, co se kde dělo, na př. Pogodinovi psal jen 30. VI. 1849 o jednání mezi uherským ministerstvem, Srby a bánem Jelačićem ve Vídni za předsednictví arcivévody Jana. O ruské pomoci Rakousku se vůbec nezmiňoval, byly o tom různé hlasy mezi českými vlastenci. Šafařík jistě poznal i maďarského emisara v Praze Marcela Turanského.

V době nastalé reakce se vrátil k posledním svým vědeckým pracím a úředním povinnostem. Byl zklamán událostmi a vyhýbal se politické činnosti. Musil překonávat různé potíže, žil ve strachu, aby nebyl vyšetřován pro panslavismus, a za takového stavu se jeho mozková choroba stále horšila. Podlehl jí 26. VI. 1861. Jeho pohřbu se účastnil i pražský místodržitel, maďarský hrabě Forgách, oděn prý v čamaru k pohoršení starších úředníků, a s ním i někteří maďarští poslanci, mezi nimi baron Korismics. Německý časopis Pest-Ofner Zeitung přinesl i nekrolog v č. 149.

[20]) O Riedlovi viz u Szinnyeie, o. c.

Posmrtné slavnosti Šafaříkovy konané ve Vídni 9. VII. 1861 v evangelickém kostele se účastnili i někteří Maďaři.[21])

Šafaříkovy práce nedošly u Maďarů nijaké pozornosti, nebyly oceněny, maďarská věda přes ně přecházela, a proto také maďarská akademie nejmenovala našeho učence svým členem; to učinily akademie berlínská, mnichovská a vídeňská.

První, kdo Maďary seznámil s Šafaříkem, s jeho životem a vědeckou činností, byl A. L. Haan v spise *Jena Hungarica sive Memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Jenensi adscriptorum*, Gyula 1858, kde na str. 138—141 podal stručný životopis s výčtem Šafaříkových vyznamenání a prací samostatných i časopiseckých. Není to vždy úplné. Haan byl v Praze r. 1842, znal se jistě s naším učencem. Po Šafaříkově smrti počali si Maďaři více všímat Šafaříka a skoro všechny maďarské encyklopedie přinášejí o něm delší či kratší články. Nejlépe o něm je psáno v Szinnyeiově encyklopedii *Magyar írók élete és munkái*, XII, 13—15, podle Wurzbacha. Je tu citována také práce Lajose Wagnera *Safarik élete és müvei* (čas. Egyetemes Philológiai Közlöny 2 (1878) 245—291), založená hlavně na jmenované práci Šafaříkova zetě Jos. Jirečka a na článku syna Šafaříkova Vojtěcha v Riegrově Slovníku Naučném. Wagnerova práce je psána sympaticky, nikde není stopy po obvinění, že by Šafařík byl nepřítelem Maďarů, třebas si Wagner přál, aby Šafařík byl takovým přítelem tohoto národa jako jeho přítel německý jazykozpytec Schleicher. Jeho řeč na slovanském sjezdu označil jako důkaz toho, co bylo jeho politickým kredem. Zdá se, že Wagner toto kredo nepochopil, neboť se domnívá, že Šafařík neměl psáti pod vlivem slovanské myšlenky, nýbrž povznesen nad ni a v tom případě byly by jeho práce cennější. Uvádí také hlasy některých Němců, kteří Šafaříkovi vytýkali, že psal v duchu zcela specificky nacionálním, slovanském.

*

Uvádím ještě závěrem několik drobností. Šafařík nesouhlasil s těmi slovanskými spisovateli, kteří v své řeči užívali maďarského pravopisu (srov. *Přehled nejnovější literatury ilyrských Slovanů*, Čas. Čes. mus. 1833; Sebr. spisy 3, 284—308).

Květy (1841) 88 přinesly zprávu, že jeden maďarský časopis označil Šafaříka za autora komedie *Čech a Němec*.

Podle dopisu Šafaříkova Pogodinovi 25. I. 1840 se Maďaři chlubili starou listinou maďarskou, psanou hunským písmem. Ve skutečnosti to byla listina jihoslovanská, hlaholsky psaná (z r. 1541), obsahující kupní smlouvu mezi dvěma bratry. Vydavatel Šafaříkovy korespondence s Rusy V. A. Francev neuvádí nic bližšího o této listině. V pražské universitní knihovně je knížka nálezce a vydavatele této listiny profesora evangelického lycea v Šoproni, Jos. Szabó *Monumenta linguae ac litteraturae Hungarorum in antiquitate vetusta*, 1832. Také Gaj tuto listinu připomíná v své autobiografii. — Bez povšimnutí zůstala kniha Št. Horvatha *Urgeschichte der Slaven oder über die Slavinen, das heißt Prahler von Trojanischen Krieg bis zu den Zeiten Kaiser Justinians des Ersten*, Pesth 1844 (Národ. museum Praha, sig. 70 B 90). Zde autor užil některých prací Šafaříkových, zvláště Slovanských starožitností, s nimiž polemisuje.

---

[21]) K. Kuzmány, *Řeč při úmrtních službách za Šafaříka ve Vídni 9. VII. 1861*, 18. *Náboženské kázání k posvěcení památky P. J. Šafaříka*, Vídeň 1861.

Všechny tyto drobnosti nemají zásadního významu pro Šafaříka, neboť s podobnými věcmi se setkáváme i v jiných případech. Na př. též Purkyně vyzval Palackého a Šafaříka 20. IX. 1833, aby opravili omyly spisu *Über das physiche Element der Bildung und der Wechselverhältnisse der Staaten oder natürliche Diplomatik*, Stuttgart 1833, kde autor tvrdil, že maďarština má přednost před slovanskými jazyky. Podle Purkyně by bylo třeba, abychom tuto řeč více poznali, a domnívá se, že by to mohli učiniti oba jmenovaní učenci.[22])

Karel Paul

---

[22]) Riesner v své slovenské bibliografii při jméně Šafaříkově uvádí stať podepsanou Š-a A., *Šafařík o významu národnosti a jazyka maďarského*, otištěnou v Nár. listech 20. II. 1898, kterou jsem tam nemohl najít. Tato stať není uvedena ani v jiných bibliografiích.

KRITIKY A REFERÁTY

Е. Э. Гранстям, **О связи кирилловского устава с византийским унциалом.** Византийский временник 3 (1950) 218—229.

Otázka souvislosti slovanského písma s řeckým písmem není dostatečně jasná do dnešního dne. Známý ruský učenec A. I. Sobolevskij takto shrnul roku 1941 stav této otázky v předmluvě ke svému dílu *Сборник снимков с греческих уставных рукописей.* „Konečně, je třeba stanovit, kdy nejdříve slovanské unciální písmo začalo žít svým samostatným životem a procházet různými všeobecnými nebo částečnými změnami nezávisle na řeckém písmu. Aby bylo možno dát odpověď na tyto otázky, je třeba znát řecké unciální písmo oné epochy, kdy řecké unciální písmo existovalo paralelně se slovanským unciálním písmem a mohlo ovlivňovat slovanské unciální písmo, a především nalézt řecké rukopisy, které mohou být užitečné v tomto směru." Avšak později buržoasní věda již této otázce nevěnovala pozornost. Starší názory o původu slovanského unciálního písma, které zůstaly celkem nezměněny až do poslední doby, autorka shrnuje takto: 1. cyrilice byla vypracována podle byzantského liturgického unciálního písma z IX. stol. a 2. později unciální písmo bylo vystřídáno polounciálním písmem.

Autorka dále ukazuje na některé nepřesnosti, kterých se dopouštěli slovanští badatelé (především V. N. Ščepkin), co se týče tvarů a původu řeckého a latinského písma a jeho vztahu ke slovanskému písmu. Latinský a řecký starověk užíval současně tří druhů písma: unciální (majuskulní), minuskulní a kursivní. Z nich Slované přijali unciální písmo pod jménem *ustav* a minuskulní — pode jménem *skoropis*. Antické kursivní písmo není v slovanské paleografii vůbec známo. Ze starého antického dědictví středověký Západ a Byzanc zachovaly majuskulní nebo kapitální písmo, užívané především v nápisech pro jasnost a krásu, a kursivní písmo, jež se stalo běžným kancelářským písmem pro snadnost a pohodlnost při psaní. Později, v 7.—8. stol., následkem vlivu majuskulního, unciálního písma na kursivní kancelářské písmo, vyvinulo se jak na západě, tak i v Byzanci písmo minuskulní, kterého se užívalo celá staletí jako písma kancelářského a knižního. Tedy kursivním písmem může být jak majuskulní, tak i minuskulní písmo. Rozdíl mezi kursivou starověku a středověku je pouze v tom, že starověké kursivní písmo bylo majuskulní a středověké bylo minuskulní. Proto autorka je toho názoru, že dosavadní tvrzení slovanských paleografů o tom, že slovanská glagolice pochází z řeckého minuskulního písma, zatím co cyrilice z řeckého unciálního majuskulního písma, jsou pochybená. Stejně tak pochybený je i názor Ščepkinův o tom, že řecké unciální písmo bylo zároveň i písmem kursivním, kancelářským.

Akad. Je. F. Karskij ve své práci *Славянская кириловская палеография*, Leningrad 1928, tvrdí, že základem slovanského cyrilského písma se stal jeden z typů byzantského unciálního písma z 9. stol., t. j. v době vzniku cyrilice, který nazývá *protoslovanské písmo.* Aby ověřila hypothesu Karského, přechází autorka k analyse rozvoje řeckého unciálního písma od jeho vzniku do 12. stol. včetně. V nejstarším období řecké unciální písmo bylo charakterisováno pravidelností tvarů písmen v podobě čtverců a kruhů, mělo svislou polohu, bylo bez nadřádkových značek a s nečetnými zkratkami. V 6. stol. toto písmo jeví

tendenci k naklánění vpravo, čtvercová písmena se stávají protáhlými a kulatá oválnými. A v 7.—8. stol. se vyskytují již celé kodexy, napsané protáhlým a vpravo nakloněným unciálním písmem. V 9. stol. a později, kdy unciální písmo je vystřídáno minuskulním písmem, unciální písmo se zachovává jen v luxusních bohoslužebných knihách, a proto se nyní nazývá *liturgické unciální písmo.* V dalším vývoji tohoto písma se vyskytují rukopisy s pravidelným, ale i s nedbalým hrubším unciálním písmem. Toto písmo je protáhlé, s velikými rozdíly mezi silnými a vlasovými čarami a s jemně a různě (čárou nebo tečičkou) podtrženým zakončením písmen atd. *Právě toto písmo je považováno za prvoobraz cyrilice a je všeobecně nazýváno protoslovanské unciální písmo* (Karskij, Lavrov, Gardthausen, Thompson). Ze zachovaných slovanských rukopisů se tomuto písmu podobá nejvíce písmo v Ostromirově evangeliu. Avšak starší cyrilské rukopisy, jako Supraslský rukopis, Listy Undolského, Savvina kniga, Žitije Kondrata, které jsou z 11. stol., liší se od t. zv. protoslovanského unciálního písma a mají mnohem více společného se starším byzantským unciálním písmem. Písmena těchto nejstarších cyrilských rukopisů nejsou protáhlá, nýbrž jejich tvary jsou bližší čtvercům a kruhům, rozdíly mezi silnými a tenkými tahy jsou sotva patrny atd.

Z toho bylo by možno soudit, že již v nejstarším období slovanského písemnictví existovaly dva typy unciálního písma, které mají původ ve dvou rozličných způsobech psaní řeckého unciálního písma. Další důvod toho, proč nelze přijmouti teorii o praslovanském (řeckém) unciálním písmu, autorka vidí v tom, že všechny řecké rukopisy psané tímto písmem pocházejí z 10. a 11. stol., t. j. z doby, kdy již slovanské písmo existovalo. Z toho autorka vyvozuje správný závěr, že slovanské unciální písmo nemůže pocházet z t. zv. protoslovanského unciálního písma, poněvadž vlastně je časově předchází.

A tu se autorka snaží sama znova určit pramen cyrilského písma a dobu jeho vzniku, odpovědět na otázku, zdali cyrilské písmo je napodobeninou, opakováním byzantského unciálního písma, nebo je snad projevem samostatné tvůrčí činnosti Slovanů.

Dříve se autorka zastavuje ještě nad otázkou stáří jedné ze slovanských abeced, která ještě není s konečnou platností rozřešena. Přijímá se sice obecně názor, že glagolice je starší, že byla vytvořena slovanskými věrozvěsty, kdežto cyrilice mladší, vznikla ve škole bulharského cara Simeona. Avšak řada odborníků připouští, že starší je cyrilice, že právě cyrilice byla vytvořena soluňskými bratry (sem patří Karskij a Sreznevskij). Studie Granstremové se snaží přispět i k řešení této otázky, ačkoli autorka ji nechává stranou a řeší především otázku poměru slovanského unciálního písma k soudobému byzantskému unciálnímu písmu na podkladě rozboru řeckého unciálního písma samotného.

Na byzantské unciální písmo měla v dalším jeho vývoji vliv písma ostatních národů žijících v byzantské říši nebo mimo ni. Vlivem různých abeced v jednotlivých od sebe vzdálených oblastech se rozvinuly čtyři místně zabarvené druhy nebo varianty byzantského unciálního písma: koptický, západoevropský, gruzínský a protoslovanský. Dále autorka popisuje tyto současné jednotlivé místní varianty byzantského unciálního písma. 1. Koptická varianta je zastoupena asi dvěma desítkami fragmentů a rukopisů a jedním dvojjazyčným sborníkem. Všechny se datují asi ze 6.—7. stol., kdy existovalo již samostatné rozvinuté koptické písmo. Žádný z rukopisů psaných koptickou variantou byzantského unciálního písma neobsahuje zmínky o místu svého vzniku. Autorka podává zde faksimile stránky z jednoho takového rukopisu. Písmena stojí svisle, rozdíly mezi silnými a tenkými tahy jsou nepatrné, jeví se tendence zakončovat linie smyčkami nebo zaokrouhlením. — 2. Západoevropská varianta řeckého unciálního písma je zastoupena výlučně dvojjazyčnými kodexy, s paralelním textem řeckým a latinským. I tyto texty pocházejí ze 6.—7. stol. a rovněž neobsahují zmínky o místě svého vzniku. Kromě všeobecné blízkosti

řeckého a latinského písma jsou v těchto textech řecká písmena úmyslně stylisována podle forem latinských písmen, což je patrno i z přiloženého faksimile. — 3. Gruzínská varianta byzantského unciálního písma je zastoupena evangeliem z 8. stol. a jiným evangeliem z 9. stol., nalezenými v gruzínských klášterech; neobsahují žádných údajů o místě svého vzniku. Jak je patrno z faksimile stránky Korydetského evangelia z 8. stol., nemůže být pochyby, že se tu řecké písmo skutečně liší od písma ostatních současných byzantských unciálních rukopisů, že i když není možno mluvit přímo o podobnosti řeckého písma s písmem gruzínským, přece jen řecké texty gruzínského původu mají nepochybně a zřejmě své zvláštnosti, které nejsou společny unciálnímu písmu ostatních byzantských rukopisů z téže doby.

Všechny tyto místní varianty byzantského unciálního písma mají ten důležitý společný rys, že *vznikly v době, kdy již existovalo rozvinuté písmo koptické, latinské a gruzínské*, což znamená že *tyto varianty byzantského písma vznikly pod účinným vlivem již existujících cizích abeced a jejich grafiky.* Nikoho nenapadne, upozorňuje autorka, vykládat, že koptické, latinské a gruzínské písmo vzniklo z řeckého unciálního písma proto, že existují koptická, západoevropská a gruzínská varianta byzantského unciálního písma. Právě naopak, vznik těchto variant se správně a normálně vykládá jako výsledek individuálního sklonu písaře, který byl zvyklý psát písmem koptickým, latinským nebo gruzínským a proto do jisté míry mění formy písmen řecké abecedy podle forem liter jemu obvyklých.

Uvážíme-li, že t. zv. protoslovanské unciální (řecké) písmo, o němž jsme již výše mluvili, je jednou z variant byzantského unciálního písma, a přeneseme-li na ně vše, co bylo řečeno o ostatních variantách byzantského unciálního písma, lze z toho vyvodit jasný závěr, že t. zv. *protoslovanská varianta byzantského unciálního písma*, která byla považována za vzor a pramen cyrilské abecedy, *je ve skutečnosti pouze výsledkem cizího, respektive slovanského vlivu, vlivu slovanské grafiky na byzantské unciální písmo.* A opravdu, jak ukazuje autorka, byzantské rukopisy, napsané touto variantou byzantského unciálního písma, pocházejí z 10.—11. stol., t. j. z doby, kdy již slovanské písmo existovalo. V důsledku toho, že nemáme zachovány památky slovanského písma starší než konec 10. — začátek 11. stol., autorka se neodvažuje tvrdit přímo, že t. zv. praslovanské unciální písmo, které je variantou soudobého byzantského unciálního písma, vzniklo pod vlivem slovanského písma. Avšak podobnost situace ostatních tří variant byzantského unciálního písma, nás k tomuto závěru nutně vede. Autorka se omezuje na opatrné tvrzení, že *t. zv. protoslovanské unciální písmo byzantské vzniklo nepochybně „v době rozvoje slovanského písma cyrilského“*. A z toho vyvozuje závěr, že „slovanské písmo je výsledkem samostatné grafické tvůrčí činnosti národa, který užíval tohoto písma a měnil je v souhlase s potřebami svého jazyka“. Zde autorka upozorňuje na faksimile, které uvádí pod č. 5 na str. 228. Při tom nechala úplně bez zapojení do textu svého výkladu faksimile č. 4 na str. 227.

Avšak právě tento druhý způsob psaní byzantského unciálního písma z faksimile č. 4 je běžnější v slovanských textech, kdežto způsob faksimile č. 5 je vzácnější. Mají-li však tyto dva způsoby psaní řeckého unciálního písma sloužit jako důkaz toho, že se jejich užívání omezuje výlučně na texty z 10. stol. a na pozdější dobu, musíme říci, že se autorka určitě mýlí. Její hypothesa je velmi lákavá a působivá, avšak zbývá ještě ověřit plně její faktické základy. Předpokládám, že si dobře ověřila knižní doklady. Avšak toto ověřování musí jít paralelně jak po linii knižních textů, tak i po linii nápisů, neboť *nic nás neopravňuje vylučovat nápisy z podobného rozboru.*

Co se týče typu byzantského unciálního písma z faksimile č. 5, je známý nápis z bulharského území, který se v žádném případě nemůže klást do 10. stol., nýbrž alespoň na

začátek 9. stol., ne-li dříve. Je to nápis s t. zv. prabulharským (neslovanským) textem, jenž byl nalezen r. 1945 v Preslavi a byl uveřejněn Iv. Venedikovem.[1]) Je to nápis na kamenném sloupu. Kresba nápisu na str. 148 je značně skreslena. Avšak estampáž na str. 149 a především fotografie sloupu na str. 146 a 150 ukazují na totožnost způsobu psaní v tomto nápisu i v rukopisu reprodukovaném Granstremovou na faksimile č. 5. Upozorňuji, že i písmo ostatních t. zv. prabulharských nápisů se blíží tomuto způsobu psaní, jak se můžeme přesvědčit z reprodukcí a kreseb Škorpilových.[2]) Samozřejmě, nemíním ani zdaleka vykládat toto písmo jako výsledek „tvůrčí činnosti" Prabulharů, nýbrž Slovanů na Balkáně; avšak důkaz toho bude třeba teprve provést. Bulharská i ostatní buržoasní věda se chovala již odedávna ke kočovným Prabulharům asi tak, jako N. M. Berštam, když se pokusil pod vlivem Marrových nevědeckých názorů zachovat se k Hunům ve svém nedávno vyšlém Nástinu dějin Hunů[3]) — a představovala Prabulhary jako živel po všech stránkách tvůrčí, což nelze přijmout, tak jako není možno přijmout Bernštamův výklad o pokrokové úloze Hunů v dějinách evropských národů.[4]) Ukázal jsem ve svých pracích již za války,[5]) že t. zv. pohraniční nebo opevňovací valy na Balkánském poloostrově,[6]) které byly paušálně připisovány bulharskou buržoasní vědou Prabulharům, nemají s nimi nic společného.[7]) Na t. zv. Prabulhary se dívám jako na živel spíše ničivý, jehož zásah na Balkáně měl následky více méně negativní. Nechci zde předbíhat výsledky dalšího studia, proto se omezuji na nápisy a na podobnost písma některých z nich s písmem knižním, uvedeným autorkou na faksimile č. 5; myslím, že bude třeba dodatečně prostudovat byzantské nápisy z 8.—10. stol. a stanovit, zdali lze t. zv. protoslovanskou variantu byzantského unciálního písma skutečně ohraničovat na Balkán, i když časově bude třeba nezbytně posunout hranici zpět. Bude také třeba prohloubit a zpřesnit i lokalisaci knižních památek s tímto písmem.

Avšak i kdyby se hranice výskytu těchto památek měla snížit, nevylučuji, že hypothesa Granstremové se může potvrdit; a kdyby se nepotvrdila úplně, není pochyby, že její práce a její vědecky podložené domněnky jsou a zůstanou velice cennými a podnětnými.

Dimităr Krandžalov

---

[1]) Nově nalezený prabulharský nápis v Preslavu, Изв. на Бълг. археол. инст. XV, str, 146—160.

[2]) К. Шкорпил, *Абоба-Плиска. Альбом к X тому Изв. русского археологического института в Константинополе*. Вена 1905, tab. XLIII, 1—3, 5—9, XLIV, 1—3, XLVI, 1, XLVII, 1, 2, 4.

[3]) Очерк истории гуннов. Ленинград 1951.

[4]) З. Удальцова, Против идеализации гуннских завоеваний. Большевик (1952) № 11, 69—72 a recense A. Ch. Rafikova, Вопросы истории (1952) № 4, 126—131.

[5]) *Валовете в Добруджа и Бесарабия и прабълграската теория*. Годишник на Соф. университет 39 (1943) 160.

[4]) *Арабският писател Ал-Масуди от X век и неговите сведения за борджаните*. Годишник на Народния археологически музей в София 7 (1944) 154—164. *Един прабългарски вал, който не съществува*. Известия на Бълг. истор. д-во 20/21 (1945) 33—66. — *Характерна ли е бермата за прабългарските валове*. Известия на Бълг. археол. институт 15 (1945) 37—51. — *Землени укрепителни съоръжения на Балканския полуостров*. София 1948. Университетска библиотека № 71, 265 стр.

[7]) Názory sovětské vědy o těchto pracích viz Вестник древней истории 2 (1947) 94 (Т. В. Влаватская-Бороздина) a Вопросы истории (1948) № 6, 92 (М. Н. Тихомиров). Viz také С. А. Никитин, *Образование болгарского народа и возникновение болгарского государства*. Вестник Моск. Унив., Серия общ. наук (1952) № 1, 150.

Karol Heintsch, **Staro-cerkiewno-słowiański Psałterz Eugeniusza. Opis i charakterystyka językowa zabytku** (Streszczenie). Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego 5 (1950) 33—48. Posiedzenie z dnia 27 października 1950. Nadbitka.

Práce Karla Heintsche o ruskocírkevněslovanském zlomku komentovaného žaltáře z 11. století, zvaného Eugeniovým, vzniklá v ústavě pro východoslovanskou filologii na humanistické fakultě vratislavské university pod vedením profesora L. Ossowského, je první polskou prací o této památce. Z podaného résumé, o kterém tu referuji, dobře vyniká obsah, rozsah, vlastnosti i cena této nové studie o uvedené památce.

Studie obsahuje 1. popis památky, historii jejího zkoumání a jazykovou charakteristiku jejího textu; 2. fototypické vydání všech jejích 20 listů; 3. vydání celého textu památky tiskem v písmě cyrilském s kritickým aparátem; 4. úplný slovník (index verborum) všech slov textu.

Popis zlomku se týká paleografické, grafické a jazykové stránky památky. Její obsah se snaží autor určiti přesněji, než tomu bylo dříve (památka obsahuje úryvky z žalmů 85., 88., 95., 98., 102. a 103. s komentáři, dále žalmy 96. a 97. s komentáři celé, a konečně úryvky z některých dalších textů starozákonních, opět s komentáři, a to z Deuteronomia 32, od v. 35 komentáře do verše 43, z Habac. 3, 1—19, z I Regnorum 2, 1—10, z Isaiáše 26, 9—14), ale některé nesrovnalosti zůstaly (na př. žalm 98 není obsažen v památce „w całości", nýbrž jen jeho 6 veršů, jak autor pak hned uvádí).

Gramatický rozbor textu rozbírá jazyk památky po stránce fonetické, morfologické a syntaktické (starší práce N. P. Grinkové o této památce, otištěná ve sborníku Известия Отделения русского языка и словесности Акад. Наук, 29, Leningrad 1925, 289—306, přináší po této stránce jen poznámky z hláskosloví a z morfologie jazyka textu). Autor přichází k závěru, že se jazyk Eugeniova žaltáře v oboru ruských znaků jazykových vyznačuje jemným zabarvením dialektickými znaky redakce severoruské; nechtěje předbíhat podrobnému výkladu autorovu poznamenávám, že se toto jeho pozorování nekryje se starším zjištěním Jagićovým, který Eugeniův žaltář odvozoval z prostředí jihoruského nebo jihozápadněruského.[1]) Autor velmi oceňuje text tohoto zlomku po stránce lexikální. „Zestawienie pewnych charakterystycznych wyrazów występujących w Psałterzu Eugeniusza z identycznymi wyrazami, występującymi w zabytkach znanej dzisiaj redakcji najstarszej, dokonane według wzoru u Jagića, pozwala zaliczyć Psałterz Eugeniusza pod względem słownictwa do rzędu najstarszych co do pochodzenia znanych dzisiaj zabytków glagolickich, wchodzących w skład kanonu języka staro-cerkiewno-słowiańskiego", praví autor na str. 35—36. Lexikální rozbor je mu dalším dokladem na podporu dříve již před ním vyslovené these, že Eugeniův žaltář je přepsán z původní předlohy hlaholské, a to z předlohy původu makedonského. Bude však třeba přitom vyjasnit vztah stavu vokalisace jerů k původu předlohy. Pro její makedonský původ uvádí autor i argumenty z dějin umění, plynoucí z pozorování techniky kreseb a ozdobných motivů hlaholských iniciál (odvolává se přitom na práci V. Stasova, Славянский и восточный орнамент по рукописям древнего и нового времени z r. 1877; podotýkám, že si této stránky vnější podoby textu všimla již před Heintschem Grinkova l. c. 294).

V druhé kapitole podává autor přehled a ocenění dosavadních edic úryvků textu žaltáře Eugeniova cestou fototypickou, jakož i vydání ukázek i celého textu tiskem. Sám pak připravil především fototypické vydání celého zlomku, získav k tomuto

[1]) Srov. V. Jagić, *Четыре критико-палеогр. статьи*, 1884, 93—94.

účelu fotokopie všech listů památky ze Sovětského svazu, kde se rukopis chová ve dvou leningradských knihovnách (listy 10. a 11. v knihovně Oddělení rukopisů Akademie věd SSSR, ostatek v tamní knihovně Veřejné).

Třetí část práce tvoří v slavistice dávno očekávané (srov. v práci N. P. Grinkové l. c. poznámku 1. na str. 289) a velmi potřebné *vydání textu celé památky tiskem cyrilicí,* provázené kritickým aparátem, obsahujícím varianty z jiných podobných rukopisů (autor je přímo nejmenuje; připomínám mimochodem, že je při tom důležité přihlížet také k variantám, obsaženým v *citátech* z žaltářního textu v památkách jiného obsahu), poznámky o poměru textu k řeckým originálům a pod. Vydání je pořízeno podle fotokopií, k tomu však podotýkám, že někdy ani velmi dobré fotografie nepostačí k přesnému vystižení všech detailů textu a že je vždy výhodné dát srovnat aspoň nejasná místa ještě též přímo s originálem. Se zásadami vydání, které autor vykládá v svém résumé, lze zcela souhlasit. Jde mu o zcela přesný text se zachováním všech jeho zvláštností, zvláště interpunkce, titel, počtu slov a liter na řádcích a pod.; pro porušená místa používá autor pomoci leningradského žaltáře Tolstého, s nímž se, jak poznal již V. Sreznevskij v práci *Древний славянский перевод Псалтыри* 1. SPb 1877, str. 13, náš zlomek často shoduje (tento poměr však zasluhuje ještě bližšího zkoumání).

Konečně je v Heintschově práci, jak již podotčeno, také úplný index verborum všech slov zlomku, celkem na 4.200 dokladů. Slovní stránku Eugeniova žaltáře zpracoval pro svůj *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum* (1862—1865) již F. Miklosich, částečně ji zachytil V. Sreznevskij v práci *Древний славянский перевод Псалтыри,* 2., SPb 1878, čerpal z něho v svém díle *Материалы для словаря древнерусского языка,* I—III, 1893—1912, také I. I. Sreznevskij, náš autor však po prvé podává slovní bohatství Eugeniova žaltáře v souhrnném celku a v úplnosti, zachovávaje přitom zásady našeho akademického slovníku jazyka staroslověnského podle mého článku, otištěného v *Poctě Fr. Trávníčkovi a Fr. Wollmanovi* (Brno 1948), str. 286—309 (srov. nyní též můj článek *Dnešní stav přípravných prací pro vydání slovníku staroslověnského jazyka* v Slavii 22, 1953, str. 300—310).[2])

Práci Heintschovu zakončuje podrobná, a jak je z ukázky vidět, velmi důkladná bibliografie, všímající si nejen větších nebo menších prací zlomku věnovaných, ale i malých zmínek o něm, od počátku jeho zkoumání v rané době vědecké slavistiky až po poslední zmínku o něm v Seliščevově mluvnici staroslověnského jazyka (Старославянский язык, č. 1, Moskva 1951, 86).[3]) Zaznamenávám ještě několik prací, o kterých autor v svém résumé nemluví, ačkoliv není vyloučeno, že je při své důkladnosti zná, i když je v stručném obsahu práce v bibliografické poznámce, vypočítávající práce o Eugeniově zlomku, nechává stranou: I. V. Jagić, *Четыре критико-палеографическия статьи ...,* 1884, rozprava 2., str. 70, a rozprava 3., str. 93—94; N. Durnovo, *Введение*

[2]) Mezi jeho zásadami vyžaduje malého vyjasnění poznámka na str. 41, že „w końcu podane jest znaczenie polskie, które odpowiada właściwemu znaczeniu danego słowa staro-cerkiewno-słowiańskiego czy greckiego w kontekście, ale nie jest jego mechanicznym przekładem". Jak rozuměti výkladu, že je třeba při stanovení významu slova v polštině vycházet také od *řeckých* slov v kontextu, i když ne mechanicky? Myslím, že řecké originální ekvivalenty mohou být sice velmi cennou *pomůckou* pro stanovení významu, že se však přímo od nich *vycházet* nemá a že rozhodující musí být situace samotného kontextu slovanského. Srov. odůvodnění v Slavii 22 (1953) 302—304.

[3]) Podotkli bychom jen, že v poznámce 37 na str. 47—48, kde se uvádějí v chronologickém pořádku důležitější zmínky nebo obšírnější úvahy o Eugeniově žaltáři („dotyczące *Psałterza Eugeniusza* i zagadnień z tym zabytkiem związanych"), nejsou citovány některé důležité práce o této památce, ačkoliv je autor jinak dobře zná a při jiných příležitostech cituje.

в историю русского языка, ч. I, *Источники* (též český titul *Úvod do dějin jazyka ruského*, díl I, *Prameny*), Brno 1927, 35; O. Hujer, referát o Grünenthalově edici *Das Eugenius-Psalterfragment mit Erläuterungen*, Heidelberg 1930, v Listech filologických 58 (1931) 221—222; P. Djordjić, referát o téže publikaci v časopise *Јужнословенски филолог* 10 (1931) 222—224.

Nová Heintschova edice Eugeniova žaltáře a jeho podrobný rozbor jazyka a obsahu textu umožní nám teprve náležité poznání této nevelké, ale významné památky starého církevněslovanského jazyka ruské redakce. Položím k jazykovému rozboru příkladem dvě otázky.

N. P. Grinkova praví v své citované práci na str. 305, že v Eugeniově žaltáři „обычно употребление русского *ж* на месте праславянского **dj* при отсутствии русского *ч* на месте **tj*". Také I. Ohijenko tvrdí v své práci *Пам'ятки старо-слов'янської мови X—XI віків*, Varšava 1929, 160, že „сполучення *dj* дає звичайно *ж*". Podle vydání textu od Grünenthala uvedl jsem již ve Slavii 12 (1933—1934) 217 pozn. 2, že „psáno jest v Eug. ž. (podle textu u Grünenthala) жд, ne ж, jak tvrdí Grinkova... a po ní Ohijenko...". Vskutku mohu podle edice Grünenthalovy uvést jen doklady na жд, srov. na př. сънижд҄ѫ ž. 88, 5b, съхожденье ž. 95, 12a (komentář), рождь сѧ ž. 97, 1b, kom., Прѣжде ž. 98, 1a, kom., вождаашете ž. 98, 6, kom., въсхожденье ž. 103, 3b, оутвьрждена ib. 5b, kom., просмраждени ib. 8a, kom., жѫждѫ ib. 11b, рожденое ib. 14c, kom., надежда Deut. 32, 37b, kom., осѫждаемомъ ib. 38b, kom., пощѫждоу ib. 42d, kom., Междоу Habac. 3, 2a, нѫждеѭ ib. 6c, ѩжденье ib. 8c, раждаѭшти ib. 10a, kom., побѣждѫ ib. 19b (tu kromě bibl. textu též v kom.), даждь Is 26, 12, a pod. Existenci жд v jazyce památky potvrzuje dále svědectví samé Grinkové, která v seznamu chyb starší edice zlomku od I. I. Sreznevského, uvádějíc proti Sreznevskému správná čtení, cituje mimo jiné také doklady вождаашете, осѫждаемомъ, нараждаѭшти *(sic)*. A také na snímku Heintschově jsem našel въсхожденье 10b, 12. — Jiná otázka se týká 5. bodu v Heintschově jazykové charakteristice památky, který zní: „użycie w wielu wypadkach jeru miękkiego zamiast samogłoski *i*". Totéž tvrdila před Heintschem Grinková l. c. 301—302, zdá se však, že její materiál se týká jen polohy před jotací, kde pak ovšem jsou zvláštní podmínky a kde nemusí jít o původní *-i-* [srov. o tom na př. můj výklad v čas. Rocznik Slawistyczny 10 (1931) 148—149].

K résumé Heintschovy práce jsou dodány dvě fotografické reprodukce textu památky, a to listů 10ʳ a 20ʳ. První strana náleží k t. zv. listům Köppenovým a obsahuje fragment žalmu 103 s komentářem, druhá obsahuje zakončení písně Anniny a počátek písně Isaiášovy a je na ní též patrná jedna hlaholská iniciála. Tyto ukázky však nedopadly příliš zdařile a není při nich ani udán poměr jejich velikosti k velikosti skutečné. Přesto jsem se snažil je srovnat s vydáním Grünenthalovým a výsledek jeho plně potvrzuje moje starší pozorování o této práci z roku 1934 [Slavia 12 (1933—1934) 217—222].

Na vydání Heintschovy práce vcelku se můžeme právem těšit. Résumé z ní působí nejlepším dojmem. Podle něho obrací Heintschova práce zevrubně, velmi důkladně, bibliograficky úzkostlivě, jazykovědně a edičně vzorně zřetel k žaltáři Eugeniovu, který je sice znám málem od počátků vědeckého pěstování slovanské filologie, který však nebyl dosud ani fototypicky ani tiskem cyrilicí přesně vydán ani po stránce jazykové náležitě, podrobně a všestranně prozkoumán. Soudím, že zejména vysoké ocenění Eugeniova zlomku po stránce lexikologické, ocenění slovního bohatství v něm obsaženého, je plně oprávněno a že by materiál z této památky měl být zachycen i v našem akademickém slovníku staroslověnského jazyka. Pro samotné žalmy by snad stačilo

jen zachycení variantové; kromě žalmů je tu však také jejich starobylý komentář a dále komentované úryvky z několika dalších textů starozákonních, které snad nebudeme mít někdy jinak zachyceny, a které by se proto doporučovalo excerpovati pro uvedený účel. Řecký originál by poskytlo jednak Rahlfsovo vydání Septuaginty s přihlédnutím k variantám v jiných edicích [pokud jde o žaltář, také k výkladům Josefa Vajse v Byzantinoslavica 8 (1939—1946) 55—86, a Josefa Laurenčíka ve sb. Slovanské studie, Praha 1948, 66—83, pokud jde o text z proroctví Habakukova také k edici tohoto proroka od Josefa Vajse z roku 1912, a pod.], jednak Jagićova edice *Supplementum Psalterii Bononiensis, auctoris incerti explanatio psalmorum graeca*, Berolini 1917. Myslím, že by o spolupráci mohl být požádán přímo autor nové studie o Eugeniově žaltáři K. Heintsch.

Zájem o církevněslovanské žaltáře musí být dále a stále sledován. Po pracích Jagićových, V. Sreznevského, Valjavcově, Vajsových, Pastrnkově a j. zůstává ještě řada otevřených otázek, spojených s rozborem jejich jazyka a zvláště i samého textu, s rozborem vzájemného poměru textů, s filiací recensí a rukopisů, s poměrem k řeckým originálům atd. To snad jediné budeme v práci Heintschově postrádat (neboť se o tom autor v svém résumé nezmiňuje), tento zřetel k rozboru textovému, jehož důležitost vysvitla na př. v nedávném rozboru nově nalezeného emauzského charvátskohlaholského zlomku žaltáře [srov. Slavia 22 (1953) 81—104, zvl. 100—101]. Text žaltáře Eugeniova je zajímavý i po této stránce a bylo by možno uvést na př. místa, kdy stojí v jedné řadě s jihoslovanskými žaltáři proti znění žaltáře Sinajského. Snad se těchto otázek budou týkat alespoň kriticko-ediční poznámky autorovy, sám se chci k tomuto thematu vrátit při jiné příležitosti.

Josef Kurz

А. Н. Гвоздев, **Очерки по стилистике русского языка.** Москва 1952, Акад. Пед. Наук РСФСР, 334 + 2 стр.

Gvozdevova příručka je určena především učitelům a posluchačům vysokých škol pedagogických. Podnět k jejímu napsání byl dán všeobecným zájmem o stylistické otázky a stylistickou výuku na školách. Autor uvádí svou příručku skromně jako pokus o výklad některých stylistických jevů a zdůrazňuje obtíže spjaté s vybudováním základní učebnice stylistiky bez předběžného monografického zpracování dílčích otázek.

Sovětská příručka stylistiky má i pro naši jazykovědu velký význam: jednak prohlubuje naše znalosti ruštiny, jednak nám pomáhá po stránce metodické při stylistických bádáních v češtině. Pro naše rusisty se Gvozdevova příručka stane beze vší pochyby důležitou pomůckou k důslednějšímu poznání lexikálních a gramatických jevů ruských, neboť synonymické řazení výrazových prostředků lépe umožňuje vystihnout stylistické odstíny. Je sice pravda, že by se větší soustavností v uspořádání materiálu, v jeho popisu a hodnocení význam knihy ještě zvětšil, ale i tak najde český rusista v Gvozdevově příručce mnoho poznatků, které mu nemohou poskytnout školské mluvnice ani mluvnice akademická. Jak potřebná je Gvozdevova příručka i pro naši rusistiku, to si uvědomujeme na př. při stylistických poznámkách, které čteme v jinak záslužné *Knize o překládání* (Praha 1953). V ní postrádáme důslednější zření k stylistické platnosti synonymických výrazových prostředků jak v češtině, tak i v ruštině a zejména nám v ní chybí soustavnější posouzení gramatických synonym v obou slovanských jazycích. A bude zajisté jedním z nejobtížnějších úkolů kolektivu, který připravuje učebnici ruštiny na základě srovnávacím, vystihnout stylistické rozdíly ve využití gra-

matických synonym v češtině a ruštině. Pokud jde o metodickou stránku Gvozdevovy knihy, může české stylistice znamenitě posloužit. Gvozdev sám se opírá po stránce metodické především o starší linguistické práce A. M. Peškovského, L. V. Ščerby, V. Černyševa a jiných, kdežto nových prací využívá v míře omezené (nejhojněji cituje L. A. Bulachovského). Gvozdevově knize by zajisté bylo prospělo, kdyby byla ve větším měřítku využila na př. výsledků rusistických prací předního znalce ruské gramatiky V. V. Vinogradova (zejména v oblasti tvoření slov).

V své příručce stylistiky vymezuje Gvozdev nejprve pojem jazykové správnosti. Správné a přípustné je podle něho všechno, co slouží snadnému, prostému a přesnému dorozumívání příslušníků toho nebo onoho jazyka, nesprávné a nepřípustné naopak všechno, co dorozumívání ztěžuje. Za základní znaky jazykových norem považuje Gvozdev jejich jednotnost, projevující se v jejich obecně závazném užívání, a jejich poměrnou neměnnost. V Gvozdevových úvahách o jazykové správnosti chybí však metodicky velmi důležitý zřetel k vnitřním zákonům jazykového vývoje, takže jeho závěry nelze považovat za úplné. Také v otázce národního jazyka a jeho základních útvarů podala naše i sovětská jazykověda bohatší výsledky, než k jakým dochází Gvozdev.

Také Gvozdevova definice stylistiky je neúplná a její několikanásobná obměna nepřispívá k jednoznačnému vymezení tohoto základního pojmu. Na str. 8 čteme toto vymezení úkolů stylistiky: „Stylistika zkoumá účelnost využívání prostředků jazyka, vyhovujících jeho normám, k těm úkolům, které stojí před účastníky projevu.“ Na následující straně obměňuje Gvozdev svou definici takto: „Stylistika analysuje výrazové prostředky jazyka, hodnotí je s hlediska jejich větší nebo menší vhodnosti pro vyjadřovaný obsah.“ O dalším zúžení pojmu „stylistika“ svědčí citát na str. 22: „... stylistika v podstatě rozvrhuje jazykové prostředky podle synonymických skupin jak v oblasti slovníku, tak i v oblasti mluvnice za tím účelem, aby mluvčí nebo pisatel měl v zásobě různé možnosti k vyplnění úkolů, před něž je postaven.“ První dvě varianty, jež podávají vymezení úkolů stylistiky, v nedostatečné míře zdůrazňují výběr hotových výrazových prostředků. Ve všech variantách postrádáme zřetel k tvoření výrazových prostředků nových a k mluvnickému zpracování všech prostředků v konkretních jazykových projevech. Nepřesně je ve všech citátech formulován vztah stylistiky k lidské činnosti jako základní slohotvorné činitelce.

Metodicky je zajisté správné rozlišovat styly jazykové od stylů individuálních. Je to zásluha především sovětských linguistů, že zpřesnili pojímání těchto odlišných stylistických pojmů. Ale nelze souhlasit s Gvozdevem, který pro stylistiku zkoumající styly jazykové navrhuje termín *stylistika linguistická*, kdežto ve stylistice zabývající se styly individuálními vidí *problém literárněvědný*. Jak ukazuje ve svých stylistických studiích akad. Trávníček, patří zkoumání stylů jazykových i individuálních beze sporu do jazykovědy, neboť v tom i onom případě jsou předmětem výzkumu konkretní jazykové projevy, na jejichž výstavbu mají vliv činitelé objektivní (cíl projevu a jeho prostředí) i činitel subjektivní (mluvčí nebo pisatel). Gvozdeva stejně jako jiné sovětské linguisty (na př. V. V. Vinogradova) vedla k literárněvědnému chápání individuálních stylů poloha těchto stylů na rozhraní jazykovědy a literární vědy. Z této pomezní polohy pak vyplynulo i úzké vymezení individuálního stylu jako způsobu využití jazykových prostředků k vyjádření světového názoru pisatele nebo mluvčího.

Neobvyklý je vzhledem k naší tradici i Gvozdevův pokus o dělení jazykových stylů. Rozlišuje styl psaného a mluveného jazyka (*stil' knižnoj i razgovornoj reči*), ale správně upozorňuje na vzájemné přesahování obou základních stylistických útvarů (na př. jazyka dramatických děl do stylu jazyka mluveného a jazyka přednášky do

stylu jazyka psaného). Do stylu jazyka psaného řadí styl odborný (*intelektuální*), publicistický (*agitační a propagační*) a umělecký. Jako zvláštní útvar stylu mluveného jazyka vymezuje styl familiární (*prostorečnyj*). Vedle tohoto dělení uvádí dělení jiné, které přihlíží především k expresivnímu účinku jazykového projevu na posluchače (čtenáře). S tohoto hlediska rozeznává styl slavnostní (*řečnický*), oficiální (*chladný*), intimně důvěrný, žertovný a výsměšný. Srovnáme-li s tímto rozvržením stylů dělení akad. Trávníčka (*O jazykovém slohu*, Praha 1953, str. 45 a násl.), zdá se nám dělení Trávníčkovo soustavnější a co do charakteristiky jednotlivých slohových druhů výstižnější. Pozornosti si však zasluhuje Gvozdevovo třídění slohových druhů podle expresivního účinku na posluchače (čtenáře), neboť toto měřítko umožňuje podat celou stupnici expresivně odlišných slohů.

Nejvýznamnějším úsekem úvodních obecných stylistických poznámek Gvozdevových je kapitola *O stylistickém experimentu*. Autor se opírá o starší práce A. M. Peškovského a L. V. Ščerby, kteří experimentální metodu v stylistice doporučovali, považujíce ji za základní nástroj stylistického rozboru. Gvozdev rozkládá experimentální postup při stylistickém rozboru na tři etapy: 1. na cílevědomé shromáždění materiálu ve všech potřebných variantách a při všech podmínkách majících vliv na užití zkoumaného jazykového prostředku; 2. na registraci všech kladných případů, v nichž lze zkoumaného jazykového prostředku užít, a na zjištění podmínek a rozsahu daného jazykového jevu; 3. na registraci všech záporných případů, které zvlášť přesně vymezují hranice rozšíření daného jevu. Metodou stylistického experimentu pracují v podstatě i slovesní umělci, kteří pečlivě vybírají jazykové prostředky v daném případě nejvhodnější a nejvýraznější. Z toho můžeme vyvodit velký význam prací, které hodnotí vývoj stylistických variant v slovesně uměleckých textech.

Rozbor stylu metodou stylistického experimentu, metodou dosazování synonymických prostředků není zajisté věcí zcela novou, neboť této metody se běžně užívalo buď jako metody základní, nebo jako metody doplňující. Jde však o plné uvědomění si tohoto základního metodického nástroje pro stylistický rozbor a po této stránce vykonal Gvozdev veliký kus průkopnické práce.

Celkem možno říci, že obecné stylistické poznámky Gvozdevovy plní svůj úkol jen částečně, protože jsou nesoustavné a nejsou vždy do důsledku promyšleny.

Těžiště Gvozdevových *Očerků* leží v praktických stylistických výkladech, naplněných bohatě sebraným výstižným dokladovým materiálem. Rozšíření pojmu synonymičnosti i na jevy gramatické projevilo se jako velmi plodné, neboť umožnilo podat stylistickou charakteristiku mnohých syntaktických a některých morfologických jevů. Ale i v praktické části Gvozdevovy příručky bychom si přáli větší soustavnost a uspořádanost materiálu a zejména bychom uvítali přehlednější grafickou úpravu, která by usnadnila orientaci v knize tak bohaté na doklady.

Bohatství příkladů, na jehož shromáždění vynaložil autor beze vší pochyby několikaleté úsilí, je velikou předností Očerků. Příklady čerpá Gvozdev nejen z ruských klasiků, ale i ze sovětských spisovatelů a bohatě využívá vedle prózy i veršů. Mnohé doklady pro hovorové a lidové jazykové prostředky mu poskytuje korespondence významných kulturních činitelů, zejména korespondence Čechovova. Poněkud jednostranně je zastoupen odborný styl příklady převážně jen ze statí I. P. Pavlova. Menším nedostatkem je nejednotný způsob citací (většinou autor uvádí vedle spisovatele i dílo, z něhož je příklad vzat, ale někdy cituje jenom spisovatele).

První oddíl pojednává velmi stručně o stylistických odstínech *slovní zásoby*. Nelze pochybovat o tom, že autor zkrátil tuto část úmyslně, neboť stylistika slovní zásoby

je dosud propracována nejdůkladněji a o stylistické platnosti jednotlivých slov poučují dosti spolehlivě současné slovníky ruského jazyka. Gvozdev podává jen nejzákladnější poučení o termínech, pak se podrobněji rozepisuje o synonymech a velmi stručně pojednává o antonymech, homonymech a paronymech. V kapitole o synonymech čteme neobvyklý termín kakofemismy místo dysfemismy. Slova dělí Gvozdev na dvě základní skupiny: na slova obecně rozšířená a na slova omezená na jistý okruh uživatelů. V druhé skupině rozeznává jednak spisovná knižní slova (*literaturno-knižnyje slova*), jednak slova mluvené řeči (*slova ustnoj reči*). Myslím, že terminologicky přesnější by bylo základní dělení na slova stylisticky neutrální (*bezpříznaková*) a slova stylisticky zabarvená (*příznaková*). Dále by bylo možno rozlišovat ve skupině slov zabarvených stylisticky slova typicky spisovná a knižní a slova konversační povahy. V podrobnějším rozvrstvení se Gvozdev snaží vystihnout alespoň nejpodstatnější stylistické odstíny jednotlivých skupin slov, ale nezachovává při tom jednotná hlediska třídění. Zajímavé jsou kapitolky o lexikálních prostředcích charakterisujících způsob života a kulturu různých historických epoch a různých národů. Tyto Gvozdevovy poznámky se mohou stát plodným podnětem k tomu, abychom prozkoumali dobově a národně charakterisující lexikální prvky i v české umělecké literatuře. Oddíl o slovní zásobě uzavírá až příliš stručná kapitola o idiomech, frázích a klišé. Význam těchto složitějších lexikálních prostředků pro stylistickou výstavbu jazykových projevů by si zasluhoval daleko větší pozornosti, než jakou jim věnuje Gvozdev.

Téměř třetina knihy Gvozdevovy je vyhrazena *otázkám morfologickým*. Gvozdev při tom zahrnuje do morfologie nejen tvarosloví v tradičním slova smyslu, ale i nauku o tvoření slov. Na rozdíl od gramatiky zkoumá stylistika morfologické jevy s hlediska jejich synonymičnosti s jinými jevy morfologickými, syntaktickými nebo lexikálními. „Stylistika," podle slov Gvozdevových, „přistupuje k faktům (= morfologickým jevům) s hlediska jejich funkcí, aby zjistila jak významové, tak i expresivní zvláštnosti jednotlivých jazykových jevů mezi jevy jinými, s nimiž je pojí společný nebo blízký základní význam" (str. 75). Autor ve svých teoretických úvahách nepřeceňuje — hlavně pod vlivem A. Peškovského — význam morfologie pro stylistiku a vychází ze správného předpokladu, že morfologický systém je jednotný, společný pro všechny styly jazyka. Ale přes správné zjištění, že stylistické možnosti morfologie jsou velmi omezeny, zaujímá morfologický oddíl v Gvozdevově příručce asi sto stran, protože autor posunul hraniční čáru mezi gramatikou a stylistikou velmi hluboko do oblastí čistě gramatických a mimo to zařadil do morfologie mnohé jevy, které se obvykle řadí do syntaxe. Rozeberme si jako příklad kapitolu o adjektivu: Poznámky o synonymičnosti adjektiv a nepřímých pádů substantiv byly by vhodnější v oddíle syntaktickém. Výklady o určitých a neurčitých formách adjektiv patří z větší části do mluvnice. Pokud jde o přídavná jména přivlastňovací, podává o nich ucelený výklad nauka o tvoření slov jako gramatická disciplina, kdežto stylistiku zajímá především možnost výběru mezi přídavným jménem přivlastňovacím a genitivem podstatného jména. Pak ovšem vzniká otázka, zdali by nebylo lépe řadit podobné synonymické prostředky do oddílu syntaktického. Svými kritickými poznámkami k morfologickému oddílu nechci snižovat opravdu záslužnou práci Gvozdevovu, ale chci poukázat na tu skutečnost, že morfologické jevy nemají pro stylistiku zdaleka ten význam, jaký mají jevy syntaktické a lexikální.

Nejcennější a nejobsáhlejší oddíl Gvozdevovy knihy tvoří *výklady o syntaktických synonymech*. Právě v tomto oddíle, který zaujímá zhruba polovinu příručky, projevuje se metodický prospěch z rozšíření synonymičnosti i na jevy gramatické. Bohatost syntaktické synonymičnosti dovoluje Gvozdevovi podat i podrobnější syntaktickou charak-

teristiku základních slohových druhů: odborného, uměleckého a konversačního stylu. Na rozdíl od oddílu morfologického zaměřuje se Gvozdev ve svých stylistických výkladech syntaktických daleko soustředěněji na jevy stylistické a nezahrnuje do svých kapitol široké průvodní výklady vlastně gramatické, třebaže i zde posunuje hraniční čáru mezi stylistikou a gramatikou do gramatiky hlouběji, než je snad nutné. Zvláště v oddíle syntaktickém se projevuje výrazně přednost Gvozdevovy knihy v tom, že pro každý syntaktický jev uvádí několik dobře vybraných dokladů a tím neobyčejně usnadňuje porozumění výkladům theoretickým. Největší pozornost věnuje autor jednočlenným větám, několikanásobným větným členům a otázce samostatnosti větných členů a v podrobnějších poznámkách se zabývá synonymičností různých druhů souvětí. Syntaktický oddíl Gvozdevovy příručky dává nejen mnoho podnětů pro stylistické hodnocení syntaktických jevů, nýbrž znamenitě poslouží i našim ruštinářům, kteří v syntaktických kapitolách najdou bohaté poučení o stylistických odstínech ruských syntaktických prostředků.

Přes jistou nesoustavnost a přes dosti nezřetelné hranice mezi gramatikou a stylistikou možno považovat Gvozdevovu knihu za zdařilý pokus o položení základů k ruské stylistice. Gvozdevova příručka prokáže dobrou službu i našim linguistům při řešení otázek české stylistiky a stane se vítanou pomůckou pro všechny, kdož hledají hlubší poučení o ruském jazyce.

Milan Jelínek

Kołłątaj i wiek Oświecenia. Warszawa 1951, Czytelnik, 291 str.

V řadě význačných publikací, jimiž usilují polská vědecká pracoviště o hlubší poznání a přehodnocení národní minulosti a kulturního dědictví, zaujímají důležité místo sborníkové edice referátů a materiálu vědeckých sjezdů Všestranné klady této praxe oproti příležitostnému publikování jednotlivých přednášek nebo jen zpráv o průběhu sjezdových jednání jsou nesporné. Konference mohou především účinně soustředit pozornost nejširších kruhů vědeckých pracovníků na důležitá aktuální themata a jejich výsledky se stávají předmětem široce založené veřejné kritiky i s hlediska příbuzných vědních oborů. Obsáhlé sborníky referátů a diskusí z četných dobře organisovaných vědeckých sjezdů přičinily se zajisté nemálo o bohatý a rychlý rozvoj polské vědy a o pozoruhodné výsledky, jichž bylo v Polsku během několika posledních let dosaženo v oboru historických a filologických věd.

Publikací toho druhu je rovněž sborník referátů a diskusních příspěvků na sjezdu, uspořádaném v březnu r. 1951 ve Varšavě o otázkách polského osvícenství a k 200. výročí narození Hugona Kołłątaje. Sborník obsahuje 6 referátů: Adam Korta, *Hugo Kołłątaj;* Emil Kipa, *Stan badań nad dziejami politycznymi drugiej połowy XVIII wieku;* Witold Kula, *Początki układu kapitalistycznego w Polsce XVIII wieku;* Celina Bobińska, *Społeczno-ekonomiczne idee polskiego Oświecenia;* Jan Kott, *O nową syntezę polskiego Oświecenia;* Bogusław Leśnodorski, *Rzeczpospolita w drugiej połowie XVIII w. Typ państwa i zmiany formy rządu.* 45 diskusních příspěvků zabírá bezmála polovinu knihy. Již volba themat jednotlivých referátů ukazuje, že si pořadatelé byli vědomi vlastního cíle, jejž má vědecká konference mít: zpřesnit pojetí problému, formulovat nejnaléhavější badatelské postuláty a ověřit nové, plodnější metodické postupy. Bohatá a podnětná diskuse svědčí o tom, že tohoto cíle bylo do značné míry dosaženo.

K nejvýznamnějším otázkám sjezdových jednání patří především problém *periodisace*, poněvadž v jeho řešení se obráží pojetí i metoda badatele. Citelným nedostatkem sjezdového programu a sborníku je, že této otázce nevěnovaly stejnoměrnou pozornost všechny zúčastněné vědní obory. Týká se to v prvé řadě historie, která až na jedinou stručnou připomínku v diskusi ponechala otázku periodisace úplně stranou. Velkou pozornost věnovala naproti tomu otázce literární věda a zčásti (v diskusi) i historie výtvarného umění. — Při řešení literárně historické periodisace vycházelo se z pojetí, které podal na počátku r. 1951 T. Mikulski ve stati *Stan badań i potrzeby nauki o literaturze wieku Oświecenia* (ve sborníku *O sytuacji w historii literatury polskiej*. Warszawa 1951, str. 165—185; předtím jako referát na sjezdu polonistů ve Varšavě r. 1950).[1] Význam pojetí prof. Mikulského záleží v tom, že posunulo počáteční mezník osvícenského období o plných 30 let nazpět proti dosavadnímu mezníku, za který byl pokládán úpadek Polska a jeho dělení (1794). Tímto posunutím, jehož oprávněnost dokázali i polští historikové rozborem ekonomicko-sociálních poměrů (viz sborník *Pierwsza konferencja metodologiczna historyków polskich*, II, Warszawa 1953), byl nejen popřen zdůrazňovaný protiklad klasicistní a romantické poetiky, nýbrž byl zároveň přemístěn předěl dvou kulturních i společenských formací; polské osvícenství přestalo být konečným vývojovým obdobím střední doby a stalo se počátkem novodobých polských dějin. Rok 1794, datum z politických dějin, není pro periodisaci kultury zajisté rozhodující; úpadek polské státnosti neznamená pro kulturní dějiny zásadní cesuru (B. Suchodolski, 193). Vyvstává však otázka, jak má být stanoven mezník nový. Z dokladů, shromážděných prof. Mikulským, vyplývá jasně, že v polovině 60. let dochází v Polsku v krátkém časovém rozpětí k mnoha významným událostem, které podstatně mění povahu dosavadního kulturního vývoje (založení divadla, vznik „Monitora“, vznik nových forem publicistiky a nových forem literární produkce atd.). Na základě těchto skutečností byl za nový mezník zvolen rok 1764 (referát J. Kotta, též samostatně pod názvem *Trwałe wartości literatury polskiego Oświecenia*, Warszawa 1951, PIW). Stanovení periodisačního mezníku s přesností jednoho roku bylo by jistě pozoruhodným výsledkem studia vývojových zákonitostí, je však otázka, vystihuje-li tento postup historickou skutečnost v plném rozsahu. Literární historik, vycházející především z literárních fakt, setká se ovšem nejednou s výraznou programovou formulací nového ideově uměleckého ideálu nebo s jeho realisací v konkretním literárním díle (na př. rok 1822: Mickiewiczovy Balady a romance a jejich předmluva), nicméně ani tehdy nelze vésti dělicí čáru jedním rokem bez risika, že bude složitý literární vývoj příliš zjednodušen. Přesně pro rok 1764 nemluví ani programová formulace, ani literární konkretisace nové společenské ideologie. Lze proto soudit, že se při stanovení tohoto data přihlíželo k tomu, že rok 1764 je rokem korunovace Stanislava Augusta Poniatowského. V historii Polska má ovšem Stanislav August významné místo hlavně jako organisátor a mecenáš vědeckého a uměleckého života, jeho zvolení je výrazem soudobých pokrokových tendencí, přesto lze však pochybovat o správnosti postupu, který by rok jeho korunovace považoval za přesný počáteční mezník polského osvícenství. Právem projevily se proto v několika diskusních úvahách pochyby o vhodnosti tohoto data a zároveň obavy z přílišného schematisování. Poukazovalo se rovněž na to, že prvky osvícenství jsou patrny již dříve, před polovinou 18. stol. a dokonce již koncem stol. 17. (195). Jasné světlo vrhla by ovšem na otázku literárně historické periodisace periodisace historická. Její metodický postup vytkla stručně C. Bobińská (270) požadavkem, aby historická periodisace byla výslednicí

[1]) Viz referát A. St. Mágra, Slavia 21 (1952) 156—159, a M. Kudělky, Slezský sborník 50 (1952) 156—163.

podrobného rozboru všech složek historického procesu, tedy vývoje hospodářského, politického, právního a ideologického. (Téměř týmiž slovy vyjádřil postup při historické periodisaci N. Družinin, rozčleňuje dějiny kapitalistických vztahů v Rusku. Viz Sovětská věda — historie 1, 1951, č. 6, 61—91, č. 7, 22—26.) Požadavek takto pojaté historické periodisace je důležitý proto, že čelí deformujícímu zjednodušování historického procesu a odmítá mechanickou a vulgarisující periodisaci ekonomistickou, která nepřihlíží k mnohotvárnosti dějinného vývoje a přehlíží aktivní povahu nadstavbových složek. S hlediska literární historie — a podobně i s hlediska jiných věd — má toto pojetí ještě ten zásadní význam, že východiskem a cílem literárněvědného bádání činí literární fakt. Pro literárně historickou praxi, která nezřídka mechanicky zjišťovala projevy změn příslušné ekonomicko-sociální základny v literární tvorbě, místo aby těmito změnami vysvětlovala ideologický a umělecký vývoj literatury, má toto pojetí stále velký význam.

Stejná hlediska jako při stanovení krajních periodisačních mezníků literárního vývoje je třeba uplatňovat i při periodisaci vnitřní. Tento úkol řešil referát J. Kotta (107—128). Autor vyšel z hodnocení positivistické literární historiografie, která posuzovala polské osvícenství s hledisk buržoasně velkostatkářského spojenectví a přehlížela dobový třídní konflikt nevolníků s feudálním zřízením. V literárněvědné problematice to znamenalo, že „nie dostrzegano w kulturze Oświecenia podstawowego antagonizmu między burżuazyjnym realizmem a feudalnym klasycyzmem, rozpadu poetyki klasycystycznej i narodzin nowych literackich rodzajów: burżuazyjnej powieści i dramatu. Pomijano narastanie rewolucyjnego programu burżuazji i drobnomieszczańską krytykę kapitalistycznego postępu“ (109). A podobně neobjektivní, historické pravdě neodpovídající hledisko uplatňovala i literární historie období imperialistického, hledající v osvícenské produkci prvky fideismu, iracionalismu, pesimismu a kosmopolitismu. Tohoto nesprávného pojetí a jeho nedostatků varuje se nové hodnocení polského osvícenství: vychází z názoru, že literatura této doby je výrazem boje o kapitalistické vztahy v rámci feudálního vykořisťování a že snaha o novou nadstavbu je výrazem první vývojové fáze formujícího se buržoasního národa. Úkolem je zjistit, jakou úlohu měla v tomto ideologickém boji literatura. S hlediska hlavních konfliktů a dynamiky polského osvícenství dělí se celé období na tři fáze s vlastní kulturní a ideologickou problematikou: od r. 1764 až po odmítnutí kodexu Zamoyského, dále do Konstituce 3. května a konečně od Targowice po úpadek polského státu. V každé z těchto fází jde o jiný typ realismu 18. století a v každé jde dělicí čára pokrokovosti a zpátečnictví jinak (112—113). První fázi representuje Bohomolec, Naruszewicz a Krasicki; ústředním problémem literatury a publicistiky je výchova vládnoucích tříd pro stát reformovaný po anglickém vzoru, kdy vedle sebe existují prvky kapitalistické a feudální a kdy hospodářská a zahraniční politika přešla od jednotlivých feudálů do rukou státu. Klasická estetika se rozkládá realistickými prvky kritiky feudální společnosti, francouzskými vzory jsou satiry Boileauovy, Voltaire a Montesquieu. Trvalým výtěžkem polské kultury je v tomto období boj pokrokového tábora o národní jazyk, boj se šlechtickým žargonem saského období, se šlechtickou francouzštinou a s latinou. S hlediska literárněvědného je pro první a druhé období specifická otázka polského románu. Kott klade si zcela novou otázku, proč polské osvícenství nevytvořilo novodobý realistický román, který je nejcharakterističtějším projevem osvícenské buržoasní kultury a jednou z největších literárních revolucí. Soudí, že slabost měšťanstva byla hlavní příčinou toho, že z něho nevyšel hrdina polského měšťanského románu. Naproti tomu rozvíjí se v Polsku od r. 1765 divadlo, které vyrůstá z měšťanského přelomu divadla evropského a stává se národní scénou polskou se zralou osvícenskou ideologií (Molière, Diderot,

Kotzebue, Lessing, Lesage, Beaumarchais). — V druhém období přibírá literatura formu politické zbraně v třídním boji o moc. Měšťanstvo je však stále ještě slabé a vystupuje ve spojení se střední šlechtou, z níž pocházejí ideologičtí vůdcové boje o posílení státu a hegemonii při feudálních reformách. Pro literaturu je důležitý vznik tří kulturních a literárních středisk: královský dvůr (Naruszewicz, Trembecki), Varšava-město (Węgierski, Zabłocki, Kołłątaj, Jezierski, Dmochowski, Niemcewicz) a Puławy Czartoryských (Kniaźnin, Karpiński). Všechna tato střediska charakterisuje postupující rozklad klasicismu ať sentimentalismem, ať sílícím realismem; hlavní vývojová linie jde od Naruszewicze a Krasického přes Trembeckého a Węgierského k politické poesii Zabłockého. Pozoruhodná je Kottova charakteristika sentimentalismu jako kritiky osvícenské kultury, která však nenarušuje nový řád, nýbrž jen počítá s jeho nápravou. Odtud nechuť k městům, heslo lidské přirozenosti, právo na citový život individua, odtud i lidové prvky. Sentimentalismus není nikdy revoluční a není nikdy politickým protestem. — Třetí, vrcholné období polského osvícenství končí se s úpadkem polského státu. Revoluční nálada dává vzniknout vlastenecké a internacionální jakobínské písni z r. 1794, politickým paskvilům Dmochowského a Niemcewicze. Z anonymní revoluční poesie plebejské vyrůstá rovněž lyrika Jasińského. — V diskusi k referátu bylo m. j. připomenuto, že slabost polského měšťanstva v polovině 18. stol. (počátky manufaktur a kapitalistických obchodních institucí) vede zprvu k humanistickému rázu polského osvícenství; vědy přírodní se uplatňují až po r. 1780. Zdánlivě paradoxní jev, že pokroková šlechta, dokonce magnáti, přijímají třídně nepřátelskou osvícenskou ideologii, byl vysvětlen jejich přesvědčením, že poměry hospodářské a sociální nebudou reformovány na úkor šlechty. Obšírná charakteristika osvícenského školství (Komisja Edukacyjna) ukázala zápornou úlohu kleru a v souvislosti s tím sepjatost zápasu o vyučovací jazyk s třídními zájmy (L. Kurdybacha, 240—250). Hlavní thesi Kottova referátu o vývojové linii polské literatury 18. stol. rozkladem klasicismu a pronikáním realistických prvků korigoval K. Wyka (264—266) soudem, že osvícenství navazuje na dva proudy literární tradice: na klasicismus, který v 18. stol. není již práv nové ideově literární situaci, a na proud vyrostlý přímo z 18. století. Zdůraznil, že sentimentalismus je kritikou s hlediska měšťanstva, preromantismus s hlediska pravice; polský romantismus je mnohem pokrokovější než romantismus západoevropský. V souvislosti s tím byl vysloven požadavek, aby se řešila otázka, jak obráží vývoj polské historiografie zájmy jednotlivých společenských tříd.

Otázkou počátků kapitalismu v Polsku se obíral W. Kula (36—81). Jejich vývoj vysvětlil specifickými historickými podmínkami: „Te dwa fakty — pravil —: niespotykana gdzie indziej potęga magnaterii i wyjątkowe zacofanie akumulacji pierwotnej — wyznaczają charakter przemysłu polskiego w XVIII w. w sposób niewątpliwy i ciążą z decydującą siłą na ogólnym procesie wytwarzania się układu kapitalistycznego w Polsce. Polska, kraj, który nie przeżył absolutyzmu oświeconego, nie przeżył okresu wzmożonej akumulacji pierwotnej i nie był obiektem właściwej absolutyzmowi polityki merkantylnej — staje się widownią swoistego, rzec można, karykaturalnego zjawiska: merkantylizmu wielkopańskiego; samo to sformułowanie zakrawa na swego rodzaju contradictio in adiecto. Broń, której obiektywną funkcją było przyśpieszenie rozwoju burżuazji i ograniczenie klasy feudałów — tu schwytana zostaje właśnie przez feudalnych magnatów i zastosowana do ich korzyści. To są ci oświeceni, absolutni władcy, dążący do najlepszej eksploatacji możliwości gospodarczych, tkwiących potencjalnie w obszarach, którymi władają: oni uprzemysławiają swoje »państwa«, oni prowadzą

nawet politykę bilansu handlowego — jednym słowem, stosują się do wszystkich recept merkantylizmu. Schyłkowy już na Zachodzie merkantylizm i wywalczający sobie dominację w sferze ideologii fizjokratyzm — każdy w pewnym zakresie staje się na gruncie polskim nową bronią w ręku magnatów. Merkantylizm, polityka gospodarcza królów absolutnych, staje się bronią w ręku polskich absolutnych kacyków feudalnych. Fizjokratyzm, ideologia potężniejącej i duszącej się w ograniczeniach merkantylnych, wielkiej burżuazji — staje się na gruncie polskim nauką o administrowaniu wielkimi dobrami. ...Magnaci polscy jeżdżą na naukę do francuskich fizjokratów, uczą się u nich postępowej agronomii — ale powtarzając za nimi tezy o »rolnikach« mają siebie, a nie swoich chłopów na myśli i umieją doskonale nie dostrzec fizjokratycznych postulatów usamowolnienia chłopa. Teoretycy fizjokratyzmu w Polsce, jeżeli nawet w piśmie wypowiadają się przeciwko poddaństwu czy nawet pańszczyźnie — w konkretnych swoich działaniach nie idą tak daleko“ (74—75). Reformátoři a ideologové polského osvícenství směřují k americké cestě ke kapitalismu, při čemž ani jim, ani jejich magnátským protektorům není zřejmo, že tato cesta vede k buržoasní revoluci (80). — Četné připomínky k referátu zdůraznily nerovnoměrnost hospodářského vývoje v jednotlivých oblastech Polska, nejednolitost druhé poloviny 18. století jako období hospodářského vývoje a hlavně otázku třídního boje (B. Leśnodorski, 201). Při otázce manufaktur zasluhuje pozornosti připomínka, že prvky kapitalismu v Polsku v 18. století nelze vidět v manufakturách magnátských, které produkovaly pro vlastní spotřebu, nikoli pro trh, ani v kupeckých dílnách, nýbrž v průmyslu lidovém, který přibírá formy chalupnické a produkuje pro lidové vrstvy (A. Grodek, 207; o manufakturách měšťanských 217). V magnátských manufakturách se viděl jednak jev nepokrokový, poněvadž nepřispívaly k rozvoji peněžního hospodářství (208), jednak jev částečně pokrokový (kapitálové investice, organisace práce a produkce pro úzký trh vládnoucí třídy; 210—211). Pokud jde o povahu vývoje, neznamenají v 18. stol. kapitalistické prvky v rámci feudálního vlastnictví ještě t. zv. pruskou cestu ke kapitalismu. Podnětné připomínky se dotkly malého významu absolutismu v ekonomicko-sociálním vývoji Polska (N. Gąsiorowska, 227), otázky obchodu a jeho organisace (kupectvo, židovské řemeslnictvo, přerůstání latifundijních trhů; S. Arnold, 223—226) a úlohy Vatikánu v bojích proti reformám (organisace úvěru pro měšťanské a magnátské manufaktury z vlastních reserv kleru nebo jeho prostřednictvím ze zahraničí; W. Łukaszewicz, 222—223).

Pronikavé světlo vrhly na problematiku polského osvícenství these C. Bobińské v referátě o ekonomicko-sociálních ideách od poloviny 80. let, tedy v období ideologické zralosti a samostatnosti polského osvícenství (82—106). Autorka vyšla z charakteristiky druhé poloviny 18. století jako období všeobecné převahy feudálních poměrů, úpadku měst a hospodářské feudalisace. V 60. letech objevují se prvky kapitalistického systému. Pracovní trh ještě neexistuje, ale cítí se jako hospodářská potřeba. Při rozboru ideologie období formulovala autorka důležitou metodickou zásadu: „Ekonomická fakta — praví — nevyvolávají automaticky fakta ideologická, neexistuje mezi nimi mechanická a přímá závislost... Ideje, teorie se rodí z boje, z konfliktů, z rozporů, vznikají jako teoretické zdůvodnění úsilí té či oné společenské skupiny o vítězství ve společenských konfliktech... Nikoli ve stavu výrobních sil je třeba hledat příčiny velkých ideologických jevů (Radiščev), nýbrž ve společenských konfliktech.“ (83) Kapitalistické prvky v období osvícenství byly v Polsku slabé, ale v polské společnosti existovaly složité a specifické rozpory a konflikty. Vývoj kapitalismu v Polsku označuje autorka za specifický, odlišný od vývoje západoevropského a blízký procesům východoevropským, ruským (83—84, 209). Specifičnost vidí v rozporu mezi potřebami nového zřízení a překážkami, které

vývoji stavěla v cestu feudální renta a společenské postavení sedláka. A právě tento rozpor mezi feudálně nevolnickým postavením zemědělce a potřebou vysvobodit ho z feudálních pout způsobil, že literatura polského osvícenství ostře kritisuje feudální systém a má pokrokový ráz. Specifický pro polský vývoj je rovněž problém nadstavby státu (84) a jeho významu pro vznik buržoasního národa. S výjimkou Staszice jsou tvůrci a propagátory buržoasní ideologie v Polsku převážně ideologové a politikové z řad šlechty a šlechtické inteligence; měšťanstvo má význam druhořadý, je třídně i politicky nezralé, bez politického programu a bez mocenských aspirací. Žádné ideologické skupině polské společnosti nejde o zničení státního feudálního systému, který byl i pro pokrokovou šlechtu zárukou proti třídnímu odporu „chłopů“ (85—86). Pokroková frakce odmítá protistátní politiku magnátů a zdůrazňuje ty rysy absolutistického zřízení, které mohou zachránit feudální stát reformami. Zvláštnost historického vývoje polského záleží tedy v tom, že se měšťanská ideologie západoevropská rozvíjí a formuje v opožděných ekonomicko-sociálních poměrech východoevropského typu. V těchto podmínkách vznikala dobová ideologie. Její pokrokovost souvisí se světovým názorem polských osvícenců, v němž se spojuje deismus s materialistickými prvky a hlavně s materialistickým názorem na zdroj lidského poznání (Staszic bojuje proti metafysice, Kołłątaj je přesvědčen o objektivní zákonitosti historického vývoje). Autorka vidí tyto hlavní projevy polské osvícenské ideologie: nové pojetí národa (pro Kołłątaje a Jezierského jsou základem národa selské masy, hovořící polsky), boj o národní jazyk, boj o národní kulturu (protikosmopolitické a antiklerikální tendence), koncepci národního hospodářského zájmu, koncepci nedělitelnosti a suverenity, podepřenou existencí národa a namířenou rovněž proti ingerenci církve, a koncepci národního státu (v protikladu ke kosmopolitickému pojetí státu šlechtického). Pro srovnání s vývojem jazykových a národnostních poměrů v českých zemích je pozoruhodná cílevědomá formulace podstaty zápasu o národní jazyk. Zásadní význam národního jazyka pro vývoj a konsolidaci národa, národního státu a národní kultury dokazoval Kołłątaj důležitostí jazyka pro „stejné chápání domácích potřeb“ (93). Odtud protiklad nového pojetí národa a národního jazyka a jazykového kosmopolitismu „vyšších vrstev“. Těžištěm sociálně politické problematiky polského osvícenství není však podle autorky otázka národa a jeho nezávislosti, nýbrž „otázka selská“, která je rovněž kriteriem pokrokovosti. Příznačná je tu nedůslednost pokrokového tábora, který v selských masách vidí sice základ národa, ale ani teoreticky je nepokládá za činitele v dějinách národa: „Tej wielkiej idei, która się w ogniu rewolucji realizowała we Francji a którą umiał sformułować przejrzyście Radiszczew w warunkach społeczno-klasowych podobnych do polskich, nie spotykamy w naszym Oświeceniu“ (96). Význam selské otázky pro polskou osvícenskou ideologii je pouze pomocný, užitkový. Nejdále jde v tomto ohledu S t a s z i c, který vidí význam selské otázky pro národní hospodářství; svým pojetím selského vlastnictví půdy blíží se Staszic více Radiščevovi než francouzským fysiokratům.

Referát E. K i p y o stavu a zčásti i o úkolech studia politických dějin v 2. polovině 18. století soustředil se na stručné hodnocení dosavadní literatury předmětu, neukázal však společenskou podmíněnost jejího ideologického zaměření (26—35).

Obraz třídních rozporů a vývoje reformátorské myšlenky v boji proti reakční ideologii doplnil obsáhlý právně historický referát B. L e ś n o d o r s k é h o (129—160). V letech 1780—1790 rozlišuje autor tři hlavní typy pokrokové ideologie: 1. ideologii pokrokových umírněných magnátů (I. Potocki), 2. měšťanský program a 3. pokrokovou střední šlechtu. K poslední skupině počítá autor Kołłątaje, který sice nebyl mluvčím širokých vrstev střední šlechty, ale dospěl ke koncepci šlechticko-měšťanského bloku,

v němž střední šlechtě připadá úloha hegemona v boji s magnáty a starou formou vlády (150—151). Pokud jde o typ státu, vidí autor osobitost polského dějinného procesu období feudalismu v tom, že měla být vytvořena forma šlechtické demokracie s prvky buržoasního práva a kapitalistickými tendencemi, zvláště v ústřední a oblastní administrativě. Tato forma souvisela s třídně omezeným spojenectvím šlechty a měšťanstva a měla zajistit převahu šlechtických práv. Některé články vládní ústavy však ukazují, že pojetí národa je už buržoasní. Pro selská a plebejská revoluční hnutí znamenal ovšem tento typ právní překážku (154).

Historické podmínky vysvětlují ideologický profil H. Kołłątaje a jeho místo ve složitých třídních poměrech (referát A. Korty, 7—25). Kołłątajovým východiskem byla snaha oslabit politickou moc feudálů-magnátů, v nichž viděl hlavní příčinu slabosti Polska a hrozbu jeho svobodě. Boj proti magnátské anarchii je jednou z nejpokrokovějších a nejdůsledněji uplatňovaných složek jeho činnosti. Přitom stojí Kołłątaj na stanovisku šlechticko-buržoasního kompromisu, který mu dovoluje žádat účast měšťanstva ve vládě (zamítá však zrovnoprávnění stavů nebo jejich zrušení) a zrušení nevolnictví. Jaký byl postoj feudální reakce vůči Kołłątajovi vyplývá i z toho, že byl přes osm let vězněn v Olomouci a Josefově. K základním rysům Kołłątajova působení patří i jeho účast v Edukační komisi, kde usiluje zbavit školství a výchovu vlivu duchovenstva, a jeho úsilí oslabit politické vlivy církve.

Z bohatého a různorodého diskusního materiálu zasluhuje pozornosti ještě několik thesí všeobecnější povahy. V souvislosti s otázkou periodisace byl vysloven názor, že koncovým datem feudalismu v Polsku je rok 1795 (konec státnosti), kdy v rozsáhlých oblastech pruského záboru bylo zavedeno zřízení, které je již výrazem buržoasních změn (A. Vetulani, 275). Názor byl popřen připomínkou, že absolutismus pruského záboru znamená ještě úpadkové období feudálního systému (J. Bardach, 277). — Formující se kapitalistický systém projevil se i ve vědecké produkci, ideologicky i organisačně. S hlediska ideologie se tvoří protiklad vědy empiricko-racionální, odpovídající hospodářským potřebám (rozvoj přírodních věd), a vědy fideistické, moralisátorské. Tento přelom souvisí rovněž s vývojem od individualního vědeckého úsilí a činnosti soukromých středisk (dvůr, salony) k veřejným organisacím (vznik učených společností). Třídní povaha pokrokových koncepcí isolovala však vědu od revolučně demokratického proudu plebejského (B. Suchodolski, 189—193). — Otázka kriteria pokrokovosti nebyla rozřešena s konečnou platností. Podle W. Zakrzewského (234—235), nelze přijmout pro specifické polské poměry názor, že až do vítězství kapitalistického systému je pokrokové všechno, co slouží tomuto systému a že nátlak utiskovaných mas na buržoasii je reakční, protože brzdí vývoj nadstavby, sloužící nové kapitalistické základně. (Podle C. Bobińské je kriteriem pokrokovosti hledisko plebejských mas.) — Poměr církve k osvícenským reformám: polské agentury papežské kurie, nunciatury, řády a většina episkopátu jsou na straně polské feudální oligarchie proti reformám. Nový polský archivní materiál ukazuje, že akt Barské konfederace byl vypracován a potvrzen v dohodě a se souhlasem kongregace de propaganda fide, která financovala konfederační hnutí a totéž doporučovala polskému episkopátu a řádům. Konfederaci nepodporovali jesuité, kteří šli ruku v ruce s Ruskem v naději, že se od něho dostane řádu v kritické chvíli podpory. Protiosvícenské tendence papežské kurie projevily se rovněž její účastí při zamítnutí kodexu Zamoyského, obsahujícího návrh na reorganisaci církve v Polsku a na podřízení církve státu. Podobně pokud jde o konstituci 3. května, Targowici (spolupráce Szczęsného Potockého s náčelníkem de propaganda fide) a povstání Kościuszkovo (odmítavé papežské breve a spolupráce polské nunciatury s Pruskem a Ruskem) (W. Łukaszewicz,

236—239). — Obšírné připomínky J. Starzyńského (174—178) a S. Lorentze (250—263) dotkly se otázek z dějin výtvarného umění.

Kołłątajovský sborník je nepochybně jedním z vážných úspěchů polské vědy. Přes názorové rozdíly v některých otázkách je zřejmo, že snaha o nové pojetí osvícenské problematiky vychází důsledně z metodických zásad historického materialismu. Sborník zachycuje sice stav z konce roku 1951, pro českou vědu může však být i dnes pobídkou k všestrannější práci o otázkách českého národního obrození.

Milan Kudělka

Петер Ханак, **Угнетенные народы австрийской империи и венгерская революция 1848—1849 гг.** Studia historica Academiae scientiarum Hungariae, Budapest 1953, 71 str. (+ francouzské a německé resumé).

Studie, založená převážnou měrou na literatuře a vydaných pramenech, pokouší se o hodnotící synthesu událostí maďarské revoluce 1848—9, jež bude jistě zajímat českého historika. V kapitole „Národní otázka v Uhrách v době revoluce 1848", podrobuje autor rozboru národnostní napětí v Uhrách, jež bylo výsledkem rozporů mezi potlačenými masami nemaďarských národů uherského státu a vládnoucí maďarskou třídou. Ani výbuch revoluce nedokázal odstranit tuto situaci, protože její vůdcové převzali mnohé feudální přežitky, jež se v jejich pojetí přetvořily z ideologie maďarské nadvlády, potlačující cizí národnosti, v nacionalismus, založený na kapitalistické expansi a vykořisťování. Přitom problém národnostní nebyl vůbec v roce 1848 prvořadý. Proto také mělo být úkolem vůdčích sil maďarské revoluce čelit národnostním sporům, které byly konec konců jen vedlejšího významu, a podřídit je hlavní úloze, svržení monarchie Habsburků. Jejich nebezpečí si měly uvědomit tím spíše, poněvadž vídeňský dvůr dobře věděl o poměrech v Uhrách a snažil se je také chytře využít pro sebe. V částech, nadepsaných „Italové a osvobozenecké hnutí" i „Vystoupení Poláků a prvé pokusy o smíření na podzim 1848", vyzdvihuje Hanak veliký význam italského revolučního boje pro maďarskou revoluci. I tak význační revolucionáři jako ku příkladu Mazzini rozeznali totiž velmi brzy, jakou má i pro ně důležitost osvobozovací hnutí uherských národů. V Italii vznikly také plány, aby byl realisován a organisován společný postup všech těchto revolučních demokratických složek i v Podunají. Ovšem tyto návrhy nemohly být uskutečněny, poněvadž monarchistické prvky italské revoluce, representované zejména královstvím Sardinským, se jim postavily na odpor. Takovouto společnou frontu všech utlačených národů proti habsburské monarchii propagovali také Poláci v emigraci. Proto posílali ze svého sídla v Paříži své pověřence do Italie i na Balkán, ale ani jim se nepodařilo dosáhnout úspěchů. Svých cílů tedy ani Italové, ani Poláci nedosáhli, a příčinu jejich nezdaru je nutno spatřovat zejména v tom, že zůstali isolováni, poněvadž neznali uherské poměry. A tak jediným plodem všeho úsilí po koordinaci všech revolučních sil v habsburské monarchii bylo maďarsko-italské spojenectví, které se zdárně rozvíjelo. Piemont vyslal totiž svého diplomatického zástupce do Uher i do Bělehradu, Maďaři zas oplátkou svého do Turina, a tak byly navázány čilé vzájemné styky. V kapitole „Národní masy a buržoasní demokraté v boji za uherskou revoluci" zdůrazňuje autor, že převážná většina uherských národů rozeznala dobře v r. 1848 svého pravého nepřítele. Proto bojovali bok po boku Maďarů slovenští zemědělci, kteří uposlechli výzvy revoluční vlády, a stejně se chovali i Karpatští Ukrajinci a Rumuni ze Sedmihradska. Demokratické vlastenectví zvítězilo u nich totiž nad úzce omezeným národním hnutím, jak je representovali u Slováků Štúr a Hurban, a u Rumunů biskup Saguna, nebo zas u Jihoslovanů Rajačić a Jelačić. Ti všichni se svou službou Vídni stali slepým nástro-

jem kontrarevoluce, další vývoj událostí a nevybíravý postup vídeňského dvora ukázal jim ostatně brzy, že vsadili na špatnou kartu. Pod dojmem zákroků vídeňské politiky uvědomovali si, jak demokratičtí vůdcové všech uherských národů, tak i nejširší masy lidu svůj omyl a také v Čechách se tamní radikálové stavěli stále zjevněji na stranu uherské revoluce, chtějíce na jaře 1849 povstáním následovat jejího příkladu. Na sjednocení všech těchto sil bylo však již pozdě. Jakmile uzavřelo poražené Sardinské království s Rakouskem mír, byla maďarská revoluce isolována, a to se na dalším jejím průběhu projevilo neblaze. Tehdy poznal Košut i jeho druhové, jak dalekosáhlý význam má demokratické řešení národnostní otázky v Uhrách, a pokusil se proto sjednat s Rumuny a Jihoslovany účinnou spolupráci. Za vojenskou pomoc a podporu povstání nabízel uherským menšinám autonomii. (Kap. „Na cestě ke smíření a solidaritě.“) Toto rozhodnutí nemohlo však již přinést kladné výsledky, poněvadž Habsburkové, podporováni carským Ruskem, rozdrtili vzápětí nato uherskou revoluci. A tak alespoň krátce před svým pádem vydala maďarská vláda demokratické národnostní zákony; avšak ty nemohly být již ničím jiným než příslibem do daleké budoucnosti. V následujícím vývoji znemožnily totiž kapitalistické poměry jakoukoliv spolupráci mezi Maďary a ostatními uherskými národy. Maďarská buržoase si zvykla brzy dívat se na celé Uhry jako na maďarské národní území. Ve snaze upevnit své dominující postavení v celém království se pak stala vykořisťující vládnoucí třídou, pod jejímž útlakem se národnostní boje ještě vyhrotily, a tak se tato otázka, jež byla ještě v roce 1848 druhořadého významu, vyvinula v zásadní problém, který zatlačoval vše jiné do pozadí. V oddílu „Závěry a omyly v roce 1848 — veliké úkoly národů bojujících za svobodu a nezávislost“, zkoumá autor příčiny neúspěchu maďarské revoluce. Zjišťuje, že veliký význam pro její výsledek měla již porážka proletariátu západních zemí v roce 1848. Ovšem ta ještě nemusila znamenat, že by revoluce v Podunají neměla vůbec naděje na úspěch. Rozhodující bylo spíše to, podaří-li se v odboji proti Vídni semknout masy italského a uherského lidu bez ohledu na národnostní příslušnost. Přirozeným spojencem a hlavní nosnou silou revolučního hnutí byl jistě proletariát všech těchto zemí, a proto bylo takovéto spojenectví naprosto nutné. Ovšem národnostní napětí v Uhrách zabránilo uskutečnění této organické jednoty; na neposledním místě nesli odpovědnost za to sami Maďaři. V čele jejich osvobozovacího boje totiž stála liberální šlechta, jež nebyla ochotna a ani schopna řešit národní otázku v Uhrách. Avšak nejenom Maďaři byli odpovědni za tento vývoj poměrů. Stejně se na něm podílely vedoucí síly národnostního hnutí nemaďarských národů. Ty byly zaměřeny klerikálně reakčně a ve své zaslepenosti se bezvýhradně spojily s kontrarevolucí. Ovšem je nutno uznat na jejich částečnou omluvu, že se ve své zaostalosti nemohly ani dobře opřít o vedoucí třídu, která by také u nich byla schopna provést demokratickou revoluci. Politika vídeňského dvora ukázala všem těmto národnostním frakcím, že se dopustily osudného omylu, když pro nacionální záští zahájily boj proti maďarské revoluci, místo aby se společně obrátily proti Vídni. Není pravda, že toto spojenectví bylo v roce 1848 neuskutečnitelné, jak tvrdila maďarská historická věda. Vzájemný boj mezi uherskými národnostmi byl nevyhnutelný teprve proto, že demokratické síly revoluce nebyly schopné odkrýt snahy reakce, jež své záměry zastírala národnostním pláštíkem, a pro neschopnost vůdců povstání, zainteresovat a organisovat pro boj proti Habsburkům všechny síly potlačených lidových mas. Proto padlo dědictví demokratů, jako byl L. Košut, J. V. Frič nebo Niccola Balcescus, v zapomenutí a bylo v budoucnosti přehlušeno vášnivým kvasem nacionálních sporů, jež byly v Podunají odstraněny teprve přičiněním Sovětského svazu a jeho stanoviskem k národnostní otázce

Jaromír Mikulka

Из архива на Константин Иречек. Документи за обществено-политическата и културната история на България от 1871 до 1914 година. Подбрал и подготвил за печат *Петър Миятев*. София 1953, Българска академия на науките, 487 стр.

Na letošní rok připadá sté výročí narození prvního českého balkanologa Konstantina Jirečka (nar. 24. VII. 1854). V minulém roce vydala Bulharská akademie věd první svazek písemného materiálu pocházejícího z bohatého Jirečkova archivu. Jde o výbor z Jirečkovy korespondence, vedené s četnými osobnostmi bulharského vědeckého a politického světa, a to z období od roku 1871 až do počátku první světové války. Je to zajímavý a poučný pramenný materiál k společensko-politickým a kulturním dějinám Bulharska v dotčeném období. Je to také konkretní doklad živého styku českého badatele s bulharským kulturním prostředím.

Jirečkovu rozsáhlou archivní pozůstalost odkoupila po jeho smrti (zemřel v lednu 1918) Bulharská akademie věd. Když byl před několika lety zřízen zvláštní Archivní ústav Akademie, začalo se s vydáváním cenného archivního materiálu. Uveřejněný výbor z Jirečkovy korespondence s Bulhary je zatím prvým výsledkem této ediční činnosti.

Je to především zásluha Dr Petra Mijateva, staršího vědeckého pracovníka Archivního ústavu Bulharské akademie věd, který se s opravdovým zájmem a láskou ponořil do studia Jirečkovy archivní pozůstalosti, ačkoli jeho vlastním oborem je turkologie.

Publikovaný materiál — 317 dopisů — je sestaven chronologicky a je opatřen hojnými vysvětlivkami vydavatelovými. Dopisy jsou psány v různých jazycích (také česky); u některých vydavatel připojil i jejich bulharský překlad. Obsáhlý jmenný a věcný rejstřík (34 stran) napomáhá orientaci v tak pestrém pramenném materiálu. Knihu doplňuje ruské a německé resumé předmluvy.

Necelá třetina vydané korespondence spadá do let sedmdesátých minulého století, do doby bulharského revolučního rozmachu a rusko-turecké války, do doby před příchodem Jirečkovým do osvobozeného Bulharska. Je to doba konce Jirečkových studií ve vídeňském Theresianu a doba jeho studií a pak docentury na pražské universitě. Zveřejněný materiál nám ukazuje, jak se u Jirečka projevoval zájem o Bulhary žijící v turecké porobě, jak byl svými bulharskými přáteli informován o současných událostech a situaci na Balkáně a jaký k nim zaujímal postoj a pod.

O Bulhary, o jejich zemi, literaturu a dějiny počal se Jireček zajímat již za svých gymnasijních studií na počátku let sedmdesátých. Již jako septimán pracoval na bibliografii novobulharské literatury 19. stol. Byl si vědom užitečnosti své vědecké prvotiny. „Pevně jsem přesvědčen," psal svému bulharskému příteli V. Stojanovovi, „že se bibliografie nemine u Vašeho obecenstva s velikým účinkem morálním, an zde po prvé jako v zrcadle spatříte, co dosud od Bulharů psáno aneb překládáno bylo. Historii Vaší literatury bude takto položen pevný základ" (28).

Brzy měl Jireček možnost po prvé prakticky a účinně zasáhnout ve prospěch nově založené bulharské kulturní instituce, jejíž počátky byly svízelné. Na výslovnou žádost vedení Bulharského literárního spolku (*Bălgarsko knižovno družestvo*) v Braile, zárodku to pozdější Bulharské akademie věd, maturant Jireček připravil pro valnou hromadu spolku zvláštní poselství. Zdůraznil v něm význam Literárního spolku pro kulturní obrození a povznesení bulharského národa, ocenil důležitost vědeckého časopisu, který spolek vydával (*Periodičesko spisanie*), a vyzýval k jednotě a spolupráci všech kulturních činitelů a k podpoře spolku. Je to zajímavý dokument, v němž lze již vytušit budoucí vědeckou autoritu Jirečkovu (57—63).

V korespondenci z 1. pol. let sedmdesátých se mimo jiné obrážejí stranické rozpory v bulharské emigraci žijící v Rumunsku. Jirečkovi informátoři, kteří zřejmě nesympatisovali s revoluční skupinou Karavelovou, podávali zajímavé zprávy z bulharsko-rumunského a bulharsko-tureckého prostředí. Chybějí nám tu však Jirečkovy odpovědi, jež bulharští korespondenti připomínají. Ostatně i později scházejí v publikované korespondenci Jirečkovy dopisy, na něž jeho bulharští přátelé odpovídají (Jireček si uschovával koncepty svých dopisů). A tu bychom právě mnohdy rádi zjistili, jaké bylo Jirečkovo hledisko v té nebo oné otázce.

Z let 1873—1875 je v korespondenci uveřejněno jen několik dopisů. V té době Jireček usilovně pracoval na svých *Dějinách národa bulharského*, jež vydal r. 1876 ve velmi vhodné chvíli — v předvečer bulharského národního osvobození. Svým dílem seznámil kulturní svět s bohatou historií balkánského národa, do té doby téměř zapomenutého a v té chvíli se již probouzejícího k rozhodnému osvobozovacímu boji, který s ruskou vojenskou pomocí skončil plným úspěchem. Osvobozený národ dostal tak zároveň do vínku základní knihu o svých historických osudech. Podle soudu tehdejšího největšího bulharského učence Marina Drinova Jirečkovo dílo „mělo takovou cenu pro Bulhary, že již mohli říci, že mají dějiny svého národa" (90). A v universitních kruzích oděských, odkud vyšel ruský překlad Jirečkových *Dějin*, se tvrdilo, že tomuto dílu „je souzeno zahájiti nové období jihoslovanského dějepisectví" (119). Jireček vskutku učinil prvý pokus o celkový, ovšem positivistický výklad bulharských dějin.

V 2. pol. 70. let se zběhly na Balkáně vážné události. R. 1876 vypukla válka srbsko-turecká, která dopadla pro Srby nepříznivě. Téhož roku došlo v Bulharsku k památnému Dubnovému povstání, jímž vyvrcholily pokusy bulharského národa o násilné svržení turecké nadvlády. Povstání však bylo Turky krvavě potlačeno. Rok nato byla zahájena rusko-turecká válka, která přinesla Bulharům osvobození z turecké poroby. Osvobozené Bulharsko prožívalo nadějné chvíle po míru v San Stefanu a trpké zklamání po kongresu berlínském, jímž byl sanstefanský stát nešetrně rozdělen.

Jak je patrno z vydané korespondence, Jireček byl informován svými bulharskými přáteli o situaci v Srbsku a v Bulharsku, o tureckých zvěrstvech za války a za povstání, o srbsko-bulharských národnostních rozporech v okupovaných územích, o sobecké politice cizích mocností (zejména Anglie) na Balkáně a pod. Dostával zprávy o poměrech v osvobozeném Bulharsku, o rozčilené náladě ve Východní Rumelii, o kritické situaci v opuštěné Makedonii a j. Jireček si stěžoval na nedostatek spolehlivých pramenů o balkánských událostech, kritisoval bulharskou skutečnost za povstání, hájil bulharské zájmy v srbsko-bulharském sporu, poukazoval na přemrštěné historické nároky balkánských národů, jak se projevily v třetí čtvrtině 19. stol., konstatoval velikou chybu, spáchanou na berlínském kongresu z prosté neznalosti balkánské geografie a etnografie, radil Bulharům, aby agitovali pro svou věc v evropském tisku, aby samostatněji vystupovali na mezinárodním foru, neboť v cizině je prý módou lhát a psát všelijaké hlouposti o Bulharech. Správně předvídal cíl příštího bulharského politického snažení, t. j. sjednocení Východní Rumelie s knížetstvím.

V r. 1879 Jireček přijal po jistém váhání nabídnuté místo hlavního tajemníka v bulharském ministerstvu školství. O vyjednávání a podmínkách smlouvy je v korespondenci řada dokumentů. Jireček se hleděl všestranně informovat a zajistit, než se odhodlal „podniknouti salto mortale, aby strávil delší dobu na Balkánském poloostrově ve více nebo méně primitivních poměrech." Varoval také Bulhary před přílivem nežádoucích individuí, hrnoucích se z Čech do Bulharska. „Ich warne ihre Landsleute — psal svému příteli K. Stojlovovi — vor den Massen von Schul- und anderen Vagabun-

den, welche nach Bulgarien wie in ein Gelobtes Land ziehen wollen und in Prag meine Wohnung persönlich und schriftlich in permanentem Belagerungszustand halten" (181). V listopadu 1879 Jireček odjel do Bulharska.

Další část Jirečkovy korespondence s Bulhary (No 93—151) spadá do období jeho „bulharské odyssey" (1879—1884). Podrobnosti o Jirečkově činnosti a zkušenostech v Bulharsku obsahuje jeho podrobný *Bulharský deník* (*Bălgarski dnevnik*, 2. sv., Sofie, 1930). Jireček působil v Bulharsku v době, kdy mladý stát prožíval obtížné a politicky neklidné chvíle počátečního samostatného života. Není proto divu, že první dojmy z nového Jirečkova působiště nebyly zrovna nejpříznivější. Ostatně i později se ozývá u Jirečka pochmurný tón, vyvolaný mnohými nepříjemnými zkušenostmi za jeho téměř pětiletého pobytu v Bulharsku. Obráží se to místy i v samé korespondenci.

V uveřejněných dopisech z té doby, vyměněných s různými osobnostmi z kulturního světa bulharského, najdeme mnohé zprávy o školské organisaci v zemi, již právě Jireček pomáhal budovat, o vědeckoliterární činnosti, o potřebě jednotného spisovného jazyka a pravopisu, o literárním životě ve Východní Rumelii, s jejímiž kulturními činiteli Jireček udržoval přátelské styky (s Vazovem na př.), o kritické situaci v zemi po státním převratě r. 1881 a pod. Jireček byl pro podporu bulharského školství v turecké Makedonii, kde byl bulharský živel ohrožován helenisací.

Z dopisů však vysvítají i mnohé okolnosti, které tehdy Jirečkovi ztrpčovaly náladu a práci v sofijském prostředí. Místy se setkáváme s ostrými poznámkami o drsném, povrchním a intrikánském ovzduší v „blaženém Šopistánu pod Vitoší," mezi „mikroskopickými Cavoury", kde v denním tisku řádí „rabies canina", kde panuje vzájemná nedůvěra a pod. (viz na př. 187, 198, 212—214). Počáteční dojmy popsal Jireček v článku *Z nového Bulharska* (Osvěta, 1881). Několikrát měl již v úmyslu Bulharsko opustit a vrátit se k své vědecké práci na universitě. Přesto však zůstal na místě až do r. 1884, využívaje ovšem svého dlouholetého pobytu i k vědecké práci nebo k sbírání pramenného materiálu, z něhož později vznikly důležité spisy *Cesty po Bulharsku* (1888) a *Das Fürstenthum Bulgarien* (1891). Na podzim 1884 Jireček definitivně opustil Bulharsko a stal se řádným profesorem všeobecných dějin na české universitě v Praze.

V září 1885 bylo nekrvavou revolucí ve Východní Rumelii provedeno sjednocení této země s bulharským knížetstvím. „Celé Evropě se zježily vlasy," píše Jireček M. Drinovovi, „když viděla skvělou organisaci Bulharů, kteří tak mistrně oklamali všechnu pozornost Porty i diplomatů... Už týden mluví celá Evropa o Bulharech. Nelze upřít, že ‚surprise' byl dobře organisován..." (266). Pozoruje rozvinuvší se události v Bulharsku z rakousko-uherského prostředí, Jireček měl jisté pochyby o konečném úspěchu sjednocení, které vyvolalo zahraničně politické nesnáze.

V listopadu téhož roku se podařilo Rakousku-Uhersku vyprovokovat Srbsko k válečnému útoku na Bulharsko. Toto dobrodružství krále Milana, pro něž nebylo v srbském lidu pravého nadšení, se zhroutilo po slivnické pohromě. Jireček se radoval z bulharských vítězství. Svému příteli Načovičovi píše, jak vojensky podceňovaní Bulhaři svými neočekávanými vítězstvími udivili celý svět..., a správně poznamenává, že „na Dragomanském poli byl poražen nejen král Milan a jeho vláda, ale i srbský šovinismus, který nedávno našel dokonce půl milionu Srbů v Bulharsku...". „Že je Bulhar dobrý voják, o tom jsem nepochyboval", píše dále Jireček, „měl jsem jen obavy o důstojníky, protože jsou vesměs mladí a tudíž neměli ještě příležitost ukázat se před světem. Nadšení národa a armády a závodění mladých bojovnických talentů připomíná slavné doby prvých francouzských válek po revoluci" (273). Jireček byl přesvědčen, že „poslední události budou mít dalekosáhlé následky: u Bulharů opravdové sebevědomí, ale na

druhé straně i více rozvážnosti... Nikdo již nebude moci vytýkat Bulharům, že neměli státní idey, národního sebevědomí a že jejich svoboda byla jen něčím darovaným, jež nedovedli ani ocenit, ani hájit!" (273—274).

Zahraničně politické nesnáze Bulharska, vyvolané nekrvavým plovdivským převratem, vedoucím k sjednocení uvedených území, byly po zdlouhavém vyjednávání odstraněny aspoň v tom smyslu, že sjednocení bylo nakonec velmocemi i Tureckem uznáno (1886). Vnitropolitická krise však trvala dále a vyhrotila se navenek ve změně na trůně a v teroristickém diktátorském režimu Stambolovově (1887—1894), vyznačujícím se zejména rusofobií vládnoucí zámožné buržoasie. Nenávist většiny národa proti stambolovskému režimu a jeho politice přivodila po sedmi letech diktátorův pád, což bylo uvítáno s velkou radostí: mluvilo se dokonce o „druhém osvobození Bulharska".

Z tohoto období, které spadá současně do posledních let Jirečkova působení na pražské universitě, je jeho korespondence s Bulhary celkem nepatrná. Tu a tam si s některými bulharskými vědeckými pracovníky vyměňoval dopisy, v nichž sděloval, co tiskne, píše nebo chystá. Na jeho dotazy mu jeho přátelé ochotně poskytovali potřebné vědecké údaje. To se ostatně často vyskytuje v celé Jirečkově korespondenci.

Na Jirečka se v té době obraceli s různých stran jako na povolanou autoritu, žádajíce ho o informace, o jeho osobní mínění na různé otázky, o jeho rady, doporučení, literární příspěvky atd. Jireček tu projevoval značnou opatrnost. Na vybídnutí, aby sepsal pokračování svých bulharských Dějin až do současné doby (1886), podotkl, že kdyby nyní vyšly jeho nestranné „memoáry" o událostech, jichž byl po celá léta očitým svědkem, mnozí Bulhaři by se cítili dotčeni a „strhli by takový povyk, že by se sotva kdy mohl ukázat v sofijských ulicích". Na prosbu o jeho názor na současnou krisi v Bulharsku Jireček odpověděl, že se v zemi v poslední době zběhly takové věci, že pokládá za vhodnější raději o tom zatím nepsat. Z toho je zřejmo, že se Jireček záměrně vyhýbal komentovat příliš čerstvé a namnoze choulostivé události, odehrávající se právě na Balkáně a soustřeďující i žárlivý zájem velmocí. Také poněkud udivuje, že v publikované korespondenci není vůbec dotčen — anebo jen zcela nepatrně — dramatický vývoj událostí v Bulharsku v době „knížecí" krise a Stambolovova režimu. Jen v jednom bulharském listě z r. 1888 jsou líčeny černými barvami neutěšené poměry v zemi v době „stambolovštiny."

Dvakrát byla Jirečkovi nabízena profesura na sofijské Vysoké škole. Nepřijal ji. Byť i několikrát tu a tam ve svých dopisech poznamenal, že by zase rád po letech viděl Bulharsko, lze z korespondence vycítit, že se Bulharsku poněkud odcizoval. Udržoval však stále styky se svými bulharskými učenými přáteli, zejména s profesory Miletičem a Šišmanovem. Jireček zůstával i nadále velikou autoritou pro bulharské vědecké pracovníky. Byl jediný z evropských učenců, jehož jméno — jak mu psal Miletič — proniklo do nejširších vrstev národních (317).

Zbytek Jirečkovy korespondence s Bulhary (No. 197—317) pochází z doby jeho působení na vídeňské universitě, kam byl povolán r. 1893 a kde zůstal až do své smrti r. 1918. Poslední uveřejněný dopis je z října 1914, kdy už byla první světová válka v plném proudu, kdy však Bulharsko nebylo ještě osudně strženo do světového požáru na straně ústředních mocností. Poslední část korespondence spadá do doby, kdy Bulharsko vstoupilo na cestu rozvoje kapitalismu, kdy se v zemi šířilo hnutí socialistické, dělnické i zemědělské, kdy byl stát ovládán neblahým osobním režimem Ferdinandovým, který byl provázen terorem, reakcí, potlačováním demokratického hnutí, protinárodní politikou, častým střídáním vlád, zavlékáním Bulharska do služeb německého imperialismu v jihovýchodní Evropě. V té době rozvířila balkánskou hladinu choulostivá otázka

makedonská, poutající výbojné pohledy balkánských vládnoucích buržoasních kruhů a dynastií. A konečně v předvečer první světové války Bulharsko se vítězně účastnilo balkánského konfliktu, který vinou zločinné imperialistické politiky cara Ferdinanda a velkobulharského šovinismu skončil pro ně první národní katastrofou.

Jirečkova korespondence s Bulhary se však vztahuje také i k době, kdy v důsledku hospodářského rozvoje zaznamenal podstatné kroky i bulharský kulturní život, obohacený rozvojem školství a osvětových zařízení, otevřením university, přeměnou Literárního spolku v Akademii věd, zakládáním vědeckých ústavů, rozkvětem literatury a pod.

V uvedené korespondenci najdeme mnohé stopy živého ohlasu dotčených poměrů, ovšem podle stanoviska, jaké k nim zaujímali sami korespondenti, patřící většinou do tábora konservativního.

Listy datované od konce století obsahují většinou výměnu názorů o různých vědeckých otázkách z oboru historie, jazykovědy, ethnografie, archeologie a pod., týkajících se Bulharska a Bulharů i širších souvislostí balkánských. Přetřásají se tam otázky literárního a dialektologického bádání v Bulharsku, problémy valašsko-slovanského písemnictví, slovanských prvků při vytváření rumunské národnosti, otázky sedmihradských Bulharů, jejich jazyka a literatury, najdeme v nich četné zprávy o novém rukopisném materiálu, o starobulharských nápisech, o archeologickém výzkumu na půdě bulharské, o bulharských paulikiánech, o maloasijských Bulharech, je tam dotčena otázka slovanské kolonisace na Balkáně s hlediska jazykově srovnávacího, otázka členu v bulharském a ruském jazyce a j. a j.

Z korespondence bulharských přátel Jirečkových se ovšem dovídáme mnoho jiných drobných zajímavostí, ať už ze života vědeckého nebo veřejného. V jejich zprávách najdeme zmínky o jisté xenofobii a projevujícím se antisemitismu v sofijském prostředí, o těžké finanční krisi v Bulharsku a jiných těžkostech denního života, kdy „všichni cítí, že je něco ‚shnilého ve státě dánském', avšak málo lidí podezírá, kde a v čem to vězí... Na venkově tu a tam umírají lidé hladem... Na Chaskovsku prý vyjedli i žaludy..." (str. 352—353). Na jiném místě se zase připomínají selské bouře, k nimž došlo v Bulharsku při znovuzavedení nenáviděného desátku (r. 1900).

Jireček odpovídá na dotazy svých bulharských přátel, podává jakási „responsa ad consulta Bulgarorum", glosuje jejich zprávy nebo jim sděluje, na čem právě pracuje, co ho zajímá a pod.

V Jirečkově korespondenci s Bulhary přijde nejednou řeč na Makedonii, která stále ještě setrvávala v turecké porobě a o niž po kongresu berlínském projevovaly stále větší zájem vládnoucí buržoasní kruhy sousedních států, především Bulharska. Jireček se netajil svými sympatiemi k makedonským Bulharům. Za svého působení v Bulharsku podporoval bulharské školství v Makedonii a doporučoval nebo schvaloval různá opatření k upevňování bulharské národnosti v zemi. I později pozorně sledoval makedonské problémy. Kdežto jeho bulharští korespondenti, pokud psali o poměrech v Makedonii, nebyli zřejmě příliš vzdáleni směru domácího „vărchovismu", Jireček chápal spletitou otázku makedonskou, jejíž rozuzlení viděl v autonomii Makedonie. Připomeňme, že Bulharská dělnická sociálně demokratická strana (úzkých socialistů) tehdy volala po „Balkánské federativní republice", v jejímž rámci by měla být uspokojivě řešena i palčivá otázka makedonská.

Řada dopisů z let 1907—1908, vyměněných mezi Jirečkem a jeho bulharskými přáteli, se dotýká universitní krise v Sofii r. 1907. Na proticarské studentské demonstrace při otevření Národního divadla vláda odpověděla zavřením university a propuštěním profesorů. Tehdy Jireček veřejně pozvedl svůj autoritativní hlas na obranu

sofijské university (spolu s vynikajícím slavistou Jagićem) a nesporně přispěl k obnovení původní situace.

Poslední listy publikované korespondence se dotýkají vedle některých drobnějších otázek vědeckých a problému makedonského i válek balkánských v letech 1912—1913. Je známo, že nezávisle na expansivních cílech balkánských dynastií a domácí buržoasie první válka balkánská vedla k osvobození balkánských národností z turecké národní poroby a k odstranění feudálních přežitků na tureckém Balkáně. Avšak v zápětí došlo vinou cara Ferdinanda a bulharských šovinistických kruhů k zločinné válce mezi včerejšími spojenci, jež skončila první národní pohromou bulharského národa.

V Jirečkově korespondenci se zprvu odráží radostná nálada z bulharských válečných úspěchů, jež udivily i evropskou veřejnost. Jireček se dává strhnout a přeje Bulharům „san-stefanské hranice i ještě více". Z fronty se však ozývají hlasy, jež prozrazují, že tam „myslí trochu jinak než pánové v Sofii." Rozčarování se dostavilo brzy. Nešťastný vývoj událostí velmi zarmoutil mnohé prozíravější Bulhary i samého Jirečka. V jednom z posledních dopisů G. Načovič projevuje své roztrpčení nad neutěšenou situací v zemi, nad nezaslouženým osudem Bulharska, připraveným „jedině idiotstvím (min. předsedy) Daneva a nenormálností Ferdinanda". Načovič odsuzuje neblahou výbojnou politiku cara a jeho kliky, namířenou do Makedonie. A je známo, že tatáž výbojná politika zavlekla o rok později (1915) Bulharsko do světové války, která pro ně skončila druhou národní katastrofou.

Dotkli jsme se aspoň v hlavních rysech bohatého obsahu Jirečkovy korespondence s Bulhary. Bylo byl lze ovšem uvésti mnoho dalšího zajímavého materiálu, vztahujícího se jednak na vědeckou spolupráci Jirečkovu s bulharskými kulturními pracovníky, jednak na různé problémy z bulharského veřejného života a z mezinárodních vztahů v oblasti balkánské. Z korespondence lze vidět, jak se Jireček vědecky vypracovával, jak rostl jeho zájem o Bulhary, jak s bulharským národem sympatisoval, jak se ho v osudových chvílích otevřeně ujímal, i když se někdy vyslovil kriticky o bulharské skutečnosti. Jireček se těšil v Bulharsku úctě a opravdové autoritě; zejména se tam vděčně vzpomínalo — a dosud vzpomíná[1]) — jeho významné vědecké činnosti v oboru bulharských dějin a jeho kulturně organisační činnosti, rozvinuté jím samým na půdě bulharské.

Z korespondence lze také postřehnout, že Jirečkovy zkušenosti z několikaletého služebního pobytu v Bulharsku zanechaly v něm i jisté stopy osobní zatrpklosti. Mladý Jireček byl neočekávaně vtažen do bouřlivého, ne dosti ukázněného veřejného života nově zrozeného státu. Sblížil se s knížetem a s konservativní stranou, nenalézaje správné pochopení pro stanovisko a cíle liberálů (jak to také vysvítá z jeho *Bulharského deníku*). Není divu, že se časem stal nepřímo i terčem jizlivých narážek bulharských xenofobů a odpůrců režimu.

---

[1]) Bulharská akademie věd uspořádala dne 16. XII. 1954 slavnostní večer na památku stého výročí Jirečkova narození. V zahajovacím projevu poukázal akad. S. Ganovski na to, že tato oslava je nejen svátkem Bulharské akademie věd, ale i svátkem dávného bulharsko-českého přátelství. Slavnostní řeč o životě a díle Jirečkově pak pronesl prof. D. Angelov, který vděčně připomněl Jirečkovy zásluhy o rozvoj kulturního života v osvobozeném Bulharsku a zejména o rozkvět mladé bulharské historické vědy. Dr. P. Mijatev nato promluvil o bohaté archivní pozůstalosti Jirečkově. Bulharská veřejnost tak „důstojně uctila památku vynikajícího učence a historika a projevila svou vděčnost k velikému příteli bulharského národa, jemuž Jireček věnoval nejplodnější léta svého života". Zároveň s tím bylo oslaveno i „nezlomné přátelství a spolupráce mezi československým a bulharským lidem". (*Otečestven front* ze 17. XII. 1954, č. 3202.)

Jireček patřil do tábora konservativního, k němuž se namnoze počítali i jeho bulharští korespondenti. To nutno míti na paměti při výkladu a hodnocení materiálu, obsaženého v korespondenci. Nutno na to myslit, zejména uvážíme-li, že v pražském a vídeňském prostředí Jireček platil za znalce poměrů v jihovýchodní Evropě, že se na něho mnohdy obraceli se žádostí o jeho názor na tamní situaci, že jeho úvahy působily na veřejné mínění. Zhodnocení Jirečka jak po stránce jeho vědecké práce a výsledků — jakožto buržoasního historika —, tak i s hlediska vymezení a charakterisování jeho vlivu mimo oblast čistě odborně vědeckou vyžádá si teprve zvláštního povšimnutí. K tomu jistě také vhodně přispěje další vydání jeho vědecké korespondence, vedené s četnými vynikajícími osobnostmi ze zahraničního vědeckého a politického světa. Teprve ucelená edice jeho korespondence dovolí nám výstižněji narýsovati profil českého badatele-historika, žijícího a pracujícího na přelomu dvou věků a zaměřeného svým vědeckým zájmem především do světa jihoslovanského. A k tomu je právě nutný materiál intimnějšího charakteru, jaký zpravidla poskytuje osobní korespondence.

Jireček byl typem vědeckého pracovníka se širokým horizontem, s hlubokými vědeckými zájmy, pracovníka bádajícího s obdivuhodnou pílí a téměř s pedantickou akribií. Ve svém soudu byl opatrný, byl — jak sám poznamenal — „zatvrzelým skeptikem, nevěřil všemu." Vzhledem k tomu, jak si pečlivě a podrobně vedl zajímavý, pestrý a poučný *Bulharský deník*, bude jistě se živým zájmem uvítáno vydání jeho *Letopisů* — deníku z let Jirečkových pražských studií, jehož rukopis je uložen v Archivním ústavě Bulharské akademie věd.

Velikou šíři thematiky vydaného prvního svazku Jirečkovy korespondence nejlépe nám ukazuje podrobný rejstřík: kolik vědních oborů je v ní dotčeno, kolik vědeckých a politických otázek je tam přetřásáno, kolik významných vědců, politiků, literátů a jiných veřejných pracovníků tam před námi defiluje, o kolika zemích a menších oblastech se tam mluví a pod.! A nade vším dominuje dlouholetý vztah Jirečka k Bulharům a jejich vlasti, vděčně oživovaný jeho bulharskými přáteli.

Vydavatel korespondence, Dr Mijatev, dobře se zhostil svého úkolu. Snad ani nebylo nutno cizí texty překládat do bulharštiny, protože tu šlo o jazyky, které nejsou badatelům tak nepřístupné (na př. němčina). Bylo by snad bývalo vhodné stručně charakterisovat některé význačnější osobnosti, jež v korespondenci vystupují, s hlediska jejich činnosti, politického zaměření a pod. Soudíme, že by byly bývaly užitečné i některé bibliografické údaje k závažnějším otázkám, jichž se korespondence dotýká a jež jsou v poslední době vykládány s pokrokového vědeckého hlediska; bylo by to pomohlo čtenářům v orientaci. Rovněž tak bychom byli rádi viděli další vysvětlivky k textu: zde mohou míti nebulharští čtenáři jisté nesnáze, zejména když jde o čistě bulharské záležitosti (myslíme na př. na listy Šišmanonovy). Jistou mezeru v plynulosti korespondence působí oddělená edice korespondence Jireček-Drinov, zčásti již vydaná, zčásti připravená k vydání (viz str. 8). Na několika místech byly zjištěny drobné chyby v překladu: tak na př. v dopise čís. 21 francouzský text hlásí, že „šlo v tomto telegramu o Sabinu ... a o projekt ..." a nikoli že šlo, jak zní bulharský překlad, „o telegram od Sabiny a ... a o projekt", v dopise čís. 22 čteme v bulharském překladě „uznávají Bulharsko" místo správného „učí se bulharsky".

Vydání Jirečkovy korespondence s Bulhary je beze sporu záslužný čin. Ocení je jak v Bulharsku samém, tak i u nás: je to jeden z velmi poučných dokladů plodných česko-bulharských kulturních styků, o něž se tak krásně zasloužil náš Konstantin Jireček.

Josef Kabrda

Helmut Preidel, **Awaren und Slawen.** Südostforschungen 11 (1952) 33—45, 3 Abb. — **Die vor- und frühgeschichtlichen Siedlungsräume in Böhmen und Mähren.** München 1953, R. Oldenbourg, 188 S., 10 B., 14 Karten, 9 Tab.: **Kap. 9.: Die slawische Zeit. S. 167—184.**

Západoněmecký badatel Helmut Preidel uveřejnil r. 1952 v Südostforschungen obsáhlý článek *Awaren und Slawen.* V r. 1953 následovala z autorova pera kniha věnovaná pravěkému osídlení Čech a Moravy, *Die vor- und frühgeschichtlichen Siedlungsräume in Böhmen und Mähren.* Její poslední, 9. kapitola je věnována slovanskému období v našich zemích. Na rozdíl od úvahy uveřejněné v Südostforschungen, pojímá autor v této knize látku šíře a doplňuje ji hlouběji založeným výkladem vlastních názorů. V obou pracích prokazuje překvapující informovanost o nových československých nálezech.

Autor se snaží vnést do studia problémů našeho pravěku „novou metodu". Jak sám v úvodu ke své knize zdůrazňuje, chce vysvětlit vývoj událostí především různými formami spolužití lidí stejného nebo různého ethnického původu, v protikladu k jiným autorům, kterým je ústředním bodem pojetí člověk, jeho práce a snažení.

Problematiku obou studií je možno v podstatě shrnout do tří bodů, které jsou velikého dosahu a nezajímají jenom úzký kruh odborníků. První z těchto tří problémů je otázka slavinity keramiky pražského typu, kterou počínajíc můžeme souvisle sledovat památky hmotné kultury Slovanů až do doby plně historické. Autor, který dříve stejně jako ostatní němečtí badatelé, slavinitu keramiky pražského typu neuznával, přesvědčil se o ní Poulíkovým výzkumem velatického pohřebiště. Nyní souhlasí s předsunutím nové vývojové fáze, representované pražským typem keramiky, před slovanskou dobu hradištní, neboť nálezy i jeho plně přesvědčily, že počátek pozdější slovanské keramiky musíme hledat také v keramice pražského typu. Pro její datování považuje za důležitý především slížanský kostrový hrob, který na základě shody typů spon se sponami z germánských řadových hrobů ze 6.—8. stol. pokládá za germánský a datuje ho, podobně jako J. Poulík, na začátek 6. století.

Naši badatelé dnes obecně přijímají rozšíření keramiky pražského typu již od 5. stol. Zasloužil se o to zejména výkopem v Přítlukách J. Poulík, který v informačních zprávách o přítluckém výzkumu naznačil, že pro jižní Moravu může doložit i větší stáří této keramiky, ale průkazný materiál dosud neuveřejnil.

Význam studia slovanské keramiky není tedy místního charakteru. Dokladem toho je rozšíření keramiky t. zv. hradištní po celém slovanském území od Sály a Šumavy až po Ladogu a Volhu. Jejím základem je všude primitivní nádoba určená především k vaření, která má různý místní ráz a vývoj. Je jedním z nejdůležitějších pramenů archeologického bádání.

Dalším důležitým problémem, kterým se autor zabývá, je otázka ethnogenese Slovanů. Soudí o ní stejně jako ve své dřívější práci *Die vor- und frühgeschichtliche Besiedlung Böhmens und Mährens* (Sborník Die Deutschen in Böhmen und Mähren, München Gräfelfing 1950, S. 9—48). Je přesvědčen o kontinuitě spodní třídy obyvatelstva v Čechách a na Moravě již od neolitu. Na základě antropologického materiálu dochází k názoru, že se měnila jen vrchní vrstva obyvatelstva.

Tento názor o kontinuitě obyvatelstva není nový. Hájil ho u nás již dříve J. Skutil v práci *Naše pravlast je střední Evropa.* V některých končinách je sice již dnes možné dokazovat kontinuitu nynějšího obyvatelstva od pravěkých dob. Tak na př. N. N. Čeboksarov jde při úvaze o formování pobaltského obyvatelstva až do doby mesolitické. U nás však není pro podobný názor dosti přesvědčivých antropologických

nálezů. Po stránce archeologické přehled pravěkého osídlení Čech v souvislosti s tímto problémem podal J. F i l i p (*Vznik českého národa a problém jeho dějinných předchůdců*, Čas. spol. přátel starožit. 44 [1946] ....). Podle jeho názoru můžeme sice v severovýchodních Čechách počítat se složkou lidu popelnicových polí celkem nepatrně smíšenou, která se dočkala historických Slovanů, ale ve středních a severozápadních Čechách máme co činit s prostředím typicky smíšeným, jak se vyvíjelo již od pozdní doby kamenné až do doby římského císařství. V této smíšené oblasti musel být původně i určitý podíl lužického lidu. Složitost vývoje však nedovoluje sledovat původní dílčí složky v žádoucí úplnosti.

Posledním z hlavních bodů Preidlovy koncepce našich nejstarších dějin je problém avarského vlivu. Podle jeho představ k jádru avarské říše, které klade do uherské nížiny, patřily prý i naše země. Je přesvědčen, že avarské panství nebylo pro Slovany porobou a kulturním poklesem. Naopak, snaží se dokázat, že bylo předpokladem rychlejšího kulturního růstu a dopomohlo Slovanům k utvoření větších státních celků.

Autor, ovlivněn vedoucí myšlenkou své práce, přehlédl důležité zásadní rozdíly v podmínkách vývoje hospodářského života Slovanů a Avarů. Slované byli především zemědělci, a proto pro rozpad rodového zřízení a vznik třídní společnosti mělo u slovanských kmenů zásadní význam zdokonalování zemědělského nářadí, které pak přinášelo větší produktivitu práce a tím i její dělbu. Avaři naproti tomu byli kočovníci a dobytkáři a jejich třídní společnost musela proto vznikat a vyvíjet se na jiném, odlišném základě.

Sovětským badatelům L. P. P o t a p o v o v i a S. P. T o l s t o v o v i se podařilo dokázat, že u středoasijských mongolských kočovníků vzniká při přechodu od prvobytně pospolné společnosti k společnosti třídní osobité patriarchální zřízení, z něhož později vyrůstá t. zv. kočovnický feudalismus, který je složitou spletí patriarchálních rodových vztahů a jejich přežitků s feudálními poměry. Tento t. zv. kočovnický nebo nomádský feudalismus se liší od feudalismu vzniklého na zemědělském základě zejména tím, že pozemkové vlastnictví není osobním majetkem jediného feudála, ale společným majetkem celé feudální vrstvy. Letní pastva, která podle jména zůstává rodovým kmenovým vlastnictvím, stává se ve skutečnosti nedělitelným soukromým majetkem feudální vrstvy, monopolisující si chov skotu a užívající rodových zvyklostí k vlastnímu osobnímu užitku.

Uvědomíme-li si tyto okolnosti, musíme zamítnout autorův názor o avarském vlivu na vznik slovanské státnosti, zvláště chybějí-li nám pro tuto domněnku archeologické doklady.

Avarské panství v našich zemích, ve východních Alpách a na sever od Dunaje skončilo podle názoru většiny badatelů Samovým vítězstvím. Autor však na základě moravských nálezů avarského rázu a změny pohřebního ritu předpokládá, že zde avarské panství trvalo téměř až k roku 800.

Československá archeologie avarské panství na našem státním území nepopírá. Slovenské hřbitovy v úrodných jižních částech země svědčí o přítomnosti Avarů mezi slovanským obyvatelstvem. Rovněž na Moravě podle obecného názoru našich badatelů není vyloučeno, že Avaři ovládli její jižní část ještě před Samovým odbojem. Avšak nálezy moravských avarských kování, ani změnou pohřebního ritu nelze odůvodňovat prodloužení avarského panství na našem území. Náš nejlepší znatel avarských bronzů J. E i s n e r pokládá moravské nálezy za mladé a datuje je na sklonek 8. a na začátek 9. stol., kdy již není možno uvažovat o mocenském rozmachu Avarů. Do Čech se podle Eisnerova názoru dostala avarská kování z moravských středisk slovanských.

Další důkaz avarského vlivu vidí autor ve slovanských pohřebních obřadech. Všímá si chudoby hrobů 5. a 6. stol. ve východním Německu a v našich zemích a vykládá ji jako kulturní a hospodářské zdecimování obyvatelstva. Několik bohatých nálezů, patřících této době, neuznává jako doklad vyšší úrovně obyvatelstva, neboť jim prý chybí široká základna, která by byla vázána na vyšší kulturní formy. Na rozdíl od autora myslím, že důvodem chudoby těchto hrobů není chudoba a nízká kulturní úroveň obyvatelstva, nýbrž že je to odraz stavu vývoje společnosti v pohřebním ritu a odpovídá nejpravděpodobněji rodovému zřízení. V oněch ojedinělých bohatých nálezech lze pak vidět počátek rozpadu rodového zřízení a současně i vzniku nové třídní společnosti.

V tomto prostředí téměř všeobecné chudoby hrobů pozoruje autor v době pobytu Avarů v karpatské kotlině různé změny a pokládá Avary za jejich původce. Nejdůležitější z těchto změn je změna pohřebního ritu, která zde probíhala přibližně ve stejné době. Za její hlavní příčinu pokládá autor vliv avarského kostrového pohřebního obřadu, vztazích lidí, a musíme hledat jejich společné příčiny. A tyto společné příčiny jsou dvě. Vidí v nich obdobu avarských šachtových hrobů, vyskytujících se převážně na území mezi Tisou, Arankou a Maruší.

Srovnáme-li pečlivě oba druhy hrobů, nemůže vedle velikého časového a územního rozdílu ujít naší pozornosti značný rozdíl ve stavbě vedlejších hrobových prostor (moravské hroby jsou z 9. stol. a avarské z konce 6. a ze 7. stol.). U moravských hrobů je výklenek vykopán podél celé delší stěny hrobu, je pravidelných, téměř pravoúhlých tvarů a bývá vyztužen dřevěnou konstrukcí. U avarských hrobů se však nedá mluvit o výklenku v pravém slova smyslu. Zde jsou to jen šikmé šachty, které jsou kopány ve směru pokračování hrobové jámy na její užší straně. Jejich dno se svažuje tak prudce dolů, že výškový rozdíl mezi ústím šachty a jejím dnem je 50—120 cm. Tvar šachty je vanovitý a její strop bývá při horním okraji vyklenut. Dřevěné konstrukce nebyly nalezeny. Nebožtík byl do šachty uložen nohama napřed tak, že hlavu měl u ústí šachty. Rozdíl je tedy opravdu podstatný a jasně ukazuje, že avarské šachtové hroby, i kdyby se v budoucnosti našly na celém území osídleném Avary, nemohly mít vliv na výskyt moravských hrobů s výklenky. Moravské hroby se takto jeví jako zvláštnost, vyrostlá z domácích kořenů, zvláště přihlédneme-li k té okolnosti, že Morava v 9. stol. byla v oblasti západního Slovanstva hospodářsky i společensky daleko nejvyspělejší.

Většina našich badatelů stejně jako H. Preidel vidí původ změny pohřebního ritu v přímém vlivu sousedů, pohřbívajících jiným způsobem. Někteří z nich zdůrazňují i vliv křesťanství. Zamýšlíme-li se však nad změnou pohřebního ritu, nesmíme ji chápat jako osamocený jev, ale musíme o ní uvažovat v souvislosti s ostatními změnami, probíhajícími současně nebo proběhlými již o něco dříve ve výrobních a společenských vztazích lidí, a musíme hledat jejich společné příčiny. A tyto společné příčiny jsou dvě. Je to především přirozený vývoj hospodářských a společenských poměrů, jdoucí někdy velmi pomalu kupředu, a vliv sousedů, který tento vývoj urychluje. Dá se proto soudit, že vliv, i když spolupůsobí, nemůže být hlavním důvodem změny pohřebního ritu. Jejím hlavním činitelem je změna ve výrobních vztazích lidí, která způsobuje změnu ve společenských poměrech, a jejím odrazem je pak pohřební ritus.

Jednotlivé lidské společnosti nežijí však osamoceně a jejich hospodářský a společenský vývoj neprobíhá všude stejným tempem. Proto musíme zde počítat i s vlivem, ale pouze jako s vedlejším činitelem, neboť pokud spolupůsobil, nebyl to vliv jen samého pohřebního obřadu, nýbrž vliv takových hospodářských a společenských poměrů v sousedství, které byly potřebné a užitečné v daném stavu vývoje pro jeho další rozvoj a ke kterým velmi často již spěl sám vývoj. V některých případech není také možno opomíjet vliv křesťanství, i když někde změna ritu proběhla bez jeho přispění.

Křesťanství je jako každé náboženství součástí nadstavby, a proto působí zpětně na hospodářskou základnu a pomáhá ji upevňovat, není však hlavní příčinou společenských změn, ani změn pohřebního ritu.

Archeologové velmi často vykládají vznik určitých jevů působením vnějších vlivů, avšak někde význam těchto vlivů přeceňují. Bylo by proto třeba v každém jednotlivém případě pečlivě přezkoumat příčinu vzniku těchto jevů a v souvislosti s tím i význam a dosah vnějších vlivů. Příkladem přecenění vlivu ze sousedství je právě Preidlův názor o původu změny ve slovanském pohřebním ritu. Jsem přesvědčena, že ve slovanském pohřebním obřadu není ani stopy po avarském vlivu. Stejně jako si Slovan nemohl vzít vzor z avarského státního zřízení, protože bylo založeno na odlišných hospodářských podmínkách, nepůjčoval si nic od Avarů ani v pohřebních obřadech. Změna pohřebního ritu je u nás v plném proudu v 8. a v 9. stol. To znamená, že hospodářské podmínky, které způsobily změnu společenských poměrů, tu musily být již o něco dříve. Víme-li, odkud si naši Slované brali vzory pro zemědělské nářadí, můžeme s jistotou říci, že odtamtud přijímali i různé novoty do svého společenského života. Nutno si však uvědomit, že tento vliv se mohl uplatnit jen proto, že k tomu byly dány hospodářské a společenské podmínky, vyplývající z daného stavu vývoje obyvatelstva. Je proto správný Eisnerův názor, že na změnu pohřebních obřadů u našich Slovanů mělo vliv starší předavarské obyvatelstvo z Podunají. Podle mého názoru se tento vliv neprojevil jenom v přejímání výkonnějších typů nářadí, pohřebního ritu a v rozkvětu ostatních řemesel, ale podstatně přispěl i ke vzniku prvního státního zřízení na našem území a ovlivnil i jeho zeměpisné umístění.

Stejným způsobem je třeba vyložit i nálezy avarských bronzů na Moravě z konce 8. a ze zač. 9. stol., tedy z doby úpadku a zániku avarského panství v karpatské kotlině. Eisner zdůrazňuje, že předměty avarského rázu přicházejí na Moravu spolu s vlivy vysoké předavarské středodunajské kultury, která přečkavši avarskou říši, přijala do sebe některé avarské prvky; je přesvědčen, že vlivy středodunajské kultury nepůsobí v této době na Moravě jen proto, že zaniká státní útvar, v jehož rámci a pro jehož představitele nositelé těchto vlivů provozovali svoje řemeslo. Myslím proto, že jedním z důležitých důvodů je i potřeba slovanské společnosti, která dospěla již určitého stupně vývoje a je již schopna upotřebit tyto výrobky a přejímat nové podněty vyspělejších kultur. Slovanští řemeslníci nepřejímají však tyto vlivy pasivně. Stejně jako dovedli přetvořit tvůrčím a sobě vlastním způsobem přejaté vzory v keramice, v kovářství a v jiných řemeslech, činí tak i v klenotnictví.

Na mnohé otázky týkající se avarskoslovanské problematiky, o kterých ještě Preidel ve svých pracích uvažuje, odpovídá Eisner ve své knize *Devínska Nová Ves* (Bratislava 1952). Ke svým dobře uváženým a střízlivým závěrům dochází Eisner na základě zkoumání přesně doložených archeologických nálezů, snesených z celé avarské oblasti i doby a ověřených historickými fakty. V porovnání se závěry, ke kterým dochází Eisner v Devínské Nové Vsi, jeví se článek i poslední kapitola knihy H. Preidla jako tendenčně zaměřená proti Slovanům ve prospěch Avarů.

Autor sám přiznává, že vidí ve studiu staroslovanské historie význačnou politickou záležitost a výsledků tohoto studia také tak využívá. O autorově tendenčním zaměření svědčí především odlišné a pochybené pojetí a na jeho základě vybudovaná teorie ethnického převrstvení. Jedině touto pochybnou teorií pokouší se vysvětlit náhlý vzestup a rozkvět slovanské kultury v druhé polovině prvního tisíciletí našeho letopočtu.

Dějiny nelze vykládat na základě různých forem spolužití lidí stejného nebo různého ethnického původu, nýbrž dějiny je nutno chápat jako vývoj lidské společnosti, jehož hlavní hybnou silou je lidská práce.

Anna Pitterová

Henryk Łowmiański, **Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich.** Warszawa 1953, Państw. Wydawn. Nauk., 393 str.

Bádání o vzniku slovanských států zaznamenalo v poslední době velké pokroky. Zásluhu o to mají zejména sovětští historikové a archeologové a především čelný představitel sovětské historické vědy B. D. Grekov. Podle příkladu sovětské historické vědy zabývají se vznikem slovanských států i badatelé jiných slovanských národů. Významných úspěchů při řešení tohoto problému dosáhli badatelé polští. Dokladem toho je i dílo prof. H. Łowmiańského o hospodářských podmínkách vzniku slovanských států.

H. Lowmiański narážel při své práci na velké obtíže, které byly způsobeny nejen velkým rozsahem thematu a nedostatkem historického materiálu, nýbrž i skutečností, že bádání o počátcích státu není u jednotlivých slovanských národů na stejné výši. K prozkoumání hospodářských podmínek vzniku státu a zvláště ke zkoumání produktivních sil společnosti je totiž zapotřebí nejen důkladná znalost historických pramenů a ethnografického materiálu, ale především podrobné zkoumání archeologické, a to právě není ve všech slovanských zemích dosud plně rozvinuto (zvláště na Balkáně a v Polabí). Pro Łowmiańského nebyly však tyto potíže nepřekonatelnou překážkou.

Těžištěm knihy H. Łowmiańského je rozbor zemědělského hospodaření, jeho organisace a vývoje (I. *Struktura gospodarstwa wiejskiego,* II. *Produkcja wiejska u innych ludów Europy,* III. *Zagadnienie regionalizmu gospodarczego,* IV. *Gospodarka wielkiej własności ziemskiej. V, Rolnictwo wypaleniskowe i orne*). Autor klade velký důraz na to, že vznik třídní společnosti a státu byl u Slovanů podmíněn zdokonalením a rozvojem zemědělství. Historické i archeologické prameny dosvědčují, že zemědělství bylo nejdůležitějším zaměstnáním obyvatelstva ve všech slovanských zemích. Lov, rybolov, včelařství nebo pastevectví měly v některých oblastech důležitější úlohu než ve většině slovanských zemí, ale i zde základem byla zemědělská výroba. Převládající pastevectví (Podolí v 15. stol.), lov, rybolov a včelařství (okolí Donu v 16.—17. stol.) v některých oblastech ve středověku bylo výsledkem určité politicko-vojenské situace, nikoliv pozůstatkem původního staroslovanského hospodaření. Zemědělské základně slovanského života neodporuje ani to, že daně byly často placeny v kůžích a kožišinách, vosku, medu nebo v hovězím dobytku. Autor totiž dokazuje, že při určování daní rozhodujícím činitelem byla potřeba vládnoucí vrstvy s knížetem v čele, nikoliv vlastní produkce poddaného lidu.

Dědičná aristokracie se podle Łowmiańského vytvořila velmi hrzy. Stála nejen v čele říše Velkomoravské, ale i Sámova státu. Bylo by třeba, aby poslední názor byl v knize hlouběji propracován. Tato aristokracie se zabývala jednak chovem koní a hovězího dobytka, jednak lovem. Zatím co poddaní požívali téměř výhradně rostlinnou stravu, základní potravou vyšší třídy bylo maso. Pouze v těchto vrstvách měl převažující úlohu chov dobytka a lov.

Velká pozornost je věnována žďáření a přechodu k zemědělství ornému. Ve vývoji obdělávání půdy rozeznává Łowmiański čtyři stupně: 1. Žďáření v nejprimitivnější formě — půda je exploatována jen jednou a je upravována buď jen motykou nebo je zrno rozsévána snad přímo do popelu. — 2. Vyžďářená půda je obdělávána při použití oradla několikrát. — 3. Ohněm vyklučená půda je obdělávána orným nářadím a popela je užíváno jako hnojiva. — 4. Orné zemědělství bez použití dřevěného popelu jako hnojiva.

Významný je důkaz, že zemědělství i při žďáření bylo poměrně dosti výnosné a mohlo být hlavním zdrojem obživy obyvatelstva. Žďáření naprosto nepředpokládá stěhovavý způsob života, vyžaduje však kolektivní organisaci práce a tím rodovou organisaci společnosti a majetkovou jednotu (patriarchální velkorodina). Slované již patrně dávno znali orné nářadí, nemohli ho však v širším měřítku využít pro nedostatek tažného do-

bytka (volů). Chov dobytka, hlavně tažného, mohl být zintensivněn teprve tehdy, když byla používána krátká kosa na sečení trávy, protože pomocí srpů nemohl být zajištěn na zimu dostatek krmiva. Kolem pol. I. tis. n. l. můžeme podle autora pozorovat velký vzrůst výrobních sil, rozšíření tažného dobytka a v důsledku toho zintensivněné obdělávání půdy. S rozvojem výrobních sil souvisí vzrůst obyvatelstva a v důsledku toho expanse Slovanů na Balkán a na západ k Labi. Rozpor mezi novým stupněm výrobních sil a starými výrobními poměry (rodová společnost) je dočasně zmírněn expansí, zanedlouho však vyvolává nutnost vznikání feudálních vztahů a feudálního státu; tento proces je dokončen v 9.—10. stol. Soulad mezi výrobními silami a výrobními poměry umožňuje opět nový rozvoj výrobních sil (rozšíření pěstování žita, trojpolní systém, vznikání měst a rozvoj řemesel; velký vliv přitom hrály též potřeby nové vládnoucí třídy).

Pokud jde o ruskou lesostep, autor předpokládá, že tam převládající způsob zemědělské výroby („perěložnaja systema") se vyznačoval stejnou extensivností jako žďáření ve sféře lesní a že to tedy v podstatě byla stejná výše zemědělství v jiných přírodních podmínkách. Zintensivnění zemědělství bylo zde umožněno zdokonalením rádla tak, že radlice, připevněná na plazu, podřezávala zemi zespoda a pomocí odvalových desek obracela. Tím byly zničeny kořeny plevele a trávy, odpočinutá spodní země se dostala nahoru a zbytky stonků trávy a plevele zúrodňovaly zemi.[1]) Tento přelom probíhal zhruba ve stejné době jako přelom ve sféře lesní, t. j. okolo pol. I. tis. n. l.

H. Łowmiański prostudoval důkladně zemědělství v severních slovanských zemích. Rozsah práce mu však nedovolil, aby se podrobně zabýval studiem zemědělství ve všech slovanských zemích. Nemohu rozhodnout, na jakém stupni zemědělské výroby byla t. zv. perěložnaja systema. Soudím však, že vývody Łowmiańského nebudou stejně platné pro všechny slovanské země. Pokusím se stručně nastínit vývoj zemědělství v naší zemi.

Na území Československa byly již z posledních století před n. l. nalezeny železné součásti rádla (železné radlice). Jak dosvědčují nálezy, těchto radlic používalo usedlé domácí zemědělské obyvatelstvo.[2]) V prvních stoletích n. l. nemáme mnoho svědectví o způsobu obživy obyvatelstva a ještě méně víme o zemědělské technice. Protože však domácí zemědělské obyvatelstvo podle důkazů J. Filipa ze země neodešlo a protože tvary zemědělských nástrojů i způsob jejich výroby přetrval až do doby hradištní, musíme předpokládat, že zemědělská technika z doby laténské zapomenuta nebyla.[3]) Dobré znalosti o zemědělské výrobě máme ze starší doby hradištní (6.—8. stol. n. l.). Radlice, krojidla, kosy, srpy, motyky, lopaty i sekery klučovnice (dosti vzácné), nacházené v hromadných nálezech, na sídlištích i v hrobech (srpy), nám dávají dobrý materiál pro studium zemědělství v této době.

Pro zkoumání zemědělství má velký význam práce ukrajinského badatele Dovženka, který se zabýval studiem nejstaršího zemědělství u východních Slovanů.[4]) Rozlišil v nálezech dva druhy radlice, z nich každá představovala jiný stupeň rozvoje zemědělství a předpokládala odlišný způsob použití. Užší radlice klínového tvaru s širší tulejkovitou částí pracovala v šikmém úhlu k zemi a patřila primitivnějšímu oradlu, které půdu pouze rozrývalo. Širší radlice se zahnutým okrajem a s užší a menší tulejkovitou částí

---

[1]) Srov. V. J. Dovženok, sborník *Materijaly po istorii zemledelija SSSR*, Moskva 1952, 115—159.

[2]) Na př. radlice z Nového Bydžova byla podle J. Filipa nalezena na sídlišti tohoto lidu (Jan Filip, *Počátky zemědělství v českých zemích*, Český lid 1, 1946, 115—118).

[3]) Jan Filip, *Hospodářský stav českých zemí na rozhraní letopočtu*, Obzor prehistorický 13, 1946, 22—26. Jan Eisner, *Základy kovářství v době hradištní v Československu*, Slavia antiqua 1, 194?, 367 a n.

[4]) Viz pozn. 1.

byla připevněna na plazu, půdu zespoda podřezávala a pomocí odvalové desky obracela.[5]) Kořeny trav a plevele byly tím způsobem ničeny a hnojily zároveň půdu; čerstvá odpočinutá ornice přišla na povrch a byla připravena pro přijetí setby. Lepší využití půdy, vyšší úrodnost, větší výkonnost a snazší práce s rádlem dávaly možnost k zintensivnění hospodaření. Když bylo toto rádlo zdokonaleno přidáním krojidla a jednoho nebo dvou koleček,[6]) byly vytvořeny nejdůležitější technické předpoklady k rozšíření trojpolního systému.

Na území Československa ve starší době hradištní byly nalezeny oba druhy radlice; primitivnější klínovitá radlice je však vzácnější.[7]) Rádlo, rozrývající půdu, bylo k některým pracím a v některém prostředí výhodnější (na př. na kamenité půdě a na nově vyžďářené či vyklučené půdě se zbytky kořenů). Proto se velmi dlouho udrželo i v době, kdy již byl rozšířen primitivní pluh, ba dokonce i v mnohem mladších obdobích. Na př. v hromadném nálezu v Ivanovicích na Hané jsou oba druhy radlice zároveň. Také ve Znojemské kapli na malbě ze 12.—13. stol. je vyobrazen Přemysl Oráč s primitivním hákem.

Z konce starší nebo z počátku střední doby hradištní (8.—9. stol.) pocházejí nejstarší dosud známá slovanská krojidla na našem území. Počínají se objevovat v hospodářský nejvyspělejších částech země (Pustatina Vrablicova, II. hromadný nález; Gajary na Slovensku). Již v této době existoval tedy primitivní pluh, zatím snad se symetrickou radlicí.[8])

O chovu dobytka na našem území nejlépe svědčí jeho kosterné pozůstatky, hlavně na sídlištích. Hovězí dobytek je poměrně dosti hojný. Krátká kosa na sečení trávy byla vynalezena již v době laténské, a tak byla dána již tehdy možnost k lepšímu vyživení dobytka v zimě.[9]) Využití dobytka k orbě bylo tedy na našem území plně umožněno.

Použití rádla a možnost dobrého využití hovězího dobytka k zemědělským pracím

---

[5]) Bez odvalové desky by práce s touto radlicí byla nemožná.

[6]) Podle důkazů Dovženkových přidání krojidla bylo nemožné bez koleček. Krojidlo by při nestejnoměrném tahu a tím způsobené nestejnoměrné výši jednou z půdy vyskakovalo, po druhé by se zařezávalo příliš hluboko a výhod, které při orbě přináší, by nejen nebylo využito, ale práce s radlicí by byla naopak ztěžována.

[7]) Radlice z primitivnějšího rádla byla nalezena na hradišti klučovském asi z 8.—9. stol. Podobná radlice byla nalezena též v Záhlinicích na Moravě; pochází z náhodného nálezu a není blíže datována. Protože ve stejné obci byly nalezeny střepy laténské i hradištní a protože stejná radlice se vyskytuje v obou periodách, není jisté, do které doby lze nález zařadit. Pozůstatky rádla, pracujícího v horizontální poloze, jsou poměrně časté. Železná radlice, patřící bezpochyby k oradlu téhož typu, byla nalezena v hromadném nálezu ze 6. či 7. stol. n. l. z Let u Dobřichovic, v hromadném nálezu z konce starší nebo z počátku střední doby hradištní z Gajar u Malacek, z Kút na Slovensku, z Ivanovic na Hané a na mnoha jiných mladších nalezištích. Železná široká radlice byla nalezena také v hromadném nálezu z Moravského Sv. Jána ze 7.—8. stol. Okraje radlice jsou špatně zachovány, a proto nemůžeme bezpečně určit šířku radlice. Zdá se, že tulejka radlice není užší než lopatka, není však tak široká, aby nemohla dobře projít vytvořenou brázdou. Ostatní znaky — velikost, tvar a hlavně zahnuté okraje lopatky — svědčí o tom, že i radlice z Moravského Sv. Jána pracovala v horizontálním položení.

[8]) Je zajímavé, že na sídlišti v Gajarech (role Stolička) z 8.—9. stol., kde byla jako na jediném nalezišti nalezena radlice i krojidlo zároveň, není radlice zcela symetrická.

[9]) Viz F i l i p, *Zemědělství* a F i l i p, *Hospodářský stav*. Ve starší době hradištní byla kosa nalezena již v nejstarším hromadném nálezu na našem území v Letech u Dobřichovic. Je též v pozdějším nálezu z Gajar a j. Kosa byla dlouho používána jen ke kosení trávy. Bylo to patrně proto, že srpem se vytvářely hrsti k vázání a že i ztráta zrna byla menší. Srov. na př. František G r a u s, *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské I.*, Praha 1953, 115 a j.

máme tedy dosvědčeny již v posledních stoletích před n. l. V 6., nejpozději v 7. stol. existovalo zdokonalené oradlo, podřezávající a obracející zemi (Lety u Dobřichovic) a v 8. až 9. stol. máme dosvědčen primitivní pluh (Pustatina Vrablicova, Gajary). Kdy byla radlice zdokonalena, nemůžeme zatím určit. Není vyloučeno, že toto zdokonalení bylo provedeno již v době laténské.[10])

Výnosy, které poskytovalo zemědělství na našem území, byly veliké. Již v době laténské podle důkazů J. Filipa[11]) se kovářství oddělilo od kovolitectví a kovotepectví, rozšířilo se umělecké řemeslo, výroba skla, emailérství, řemeslná výroba keramiky, vzrostl obchod, byly vytvořeny mince a vznikla oppida — obchodní a řemeslná střediska. Filip soudí, že došlo k rozpadu na třídu vládnoucí a ovládanou. Také ve starší době hradištní byla zemědělská i řemeslná výroba velmi vyspělá. Rozkvět zvláště uměleckých řemesel na jižní Moravě ve střední době hradištní (9. stol.) byl jistě umožněn tím, že v zemědělství bylo možno při použití primitivního pluhu více vyrobit. Proto myslím, že rozvoj výroby i společenských vztahů na našem území probíhal rychleji, a to jak v posledních stoletích před n. l., tak i v druhé polovině I. tis. n. l.

V dalších kapitolách se Łowmiański zabývá počátky měst a částečně i řemesla *(Początki miast i ich rola w genezie państwa)*, sleduje zahraniční obchod slovanských států *(Handel zewnętrzny i polityka handlowa państw wczesnofeudalnych)* a nezanedbává ani jiné podmínky materiálního života a společnosti *(Zaludnienie)*.

Otázka vzniku měst je propracovávána sovětskou historií a archeologií, jejichž výsledků autor využil. Jeho závěr, že slovanská města (gorody) vznikala v průběhu 10. stol., je podložen dosavadními výsledky bádání. Je však nutno poznamenat, že na jižní Moravě a na jihozápadním Slovensku můžeme existenci měst, t. j. obchodních a řemeslných středisek, prokázat dříve. Výzkumy ve Starém Městě na Moravě dokázaly existenci takového centra již ve století 9. a stejné středisko lze hledat i na Děvíně. Na vlastním území Čech šel vývoj poněkud pomaleji, existenci měst nelze zde zatím položit hlouběji než do století desátého.

S některými názory Łowmiańského, na př. v otázce počtu a úlohy rytířstva ve městech, s hypothesou o rytířích-řemeslnících a j., se však lze těžko ztotožnit. Tyto vývody byly ostatně již kritisovány v polských historických časopisech (srov. dále pozn. 12 a 13).

Nedostatečná pozornost je věnována řemeslné výrobě. I když nebylo možné se řemesly hlouběji zabývat, protože každé odvětví by si vyžádalo samostatnou monografii spíše archeologického charakteru, přece by bylo vhodné alespoň stručně nastínit jejich vývoj. Rozvoj řemesel nejen úzce souvisí se vznikem měst, ale i se vznikem tříd a státu. Stejně nedostatečný je i rozbor vnitřního obchodu.

Při zkoumání slovanských států je dosud nejméně propracován vznik státu u Polabských Slovanů a v Pomoří. Protože se Łowmiański nemohl opřít téměř o žádné práce o vzniku státu na tomto území, jsou jeho závěry o těchto státech nejméně podloženy. Łowmiański se zabývá především vznikem státu v Pomoří; Polabí dosti opomíjí. Předpokládá, že proces formování státu probíhal zde velmi pomalu a byl ukončen teprve až ve 12. stol., kdy bylo Pomoří připojeno k Polsku a christianisováno. Obchod, provozovaný vyšší vrstvou společenskou, mohl mít vliv na toto opoždění, protože vyšší třída, mající značné zisky z obchodu a pirátství, vynakládala menší úsilí na organisování státního aparátu, který sloužil exploataci lidových mas. Tento názor jistě není konečný. Autor sám dokládá existenci vyhraněných třídních rozdílů v Pomoří a obchod tyto rozdíly mohl

---

[10]) Na př. u radlice z Nového Bydžova nelze práci v horizontální poloze bezpečně vyloučit.

[11]) Filip, *Zemědělství.*

jedině upevňovat, nikoliv zmirňovat. Vznik antagonistických tříd nutně vyvolává vznik státu.

Slabá knížecí vláda a samostatné hospodářské i politické postavení měst v Pomoří je u většiny badatelů důvodem k předpokladu, že zde neexistovala státní moc. Ztotožňovat stát s knížecí vládou však není možné. Státní forma v Pomoří byla ovšem jiná než v zemích s převládající zemědělskou výrobou.

U polabských Slovanů a v Pomoří se dlouho udržovalo pohanství, zatím co v jiných zemích přijaté křesťanství aktivně napomáhalo upevnit postavení vládnoucích tříd a státu. Boje utlačovaného lidu proti feudálnímu panství z počátku braly na sebe formu odporu proti křesťanství. Pohanské náboženství Polabanů a Pomořanů nelze však spojovat s beztřídní společností nebo předstátní organisací. O tom by patrně podaly důkaz studie o placení daní Svantovítovi v Arkoně nebo ještě dříve do chrámu v Retře domácím i podrobeným obyvatelstvem, o placení poplatků — darů — za obchodování v Arkoně, o Svantovítově družině a pod. Hlubší studium pohanského náboženství by jistě mnoho osvětlilo o formě státu u Polabských Slovanů a v Pomoří.

Obsáhlou recensi o Łowmiańského knize uveřejnil významný polský badatel A. Gieysztor[12]) a další polský historik J. Bardach.[13]) Obě tyto práce dostatečně zhodnotily významný přínos Łowmiańského pro slovanskou historii. Omezila jsem se proto v podstatě jen na ty připomínky, které nebyly v recensích nadhozeny nebo alespoň hlouběji rozvedeny. Ve shodě s nimi pokládám za nejcennější přínos této práce kapitoly o zemědělské výrobě, zvláště podrobný rozbor žďáření a jeho výnosnosti, rozbor poměru mezi dobytkářstvím a zemědělstvím v jednotlivých epochách a důkazy o zemědělské základně slovanského života. Velmi cenná je také kapitola, probírající zalidnění slovanských krajů, i když definitivní výsledky bude moci přinést teprve archeologické bádání. Některé nedostatky této obsáhlé synthetické práce, které jsou zaviněny především nedostatkem pramenů a zároveň i nedostatkem tvůrčích i shrnujících prací o jednotlivých problémech v různých zemích, neubírají jí nikterak na ceně. Podněty, které přináší, by měly nalézt velký ohlas u všech badatelů, zvláště v tom, aby slovanští badatelé důkladně prostudovali výrobu i jiné materiální podmínky života společnosti ve svých zemích, protože mohutný rozmach archeologie v posledních letech dává k tomu nejlepší předpoklady.

Magda Beranová

---

[12]) Przegląd Historyczny tom 44 (1953) 603—612.
[13]) Kwartalnik Historiczny 60 (1953) Nr. 4, 197—207.

ZPRÁVY

Konference o slovníku jazyka staroslověnského a o etymologickém slovníku jazyků slovanských

Ve dnech 26. až 28. IV. 1954 pořádal Slovanský ústav Československé akademie věd v Liblicích u Mělníka pracovní konferenci, věnovanou problematice slovníku jazyka staroslověnského a etymologického slovníku jazyků slovanských. Porady se zúčastnili představitelé naší slavistiky, členové akademických pracovišť slovníku jazyka staroslověnského a etymologického slovníku jazyků slovanských, jakož i pracovníci ze slavistických kateder našich vysokých škol. Cílem konference bylo stanovení zásad pro redakční práce na přípravě středního slovníku staroslověnského jazyka, a kromě toho celkových směrnic pro počínající se teprve práce na slovanském slovníku etymologickém.

A. *Jednání o staroslověnském slovníku* zabíralo jednak otázky obecné (o nynějším stavu prací na přípravě staroslověnského slovníku a o jeho textovém základu), jednak otázky konkretní, týkající se stavby hesel, jednak konečně poradu o koordinaci redakční práce na pražském a brněnském pracovišti staroslověnského slovníku v Slovanském ústavě.

Poradám předsedali rektor Vysoké školy ruského jazyka a literatury akademik Bohuslav Havránek, univ. profesor Dr Ján Stanislav, prorektor Vysoké školy ruského jazyka a literatury prof. Dr Antonín Dostál a univ. profesor Dr Josef Kurz, který byl zvolen vědeckým vedoucím porad o staroslověnském slovníku.

Porady zahájil 26. IV. 1954 večer akademik Boh. Havránek nastíněním povahy konference; jejím jádrem mají být nikoli jen referáty, ale především široká diskuse o daných problémech.

1. Úvodní referát *o nynějším stavu prací na přípravě staroslověnského slovníku* přednesl univ. profesor Dr Josef Kurz. Uvedl, že se o staroslověnském slovníku pracuje u nás na pracovištích akademických od 30. X. 1942, kdy dal v České akademii věd a umění akademik Havránek podnět k založení zvláštní komise pro tento úkol. Po květnovém osvobození (r. 1945) nám přípravu tohoto díla svěřila také leningradská konference slavistů r. 1946. O potřebě a významu takového slovníku nelze pochybovat. Referent vyjmenoval úkoly, pro které ho bude potřebí jak v slovanské jazykovědě, a to při studiu všech slovanských jazyků způsobem srovnávacím i při studiu dějin většiny slovanských jazyků jednotlivých, tak i při zkoumání staroslověnštiny samé, konaném též pro cíle jiné, na př. pro poznání dějin kultury byzantskoslovanské, pro poznání základu a vývoje slovanské liturgie, slovanských dějin církevních i politických, pro otázky biblistické, pro historii práva, pro srovnávací studie látkoslovné, pro studium slovanských reálií atd., a upozornil, že bude mít význam také pro studium starších období dějin a kultury sousedů slovanských národů, zvláště Rumunů. Naléhavá potřeba nové důkladné pomůcky pro poznání lexikálního bohatství staroslověnštiny vyplývá ovšem také z naprostého ne-

dostatku starších děl tohoto druhu; ještě dnes se musíme obracet k nečetným pracím dávno zastaralým nebo neúplným a s dnešního hlediska nevyhovujícím. Přednášející charakterisoval starší díla Miklošičovo, Vostokovovo a Sreznevského. Jinak je třeba shánět informace po menších slovníčcích, dodaných k učebnicím nebo k chrestomatiím, nebo v indexech verborum, pokud jsou jimi opatřeny edice staroslověnských památek. Všechny tyto příručky však mohou být — podle stavu svého zpracování — pouze pomůckami, více nebo méně cennými pro sestavování nového úplného slovníku staroslověnského jazyka. A totéž platí i o značném materiálu, který sebrali nebo dali sebrat naši zasloužilí pracovníci v tomto oboru, profesor Václav Vondrák a profesor Miloš Weingart.

Prof. Kurz dále upozornil na dlouhou a opravdu krásnou tradici v práci o církevní slovanštině u nás od dob Josefa Dobrovského. Dobrovský pracoval při přípravě *Institucí* ve Vídni s Kopitarem také o církevněslovanském slovníku a v jeho Institucích je v nauce o tvoření slov, kde se obšírně vykládá o kořenech slov, o odvozovacích příponách a o tvoření jednotlivých druhů slovních, vlastně podán také rozbor slovního bohatství církevněslovanského jazyka, a to i s občasným zřetelem k vrstvám v něm se vyskytujícím, čímž se tato část stala předchůdkyní pozdějšího Jagićova rozboru slovních vrstev církevněslovanských, podaného nejprve v edici kodexu Mariánského z r. 1883, později v obojím vydání *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache* z let 1900 a 1913, jakož i z rozboru církevněslovanského textu Apoštola z let 1919 a 1920. Nutno dodat, že při výkladu každého dokladu v svých Institucích podává Dobrovský pravidelně i jeho latinský překlad a že projevuje vůbec veliký smysl pro přesné vystižení významu vykládaných slov. A je také trvalou zásluhou Dobrovského, že svou vědeckou autoritou ukázal na význam a vážnost církevněslovanského jazyka; od něho se po celé 19. a 20. století vine stálý zájem o staroslověnská studia u nás až k jejich — smíme-li tak říci — současnému rozmachu. Přednášející vzpomněl dále alespoň hlavních jmen dnes již zesnulých pracovníků v tomto oboru práce, P. J. Šafaříka (1795—1861), Leop. Geitlera (1847—1885), Frant. Pastrnka (1853—1940), Jiřího Polívky (1858—1933), Václava Vondráka (1859—1925), Miloše Weingarta (1890—1939), Josefa Páty (1886—1942) a Jana Frčka (1896—1942), který se zajímal i o přípravu našeho slovníku; z žijících připomněl nestora naší slavistiky, zasloužilého vydavatele a zkoumatele církevněslovanských textů, který i pro naše dílo vykonal značný kus práce, někdejšího předsedy komise pro staroslověnský slovník, profesora Josefa Vajse (nar. 1865); na jeho návrh bylo usneseno poslat profesoru Vajsovi z porad upřímný pozdrav. Díky velké zakladatelské a průkopnické práci předchozích pracovníků můžeme dnes přistupovat k uskutečňování velkých úkolů, mezi něž na prvním místě náleží práce o přípravě církevněslovanského slovníku.

Práce na slovníku staroslověnského jazyka je ukázkou práce kolektivní v plném slova smyslu. Pečovaly o ni dříve Česká akademie věd a umění, Královská česká společnost nauk a Slovanský ústav; nyní je tato práce v péči Slovanského ústavu Československé akademie věd. Plně kolektivní je také vnitřní práce na přípravách k slovníku: kromě funkcionářů redakce pracuje na tomto díle ne méně než 12 stálých pracovníků, zaměstnanců to Slovanského ústavu, a to 8 v Brně, 4 v Praze. Jejich usilovnou, nadšenou a harmonickou spolupráci, vyžadující solidní odborné přípravy, jemného citu pro daný materiál a ovšem, a to především, lásky k věci a nadšení pro ni, je třeba zvláště zdůraznit.

Prof. Kurz dále nastínil problémy, kterým bude nutno věnovat pozornost. Zaměřujeme se nyní na přípravu a vydání staroslověnského slovníku rozsahu *středního*, jak pro něj vypracoval návrh prof. Dostál; přípravu *velkého* slovníku nebudeme však ztrácet

z programu, bude musit tvořit pokračování, další, druhou etapu naší práce; ale stejně nesmíme zapomínat ani na *naléhavou potřebu menšího slovníku studijního*, jak jej referent navrhoval již v roce 1949. Prof. Kurz dále uvedl, že dnes máme přes 900.000 lístků s doklady. Máme prakticky vyexcerpován celý kánon staroslověnských památek, dále text Apoštola a všechny texty českocírkevněslovanské. Před excerpcí bylo nutno řešit často velmi důkladně otázky spojené s problematikou památek, abychom určili texty nejvhodnější k excerpci nebo k variantovému zachycení, abychom určili nejbližší řecký nebo jiný originál, a pod. Vyexcerpovaný materiál je v hlavních textech zkontrolován, propracován a částečně též již i abecedně seřaděn. (Slovní bohatství každé památky u každého hesla ponecháváme však vždy pohromadě, abychom je vždy opět mohli sestavit v jeden celek.) Otázka *míry* excerpce byla podle návrhu Kurzova z roku 1942 rozřešena tak, že je provedena excerpce *úplná;* a také při *redakci materiálu* budeme vyčerpávat veškerý dosud zpracovaný materiál. Toto stanovisko vyplývá z poznání, že v jazycích jen knižně dochovaných, v kterých je materiál omezen tradicí, máme pro některá slova nebo aspoň pro některé významy slov materiálu hojnost, pro jiná však zase málo, a z toho, že se každý případ použití daného slova může ukázat ve větší nebo menší míře cenný pro určité závěry. Náš slovník tedy vyčerpá *veškeren materiál z nejstarší epochy staroslověnštiny (z památek dochovaných nebo vzniklých v ní);* budeme uvádět, zpracovávat, vyčerpávat *veškerá hesla* a *veškeré dostupné doklady*, budeme zpracovávat i *hapax legomena*. Pro ostatní otázky, jako jsou otázky o textové basi pro střední slovník, o stavbě hesel, o uvádění tvaroslovných poznámek k heslovým slovům, o úpravě poměru významů vykládaných slov a originálních paralel, o paralelách z kodexu Supraslského, z euchologia Sinajského, z Kyjevských listů a pod., o uvádění synonym, otázky o označování způsobu rozšíření slov v textech a o konkretisování doložených významů, o řecko-staroslověnském indexu a pod., otázky to, kterým budou věnovány ještě zvláštní referáty, odkazuje prof. Kurz k svým článkům o přípravě staroslověnského slovníku a o problematice jeho zpracování, které uveřejnil jednak ve sborníku *Pocta Frant. Trávníčkovi a Franku Wollmanovi*, Brno 1948, 286—309, jednak v Slavii 22 (1953) 300—310, 313, kde o všech těchto problémech podrobně pojednal.

Na žádost akademika Boh. Havránka potom prof. Jos. Kurz srovnal excerpci Vondrákovu a Weingartovu s excerpcí, prováděnou na akademických pracovištích staroslověnského slovníku, a zhodnotil především materiál, který zanechal prof. Weingart. Excerpce na pracovišti staroslověnského slovníku probíhala podle přesně stanovených a důkladně prodiskutovaných pravidel. Každé slovo se zachycovalo na zvláštní excerpční lístek, na němž byl zachycen celý citát s řeckou (latinskou nebo starohornoněmeckou) předlohou, v záhlaví bylo uvedeno excerpované slovo normalisovaným pravopisem, dále jeho řecká (latinská, starohornoněmecká) paralela, význam (česky), vazba a gramatické určení, na dolním okraji bylo podle potřeby zachyceno znění z památky, excerpované jen variantově; kromě toho byly zavedeny ještě t. zv. malé lístky pro materiál k indexu řecko-staroslověnskému, pro zaznamenávání gramatických slov v opisných tvarech a pod. Naproti tomu měl prof. Weingart sice hojnost materiálu, ale zpracovaného nesystematicky a značně nestejnorodě; na př. nebyl na každé slovo zvláštní lístek, rozličné doklady jednoho slova bývaly zaznamenávány společně na lístku jediném, často nebyla uváděna širší souvislost slova z textu, mnohdy chyběly řecké originály atd.; tak se přišlo k závěru, že materiálu Weingartova není možno použít jako *základu* pro náš slovník, neboť by jeho doplnění bylo bývalo pracnější a nákladnější nežli nová excerpce od začátku. Také materiál Vondrákův, který má zpracovánu pouze část hesel, a to z materiálu omezeného a nikde nezaznamenaného (srov. o něm blíže M. W e i n g a r t ve sb. *Symbolae grammaticae in honorem*

I. Rozwadowski II, Kraków 1928, 231—243), bude moci být pouze pomůckou pro naše nové zpracování, i když zajisté pomůckou cennou.

Ve shodě s tím poznamenal prof. D o s t á l, že Weingartova excerpce byla založena spíše na indexovosti než na významovosti a že nebyla spolehlivá, protože ji zpracovávali Weingartovi posluchači bez zachovávání přesných a jednotných excerpčních pravidel. K tomu poznamenal prof. K. H o r á l e k, že excerpce materiálu pro slovník je práce odborná a že ji mohou vykonávat jen síly kvalifikované. Dr Vlad. K y a s ve svém diskusním příspěvku připomněl, že náš slovník sice nepřekoná slovník Miklošičův ani počtem hesel, ani počtem významů, že ho však předčí zachycením materiálu z nejstarších památek a moderním zpracováním. K tomu zdůraznil akademik H a v r á n e k, že Miklošičův slovník je slovníkem církevněslovanským, zatím co náš připravovaný slovník má být slovníkem jen staroslověnským. Dr F. V. M a r e š uvedl jako zvláštnost dosavadní práce to, že byly do excerpce pojaty i památky dosud nevydané nebo vydané nespolehlivě, že se však sáhlo k jejich nové edici, připravené dosud v rukopise, ale tiskem dosud nevydané, nebo dokonce i ke snímkům. Tak je tomu při kodexu Assemanově, který se excerpoval podle rukopisu připravovaného vydání profesora K u r z e, nebo při Besedách Řehoře Velikého, které byly excerpovány ze snímků.

2. Následovaly referáty *o textové basi pro připravovaný staroslověnský slovník.*

a) Profesor K. H o r á l e k promluvil *o zásadách výběru textů pro excerpci staroslověnského slovníku a o rozsahu této excerpce.* Názory na to, které památky by bylo třeba pro slovník excerpovat, byly různé, neboť z počátku nebylo ani jednoty v tom, má-li se zpracovávat slovník široce církevněslovanský nebo jen úzce staroslověnský. Ale i když bylo nakonec rozhodnuto pracovat na slovníku staroslověnském, který by zachycoval především slovní bohatství obsažené v textech sahajících svým původem do doby cyrilometodějské, nebyla tím vyřešena otázka, které památky mají být vzaty za základ excerpce. Nebylo možno omezit excerpci jen na památky řaděné tradičně do kánonu památek klasických. Kriteria, podle kterých se památky vřazují do kánonu, jsou totiž převážně hláskoslovná a částečně i tvaroslovná; tato kriteria však nejsou závažná s hlediska lexikologického a lexikografického. Je totiž řada textů, které vznikly v době cyrilometodějské a mohou dobře zachovávat její lexikální bohatství, které však přitom do kánonu neřadíme, protože jsou doloženy v hláskové a zčásti v tvarové podobě neklasické. K těmto okolnostem bylo třeba přihlédnout při výběru textů pro excerpci. Byly do ní pojaty i biblické texty, nezachované v kanonické hláskové podobě, a to zejména apoštol a apokalypsa, dále parimejník a některé starozákonní texty další (hlavně podle edic V a j s o v ý c h) a některé texty apokryfní; dále byly přibrány vybrané texty liturgické, homiletické, patristické, žitija a konečně i texty právní, případně některé jiné. Textovou kritikou bude třeba ještě zjišťovat, které další z dochovaných církevněslovanských památek, patřících do těchto literárních okruhů, by měly být vybrány k excerpci. Referent dodal zejména též, že byl do excerpčního plánu pojat také paterik, protože je to text cyrilometodějský, že však zůstává nerozřešena otázka, který z dochovaných textů má být vzat za základ excerpce.

Zásada, aby chystaný slovník staroslověnského jazyka zachycoval slovní zásobu textů cyrilometodějských, byla překročena dvojím směrem: především byl vyexcerpován také kodex Supraslský, přestože je to památka svým původem mladší, bulharská (důvodem byla příslušnost této památky do kánonu podle kriterií hláskoslovných); dále byly pojaty do excerpce i památky českocírkevněslovanské (na př. legendy o sv. Václavu), a to hlavně z důvodů jazykových a kulturně historických (jde o první literární projevy z českého pro-

středí, českomoravský typ církevní slovanštiny má zvláště blízký a těsný vztah k literatuře cyrilometodějského období) a také z důvodů rázu praktického.

To byly hlavní zásady pro volbu textů, jejichž slovní zásoba má tvořit základ středního slovníku staroslověnského jazyka. Řečník při té příležitosti připomněl, že bychom se neměli vzdávat ani myšlenky na thesaurické zpracování staroslověnského slovníku. Takový thesaurus staroslověnského jazyka by nemusil ani vyjít v tištěné podobě, mohl by existovat jen v systematicky uspořádaném lístkovém materiálu na akademickém pracovišti staroslověnského slovníku, které by podávalo potřebné informace pracovníkům na celém světě. V tom případě by bylo ovšem třeba rozšířit okruh excerpovaných textů ještě o církevněslovanské památky provenience bulharské, zejména o památky z období symeonovského, ať již jsou zachovány v opisech jihoslovanských či ruských (na př. v sbornících Svjatoslavových).

V diskusi k tomuto referátu vyslovil Dr Mareš souhlas s vývody referentovými. Zvláště zdůrazňuje význam zařadění i textů českocírkevněslovanských do excerpce; slovní bohatství jihoslovanské církevní slovanštiny je už totiž, aspoň zčásti, zachyceno v slovníku Miklošičově, slovní bohatství ruské církevní slovanštiny v Materiálech Sreznevského, ale slovní bohatství církevní slovanštiny redakce české dosud zachyceno není. Otázkou bude metoda další excerpce: patrně by byla v této fázi prací vhodnější už jen metoda síťová než metoda excerpce úplné, praktikovaná dosud. Také akademik Havránek pravil, že bylo správné volit pro výběr textů, které mají tvořit excerpční basi středního slovníku, jak památky kanonické, tak i památky spadající do cyrilometodějského období svým vznikem. Nerozřešena zůstává otázka, *v jaké míře* má být do středního slovníku pojata slovní zásoba obsažená v textech českocírkevněslovanských.

b) V následujícím referátu pojednal profesor Josef Vašica *o důležitosti právních památek, sahajících svým vznikem do doby cyrilometodějské, pro staroslověnský slovník.* Rozebral podrobně po lexikologické stránce dvě takové cyrilometodějské památky, zachované až z pozdějších opisů, a to t. zv. *Zakonъ sudnyj ljudemъ* (= *ZS*) a Metodějův překlad *nomokanonu* (= *MN*).

ZS je v podstatě překlad řeckých předpisů z byzantské Eklogy, doplněný několika statěmi původními. Přestože opisy, v nichž je dochován, nejsou starší než z 13. století, potvrzuje se jeho cyrilometodějský původ shodami s lexikem Kyjevských listů a Života Metodějova (jsou v něm výrazy jako *vъsędъ, mьdlostь za řecké* ῥαθυμία, *vьsjakaja pravьda* a pod.) a jeho vztah k našemu území právními termíny jako *županъ* nebo *kъmetъ*.

Na základě rozboru této památky bude však možno také objasnit některá slova a nejasná místa v anonymní homilii rukopisu Clozova (I, 59—II, 23), která dosud nebyla správně vyložena. Tato homilie je totiž jakousi „adhortací" k soudcům-knížatům, aby konali řádně své povinnosti v duchu ZS, a je tedy na ZS závislá nejen obsahově, nýbrž i výrazově a zvláště terminologicky. Tak *kъmotra* (Cloz 100) znamená zde matku křtěnce v poměru k jeho kmotrovi (t. j. odpovídá řeckému ἡ σύντεκνος). Nejasné dosud *različenьe* (Cloz 106—107: *postu vъ različenьe*) lze podle ZS, kde se na dvou místech vlivem římského práva předpisuje kajícnický půst místo krutých trestů Eklogy, vyložit skutečně jako „rozličnost" postu, odstupňovanost postu podle velikosti viny. Sloveso *obrětati sę* může tu mít, soudě podle ZS *(obrěsti sę)* i podle Metodějova nomokanonu, také význam řeckého ἁλίσκεσθαι, t. j. býti usvědčen, býti uznán soudně vinným. Slovo *posęždenьe* nemá zde svůj obvyklý význam „posouzení, rozsouzení", nýbrž má povahu právnického termínu s významem „prohlášení nějakého zákona neplatným, zrušení, odvolání

rozkazu"; v této funkci je možno je srovnat i se staroruskými slovesy *posuditi, posužati, posuživati*, která mají v staroruské právní literatuře často tento význam. Konečně se v Cloz objevuje slovo *tęža* ve významu právního termínu „právní pře, proces"; v tomto významu je doloženo kromě ZS i v Metodějově nomokanonu a v stsl. apoštolu. Tento starý právní termín je pravděpodobně zachován v podobě *tere (< tęžę)* i v II. Frisinské památce na dvou místech (ř. 32 a 110), kterým se dosud nerozumělo. Při interpretaci *tere < tęžę* v uvedeném významu mizejí všechny obtíže a tato místa dávají dobrý smysl.

Ještě větší význam než ZS má pro staroslověnský slovník Metodějův nomokanon, překlad to Scholastikovy Synagogy o 50 titulech. Slovanský text MN byl vydán podle dvou hlavních rukopisů — Rumjancevského z 13. století a Ioasafského z 16. století —, které obsahují čtení na mnoha místech zkomolená.

Důležitou otázku představuje poměr tohoto překladu Scholastikovy Synagogy k překladu druhého typu byzantského nomokanonu, Syntagmatu o 14 titulech, dochovanému mimo jiné v rukopise Jefremovské kormčí knihy (11.—12. století) a pokládanému někdy také za dílo Metodějovo. Ve skutečnosti tomu tak však není; jistá residua Metodějova slovníku, která se v Jefr. nacházejí, mají svůj původ v tom, že se její autor při své práci opíral o MN; při tom však upravoval jeho znění doslovně podle řecké předlohy. Z oblasti lexika je možno na př. uvést opisné vazby se slovesy *tvoriti, sъtvoriti* a pod. v MN za řecká slovesa jednoduchá (na př. συνεύχεσθαι — *molitvǫ tvoriti* a pod.); Jefr. tu má jednoduchá slovesa podle řečtiny. Na mnoha místech potlačil autor Jefr. výstižný volný překlad Metodějův, svědčící o jeho jemných znalostech právních. Tak se na př. překládá řec. συντέμνειν (o zkrácení doby veřejného pokání) v Rum 42a *skraštajetь lěto*, v Jefr. *razděljajetь lěto*. Dále Jefr. nahrazuje řadu dobrých překladů Rum kalkem podle řečtiny, na př. za řec. ἀνδρεῖον (ἀμφίασμα) ἀναλάβοι je v Rum 29a 22—23 *vъ obyčьnago město ženьskago oděnija vъ mužьskyj oblačitьsja*, kdežto v Jefr. *mužьskoje priimetъ;* nebo za řec. εἰδωλολατρίᾳ προσῆλθεν má Rum 35b20—21 *idololatrii priložisja*, kdežto Jefr. *kumirosluženiju priide*, atd.

MN projevuje v lexikálním plánu četné shody s Životem Metodějovým. V jeho slovníku se dále obráží vliv jazykového prostředí českého. Na př. je sloveso *uvarovati* ve významu řec. περιστέλλειν (o ošetření novorozeněte) známo i ze starší i z novější češtiny (Jefr. tu má *pokryti)*, a pod. To se týká zejména také juridické terminologie; tak na př. je v Rum užito slova *istina* ve významu „species facti, corpus delicti" a v tomto významu specificky právním se tohoto slova *(jistina)* zcela běžně užívá i v staré češtině. Uznáme-li, že český právnický jazyk působil na staroslověnský překlad nomokanonu, bylo by možno vykládat i jiná jeho slova, na př. *rokъ, narokъ, obrokъ* a pod., jako doklady staročeské právní terminologie. Také církevněslovanské hapax legomenon z nomokanonu *neračenije* za řec. παραίτησις ve významu „nepřízeň, odpor" má staročeské paralely.

ZS byl již pro slovník vyexcerpován. Bude nutno přistoupiti i k excerpci MN, který je dílem zdařilým (i když je dochován jen v chatrných opisech) a obsahujícím důležitý materiál z nejstaršího velkomoravského období staroslověnského písemnictví.

K referátu profesora Vašici bylo podáno několik drobných doplňujících poznámek rázu materiálového. Tak uvedl prof. Isačenko, že *istina* ve významu „corpus delicti" existuje i v staroruských památkách; podobně se v staré ruštině objevuje slovo *neračenije* s významem „lhostejnost, vlažnost"; jisté pochybnosti vyslovil k ztotožnění slova *tere* z Fris. s pův. *tęžę*. — Prof. Stanislav připomněl slovenské *varovati* ve významu „držeti děti na rukou" a dále obrat *oni sa neráčia*, znamenající „nemluví spolu, jsou nepřátelé". — Prof. Kurz poznamenal, že pochybnosti o Vašicově výkladu slova *tere* z Fris. odpadnou, předpokládáme-li, že v své původní podobě bylo již v staré době nejasné,

nesrozumitelné, a že bylo pokládáno za spojku, čímž se vyloží hláskoslovná změna v něm obsažená. — Prof. Isačenko měl také námitky proti obecně užívanému termínu „český (československý) typ církevní slovanštiny"; pro nejstarší období by bylo lépe mluvit o církevní slovanštině „moravské". Také akad. Havránek souhlasil s tím, že termín „česká (československá) církevní slovanština" je pro nejstarší období nevhodný.

Několik řečníků (doc. Kopečný, prof. Horálek, prof. Isačenko, prof. Kurz a při shrnování diskuse zejména akad. Havránek) zdůraznilo závažnost referátu prof. Vašici. Nyní již nemůže být sporu o tom, že nomokanon (i ZS) patří do okruhu cyrilometodějských památek a že je jej nutno pojmout do slovníku. Výklad prof. Vašici nemá význam jen pro řešení otázek jazykových, textověkritických a literárních, nýbrž vrhá nové světlo i na právní řád v našich zemích na úsvitu dějin a na společenské a třídní poměry, jejichž byl tento řád odrazem.

Diskuse o excerpční basi středního slovníku byla dokončena na dopoledním zasedání příštího dne. Referent prof. Horálek připomněl dvojí hledisko pro výběr textů k excerpci — jednak příslušnost památky do kánonu, jednak cyrilometodějský původ textu — a probral podle předloženého seznamu podrobně jednotlivé památky, jejichž slovní bohatství má slovník zachycovat. Z nevyexcerpovaných dosud památek budou jisté obtíže s parimejníkem, protože nemáme jeho úplné vydání a nemáme k disposici ani snímky; spornou otázku představuje dále též apokryf Pseudoevangelium Nikodemovo a z liturgických textů obě modlitby (molitva na dijavola, modlitba ke všem svatým). — Akad. Havránek projevil souhlas s vývody profesora Horálka. Do slovníku bude třeba pojmout slovní bohatství textů českocírkevněslovanských, nikoli však slovní poklad bulharských památek období symeonovského. Znovu zdůraznil přitom, že je třeba, aby střední slovník staroslověnského jazyka vznikl co nejdříve; proto bude nutno s redakčními pracemi začít neodkladně. — Prof. Kurz připomněl k výběru textů určených k excerpci, že vybrané texty nezachycují a při dnešním stavu edičních a výzkumných prací z tohoto oboru ani nemohou zachytit slovní bohatství doby cyrilometodějské v jeho úplnosti. — Několik diskusních příspěvků se týkalo způsobu další excerpce. Akademik Havránek navrhl, aby při další excerpci mladších textů církevněslovanských nebyly doklady kumulovány indexovým způsobem, jako tomu bylo u památek klasických, ale aby byla jen zachycována všechna slova a všechny jejich významy. Pro tento způsob „relativně" (nebo „lexikálně") úplné excerpce se vyslovili i někteří další řečníci (prof. Horálek, Dr Z. Hauptová, prof. Dostál a j.).

Na závěr této části jednání o staroslověnském slovníku shrnul akad. Havránek její výsledky. Pravil, že debata ukázala, že je třeba ihned zahájit redakční práce na přípravě staroslověnského slovníku; paralelně s tím musí probíhat i další excerpce materiálu, při čemž bude třeba uvažovat o případné změně forem excerpce.

3. Poté byla zahájena *porada o výstavbě hesel.*

a) Diskusi zahájil referát prof. Ant. Dostála *o stavbě hesla v připravovaném slovníku.* Pravil, že excerpce, která byla dosud shromážděna, poskytuje dost široké možnosti pro zpracování hesel slovníku staroslověnského jazyka, a to jak pro zpracování thesauru, tak slovníku středního, který má na mysli redakce nyní. Zachycuje všechna slova, i slova s velkou frekvencí, i hapax legomena, ve všech dokladech s citací ze staroslověnských textů podle nejlepších vydání nebo též podle fotografií rukopisů, dále s citací z předlohových textů řeckých, latinských nebo starohornoněmeckých, přihlíží k vývoji textů (zachycuje ve variantách lexikální odchylky od textu excerpovaného) a j. Z připraveného materiálu lze sestavit abecedu hesel staroslověnských i řeckých (latinských nebo

starohornoněmeckých). Excerpce byla zaměřena především na významovou stránku slov, ale zachycovala i fakta gramatická, případně i grafická a pod. Excerpce je úplná, t. j. lze v ní přihlížet i k frekvenci slov a významů v excerpovaných památkách, a bylo by možno z ní sestavit i indexy k textům.

Nejdůležitější je, jak zachycuje excerpce *významy slov*. Ke každému staroslověnskému heslu je uváděna na lístcích řecká, případně latinská nebo starohornoněmecká *paralela*, případně paralely řecké i latinské, a konečně *ekvivalent český*. Řecká paralela je uváděna pouze tehdy, když v textu, který byl základem předlohového textu k excerpovanému textu staroslověnskému, příslušná řecká paralela byla. Excerptor ji v žádném případě nedoplňoval, nýbrž vždy se opíral o konkretní řecký text a o jeho varianty, pokud jsou známy (na př. v evangelijním textu a j.). Latinská paralela má někdy význam jen paralely pomocné. Tak na př. u evangelijního textu byla uváděna paralela z Vulgáty nebo při excerpci kodexu Supraslského byla uváděna latinská paralela, otištěná v Migneově Patrologii vedle textu řeckého (nebo v jiných edicích předloh k staroslověnskému textu Supraslského kodexu), takže jde jen zčásti o skutečnou paralelu. Někdy ovšem i latinský text mohl poskytnout bližší paralelu než text řecký, třeba časově a rukopisným zachováním starobylejší, protože latinský text vycházel z nějakého řeckého textu, jenž byl blíže staroslověnskému překladu než nyní známý řecký text (tak je tomu někdy v Supraslském kodexu). Podobně zvláštním případem je latinská paralela k textu Kyjevských listů nebo starohornoněmecká paralela k některým modlitbám euchologia Sinajského nebo Frisinských zlomků.

Je otázka, jak dalece můžeme pokládat řeckou nebo jinou paralelu za těchto okolností za ekvivalent, t. j. za skutečný význam staroslověnského slova. I když na př. v komplexu evangelijních textů lze říci, že staroslověnský překlad stojí značně blízko k řeckému textu, zvláště cařihradské smíšené redakce, neboť místy je to překlad přesný a značně doslovný, nelze v podrobnostech ani o evang. textech tvrdit, že řecké paralely představují skutečné významové ekvivalenty. Skutečný ekvivalent je na excerpčních lístcích vystižen významem českým. V excerpčních pravidlech našeho slovníku bylo stanoveno, aby excerptor nepřekládal mechanicky řeckou nebo jinou paralelu jakožto ekvivalent k staroslověnskému heslovému slovu, nýbrž aby uváděl takový český ekvivalent, který by se nejlépe hodil do staroslověnského kontextu. Tak na př. staroslověnské slovo *beséda* má — vedle jiných — řeckou paralelu λόγος, jejíž význam je, jak známo, značně široký. Excerptor proto neuváděl mechanicky český překlad, t. j. ekvivalent, *slovo*, nýbrž podle staroslověnského kontextu „*slovo, rozmluva, výpověď, skladba, výklad, výmluvnost, hovor, kázání, předpoklad*" atd. Ze Supraslského kodexu bychom mohli uvádět také příklady, kdy staroslověnský překladatel nepochopil správně smysl řeckého textu a přeložil chybně. Kdybychom zde v takových případech (a podobně v textech jiných) pokládali řeckou paralelu za ekvivalent, vzniklo by tím značné skreslení, které by znamenalo špatnou stavbu hesla chystaného slovníku. I některé ukázky vypracovaných hesel potvrzují, že je si třeba tyto zásady dobře uvědomit, neboť částečně zdůrazňují více paralely než významy slov. Slovník staroslověnského jazyka nemůže mít hesla vybudovaná na řeckých nebo jiných paralelách, nýbrž na skutečných významech, t. j. ekvivalentech. Je pravda, že staroslověnský jazyk a tím i jeho slovník má po této stránce některé zvláštnosti (paralely jsou totiž důležitým svědectvím o vývoji textů), ale přece by nebylo možné připravit slovník zdůrazňující toto hledisko před významy slov.[1])

---

[1]) Srov. totéž hledisko, přednesené Jos. K u r z e m na olomoucké konferenci slavistů v březnu 1953 (Slavia 22, 1953, 302—304, 313). *J. K.*

Významy slov v hesle je třeba rozdělit na skutečné různé významy (významové skupiny) a netříštit jednotlivé významy na malé varianty jednoho a téhož významu. Významy slov je třeba třídit; třídění lze provést dvojím způsobem, buď lze postupovat od významů obecných a širokých k významům užším a speciálním nebo od významů velmi často doložených k méně častým a ojedinělým. V druhém případě by byla zdůrazněna frekvence významů před principem sémantickým. I když by tento druhý způsob utřídění významů bylo možno dobře a přesně podle připravené excerpce sestavit, nelze přece ani v staroslověnském slovníku zdůraznit princip frekvence významů před principem sémantickým, nehledíme-li ani k tomu, že frekvence je omezena výběrem zachovaných památek a jejich thematickou náplní.

V staroslověnském slovníku je důležité zachytit výskyt slov a významů *v jednotlivých okruzích památek*. Svědectví taková se dosud hledají v indexech k jednotlivým památkám, po případě v Jagićově *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache* a pod. Připravovaný slovník staroslověnského jazyka by měl takové údaje také poskytovat, zvláště pomyslíme-li, že bude důležitou studijní pomůckou také pro historiky, byzantology a pod. Referent navrhl, aby se textové okruhy, na něž by bylo v heslech upozorněno, vymezily takto: a) památky evangelijní a jiné novozákonní; b) památky žaltářní a jiné starozákonní; c) texty liturgické, euchologické a právní; d) texty homiletické a legendické; e) památky, které mají zvláštní vztah k českému území, vždy ovšem s dalším vnitřním tříděním.

Dále by měla být zachycována frekvence významů staroslověnských slov. I když je frekvence staroslověnských slov a významů v jistém smyslu omezena, přece může být užitečné zjištění, zdali jde o význam obecně rozšířený nebo rozšířený méně častěji či jen ojediněle.

Dále promluvil referent o míře gramatických údajů u hesel (viz k tomuto thematu další referát sub 3c na str. 133). Pravil, že každý slovník podává u jednotlivých slov již tradičně některé údaje gramatické. Ačkoliv staroslověnský slovník má být především zaměřen na významy staroslověnských slov, je třeba uvádět i některé údaje gramatické; referent by však nebyl pro to, aby chystaný staroslověnský slovník byl chápán jako cvičebný (jazykovědný a filologický) slovník, jenž by upozorňoval na všechny tvaroslovné a jiné okolnosti. Připravená excerpce by sice dovolila podat evidenci všech dosvědčených tvarů flektovaných slov a tak nahradit starší práci Scholvinovu nebo Wiedemannovu, ale to již nemůže být cílem středního slovníku staroslověnského jazyka.

Podle toho, co bylo řečeno, mělo by každé heslo staroslověnského slovníku obsahovat tyto části: a) *Heslové slovo* v normalisovaném přepise, založeném na grafice památek cyrilských, jak bylo psáno již na excerpčních lístcích. Jména a cizí slova, přejatá do staroslověnštiny, bude třeba sjednotit, a to zase k praxi v cyrilských památkách. V odkazových heslech bude ovšem třeba upozorňovat na všechny odlišné způsoby psaní hesla v excerpovaných památkách. — b) Heslo bude mít *určení* (u substantiv udání gramatického rodu, u sloves slovesného vidu, u jiných slov udání slovního druhu) a upozornění na nejdůležitější gramatické, tedy i tvaroslovné zvláštnosti. — c) Potom bude třeba uvést jednotlivé *významy*, a to nejdříve významy obecné a široké, potom zvláštní a speciální. Významy by byly udávány ekvivalentem českým, ruským a případně německým. Německý ekvivalent by byl výhodnější než francouzský, protože by se při udávání francouzských ekvivalentů často musilo sahat k opisům. Německé ekvivalenty by byly také výhodnější než anglické, protože němčina má i pro otázky o staroslověnštině a o jejích dílčích problémech propracovanější terminologii. Ruské a německé ekvivalenty by bylo nutno překládat podle ekvivalentů českých s přihlédnutím k materiálu, o nějž se ekvivalent opírá. —

d) Dále by byla uvedena *dokumentace významu* citátem ze staroslověnských textů a příslušnou paralelou řeckou nebo jinou. Citát ze staroslověnského textu by byl uváděn bez nadřádkových znaků (kromě titly a apostrofu), jinak přesně podle edice (ale lze ještě uvažovat o nutnosti zachovávat velká písmena, která jednotlivé edice vždy neuvádějí přesně podle rukopisů), v citátech nerozvádět zkratky staroslověnských slov. Každý citát by měl být přesně určen zkratkou textu i přesným údajem místa, odkud byl vzat. Okruhy památek by bylo dobře označit hned u každého významu, rozšíření významů v textech pak buď u jednotlivých významů, nebo na konci hesla.

Pokud jde o zkratky, doporučil referent, aby se užívalo zkratek zřetelných a snadno srozumitelných, nikoli úsporných zkratek, k jejichž rozluštění by musil čtenář neustále nahlížet do seznamu zkratek, jenž bude připojen k slovníku.

I střední slovník staroslověnského jazyka by uváděl všechna slova, která jsou v připravené excerpci zachycena, t. j. i hapax legomena, nikoli jen výběr slov.

Slovník by měl mít abecedu staroslověnskou s úplným lexikografickým zpracováním jednotlivých hesel, byl by však opatřen nadto abecedním seznamem slov řeckých (latinských, středohornoněmeckých) s příslušnými staroslověnskými paralelami, nikoli však s propracováním hesel řeckých. Na konci slovníku by mohly být připojeny tvaroslovné tabulky, nikoli však přehled mluvnice, zato by však měl mít slovník podrobný výklad o stavbě hesla, seznam excerpovaných textů, utříděný podle thematické náplně textů, nikoli podle hledisek hláskoslovné starobylosti rukopisů.

b) V koreferátu vyložil Dr F. V. M a r e š konkretněji, jak by měla být provedena výstavba a úprava hesel v staroslověnském slovníku. V *záhlaví* bude dané stsl. slovo uvedeno v obvyklém slovníkovém „neutrálním“ tvaru; není-li neutrální tvar (nominativ, infinitiv) doložen, uvede se v záhlaví bez jakéhokoliv označení. U adjektiv se uvede jmenný tvar a vedle něho složený; není-li jmenný nebo složený tvar doložen, bylo by dobře dát nedoloženou formu do závorky. Komparativy a superlativy se uvedou na konci adjektivních hesel v positivu, budou však podle referenta samy zpracovány v heslech samostatných. Adverbia budou uváděna samostatně odděleně od adjektiv; mají-li obě nejběžnější formy *(dobro* a *dobrě),* vytvoří se dvě samostatná hesla na svých místech podle abecedy a spojí se vzájemnými odkazy. Pronomina personalia plurálu a duálu jsou samostatná hesla. Numeralia cardinalia, ordinalia, generalia atd. jsou zvláštní hesla a koncovými odkazy se vzájemně nespojují. Složené číslovky se uvedou výběrově pod základními složkami mezi doklady. Na číslovky psané literami se uvedou vybrané příklady složenin pod jednotlivými písmeny. U sloves jsou perfektiva a imperfektiva přirozeně samostatnými hesly; spojí se však koncovým odkazem, a to i v případě suppletivních dvojic. Sousloví jako *molitvǫ tvoriti* umístí se pod to slovo, které má specifikující význam (tedy na př. pod *molitva).* Bude zachován dosavadní normalisovaný cyrilský pravopis záhlaví, zruší se však měkkostní oblouček (v slovech jako *kъ͡niga* a pod.).

Za záhlaví přijdou tvary, podle nichž se v hlavních rysech pozná gramatické paradigma, k němuž dané slovo náleží: u substantiv genitiv sing., u adjektiv bude složený tvar, u zájmen, kde je deklinace vůbec zvláštní, buď nic nebo raději všechny tvary, u číslovek rodové tvary, u sloves první a druhá osoba singuláru. Substantiva se dále označí — tak jako tomu bylo při excerpci — rodem, a stejně jako při excerpci bude označeno gramatické určení také i u ostatních druhů slov; jen u adverbií a spojek by nebylo bližšího určení (tedy jen *conj.*, nikoli *conj. explic.*, *fin.* a pod.). Řecké, latinské, případně starohornoněmecké paralely se podle referenta mají uvést *před* významy za záhlaví. Řecké se podle něho mají očíslovat číslicemi, latinské malými latinskými písmeny (starohorno-

německé římskými číslicemi) a u jednotlivých významů se pak položí jen číselné nebo písmenkové odkazy. Nemá-li některý slovanský výraz v řeckém nebo latinském textu paralelu, napíše se místo číselného nebo písmenkového odkazu *O*, chybí-li paralelní řecký nebo latinský text vůbec, napíše se pomlčka (—).

Významy se uvedou v historickém sledu sémantického vývoje. Neznamená to ovšem, že by všude musel být význam etymologicky původní; ten často není vůbec doložen. Význam se podá latinsky, česky, rusky. Volba latinského překladu by byla adekvátní středověkému prostředí, jemuž sloužil i staroslověnský výraz; nevázali bychom se tedy na klasickou „ciceronskou" latinu. Latinský překlad usnadní používání slovníku linguistům-neslavistům a odborníkům-nelinguistům, kteří neovládají ani řečtinu, ani ruštinu. U méně obvyklých pojmů, u speciálních termínů, u staroslověnských reálií, u toponym a u některých anthroponym se připojí vedle překladu i výklad; zásadně se tu výklad připojí tam, kde prostý (neperifrastický) překlad není možný (na př. při *otъpělo)*. Za překladem by následovaly číselné a písmenkové odkazy k paralelám se zkratkami památek, v nichž je slovo s danými řecko-latinskými paralelami doloženo; následují typické příklady.

Koncové odkazy by spojily slova související mezi sebou gramaticky, derivačně (slovotvorně) nebo lexikálně. V řeckém, latinském a starohornoněmeckém indexu, který bude k slovníku připojen, bude výhodnější klást odkazy heslové než odkazy stránkové a sloupcové.

Po referátu Dr F. V. Mareše vyložili autoři ukázkových hesel, zpracovaných pro liblickou konferenci (M. Štěrbová, Dr Vlad. Kyas, prof. Jos. Kurz, K. Haderka, Dr Jan Marek, Pavel Vyskočil), zásady, podle kterých při zpracovávání ukázkových hesel postupovali. Přitom se prof. Kurz vyslovil mimo jiné proti vytváření nedoložených „ideálních" tvarů jako *kory* a pod. pro hesla (návrh Marešův); byla by tu nedůslednost proti šetření doloženosti jinde. Vyslovuje se dále proti návrhu, aby se zrušilo označování měkkosti v heslové podobě slova v záhlaví, a to proto, poněvadž měkkost má leckdy přímo fonologický význam. Je tedy třeba psát *konь*, *cěsarь* a pod. V *dokladech* ovšem nebude třeba šetřit některých méně významných nadřádkových znaků, jejichž přesná reprodukce by se neobešla bez značných technických obtíží a bez značného nákladu hmotného. Vyslovuje se dále pro to, aby se pravidelné komparativy uváděly pod tvary positivními, aby byl však k nim pořízen v abecedním pořadí příslušný odkazový údaj. Pokud jde o uvádění významů, vyslovuje se proti jejich přílišnému tříštění. Doklady buďtež uváděny v náležitém kontextu a přesně lokalisovány. Pokud jde o zkratky, vyžadují jasnosti, zřetelnosti, přehlednosti; je tu dále třeba neporušovat zbytečně a bez potřeby dosavadní usus, jestliže vyhovuje, nevymýšlet zkratky, které by práci v slovníku ev. ztěžovaly. Navrhuje, aby byla vytvořena komise, která by zkratky probrala.

Před vlastní diskusí o návrzích na úpravu hesel byly pak na odpoledním zasedání dne 27. IV. zařazeny především referáty profesora Kurze o *gramatických údajích u hesel* a Dr Vlad. Kyase o *otázce paralel v staroslověnském slovníku.*

c) Prof. Jos. Kurz podal referát *o míře morfologických a vůbec gramatických údajů u hesel.* Přitom v podstatě opakoval a doplnil svůj návrh z olomoucké konference (srov. Slavia 22, 1953, 307—308). Uvedl, že se shodoval s A. Dostálem v tom, že by u hesla nebylo upozornění etymologického, že se však lišil od Dostála, který *původně* myslil, že by u hesel nebylo bližších upozornění tvaroslovných vůbec, v tom, že si přál, aby vedle hesla podle potřeby takové údaje v slovníku byly, a že proto podal svůj návrh. Mělo by tomu tak být zejména u hesel slovesných, kde bychom se neměli omezit na údaj o první nebo o druhé osobě sing. indikativu praesentis, ale kde bychom měli kromě toho uvádět

také na př. tvary aoristové skutečně dosvědčené, zvláště existuje-li možnost několikerého jejich tvoření (zvl. u sloves 1. a 2. třídy), tvary imperfekta, je-li je možno utvořit nejen od kmene infinitivního, nýbrž i od kmene praesentního (na př. *prijemljaachъ* i *priimaachъ*), tvary participií typu *prošь* — *prosivъ*, u sloves suppletivních rozličné tvary se doplňující a pod., hlavně tvary „nepravidelné" nebo nepravidelně doložené, ale vždy jen skutečně existující. V některých — řídkých — případech by se doporučovalo i přesně citovat památku a místo, kde je doložen některý pozoruhodný ojedinělý případ, na př. u slovesa *otъpasti* 1. osobu sing. optativu *otъpaděmъ* z PsaltSin 6. 13. Zvlášť zdůraznil referent, že by nemělo být dokládáno vše, ne to, co je samozřejmé, ale naopak vždy to, co je nevyhnutelně potřebné pro první informaci při užívání slovníku. Tvary nějakým způsobem od heslového slova odchylné by měly podle názoru referentova tvořit také zvláštní údaj v abecedním pořadí hesel, a to s odkazem k heslu, ke kterému náleží a kde je o nich bližší výklad (na př. *jesmь* viz *byti*, pod. *bimь* v. *byti)*.

Referent odůvodnil svůj návrh 1. jednak zřetelem praktickým, zřetelem na uživatele slovníku, a upozornil na podobné údaje v řeckých slovnících, založených podobně, na př. v řeckém novozákonním slovníku Zorellově a j.; 2. teoreticky pak — ve shodě s lexikografií sovětskou (srov. S. I. Ožegov, Вопросы языкознания 1, 1952, 103, v českém překladě v Sovětské vědě — Jazykovědě 2, 1952, 413) — požadavkem, aby se výklad slovní zásoby neodtrhoval docela od gramatické stavby, od tvarů a vazeb, neboť slovní zásoba „sama ještě netvoří jazyk" (Stalin). Referent se tedy domnívá, že slovník staroslověnského jazyka splní úkol svůj nejlépe tehdy, budou-li v něm také obsaženy potřebné údaje o tvarech heslových slov. Mnoho místa takové poučení nezabere, neboť nejde o nějaké obšírné a vyčerpávající zpracovávání tvaroslovné stránky daných slov; referent by se spokojil hlavně s materiálem ze staroslověnských památek klasických a nevyžaduje také celkem tvaroslovných údajů statistických, i když by zajisté nebylo nezajímavé podle potřeby je připojiti nebo alespoň upozorniti na ojedinělost nebo zase hojnost frekvence těch nebo oněch tvarů. Pro poznání tvarů pravidelných nebude ovšem třeba připomínek v samém hesle, pro ně budou stačit stručné a přehledné tabulky tvaroslovné na konci slovníku.

Ke gramatickému určování hesel patří také uvádění syntaktických vazeb, které je v slovníku nevyhnutelné. Bude-li mít slovo dva nebo i více významů, tu se vytkne vazba nebo vazby v záhlaví, jsou-li pro všechny významy společné; bude-li však vazba spojena jen s některým z daných významů, pak bude uvedena na počátku příslušného významového oddělení.

d) Následoval referát Dr Vladimíra Kyase *o otázce paralel a ekvivalentů v staroslověnském slovníku.* Referent uvedl, že po stránce teoretické věnoval této otázce pozornost prof. Kurz ve svém referátu o staroslověnském slovníku na olomoucké konferenci (Slavia 22, 1953, str. 302 násl.). Protože staroslověnské texty představují z největší části překlady z řečtiny, jde tu především o zachycení originálních paralel *řeckých* (jen z malé části latinských). Přitom je značný rozdíl mezi texty biblickými a liturgickými proti hagiografickým a homiletickým, protože v první skupině si překladatelé do staroslověnštiny nedovolovali tolik volností jako v druhé. Pro nás je rozdíl také v tom, že biblické texty máme vydány s hojnými variantami (Nestle, Merk, Soden, Swete, Rahlfs, Holmes-Parson), kdežto u textů hagiografických a homiletických jsme odkázáni na texty, vydané většinou bez variant (na př. Migne, *Acta Sanctorum)*, které často představují odlišnou rukopisnou recensi, než měl staroslověnský překladatel, takže staroslověnské znění je tu více, tu méně odchylné od řeckého (Meyer v tomto případě ozna-

čoval řeckou paralelu hvězdičkou „im Griechischen anders als im Slavischen“); bylo by zde potřebí konat bádání v rukopisech, jako učinil Jan Frček pro Euchologium. Sledujeme tedy každou možnost dopídit se řecké paralely, na př. různé kalendářní a liturgické údaje v staroslověnských evangeliářích a apoštolářích srovnáváme alespoň s dnešními řeckými liturgickými edicemi, i když je tu ovšem třeba opatrnosti. — Jiného rázu jsou paralely *latinské,* které z největší části se staroslověnským textem přímo nesouvisí a jsou vzaty z latinských překladů řeckých textů; mají však přesto velikou důležitost pro odstínění staroslověnských významů (zvláště u textů biblických), protože latinské významy jsou pro nás srozumitelným výrazem myšlení medievální kultury. Paralely *starohornoněmecké* se týkají pouze několika málo míst.

Uvést řecké a latinské paralely do středního slovníku staroslověnského bude technicky dosti obtížné. Promyšlené řešení obsahuje návrh Dr Mareše: uvádí výčet všech řeckých a latinských paralel za heslem a při jednotlivých významech a dokladech na ně odkazuje číslicemi a písmeny. Druhé řešení je obsaženo v návrzích hesel brněnských pracovníků: řecké a latinské paralely se uvádějí u jednotlivých významů vedle moderních jazyků. První řešení je sice daleko úspornější, ale i složitější, druhé je mnohem výraznější, i když málo úsporné; v obou případech bude nutno odlišit paralely nejčastější a obvyklé od těch, které se vyskytují pouze jednou nebo v malém počtu dokladů (dají se snad do závorky). Referent navrhuje zároveň, aby při staroslověnských dokladech byly citovány také tvary řeckého originálu, a to vždy u sloves a zájmen, někdy pak i v důležitých případech jiných. Zvláštním znaménkem (snad křížkem) musí být vyznačeny paralely nesprávných překladů a těch míst, jejichž řecké znění máme zachováno v jiné parafrázi; na vzdálenější recense není však třeba brát zřetel. Potíže nastávají také tehdy, nemůžeme-li určit, která z řeckých variant stála v předloze, na př. ἀπαγγειλάμενος či ἐπαγγειλάμενος při *oběštavъ* EuchSin 16b18, nebo jinde θεασάμενος či ἰδών při *uzьrěvъ*.

Významy staroslověnských slov se budou určovat *česky* a *rusky;* přitom je třeba mít na zřeteli značný počet theologických termínů, zvláště obtížných v ruštině, kde vedle speciálního archaického výrazu církevněslovanského bude nutno uvést i neutrální výraz dnešní. Zbývá otázka, zda by bylo třeba uvádět významy i v některém západním jazyce, francouzsky, anglicky či německy. Jestliže je v paralelách hojně uvedena latina, je francouzština zbytečná. Slavistická tradice by pak mluvila pro němčinu proti angličtině — není však možno předpokládat, že německy čtoucí uživatel slovníku umí dostatečně latinsky? Latina je ostatně přijatý mezinárodní jazyk gramatických termínů a bude jí možno s prospěchem užít i jako jednací řeči při ustálených vysvětlovacích úslovích (na př. *errore pro, lectio manca pro, sensus dubius, altera manu in rasura),* jejichž význam by byl v úvodě vysvětlen v moderních jazycích, takže se ušetří několikajazyčný výklad uvnitř slovníku. Rovněž při vysvětlování některých speciálních theologických termínů bude možno s prospěchem užívat latiny (na př. při *syropustьnъ*).

Na počátku diskuse o přednesených referátech navrhl akademik Havránek, aby se diskuse zaměřila z počátku na rozřešení zásadní otázky, jak postavit heslo s hlediska lexikografického. *Při uvádění významů* bylo by možno postupovat trojím způsobem: buď podle frekvence významů nebo podle genese významů nebo konečně podle vnitřního sémantického skladu slova, při čemž by se postupovalo od významu základního.

Dr Mareš k tomu upozornil na obtíže, které vzniknou při řazení významů podle významu základního (jak budou řazeny další části hesla?), a vyslovil se pro řadění historické.

Prof. Kurz se vyslovil v zásadě pro postup podle vnitřního sémantického skladu

slova, uvedl však, že je v každém jednotlivém případě těžko stanovit předem, kterým zřetelem se má výstavba hesla řídit; zásady pro významové dělení musí totiž vyplynout u každého hesla ze samého materiálu; leckdy by snad bylo možno kombinovat rozličné principy dělení.

Akad. Havránek nesouhlasil s návrhem Dr Mareše a poukázal na to, že i etymologické řadění by narazilo na řadu obtíží. Podávat etymologické poučení je úkolem jiného typu — slovníku etymologického. Náš slovník je slovník staroslověnský, a musí proto při interpretaci významů vycházet z vnitřního sémasiologického složení každého staroslověnského slova.

Pro uplatnění tohoto hlediska se pak vyslovila řada řečníků (prof. Vašica, K. Haderka, Dr Bauer, prof. Dostál a j.). — Dr V. Polák upozornil, že pro stanovení základního významu slova bude dobrou pomůckou zjištění, kterých derivací a komposit je dané slovo základem. — Prof. Machek uváděl, že by nebylo správné dát se „majorisovat“ doklady, a vyslovil se rovněž pro uvádění významů podle vnitřního sémantického skladu každého slova, t. j. pro postup od významů obecných ke speciálnějším. — Dr Peciar doporučoval, aby se heslo netříštilo na množství významových odstínů; samostatně je třeba uvádět jen skutečné významy, ne pouhé odstíny. Rovněž by nebylo vhodné uvádět v hesle významy a podvýznamy nebo významové odstíny v rozličných hierarchických závislostech. Podle dosavadních lexikografických zkušeností se takové dělení neuvaruje subjektivismu. — Dr Hauptová poukázala na to, že význam slova je někdy určován i literárním zařazením; záleží často na tom, je-li slovo na př. v památce biblické či právní a pod. — Na řadu dalších momentů, důležitých při sémantickém zpracovávání hesel, upozornil prof. Isačenko. Zvláštní pozornosti zasluhuje podle něho otázka zpracovávání homonymie; u staroslověnštiny jako u jazyka většinou překladového by bylo možno pokládat za homonymii vlastně už i takové případy, kdy je jedno staroslověnské slovo překladem několika různých slov řeckých. Mimořádnou pozornost bude nutno též věnovat otázce frazeologie a gramatických slov.

Při jednání *o záhlaví hesla* bylo usneseno uvádět heslo normalisovaným pravopisem podle transkripčních pravidel, kterých se dosud užívá při excerpci, jen s nepatrnými změnami nebo doplňky. Tak na návrh prof. Kurze bylo schváleno psát v hesle *anĝelъ* (proti dosavadnímu *agĝelъ*) a usneseno zachovávat v záhlaví měkkostní značky (v slovech jako *ko͡nь* a pod.). Hesla s homonymy budou podle návrhu Dr Mareše číslována (na př. *gradъ*[1], *gradъ*[2]).

Nato upozornil prof. Dostál na důležitost systému odkazů. Dr Mareš navrhl, aby se odkazy netýkaly různotvarů, které jsou výsledkem pravidelných změn hláskových (na př. by nebylo odkazu *užika* na heslo *ǫžika*). Dr Marek a prof. Isačenko pak uvedli některé speciální případy, při nichž i v takovém případě bude třeba pamatovat na odkazy (na př. *vъ-n-ušiju, iz-d-raja* a pod.) a prof. Kurz s prof. Machkem připomněli důležitost odkazů při uvádění frazeologických obratů typu *věrǫ jęti* a pod.

Akad. Havránek se vyslovil pro návrh, aby ohebná slova byla v záhlaví uvedena v „neutrální“ podobě; při tom by nebylo nutné označovat nedoložené nominativy nebo infinitivy hvězdičkou; u adjektiv, která se budou uvádět v tvaru jmenném i složeném, bude však třeba naznačit nějak graficky ten případ, kdyby některý z těchto tvarů (jmenný nebo složený) nebyl doložen. Akad. Havránek souhlasil dále s tím, aby sing., plurál a duál osobních zájmen tvořily samostatná hesla; naproti tomu je však správné, aby komparativy normálně tvořené byly uvedeny u svých positivů. Číslovky nelze uvádět pod literami: u liter je možno jen uvést (ovšem bez dokladů), jakou mají číselnou platnost.

Co se týče dalších údajů v záhlaví, byla přijata zásada uvádět genitiv u substantiv jen tehdy, bude-li to třeba, a také u adjektiv uvádět koncovky ženského a středního rodu jen v případě potřeby; u sloves uvádět 1. a 2. osobu sing. Prof. Isačenko vystoupil s návrhem, aby u sloves byla variabilní část slova oddělena pomlčkou, na př. *pro-siti, -šǫ, -siši.* Dr Peciar proti tomu namítl, že by takový způsob označování mohl svádět uživatele k domněnce, jako by pomlčka naznačovala hranici morfémů. — Karel Haderka navrhl, aby se v závorce za záhlavím uváděl způsob složení u komposit, u nichž je préfix (případně i základ) pozměněn (na př. *iždìti, beštędьnъ* a pod.).

Prof. Isačenko připomněl, že zvláště složitou a obtížnou otázkou bude přesné určování vidu. K tomu poznamenal akad. Havránek, že v případech nejistých bude nutno uvést v slovníku případně i možnosti obě.

Široce se rozvinula diskuse *o uvádění gramatické charakteristiky* (různých tvarů a vazeb) *u jednotlivých hesel.* Řada řečníků (Dr Lamprecht, Dr Hauptová a j.) se vyslovila pro bohaté uvádění morfologických zvláštností heslového slova. — Dr Polák navrhoval, aby za záhlavím následovaly podrobné, případně i statistické údaje o frekvenci rozličných tvarů daných slov. — Akad. Havránek připomněl, že se gramatická charakteristika může týkat jen části materiálu; slovník nemůže nahradit mluvnici a nemůže proto přinášet úplný repertoár gramatických tvarů. — Další řečníci (prof. Kurz, prof. Dostál, prof. Isačenko, prof. Horálek) se pak zaměřili k tomu, aby stanovili hranice pro uvádění gramatické charakteristiky u hesel. Bylo usneseno uvádět tvary neproduktivní a nepravidelné [na př. u sloves zachytit jevy suppletivnosti v případech jako *iti-šьdъ, šьlъ*, nebo jindy případné kolísání, na př. *prošь-prosivъ*, nebo dvojí způsob tvoření imperfekta *(zъvaachъ-zověachъ, prijemljaachъ-priimaachъ)*, aoristy jako *probasъ* a pod.].

Diskusi *o paralelách* uvedl prof. Horálek poznámkou, že se o paralely při určování významů přece jen budeme musit opírat (i když ovšem, jak pověděno, významy — ekvivalenty — nebudou pouhým jejich překladem), a že bude proto nutné důkladně prověřit textový aparát za pomoci všech dostupných pomůcek, které máme k disposici, abychom zjistili potřebné paralely. K tomu dodal Dr Mareš, že by někdy nalezení řecké varianty mohlo vysvětlit domnělou chybu slovanských překladatelů. — Dr Hauptová by se při uvádění paralel držela návrhu Dr Mareše, pokládá však za zbytečné a někdy i za nepřesné uvádět, že řecká nebo latinská paralela chybí. Na př. u stsl. *da* ve spojení *da* s indikativem by byla podle této zásady uvedena řecká paralela *O;* přesněji by tu však mělo být uvedeno, že v řečtině jde o optativ, protože tato staroslověnská konstrukce je překladem řeckého optativu. Dále by bylo vhodné odlišit latinské paralely, které byly skutečně předlohou staroslověnského překladu, od latinských paralel, které jsou jen překladem originálu řeckého.

Hlavní pozornost diskutujících se pak soustředila na otázku, *na kterém místě paralely uvádět.* Dr Mareš se znovu přimlouval za to, aby byly paralely uváděny souhrnně v záhlaví, a s tímto názorem souhlasili i doc. Dr Kopečný a Dr Hauptová. Dr Bauer namítl, že paralely mají dokreslit význam slova, a že by proto měly být vždy řazeny k významům. M. Štěrbová k tomu dodala, že paralely při významech mohou upozornit na frazeologické kalky. Pro řazení paralel k významům se vyslovili i řečníci další (prof. Kurz, prof. Horálek, prof. Dostál, K. Haderka a j.) a tato zásada byla nakonec i přijata.

V diskusi o *ekvivalentech* vystoupil Dr Mareš s návrhem, aby byly významy uváděny latinsky. Po námitce Dr Kyase, že latina bude v hesle zastoupena paralelami, které budou významům blízké a často s nimi i totožné, formuloval Dr Mareš svůj návrh tak,

aby byly latinské ekvivalenty uvedeny (odlišným tiskem) aspoň v těch případech, kde nebude latinských paralel.

Bylo usneseno, aby byly významy uváděny *česky* a *rusky*. Na návrh prof. Stanislava bude pro určení významů užito i slovenštiny, a to v těch případech, kdy půjde o moravismy, které jsou dnes doloženy jen v slovenštině (jako *neráčiti* a pod.). Jako třetí jazyk, v němž budou významy uváděny, byla přijata *němčina*. — Prof. Horálek upozornil, že při práci s jinojazyčnými ekvivalenty nebude možno užít mechanický příslušných výrazů z překladu bible do současných jazyků (do ruštiny, do němčiny). — Prof. Kurz připomněl, že ekvivalenty ruské a německé nemohou být pouhými překlady ekvivalentu českého, že bude nutno v každém jednotlivém případě jemně vystihnout rusky a německy význam příslušného slova staroslověnského s přihlédnutím k staroslověnskému materiálu a k celému kontextu.

Řada řečníků se dále vyslovila o způsobu, *jak zaznamenávat výskyt významů v památkách*. Z diskuse vyplynula zásada, označovat zřetelnými zkratkami texty nebo okruhy textů, v nichž se slovo v daném významu vyskytuje.

V debatě, týkající se *uvádění frekvence významů a uvádění příkladů*, v níž vystoupili prof. Dostál, prof. Kurz, Dr Mareš, M. Štěrbová, prof. Isačenko, Dr Hauptová a j., bylo stanoveno uvádět, jak často se každý význam vyskytuje, vyznačit zřetelně hapax legomena, případně označit zvláštním způsobem (na návrh prof. Janáčka) i ta hesla, u nichž bude uveden dokladový materiál v úplnosti; příklady nutno přesně lokalisovat a u sloves a u zájmen uvádět u příkladů v závorce i řecký tvar; dokumentovat všechny významy a dávat při tom přednost dokladům nejtypičtějším.

Dále navrhla Dr Hauptová, aby byl k slovníku připojen seznam staroslověnských zkratek. Podle prof. Dostála měly by být staroslověnské zkratky zařazeny do slovníku v abecedním pořádku s příslušnými odkazy. — Dr Bauer pak připomněl otázku synonym. Prof. Kurz vyložil, že otázku synonymičnosti — kdy je za jedno řecké slovo několik staroslověnských ekvivalentů — vyřeší zčásti řecko-staroslověnský index, který bude připojen k slovníku.

4. Následoval referát Markéty Štěrbové *o koordinaci redakční práce na pražském a brněnském pracovišti staroslověnského slovníku.* — Dokud se jen excerpovalo a prováděla kontrola excerpce, nebylo dvojí pracoviště problémem. Ale teď, když nastávají práce redakční, vyvstává řada vážných otázek. Zatím bylo v redakční radě rozhodnuto, aby byla pražskému pracovišti svěřena k vypracování písmena B, K, P, R, brněnskému Z, G, M, Š. Praxe nám však ukazuje, že toto mechanické rozdělení neuspokojuje. Tak nelze dobře zpracovat adjektivum *věrьnъ*, nepřihlédneme-li k heslu *nevěrьnъ*, atd. Otázku negace lze snadno rozřešit rozdělením materiálu; do Brna by byla zaslána slova, která se začínají na NEZ, NEG, NEM, NEŠ, písmeno N by bylo zpracováno až nakonec.

Ale vedle negace je také velmi důležitá otázka komposit, zvláště slovesných. Často nám omezený dokladový materiál nepodá jasný a spolehlivý obraz o celé morfologické a syntaktické struktuře základního slovesa, ale ukáží nám jej jasně komposita. A na druhé straně nám některé významové odstíny komposit teprve umožní odhalit srovnání se slovesem nesloženým. Zvlášť důležité jsou tyto otázky při určování slovesného rodu jeho modifikací. Vid lze vlastně určit jenom srovnáváním. I otázka komposit by se však dala zvládnout. Zkušený pracovník by musil před odesláním materiálu projít veškeren zadávaný materiál a přidat potřebná komposita, event. slova základní. Ovšem bylo by tu nebezpečí kolise, a proto bude nutné, aby zadávání materiálu pro obě pracoviště vedl pracovník jeden.

Obtížnější je otázka slovesné rekce. I v nejsvědomitější excerpci a v nejbedlivěji zkontrolovaném materiálu je mnoho otazníků, o nichž rozhodnutí bylo odsunuto na konfrontaci materiálu celého. Zvlášť sporné jsou případy rekce s genitivem a akusativem, kterých zůstalo v excerpci nerozřešených velmi mnoho. K jejich řešení je třeba s nimi srovnávat komposita a někdy i synonyma. Nejbezpečněji se taková úprava provede, je-li celý materiál po ruce; nebudeme-li jej mít po ruce, budeme musit zaslat přesný seznam lístků, na nichž bude třeba úpravu provést, tomu, kdo bude pověřen správou materiálu.

Je tu dále otázka frazeologismů, kde je často naprosto nezbytné zpracovávat všechny části spojení současně. A konečně se tu ještě naskýtá otázka, do jaké míry se bude v slovníku uplatňovat zřetel k synonymitě, budou-li se totiž uvádět synonyma za jednotlivými významy (objeví-li se v dokladech jako varianty paralelních čtení). I v tom případě, že se upustí od uvádění synonym, musí je mít zpracovatel slovníku po ruce. Při zpracování hesla *gradъ* ve významu „zahrada" je na př. třeba uvážit jeho poměr k substantivům *gradina, ogradъ, sadъ,* a všech těchto zase k substantivům *vrъtъ, vrъtogradъ, vrъtъpъ,* aby se mohlo rozhodnout, je-li třeba tento význam slova *gradъ* nějak geograficky omezit. Synonyma lze ovšem najít podle řeckostaroslověnského indexu a na požádání zaslat zpracovateli.

A pak bude ještě mnoho případů, kdy by nám nahlédnutí do materiálu pomohlo v řešení otázek, spojených s určením významu a pod., a ubezpečilo nás, že jsme nic neopominuli. Takové případy si bude musit pracovník dořešit buď hromadně při návštěvě materiálového střediska, nebo je bude musit k dořešení svěřit pracovišti druhému.

Situace se ještě poněkud zkomplikuje, až začne užší redakce slovníku, která je v Praze i v Brně, přehlížet a sjednocovat rukopisy pracovníků; k své práci bude potřebovat materiál a stejně tak ho bude potřebí při verifikování textu slovníku při korekturách.

Situace je tedy taková: většina materiálu je v Praze, většina pracovníků je v Brně, externí redakce je v Praze i v Brně. Všichni pracovníci by měli mít po ruce úplný materiál; nezbytné je, aby měli aspoň materiál okamžitě potřebný. To se může stát, bude-li se materiál za nimi posílat nebo budou-li za materiálem dojíždět. Dojíždění je však drahé a namáhavé a znamená nárazové řešení mnoha různorodých problémů, což nebývá věci na prospěch; zbývá tedy posílání materiálu, kombinované s event. dojížděním v nutných případech. Rozhodně musí být na obou pracovištích pověřena jedna síla správou materiálu. Materiál by byl ovšem stále v pohybu, a to materiál, jehož úplnost je po abecedním seřazení nesmírně obtížně kontrolovatelná.

Nakonec ještě referentka připomněla, že nestojíme přede všemi těmito problémy bezprostředně, protože se nebude moci přistoupit k zpracování hesel, dokud nebudou všechny památky, stanovené jako materiálový základ pro slovník, vyexcerpovány, materiál zkontrolován a seřazen. Dodatečné přidávání materiálu neznamená jen přidávání dokladů (ev. nahrazování starých jinými), často znamená změnu celého obrazu hesla, ať v oblasti přehledu tvarů či frekvence paralel či konečně výstavby významů.

Z diskuse k referátu, v níž byly řešeny i konkretní problémy obou pracovišť (jako je otázka externích spolupracovníků nebo otázka potřebných místností) a které se zvláště zúčastnili Dr Jan Marek, P. Vyskočil, Dr F. V. Mareš, M. Štěrbová, Dr Vlad. Kyas a j., uveďme zejména dva podněty: jednak návrh rozdělit materiál ke zpracování na jednotlivých pracovištích ne mechanicky podle abecedy, nýbrž podle slovních druhů (akad. Havránek, prof. Dostál), jednak návrh vydat ukázkový sešit slovníku, na němž by se získaly zkušenosti a propracovaly konkretní pracovní zásady (prof. Horálek, akad. Havránek, prof. Kurz a j.).

5. Porady o staroslověnském slovníku byly zakončeny dne 27. IV. 1954 večer tímto usnesením, které přečetl prof. Kurz a které bylo jednomyslně schváleno.

„Po vyslechnutí zásadních referátů a zvl. též výkladu prof. Vašici o významu právních památek staroslověnských pro slovník jazyka staroslověnského a pro celé nejstarší slovanské právo bylo usneseno:

a) excerpční základnu středního slovníku jazyka staroslověnského budou tvořit texty původu cyrilometodějského, rozhojněné o další texty, pokud jsou obsaženy v kánonu klasických památek, a o památky českocírkevněslovanské;

b) byly probrány texty, které přicházejí ještě v úvahu pro zpracování pro střední slovník, a bylo rozhodnuto uložit redakci, aby zpracovala otázky, spojené s excerpcí církevněslovanského pateriku a Pochval o sv. Cyrilu a Metoději, jakož i dalších textů starozákonních; péče o tyto starozákonní texty — jednak dosud excerpované, jednak také další — svěřena brněnskému pracovišti;

c) s redakčními pracemi se započne bezodkladně a budou probíhat paralelně s další excerpcí; přitom — při další excerpci — nebude již třeba excerpovat veškeré doklady, z některých památek budou zachycovány jen veškeré významy vyskytujících se v nich slov;

d) podrobně byly probrány otázky, související s výstavbou hesel a byly prozkoumány ukázky vypracovaných vzorů; pro výstavbu hesel byly přijaty tyto hlavní zásady:

v záhlaví bude u substantiv uváděn též, ale jen v případě potřeby, tvar genitivu sing.;

u adjektiv bude uváděn jmenný a složený tvar v mužském rodě; není-li jmenný tvar doložen, bude tato okolnost nějak označena; komparativy pravidelně tvořené budou uváděny u positivů, nikoli jako samostatná hesla;

singuláry, plurály a duály osobních zájmen budou uváděny jako samostatná hesla;

číslovky nelze řadit pod litery; u liter by se pouze poznamenalo, jakou mají číselnou platnost;

u sloves bude vždy uváděna 1. a 2. osoba sing. a slovesný vid, ev. pochybnosti o něm;

bylo přijato, aby k heslům byly připojovány poznámky tvaroslovné v potřebné míře, zvláště tvary nepravidelné, neproduktivní nebo suppletivní a pod. nebo takové, při nichž je doloženo dvojí nebo několikeré tvoření (na př. aoristy, imperfekta, tvary participiální, imperativy, podle potřeby koncovky nom. sing. fem. a neutr. u adjektiv a zájmen atd.); při každém hesle budou uváděny také syntaktické vazby, a to tak, že vazby všem významům společné budou zaznamenávány v záhlaví, vazby pak, náležící jen k užití daných slov v jednotlivých významech, až u těchto významů;

výskyt slov a významů bude označován výčtem textů, v nichž je slovo zachováno, označených srozumitelnými zkratkami;

bylo rozhodnuto, aby význam slov byl uváděn v jazyce českém, ruském a německém; u moravismů bude přihlíženo i ke znění daných slov v slovenštině; významy budou odlišovány od uváděných paralel řeckých, latinských nebo starohornoněmeckých; latinský překlad paralel bude vždy uváděn; bylo usneseno, aby originální paralely byly uváděny u každého významu zvlášť, nikoli společně v záhlaví hesla; budou uváděny až za udáním příslušných významů;

při uvádění významů se bude postupovat od významů základních, obecných, k speciálním, při čemž se také bude přihlížet k frekvenci jednotlivých významů; významy nebuďtež tříštěny; případy zvláštní budou vyloženy samostatně;

příklady z textů buďtež doprovázeny přesným určením místa; u sloves a zájmen je třeba uvádět v závorce i příslušné řecké tvary (nikoli však celé citáty); dokumentovat je třeba zásadně všechny významy daných slov a dávat přitom přednost dokladům nejtypičtějším;

sousloví buďtež citována pod slovem, které je nositelem významu, u druhého slova však musí být odkaz k takovému sousloví a příkladům na takováto sousloví se tu nemáme vyhýbat;

hapax legomena budou zvláště označována; označeno bude také vyčerpání celého materiálu;

výkladovou řečí našeho slovníku bude latina;

bylo ponecháno bližší úvaze, zdali by nemělo být latiny užito k udání významu v těch případech, při nichž není po ruce latinských paralel;

na závěr slovníku bude dodán řecko-staroslověnský (resp. latinsko-staroslověnský, resp. starohornoněmecko-staroslověnský) index;

e) kontrolu materiálu třeba provést se vším urychlením; postup kontroly třeba jasně vyřešit; hesla budou vždy zpracovávána na každém pracovišti buď podle abecedy nebo podle jistého okruhu materiálu a budou podle potřeby na pracovišti druhém doplňována potřebnými údaji; index řecko-staroslověnský (latinsko-staroslověnský, starohornoněmecko-staroslověnský), který bude mít úlohu pomocnou, zůstane na jednom pracovišti;

f) bylo usneseno připraviti ukázkový sešit slovníku; rukopis s dobrým úvodem, v kterém bude definitivně oceněn materiál Vondrákův a Weingartův, bude připraven ke dni 31. března 1955; spoluprací o něm byli pověřeni prof. Kurz, prof. Dostál, M. Štěrbová a V. Kyas, redakce bude stanovena."

B. Ve středu dne 28. dubna 1954 dopoledne přišla na pořad jednání *práce, spojená s přípravami k vydání slovanského slovníku etymologického.* Této části konference předsedal prof. Horálek.

Hlavní referát přednesl člen korespondent ČSAV prof. Machek, který rozdělil látku svého referátu na několik částí tak, aby se mohlo diskutovat hned k jednotlivým předneseným problémům.

a) Nejprve podal člen-korespondent prof. Machek *historii příprav k zahájení prací na etymologickém slovanském slovníku a přehlédl starší pomůcky,* o které je možno se opírat.

Byl touto prací pověřen na návrh akad. Havránka brněnskou slavistickou konferencí v listopadu 1951 a brzy nato dopisem L. Štolla, tehdy předsedy Vládního výboru pro vybudování ČSAV, jenž psal, že připravovaná akademie zařadí slovanský etymologický slovník mezi své úkoly. Dnes pracují o přípravách k slovníku za vedení prof. Machka tři pracovníci brněnské odbočky Slovanského ústavu, Dr A. Mátl, doc. Dr E. Kopečný a E. Havlová.

Potřebnost etymologického slovníku slovanského vynikne nejlépe z faktu, že jediný úplný slovanský etymologický slovník je 68 let starý slovník Miklošičův. Ten ovšem dnešním požadavkům vyhovovat nemůže; uvádí se v něm mnohdy jen materiál bez etymologických výkladů. Novější slovník Bernekerův zůstal nedokončen; byl z něho vydán jen 1. díl a z 2. dílu 1. sešit (až po heslo *morъ*). Dokončení Bernekerova slovníku zamýšlel J. M.

K o ř í n e k, ale předčasná smrt mu v tom zabránila. Zanechal jen lístkový materiál (obsahující bibliografické záznamy starších výkladů z jistého počtu děl a časopisů), který máme nyní k disposici. Etymologický slovník slovanský zamýšlel napsat i R o z w a d o w s k i, ale upustil od svého plánu, když začal vycházet slovník Bernekerův, a také G. A. I l'j i n s k i j, který však mohl dospět jen po písmeno *ch* (podle latinské abecedy). V nejnovější době se věnuje otázce sestavení slovanského etymologického slovníku mnoho zájmu v Sovětském svazu. V roce 1952 vyšly v časopise Вопросы языкознания tři články, pojednávající o úkolech a stavbě takového slovníku; v nynější době nelze však splniti všechny požadavky v nich vytyčené, zejména v článku A č a r j a n o v ě. Sovětští jazykovědci zdůrazňují, že by se etymologický slovník, osvětlující i historii významů slov, nejen formy, stal příruční knihou každého inteligenta a že by měl co říci všem vědním oborům.

Při své práci se můžeme opírat také o etymologické slovníky jednotlivých slovanských jazyků. Jsou to pro ruštinu slovníky G o r j a j e v ů v, P r e o b r a ž e n s k é h o a nyní vycházející V a s m e r ů v, polské slovníky B r ü c k n e r ů v a S ł a w s k é h o, bulharský M l a d e n o v ů v, český H o l u b ů v—K o p e č n é h o a indoevropský etymologický slovník W a l d e—P o k o r n é h o. Mimo to T. L e h r—S p ł a w i ń s k i připravuje etymologický slovník polabštiny a k přípravě slovinského etymologického slovníku byla před několika lety vytvořena komise za vedení nyní již zesnulého Fr. R a m o v š e.

V diskusi k této části výkladu poznamenal Dr V. P o l á k, že za války chystal J. R u d n y ć k y j etymologický slovník ukrajinský, že nám však dosud o něm není nic známo.

b) V další části svého výkladu pojednal člen-kor. M a c h e k *o cíli chystaného slovníku.* Slovník má vyložit úplně zásobu slov po stránce historické i významové, a to nejen slova spisovná, ale i důležitá slova nářeční, neboť některá slova doložená jen v nářečích mají své příbuzenstvo v baltštině, ba i v jiných indoevropských jazycích (na př. mor. *ťalópit* „nepozorovaně přijíti" je příbuzné s lit. *telpti* „zaujmouti místo", mor. *metyja* je příbuzné s řec. ματτύη „kaše"). Ovšem jako srovnávacího materiálu může být použito jen těch nářečních slov, která jsou dosvědčena aspoň dvěma prameny. Dále má slovník obsahovat osvětlení osudu slov. Má si všímati se slovy také věcí, jež slova označují. To může mít veliký význam pro naši znalost vývoje slovanské kultury a uvede na správnou míru otázku cizích vlivů, jak to referent ukázal na vývoji slovanského domu, pluhu, názvu pána a j.

Diskuse k této části se soustředila hlavně na otázku zařadění dialektismů do slovníku. Doc. K o p e č n ý poukázal na to, že velká variabilita dialektického materiálu ztěžuje práci s ním; prof. D o s t á l, prof. H o r á l e k i akademik H a v r á n e k se vyslovili pro zpracování dialektismů v omezené míře. Je třeba sebrat všechen dostupný materiál (prof. H o r á l e k), ale — podle slov akad. H a v r á n k a — mají se zpracovávat jen slova komparatisticky hodnotná. K tomu poznamenal člen-kor. M a c h e k, že právě taková slova měl na mysli, že mu nejde o pracné shledávání dialektismů.

Prof. I s a č e n k o vyslovil otázku, zdali by nebylo účelnější soustředit se na etymologický slovník některého slovanského jazyka jednotlivého, na př. českého nebo staroslověnského. U staroslověnského etymologického slovníku by bylo na závadu to, že některá obecně slovanská slova nejsou doložena v staroslověnských textech, ale byla by tu zase ta výhoda, že by se zpracovatel mohl opírat o texty, a to již vyexcerpované. V odpovědi prof. Isačenkovi poukázal akad. H a v r á n e k na to, že staroslověnská slovní zásoba je výsek thematicky velmi omezený, takže by nemohla nahradit společnou slo-

vanskou slovní zásobu, která je ve srovnání s jinými jazykovými skupinami velmi značná a poměrně kompaktní. Na etymologických slovnících jednotlivých slovanských jazyků se ovšem bude dále pracovat a etymologický slovník slovanský zabrání tomu, aby se v nich musily obecně slovanské partie stále opakovat.

c) Dále pojednal člen-kor. Machek *o otázkách metodických.* Metoda práce bude ovšem historickosrovnávací. Budeme se snažit u každého slova vyložit, pokud možno, jeho historii (pokud máme historické slovníky), jeho zeměpisný rozsah, sféru (na př. slovo ze sféry zemědělské a p.) a životnost. Tak je tomu i v návrzích sovětských vědců. Poměr k hláskoslovným pravidlům stanovíme tak, že evidentní etymologie bude pro nás prius (teprve na jejím základě se vytvářejí hlásková pravidla); nesmíme se proto bát pozměnit málo průkazný hláskoslovný zákon podle nové etymologie. Vykládat je vždy třeba celé slovo i po stránce tvoření, nepěstovat tak zv. „Wurzeletymologie". Rovněž nelze chtít za každou cenu vyložit každé slovo, musíme se někdy smířit s tím, že některá isolovaná slova zůstanou nejasná. Při výkladech musíme též připustit i některé nepravidelné hláskové změny, jako metathesi, substituci, haplologii a pod., když význam srovnávaných slov souhlasí. Uznáme-li takové změny, může slovník přinést i nové výklady. Slovník shromáždí slova ze všech slovanských jazyků, i důležitá slova nářeční. Vysvětlí je po stránce tvarové (tu ukázal prof. Machek na příkladu slovanských intensiv, jak může ještě slovanština přispěti k nauce o indoevropském tvoření slov) i významové, a to jak pro dobu předhistorickou (souvislosti indoevropské), tak i historickou. Nemíníme hledat souvislosti za indoevropštinou, ale věci nalezené a pravděpodobné by ovšem slovník zaznamenal. Nesprávné výklady nebudeme uvádět a vyvracet; nemíníme se tedy po této stránce řídit příkladem latinského etymologického slovníku Waldeho, ale příkladem slovníku Ernoutova—Meilletova.

V diskusi k této části referátu ukázal doc. Kopečný na etymologii slova *vzácný,* že se i v rámci hláskoslovných zákonů dají objevovat nové výklady. Tímto rámcem nejsou omezena slova afektivní, onomatopoická a slova deetymologisovaná (t. j. vykolejená ze své slovní rodiny). — Dr Polák upozornil na to, že nelze slova notionální a afektivní vždy oddělovat. Někdy i afektivní prostředky mají původ neafektivní. Dále upozornil na důležitost studia slovotvorných prostředků, zejména při tvoření sloves. — Prof. Šmilauer schválil zásadu nevykládat všechno za každou cenu, ale varoval před přílišným připouštěním nepravidelných hláskových změn. K otázce zařazování různých etymologických výkladů do slovníku poznamenal, že Ernout a Meillet nemusili nesprávné a pochybné výklady uvádět, protože to před nimi již vykonal Walde. Protože však ve slovanštině dosud různé výklady zhodnoceny nebyly, bylo by vhodné, aby byly ve slovníku důležitější výklady uvedeny a zhodnoceny. — Dr Němec ukázal na významovém vývoji slovesa *gynǫti* na důležitost poznání syntaktické vazby pro výklad slova. Též monografické zpracování materiálu z jistých onomastických okruhů může etymologickým výkladům napomáhati. — Dr Bauer vyslovil prosbu, aby se ve slovníku pamatovalo i na etymologický výklad slov gramatických.

Prof. Kurz navázal na slova akad. Havránka, že se srovnávací syntax nemá jen spoléhat na výsledky etymologického bádání, ale že má sama svými pracemi pomáhat etymologickému zkoumání slov, příkladem takové pomoci etymologickému bádání. Podal výsledek svého dosud neuveřejněného zkoumání povahy spojek *i, a, da* a pod. v rozličných případech jejich užití, zvl. ve spojení participií se slovesem určitým ve větách typu stsl. *krьštь sę isusъ i vъzide otъ vody,* stč. *(jelen) přěběhna... i stavi sě na tu skálu*

Hrad. Podobné doklady jsou ve všech slovanských jazycích, a to především v jejich starších stadiích, a částečně jsou známy ještě dnes v některých dialektech slovanských, zvl. ruských, jak ukazuje práce A. B. Šapirovova, *Очерки по синтаксису русских народных говоров*, Moskva 1953. Je značná již literatura o této věci, již Dobrovský se o tento zjev zajímal. Kromě tohoto spojení je *i* a zvl. *a* často dosvědčeno také na počátku apodose v souvětích podmínkových, na př. *moci-li tak budeš učiniti, a ty učiň* Pass., a podobná spojení jsou opět známa ve všech slovanských jazycích. Svědomitý rozbor takovýchto a podobných spojení ukazuje, že v nich není *i* nebo *a* nebo *da* a pod. již spojkou, nýbrž že tu jde ještě o *i, a, da* a pod. interjekční, asi ve významu „hle, aj, tedy, nuže" a pod. Význam spojkový se vyvinul teprve později ze staršího významu interjekčního. Podobně tomu bylo v mnohých spojeních jiných; naše spojky *i, a, da* a pod. vůbec nejsou nějaké ustrnulé pády zájmenných kmenů ukazovacích *e/o, do* a pod., jak se ještě nejnověji vykládá na př. v etymologickém slovníku Sławského, nýbrž jde o staré interjekce *ī, *ō, *ā a pod., které se teprve ponenáhlu staly spojkami. V uvedených spojeních se však zachovala ještě stopa jejich původnějšího významu; ta se mohla a může držet dlouho a je patrná někdy i vedle již nastupujícího významu spojkového. Referent oznámil, že o těchto problémech připravuje větší práci.

Možnost nových výkladů při uznání nepravidelných hláskových změn ilustroval prof. Janáček na několika etymologiích. Slov. **vorbьjь* nemusí souviset s lit. *žvìrblis* téhož významu, neboť toto je možno při záměně znělých a neznělých souhlásek spojit s lit. *švil̃pti* „štěbetati". Dále oddělil řečník slov. *gubiti* a *gybnǫti* od slov. *gybati*, významem značně odlišného, a spojil je s lit. *zavìnti* „hubiti" a *žū́ti* „hynouti". — Dr Lamprecht k tomu poznamenal, že laš. *vrabel* a pol. *wróbel*, i nejsou-li s lit. *žvìrblis* příbuzné od původu, musily se s ním později sblížit. Podobná spojení nepříbuzných slov na jazykovém pomezí nejsou vzácností, srov. opavské názvy motýla *motylak, motrlak, šmatrlok*, z nichž poslední se velmi blíží německému *Schmetterling*.

Akad. Havránek zdůraznil aktuální potřebu slovanského etymologického slovníku. Práce na nových etymologiích nesmí zdržovat vypracování slovníku. Kdyby byl v slovníku zachycen i jen dosavadní stav bádání, bylo by to dosti. Souhlasí se zásadou vyložit slovo i po stránce slovotvorné a vyložit jeho význam v souvislosti s vývojem společnosti. Slovník nemá být zaplňován vyvracením mylných výkladů, ale základní bibliografické údaje přece jen musí obsahovat. Bylo by dobré vypracovat do určité doby konkretní ukázky slovníku. Akad. Havránek zdůraznil též, že etymologické bádání nebude slovníkem dovršeno, že půjde dále a že by se ho měl zúčastnit co nejširší okruh pracovníků.

Potom navrhl akad. Havránek spolu s prof. Horálkem, aby byly samostatně uveřejněny metodické zásady našeho etymologického bádání ve formě sborníku nebo aspoň aby byly probrány v dvoudenním až třídenním semináři, který by byl zároveň školením pro mladé pracovníky v tomto odvětví.

d) V poslední části svého referátu podal člen-kor. Machek informace *o konkretní práci již vykonané pro slovník*. Zakládá se lístkový katalog (velké a malé lístky), pro nějž dává k disposici své starší záznamy. Zároveň se excerpují výklady z časopisů a z novějších publikací (tuto excerpci konají doc. Kopečný a Dr Mátl). Dále je třeba projíti slovníky jednotlivých jazyků, i dialektické. Tuto práci míní vykonat prof. Machek sám, protože pro heuristickou práci pouhý zápis na lístku bez zapamatování si slova nepostačí. Při uvádění literatury bude věnována péče nalezení prvního správného výkladu, aby byla zjištěna priorita. Tak na př. správný výklad slova *lázeň* nalezl již Dobrovský, ale výklad ten po Jungmannovi upadl v zapomenutí. Dokonce se některé

správné výklady najdou už před Dobrovským, na př. v diletantských pracích Řehoře Dankovského. Požadavku sovětskému (uvést všechny výklady) vyhovět nelze. Stejně tak nelze vyhovět ani druhému sovětskému požadavku, aby totiž bylo i každé cizí slovo vyloženo do všech podrobností etymologicky. U slov východního původu a pod. by taková práce nadto vyžadovala pomoci specialisty, ale u nás pro většinu orientalistických oborů takových pracovníků není. Z cizích slov budou ve slovníku uvedena jen ta, která se už necítí jako přejatá. Závěrem zdůraznil člen-kor. Machek, podobně jako před ním již akad. Havránek, že etymologická práce není nikdy uzavřena. Etymologický slovník bude jen odrazovým můstkem pro další bádání. Prof. Machek upozornil také na nesnáze, které musíme při práci na slovníku překonávat. Je to především nedostatek místností a času a závada nejobtížnější, nedostatek nové literatury.

Doc. Kopečný a E. Havlová potom referovali o tom, co už bylo vyexcerpováno. Na otázku akad. Havránka, jak se provádí hodnocení excerpovaných výkladů, odpověděl člen-kor. Machek, že hodnocení provádí hned s excerpcí doc. Kopečný, jinak však že se excerpta zatím nehodnotí. Dále upozornil akad. Havránek na nespolehlivost některých údajů v Bernekerově slovníku.

Prof. Horálek shrnul jednání o etymologickém slovníku takto. Práci na slovníku bude třeba organisačně více upevnit a sjednotit. Vedle přípravy materiálu pro slovník by se mělo uvažovat i o kodifikaci metodických zásad. Žádá Akademii, aby přihlédla k nedostatkům, které uvedl člen-kor. Machek, aby pomohla v otázce místností a aby také pamatovala na úměrné přeskupení a doplňování pracovních sil v staroslověnském a v slovanském etymologickém slovníku v personálních plánech. Otázka doplňování knihoven novými publikacemi, zejména zahraničními, vyžaduje energické nápravy. Navrhl, aby bylo při Akademii zřízeno středisko pro výměnu vědecké literatury se zahraničím.

Akad. Havránek k tomu dodal, že mimo takovéto středisko při Akademii má Slovanský ústav sám věnovat pozornost výměně publikací. V celkovém ocenění prací pravil, že staroslověnský a slovanský etymologický slovník by byly dvě práce, které by mohly naši slavistiku dobře representovat. Tyto práce však vyžadují od svých spolupracovníků obětavost, disciplinovanost a pracovní vypětí.

V závěru konference podal její zhodnocení ředitel Slovanského ústavu člen-kor. Julius Dolanský. Zdůraznil, že se konference zdařila a že svůj úkol splnila. Posílila kolektivitu vědecké práce. Za Slovanský ústav slíbil, že se bude snažit splnit požadavky Slovanskému ústavu adresované.

Josef Kurz, Radoslav Večerka, Eva Havlová

Le travail lexicographique en Albanie

I. Le travail lexicographique en Albanie est organisé et réalisé en général par l'Institut des Sciences, sauf de rares cas d'initiatives et entreprises personnelles.

Auprès de la Section de Langue et Littérature fonctionnent actuellement deux commissions: celle du dictionnaire albanais et celle des dictionnaires bilingues albanais-russe et russe-albanais.

Le travail est organisé par commissions composées de 2 à 4 membres, aidés parfois d'assistents et dans certains cas, de collaborateurs.

Ces commissions sont d'ordinaire de caractère permanent, et rarement temporaire. Elles sont formées de cadres permanents de l'Institut, qui travaillent ensemble ou combinent le travail individuel avec le travail collectif. A la tête de chaque commission il y a un rédacteur en chef.

Après la rédaction, le dictionnaire est donné à 2—3 recenseurs. Les remarques et observations de leurs comptes-rendus sont discutées, après quoi on procède à la révision de l'ouvrage soit par la commission de rédaction soit par le travail en commun des rédacteurs et recenseurs.

Jusqu'ici il a manqué une cartothèque lexicographique. Le travail s'est basé sur les dictionnaires bilingues et glossaires publiés jusqu'ici, sur la connaissance personnelle de la langue par les membres des commissions et sur on dépouillement rapide de la littérature artistique, scientifique et publicistique. On est en train actuellement d'organiser cette cartothèque.

II. L'Institut jusqu'à présent a travaillé au dictionnaire albanais, à des dictionnaires bilingues et à des glossaires de caractère régional ou spécial. Comme le matériel lexicologique de l'albanais est loin d'être recueilli, l'Institut a consacré une attention particulière à l'enrichissement du fond lexicologique connu par des expéditions et autres moyens, et a publié de temps en temps dans son Bulletin une partie de ce matériel en forme de glossaires.

1. *Fjalor i gjuhës shqipe.* Le premier dictionnaire de la langue albanaise d'aujourd'hui à des buts normatifs et à maniement pratique, de petite dimension, avec 23.000 mots. Il a été travaillé dans les années 1948—51 par une commission ayant comme rédacteur en chef Kostaq Cipo. Il va être mis bientôt sous presse et publié au courant de l'année.

2. *Fjalor rusisht-shqip.* Dictionnaire bilingue russe-albanais de petite dimension à 22.000 mots. Il va sortir des presses en avril 1954. Une commission y a travaillé sous la direction de P. Geci.

3. *Fjalor serbokroatisht-shqip.* Tirana, 1947. 407 pp. Dictionnaire bilingue serbo-croate-albanais à 20.000 mots. Chef de la commission de rédaction est prof. A. Xhuvani.

4. *Fjalor shqip-hungarisht.* Rédacteur en chef Lajos Tamás, rédacteur I. Schütz, révisé et complété par la Section de Linguistique de l'Institut des Sciences de l'Albanie sous la direction du professeur Aleksandër Xhuvani, 635 pp.

Dictionnaire bilingue de petite dimension à 18.000 mots entrepris par l'Academie Hongroise des Sciences et édité à Budapest en 1953. L'Institut y a étroitement collaboré par une commission de trois membres sous la direction de A. Xhuvani qui ensemble avec le membre correspondant de l'Académie Hongroise L. Tamás a procédé à une profonde révision du travail de première main et l'a complété à la base du dictionnaire normatif albanais.

5. Un petit lexique special *Noms d'arbres et arbrisseaux en albanais* a été publié dans le Bulletin de l'Institut, série Sciences naturelles — Année 1952, Nr. 3 et 4, Année 1953, nr. 1 et 2, par l'Ingénieur I. Mitrushi. C'est un glossaire de 1.600—1.800 mots du domaine de la botanique. Il a le caractère explicatif-encyclopédique et bilingue à la fois; à côté des descriptions en albanais on donne le terme en latin, russe, allemand, français et italien.

III. Maintenant l'Institut travaille à: 1. *un dictionnaire albanais-russe* de 22.000 mots; sera terminé à la fin de l'année; y travaille une commission sous la direction de P. Geci. — 2. *Des glossaires dialectaux,* vont être publiés dans le Bulletin: un glos-

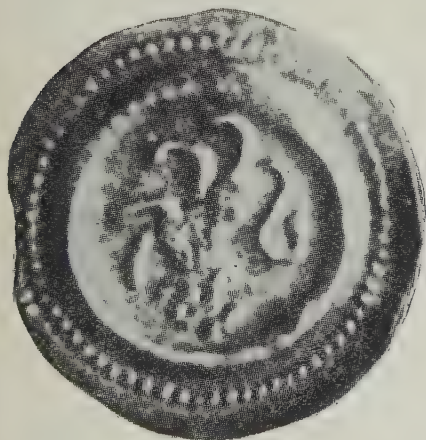
saire de 1.000 mots par le membre de l'Institut Dh. Shuteriqi, et un de 1.500 mots par Q. Haxhihasani. — 3. *Des lexiques spéciaux:* un lexique de noms d'animaux par I. Mitrushi; un lexique de noms de plantes, idem. — Le collaborateur de l'Institut L. Dodbiba est en train de travailler à un dictionnaire explicatif et encyclopédique de la langue albanaise; il aura vers 50.000 mots et sera bientôt achevé. — 4. Le Professeur Aleksandër Xhuvani a préparé une nouvelle édition, accessible au public, *du dictionnaire de K. Kristoforidhi,* linguiste albanais du siècle dernier (1830—1895). Ce dictionnaire, le meilleur des dictionnaires publiés dans le passé, contient 12.000 mots; il est explicatif et bilingue à la fois (albanais-grec). La première édition a été faite en 1905 en alphabet grec. A. Xhuvani a remédié aux défauts méthodologiques, a amelioré le dictionnaire à beaucoup d'égards, l'a transcrit avec l'alphabet d'aujourd'hui.

St.Pollo

K Levínskému nápisu

V článku *Levínský nápis* (Slavia 22, 1953, 473 n.) publikoval F. V. Mareš své poznatky o tomto dokladu cyrilice na české půdě. Na přednášce, kterou měl autor v Brně na jaře 1953 na pozvání Slovanského ústavu v Brně, jsem upozornil — aniž mi byl znám posudek prof. Cibulky —, že levínský lev na první pohled je velmi podobný obrazu lva na některých brakteátech 13. století. Podávám tu pro srovnání reprodukci jednoho z těchto brakteátů (obr. č. 1), jejž publikoval G. Skalský v Numismatickém časopise čsl. (1935—1936), tab. III, č. 64. Polohou těla se pak podobá i kolouchu na brakteátu u E. Fialy, *České denáry,* Praha 1895, tab. XXXII, č. 30 z nálezu snad starobrněnského (obr. č. 2).

Je nyní otázka, zda levínský lev a lev na mincích měli nějakou společnou předlohu, — neboť podoba obou je značná, třeba lev na brakteátu má korunu —, nebo zda

Obr. 1. (2× zvětš.) Foto ZUK v Brně

Obr. 2. (2× zvětš.) Foto ZUK v Brně

mistr, který vytvořil levínského lva, si vzal vzor z některé ze současných mincí. Tu pak je třeba připomenout, že brakteáty tohoto druhu byly u nás raženy asi od r. 1260. To by znamenalo, že v prvém případě vznik levínského nápisu spadá do doby před r. 1260, v druhém do doby po r. 1260. Poněvadž sotva lze souditi na společný vzor, který by byl znám současně mincíři, jenž tvořil obraz na minci, a tvůrci levínského lva, je pravděpodobnější, že podoba levínského lva byla převzata z mince, takže jeho původ by bylo třeba pak položiti do druhé poloviny 13. století. To ostatně souhlasí i s názorem prof. Cibulky. Lze tedy datování levínského nápisu podepříti i numismaticky.

Pro informaci podotýkám, že brakteát je majetkem Národního musea v Praze, do jehož sbírek byl získán koupí od fy A. E. Cahn ve Frankfurtu n. Moh. Podle sdělení této firmy pochází snad z nálezu u česko-bavorské hranice (Skalský, tamtéž str. 21).

Jaroslav Pošvář

Andrzej Sieczkowski, **Wyrazy pochodzenia słowiańskiego w języku francuskim.** Sprawozdania z posiedzeń Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego 4 (1952) 119—136.

Studie představuje první souborné zpracování dané otázky. Shromažďuje všechen materiál dostupný v těchto francouzských slovnících: O. Bloch, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, E. Gamillscheg, *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache*, A. Harzfeld—A. Darmesteter, *Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVII*^e^ *siècle jusqu'à nos jours*, *Larousse du XX*^e^ *siècle* a E. Littré, *Dictionnaire de la langue française*. Sieczkowski nachází ve francouzštině na 70 lexikálních výpůjček ze slovanských jazyků. Pátrá po tom, z kterých slovanských jazyků pocházejí, sleduje jejich cestu (na př. přes němčinu) a kulturně historické pozadí přejímání výrazů i míru jejich zdomácnění ve francouzštině. Tu posuzuje podle pravopisného, hláskoslovného a tvaroslovného přizpůsobování a podle schopnosti státi se základem nových slov, odvozených už podle zákonů francouzštiny. Tak na př. slovo *le boyard* „bojar“ se ortograficky přiklonilo k francouzským slovům typu *le vieillard*, od slova *le voïvode* „wojewoda“ se ve francouzštině utvořilo *la voïvodie* „województwo“. Někdy pravopis nese stopy průchozího prostředí německého (*le copeck* «копейка», *le droschki*), jindy svědčí o přímém přejetí písemnou cestou (*l'ukase* «указ», *la mazurka*). Výrazy jako *le mammouth*, *le prame* „prám“, *la polka* jsou integrální součástí francouzského lexika, zatím co výpůjčky *le moujik*, *le knèze*, *la balalaïka* a pod. zůstávají citacemi nebo, jak autor říká, „rekvisitami“, sloužíce jako speciální prostředky pro vystižení slovanského lokálního a dobového koloritu.

Základní osnova studie je chronologická; výpůjčky se probírají v takové posloupnosti, jak postupně do francouzštiny pronikaly. Nejstarší je z XII. století (*le sable* „sobol“). Nejmladší jsou přejetí současné doby (*le kominforme*). Počátek souvislejšího pronikání slovanských slov do francouzštiny třeba hledat v XVII. věku. — Pokusíme se zde podat jiný přehled těchto slavismů, totiž podle oborů, v nichž si francouzština od nás doplňovala slovní zásobu. Nebudeme přitom rozlišovat plná přejetí od „rekvisit“, poněvadž studie Sieczkowského to provedla velmi důkladně.

Francouzština přejímala ze slovanských jazyků názvy jídel (*le baba* „bábovka“ z pol., *le bartsch* „baršč“ z pol., *la gimblette* „druh pečiva“ z pol.), speciálního nápoje (*le vodka* z ruš.), poživatin (*le cran* „křen“ z ruš.?), tedy názvy výrobků a plodin, jež do Francie pronikly buď přímo nebo nepřímo (přes Německo) ze slovanského prostředí. Podobně

tomu bylo s názvy kožišin a kožišinných zvířat, poněvadž zvláště v této oblasti měly severní slovanské kraje na světovém trhu dobré možnosti i jméno; sem patří výrazy *l'astracan* (z ruš.), *le corsaque* „stepní liška" (z ruš.), *le sable* „sobol", *le vitchura* „kožich z vlčí kůže", pol. *wilczura*. Do blízkosti této skupiny patří také *le roussi* „juchtová kůže červené nebo bronzové barvy" (ze zkomoleného názvu Ruska). Z pojmenování jiných surovin přešlo z ruštiny do francouzštiny slovo *le diogot* „dehet". Další skupinu tvoří několik názvů součástí oděvu: *la souquenille* „dlouhý a silný plášť vozků" (stará středověká výpůjčka), *la cravate* „kravata" (z národního jména *Hrvat-Kroat-Karwat;* významový vývoj: Charvát-charvátský kůň-jezdec-jezdecká vázanka-kravata), *le chapska* „čtyřrohá vojenská čapka" z pol., *la schabraque* „čabraka" (tureckého původu, snad přejato přes slovanské jazyky). Slovanský vliv se jeví i v několika výrazech pro obydlí, dopravní prostředky a nářadí: *l'isba* „dřevěná chalupa" z ruš., *la calèche* „lehká čtyřkolka" z pol. *kolaska* (a to z ukr.), *le briska* „bryčka", *le droschki*, „drožka" z ruš., *la troïka* z ruš., *le prame* „prám" z češ. (v XVII. stol. přes něm. a holand.), *le samovar* z ruš. Nepřeloženy zůstaly i ruské míry a peněžní jednotky *l'archine, la verste, le rouble, le copeck*; podobně *le zloty, le dinar, le léva.*

Tři výrazy z geologie a paleontologie svědčí o průkopnické práci ruské vědy v XVIII. a XIX. století. Jsou to *la moscovie* (název geologického útvaru), *le moscovien* (uhlonosná vrstva střední hloubky) a *le mammouth* „mamut". Jiné povahy je botanicko-zeměpisný výraz *le steppe* „step" z ruš., přejatý proto, že v Rusku jsou rázovité útvary tohoto druhu.

Nepřeloženy zůstaly také názvy lidových hudebních nástrojů, jihoslovanské „gusle" *la guzla* a ukrajinská „balalajka" *la balalaïka*. Silně se zakořenilo pojmenování tanců: *la polka* z češ., *la maz(o)urka* z pol., *le rédova* „rejdovák" z češ. Historicky se sem řadí i *la polonaise*, tanec oblíbený na polském dvoře počátkem XVII. věku; nejde tu však o přímý jazykový vliv.

Ve sféře vojenství: česká „houfnice" se významově i hláskově velmi změnila ve francouzské *l'obus* „granát", z ruš. nebo z pol. pochází citoslovce *houra* (neslovanského původu), jež je jediným slavismem ve francouzštině, který není substantivum. Snad prošlo slovanským prostředím i slovo pro „jezdecký bič" *la cravache*, které je turecko-maďarského původu a bezprostředně bylo přejato z němčiny.

Velkou skupinu tvoří nepřeložitelná pojmenování ze společenského řádu, dnes většinou už archaická: *le moujik* z ruš., *le krakus* „lehký jezdec z doby Varšavského knížetství" z pol., *le cosaque* (běloruského původu), *le strélitz* „člen carské tělesné stráže asi v 2. pol. XVII. věku", *le hetman* z pol. (čes. původu), *le pope* z ruš. (čes. původu), *le hospodar* z pol. (ukr.-čes. původu), *le staroste, le vladika* (jsl.), *le ban* ze sch., *le knèze* ze sch., *le voïvode* z pol., *le boyard* „bojar" z ruš., *le tzar* z ruš., *le tzarewitsch* z ruš. Carské samoděržaví se ve francouzštině uplatnilo dvěma výpůjčkami: *le knout* (rus. кнут) a *l'ukase* (rus. указ). Početná jsou přejetí výrazů politického života. Ze starších sem patří jen *la pospolite* „pospolite ruszenie" (XVII. stol.).

Zato ruských výrazů sovětských je tolik, že Sieczkowski uvádí jen výběr: *le bolchevik* (a odvozeniny), *le léninisme, le stalinisme, le soviet, le sovnarkom, le kominterne, le kominforme, la tché-ka*... Nemenší je řada názvů různých sovětských zřízení hospodářských a jiných, jako *le kolkhose, le komsomol*. Z jiných oblastí jsou dvě přejetí: mythologický „upír" *le vampire* a *le pogro(m)me* (rus. погром).

Všechny výpůjčky lze rozdělit do dvou skupin: buď jsou to výrazy pro výrobky a pojmy ve francouzském prostředí dříve neznámé, nebo výpůjčky pro pojmy specificky slovanské, a proto nepřeložitelné; v tomto druhém případě zpravidla nedochází k doko-

nalému osvojení. Zvláštní případ je výraz *le robot*, přejatý v dvacátých letech našeho století z češtiny vlivem Čapkova RUR. Jde tu o přesné a přiléhavé vystižení složitého pojmu, pro nějž dříve nebylo tak výstižného pojmenování.

V zvláštní kapitole pojednává autor povšechně o slovanských anthroponymech a toponymech ve francouzštině. V závěru statisticky přehlíží materiál podle jednotlivých slovanských jazyků. Osm slov pokládá za přejetí obecně evropská, jež se stala součástí mezinárodní slovní zásoby: *la cravate, le mammouth, la mazurka, le robot, le steppe, le tzar, le vampire, le vodka.* — Francouzské odvozeniny tvoří jen tyto výrazy *le bolchevik (le bolcheviste, le bolchevisme, bolchévique, bolchéviser), le knout (knouter), la mazurka (mazurker, le mazurkeur), le soviet (soviétique, soviétiser), le tzar (la tzarine, tzarien, le tzarisme), le voïvode (la voïvodie).*

Nedopatření je v dobré studii Sieczkowského velmi málo: *le cran* je novočesky *křen*, nikoli *chřen* (str. 123);[1]) české *vampýr* (130) není ani v Slovníku Jungmannově, ani u Kotta — oba mají *upír* i *vampír*, ale jen s *í*. — Jestliže se na př. u výrazů *le cosaque* a *la balalaïka*, které jsou převzaty z ruštiny, podotýká, že jsou původu běloruského a ukrajinského, mělo by se v zájmu úplnosti podotknout, že zase *le hospodar, le hetman* a *le pope* jsou původu českého.[2])

Materiál Sieczkowského bude časem možno doplnit několika podrobnostmi. Mezi „rekvisity" by bylo lze zařadit i adj. *glagolitique*. Chybí také několik výrazů, jež jsme namátkou našli pod písmenem *K* v slovníku K. Sachs — K. Moser, *Dictionnaire encyclopédique français-allemand*, Berlin-Schöneberg s. a.: *le kwas (kvas)* „ruský nápoj (квас)", *le kropatschek* „francouzská opakovací puška" (název podle vynálezce) a *le kremlin* (může mít také obecný význam „citadela"). Máme-li v článku *l'astracan*, patřila by sem obecně známá *la praguerie* „povstání proti Karlu VII. r. 1440", pak „revolta" vůbec. Slovanského původu, i když ne bezprostředně, je také *la zibeline* „sobol" (srov. *le sable*). — Z ruštiny přešlo do západních jazyků slovo морж „mrož", franc. *le morse* (ruština je přejala z laponštiny); ukázal to V. Kiparsky, *L'histoire du morse*, Helsinki 1952, 54 pp. Tato studie byla Sieczkowskému časově ještě nepřístupná. — Podobné drobné dodatky jsou však jen příležitostného charakteru a nemění nic na celkových výsledcích pěkné studie Sieczkowského, která je ve svém oboru záslužnou novinkou.[3])

František V. Mareš

---

[1]) Jungmann má ještě obojí, podobně Kott (doklady na *chřen* má Kott z Lindeho, Dobrovského, Komenského a Veleslavína). Příruční slovník jazyka českého má už jen *křen*.

[2]) Srov. B. Havránek, *Vývoj spisovného jazyka českého*, Čs. vlastivěda, řada II, spisovný jaz. čes. a sloven., Praha 1936, 47 a týž, *Expanse spisovné češtiny od 14. do 16. století*, Co daly naše země Evropě a lidstvu, I, Praha 1940, 53 n.

[3]) Slovanské výpůjčky v angličtině zpracoval Otakar Vočadlo, *The Slavonic Element in English*, Čas. pro mod. filol. 26 (1939) 93—104 (Jankovo číslo). Tam lze dokonce zjistit (díky Oxfordskému slovníku) data prvního výskytu jednotlivých mladších slavismů v anglické literatuře. Řada francouzských slavismů, citovaných Sieczkowským, je i v angličtině, na př. *troika, copeck, redowa, czar (tzar), knout, ukase, pram (praam), soviet* a j. Některé Vočadlem uváděné anglické slavismy by se našly asi i ve francouzštině (na př. *iconostas, hazena* atd.).

Bohumil Vydra, **Česko-polský slovník**. Praha 1954, Státní pedagogické nakladatelství, VII + 744 str.

Slovník, který vyplňuje do této doby citelnou mezeru v naší lexikografické literatuře, byl sestaven zesnulým Bohumilem Vydrou; jeho autor se však úplného dokončení svého díla již nedočkal. Teprve v době, kdy byl slovník dán do tisku, pocítila se potřeba jej aktualisovat a lépe přizpůsobit jednak požadavkům dnešního překladatele, jednak moderním lexikografickým metodám. Provedení korektur a částečného přepracování slovníku se ujal Karel Oliva a J. Z. Svoboda. Je pochopitelné, že za této situace nemohlo dojít k úpravám tak zásadního rázu, jak by si přáli jeho uživatelé i sami jeho upravovatelé. Přesto se však podařilo v tomto slovníku zachytit to nejdůležitější ze slovní zásoby současné češtiny, zejména pečlivě byly doplněny termíny hospodářské a politické, vyplývající z dnešní politické a sociální skutečnosti.

Svým rozsahem je nový česko-polský slovník slovníkem středním: obsahuje asi 60.000 hesel. Výběr hesel se řídil požadavkem běžného překládání, odbornou terminologii zachycuje pouze v hrubých rysech. V mezích možnosti je zachycena i nejdůležitější frazeologie a idiomatická rčení. V hojné míře se přihlíží k výrazům z obecné češtiny, méně k dialektismům. Ve srovnání s Vydrovým slovníkem polsko-českým přihlíží tento slovník také k odlišnému psaní cizích slov a zeměpisných názvů v češtině a v polštině. Důsledněji je také provedeno stylistické rozlišení jednotlivých výrazů. Je však nasnadě, že situace, za níž byl slovník takto upravován, nedovolila důsledné uplatnění všech těchto zásad, ba můžeme hovořit o jisté nejednotnosti v hodnocení jednotlivých výrazů, která se jeví v neúměrném zpracování hesel méně důležitých v poměru k heslům důležitějším.

Nejzávažnější chybou tohoto slovníku je skutečnost, že nedbá dosti — stejně jako tomu zpravidla bývá u starších slovníků — o přesnost a adekvátnost výrazů v jednom i druhém jazyce. Určení tohoto slovníku jako slovníku překladového by vyžadovalo, aby se skutečně více přihlíželo k potřebám překladatele, který potřebuje pro český výraz najít přiléhavý polský ekvivalent. Starší slovníky v tomto případě nechávají překladatele bezradně tápat v celé řadě synonym, která nejsou blíže vysvětlena ani významově ani stylisticky, takže může dojít k nevhodným záměnám. Tyto požadavky nejsou ovšem nikterak nové, již Ščerba se jimi zabývá v předmluvě k rusko-francouzskému slovníku[1]) a mezi našimi lexikografickými pracovníky jsou všeobecně známé. Kromě toho naše lexikografická literatura založila již novou tradici v uplatňování Ščerbových zásad zejména Isačenkovým Slovensko-ruským slovníkem.[2]) V tomto směru zůstal Vydrův nový slovník ještě mnoho našim překladatelům dlužen: drží se spíše starších zásad kupení co největšího počtu synonym, často neurčených ani významově ani stylisticky. Typické je na př. heslo: rozšiřování *n.* rozszerzanie, szerzenie, rozpowszechnanie, roznoszenie, rozgłaszanie; powiększanie. — Někdy nám sice může při volbě ekvivalentu pomoci čeština, ale na tuto pomoc se nemůžeme vždy spolehnout. Jestliže by v daném případě šlo na př. o rozšiřování výroby, zůstala by zde problémem volba mezi výrazy *rozszerzanie* a *powiększanie*. Příklady tohoto typu by bylo ovšem možno dále rozmnožovat. Tomuto nedostatku by bylo možno odpomoci krátkou a výstižnou exemplifikací. Jinde by pomohla stylistická upozornění a poznámky. Stylistická hodnota výrazů českých a polských se v tomto slovníku často nekryje, srov. na př.: auťák, -u *m. lid.* samochód, auto. Zde jde jasně v češtině o výraz nespisovný, což je také označeno, kdežto v polštině jde o vý-

---

[1]) Ščerba, Matusevič, Duse: *Russko-francuzskij slovař*. Moskva, 1936.
[2]) A. V. Isačenko: *Slovensko-ruský prekladový slovník*. Bratislava, 1951.

raz stylisticky neutrální, spisovný. Stejně je tomu u dalších hesel: b a r á k -u *m.* 1. *hov.* kamienica, dom 2. barak, chałupa. Polské výrazy *kamienica, dom,* které jsou označeny jako hovorové, jsou ve skutečnosti spisovné, význam ostatních je neurčen. I těchto nesnází by bylo možno se vyvarovat vhodnou zkratkou nebo exemplifikací. Naskýtá se otázka, zda by v tomto případě rozsah slovníku příliš nenarostl. Tomu by bylo možno předejít tím, že by se věnovala větší péče hodnocení a výběru hesel. Stává se totiž, že v tomto slovníku se někdy věnuje neúměrně mnoho místa výrazům buď nedůležitým (za příklad zde může sloužit heslo b o b e č c i *žert.* ślicznotka biurowa, protegowana szefa, sekretarka do wszyskiego, pupilka szefa, kociak), nebo výrazům okrajovým, ke kterým ještě nadto nelze v polštině najít odpovídající ekvivalent (srov. na př. č v a ň h á k *-a m. lid.* cygaro). Některá z hesel tohoto typu by bylo možno omezit, některá vůbec vypustit.

Tím se dostáváme už k dalšímu problému, který je v tomto slovníku řešen málo uspokojivě, totiž k slovům nepřeložitelným. Isačenko v citovaném slovníku tato slova zvlášť označuje a uvádí místo překladu buď nejbližší výraz ruský nebo je nechává nepřeložena v ruském přepise. Vydrův slovník se v těchto případech uchyluje k vysvětlením místo překladu a tato vysvětlení bývají zhusta buď neobratná nebo nesprávná. Srov. příklady:

š k u b á n k y *pl. com. kuch.* potrawa z kartofli i mąki; zacierka — v l č á k *-a m.* pies do polowania na wilki — s l a b o š s k ý mało energiczny, bez woli, bezwolny. —

Co se týká frazeologie, usiluje tento slovník, aby základní frazeologická spojení a idiomatická rčení byla vyčerpána. Do značné míry se podařilo odstranit neživé, papírové fráze, které se objevují v některých starších slovnících. Takových příkladů se zde najde jen několik, pravděpodobně jsou také ze starších slovníků převzaty: *choditi čtvermo* (ve významu „po čtyřech“ — z Trávníčkova slovníku), *kaditi někomu* (ve význ. „podkuřovati, pochlebovati“), *rozpřahovati koně* (t. j. „vypřahati“). Příklady na užití heslového slova se objevují někdy i v případech, kdy to není nutné (*husa kejhá, slepice kdáče* a pod.), naproti tomu tam, kde bychom je čekali, často chybějí.

Hnízdování, t. j. soustřeďování slov odvozených pod slovo základní, je ve slovníku provedeno jen v míře nepatrné; vychází se tím — jak je zdůrazněno v předmluvě — vstříc projeveným přáním uživatelů slovníku. Omezuje se u sloves pouze na dokonavé a nedokonavé tvary (heslo je vždy v tvaru nedokonavém, k tvaru dokonavému je na příslušném místě odkaz), u substantiv na deminutiva a slova přechýlená, někdy na odvozená adjektiva.

Po stránce charakteristiky mluvnické je slovník pečlivě vypraven: v heslech se uvádějí tvary substantiv a sloves, na nepravidelné tvary se uvádějí odkazy. Velká péče byla věnována také stránce pravopisné: pokud se zde projevují nedostatky, ostatně řídké (na př. *činnoherní* m. *činoherní, číšeti* m. *čišeti* a pod.), vznikly pravděpodobně v tisku, stejně jako některá porušení abecedního pořádku.

Hodnotíme-li úhrnně tento slovník, je třeba mít na mysli, za jakých okolností byl upravován: již úpravy, které byly provedeny, mohly být uskutečněny jen s velkými technickými obtížemi. Přes to vše lze říci, že se jeho upravovatelům podařilo zachytit ve velké míře skutečně živou a užívanou slovní zásobu obou jazyků a vytvořit v slovníku nenahraditelnou pomůcku jak pro překlad, tak pro studium. Pro další práci na česko-jinojazyčných slovnících bude ovšem třeba si uvědomit dosavadní nedostatky v naší lexikografické práci, které jsou v podstatě pozůstatky starší slovnikářské praxe, a vystříhat se jich.

Zoe Hauptová

Sesja naukowa „Odrodzenie w Polsce"

Sesja naukowa Polskiej Akademii Nauk *„Odrodzenie w Polsce"* i ogólnokrajowa wystawa w Muzeum Narodowym w Warszawie, poświęcone okresowi Odrodzenia w Polsce, to kulminacyjne punkty obchodu Roku Polskiego Odrodzenia, pod znakiem którego upłynął w Polsce rok 1953.

Sesja odbyła się w dniach 25.-30. X. 1953. Poprzedziły ją kilkumiesięczne przygotowania prowadzone w sekcjach Historycznej, Historii Nauki, Historii Języka, Historii Literatury i Historii Sztuki. Każda z sekcji przygotowywała prace w zakresie problematyki własnej dyscypliny, konfrontując następnie wyniki swych prac z osiągnięciami innych sekcji. Stosując jak najszerzej rozumiane zasady pracy zespołowej, wszystkie sekcje prowadziły prace badawcze w ramach kompleksowego planu badań, którego celem było wyjaśnienie procesu rozwojowego polskiego Odrodzenia oraz ukazanie źródeł i istoty przełomu renesansowego.

Obrady Sesji toczyły się na zebraniach plenarnych i zebraniach sekcyjnych i z wyjątkiem pierwszego dnia, kiedy to zostały wygłoszone referaty o charakterze programowym — w pozostałe dni prace były żywo dyskutowane, gdyż Sesja miała charakter roboczy, dający możność swobodnego wypowiadania jak najróżnorodniejszych opinii.

Otwarcia Sesji dokonał prezes PAN, prof. Jan Dembowski, po czym wicepremier Józef Cyrankiewicz wygłosił przemówienie zagajające obrady. Wprowadzeniem do zagadnień merytorycznych Sesji była prelekcja prof. Zygmunta Modzelewskiego, członka Prezydium PAN, pt. *Tło społeczne rozwoju nauki w Polsce okresu Odrodzenia,* po której zostały wygłoszone referaty omawiające twórczość i znaczenie czołowych przedstawicieli polskiego Odrodzenia, a mianowicie Mikołaja Kopernika (w szczególności o zagadnieniu obiektywności praw naukowych — w związku ze sprawą przedmowy Osiandra do *De revolutionibus*, prof. R. S. Ingarden), Andrzeja Frycza Modrzewskiego (prof. K. Lepszy) i Jana Kochanowskiego (prof. J. Krzyżanowski).

Drugi dzień obrad poświęcony był również obradom plenarnym, ale połączonym już z dyskusją. Przedmiotem ich był podstawowy referat Sekcji Historycznej w opracowaniu prof. St. Arnolda pt. *Podstawy gospodarczo-społeczne polskiego Odrodzenia* oraz dwa referaty Sekcji Historii Sztuki, z dziedziny plastyki *Sztuka polskiego Odrodzenia jako wyraz ideologii społecznej* prof. Z. Kępińskiego i G. Chmarzyńskiego, i z dziedziny muzyki prof. prof. Z. Lissy i J. Chomińskiego. Referat o muzyce polskiego Odrodzenia ilustrowany był muzyką z epoki, nagraną na płytach.

Trzeciego dnia przed południem w dalszym ciągu toczyły się obrady plenarne z dyskusją. Prof. K. Budzyk wygłosił czołowy referat Sekcji Historii Literatury pt. *Ideowo-artystyczne wartości literatury polskiego Odrodzenia,* a prof. Z. Klemensiewicz podstawowy referat Sekcji Historii Języka pt. *Czynniki sprawcze w rozwoju polszczyzny doby Odrodzenia.*

Począwszy od popołudnia trzeciego dnia Sesji obrady toczyły się w sekcjach, przy czym wygłoszone zostały w ciągu czwartego i piętego dnia następujące referaty: *Język Jana Kochanowskiego* (prof. St. Rospond), *Problematyka stylistyczna staropolszczyzny* (dr. M. R. Mayenowa), *Walka klasowa chłopa polskiego w XV i XVI wieku* (prof. St. Szczotka) *Rozwój nauki w Polsce okresu Odrodzenia* (prof. H. Barycz), *Wklad czołowych przedstawicieli ziemi śląskiej w kształtowanie się myśli poznawczej i literatury polskiego Odrodzenia* (prof. R. Gansiniec), *Społeczna rola nauki i uczonych w ujęciu A. F. Modrzewskiego* (prof. Ł. Kurdybacha), *Rzemiosło polskie epoki Odrodzenia* (prof. M. Małowist),

Postęp techniczny w Polsce epoki Odrodzenia (dr J. Pazdur), *Proza polska wieku XVI* (prof. J. Krzyżanowski), *Rola wielkich pisarzy Odrodzenia na tle innych czynników kształtujących język literacki* (prof. St. Urbańczyk), *Miasta i mieszczaństwo Odrodzenia polskiego* (prof. St. Herbst), *Zagadnienie metodologii nauk w Polsce w dobie Odrodzenia* (prof. K. Dobrowolski), *Społeczne i filozoficzne podstawy pracy naukowej M. Kopernika* (prof. B. Leśnodorski), *Początki historycznego ujmowania rzeczywistości w nauce i sztuce pierwszego Odrodzenia* (prof. St. Herbst), *Język średniowieczny a renesansowy w polskiej literaturze psałterzowo-biblijnej* (prof. St. Rospond), *Język Biernata z Lublina* (prof. S. Hrabec), *Uwagi o języku M. Bielskiego* (prof. P. Zwoliński), *Poezja polska w okresie Renesansu* (prof. J. Ziomek przy współpracy J. Pietrusiewiczowej i A. Sajkowskiego), *Poezja polsko-łacińska w okresie Renesansu* (prof. Br. Nadolski przy współpracy zespołu), *Udział sztuki polskiej w Renesansie europejskim* (prof. prof. W. Molé i K. Piwocki), *Historyczny rozwój badań nad sztuką polskiego Odrodzenia* (mgr mgr H. i S. Kozakiewiczowie), *Popularny dramat i teatr polskiego Odrodzenia* (mgr J. Lewański), *Drukarstwo polskie w dobie Odrodzenia* (dr. A. Gryczowa), *Organizacja twórczości i odbiorczości w kulturze artystycznej Odrodzenia* (prof. W. Tomkiewicz), *Znaczenie ziemi śląskiej dla kształtowania się społeczno-gospodarczych stosunków w Polsce okresu Odrodzenia* (prof. K. Maleczyński), *Zarys stosunków ustrojowych i prawnych w Europie i w Rzplitej Polskiej XVI wieku* (prof. K. Koranyi), *Typ i forma państwa polskiego w okresie demokracji szlacheckiej* (prof. Z. Kaczmarczyk), *Myśl pedagogiczna w Polsce XVI wieku* (prof. B. Suchodolski), *Systematyka prawa w Polsce XVI wieku, jej rola i podłoże klasowe* (prof. K. Grzybowski), *Nauka o prawie A. F. Modrzewskiego* (dr. W. Voisé), *Uniwersytet Krakowski jako ośrodek międzynarodowy studiów astronomicznych na przełomie XV i XVI wieku* (prof. A. Birkenmajer), *Rozwój myśli lekarskiej w dobie polskiego Odrodzenia* (dr S. Szpilczyński), *Geografia Polski w dobie Odrodzenia* (prof. B. Olszewicz), *Język M. Reja* (prof. W. Kuraszkiewicz), *Zagadnienie słownictwa reformacji polskiej* (prof. K. Górski), *Język Bazylika w przekładzie Modrzewskiego* (prof. S. Hrabec), *Formacje z przyrostkiem -ość w strukturze językowej XVI wieku* (dr E. Mróz-Ostrowska).

Szóstego dnia przed południem Sesja zakończyła swoje prace. Na posiedzeniu plenarnym przewodniczący poszczególnych sekcji dokonali podsumowania wyników obrad, a całość osiągnięć Sesji omówił sekretarz Wydziału I PAN prof. K. Wyka.

Przedstawiony wyżej program daje wyobrażenie o ilości i wielostronności poruszonych na Sesji zagadnień. Samo zestawienie tytułów wygłoszonych referatów świadczy o tym, że chodziło tu o podjęcie próby nowego spojrzenia na Odrodzenie jako na epokę, która w naszych dziejach odegrała doniosłą, a dotąd w pełni nie docenioną rolę.

Okres ten, zwany w literaturze polskiej „złotym wiekiem", od dawna zaciekawiał historyków, a zwłaszcza historyków literatury. W Krakowie w roku 1884 odbył się pierwszy poświęcony tej epoce zjazd historycznoliteracki im. Kochanowskiego, ale ograniczył on się tylko do problematyki literackiej. Zjazd historycznoliteracki im. M. Reja, odbyty w roku 1906, także tylko marginesowo poruszał zagadnienia inne niż historycznoliterackie. Zjazd im. Jana Kochanowskiego zorganizowany przez PAU w roku 1930 rozszerzył już problematykę historycznoliteracką, poruszając sprawę reformacji, problem umysłowości i moralności okresu Odrodzenia, ale wszystkie jego referaty, ogłoszone

w tomie pt. *Kultura staropolska* (1932), wykazują burżuazyjne ograniczenia i nie dają żadnego obrazu procesu rozwojowego przedstawiając Odrodzenie jako dzieje kultury tworzonej głównie przez szlachtę, która „kreowała się narodem“.

Dziś, kiedy dorobek naszej przeszłości stanowi własność całego narodu, kiedy najbardziej wartościowe nasze tradycje służą walce o rozwój wszystkich sił materialnych i duchowych, nawiązanie do okresu Odrodzenia musiało zmierzać do jak najpełniejszego ukazania wkładu tego okresu w walkę o postęp w kraju, jego znaczenia dla tradycji walk o wyzwolenie człowieka.

Oceniając wyniki Sesji trzeba pamiętać, że nowa wiedza to nie tylko nowe interpretacje, ale także i nowe fakty. Kilkomiesięczny okres przygotowań do Sesji to zbyt krótki czas na przeoranie wszystkich archiwaliów i materiałów w celu odrobienia zafałszowań nauki burżuazyjnej. Wielka mobilizacja świata nauki, jaką wywołały przygotowania do Sesji, nie mogła spełnić całkowicie tego zadania. Toteż Sesja tylko wytyczyła drogi przyszłym badaniom, dała zaledwie zarys roboczej syntezy epoki, ułatwiający dalsze prace.

Ale spełnienie tego zadania wiąże się i z drugą ważną sprawą: czy badania nad Odrodzeniem w Polsce przyniosły postęp w stosowaniu w nauce metody materializmu dialektycznego i historicznego? Na to drugie pytanie należy jednak odpowiedzieć twierdząco. Sesja Odrodzenia w całej pełni wykorzystała i wzbogaciła doświadczenia Pierwszego Kongresu Nauki Polskiej z roku 1951, i to zarówno w zakresie zespołowości i kompleksowości badań, jak i udoskonalenia metody materializmu historycznego w badaniach nad bazą i nad ideologią.

Jakie są niewątpliwe osiągnięcia Sesji w zakresie wiedzy o Odrodzeniu?

Niewątpliwym osiągnięciem Sesji jest takie opracowanie bazy polskiego Odrodzenia, które pozwala już na próby syntezującego uogólnienia.

Jak powiedziano w podsumowaniu wyników Sesji — nie pojawią się już więcej twierdzenia, jakoby w XV czy XVI wieku istniał w Polsce zarys układu kapitalistycznego. Wiemy już, że co najwyżej mamy w tym czasie do czynienia z początkami pierwotnej akumulacji kapitału, które pod koniec XVI w. zaczęły się cofać.

Przełomowe i nowe jakości Odrodzenia w świetle wyników Sesji wiążą się przede wszystkim z naszym własnym gruntem rozwoju społecznego. Nie negując związków tej epoki z szerokim prądem kulturalnym w całej Europie, nie zaprzeczając istnienia cennych oddziaływań Renesansu włoskiego i innych krajów, Sesja PAN postawiła sobie za jedno z głównych zadań wyjaśnienie procesu rozwojowego Odrodzenia na tle walk klasowych, czynników gospodarczych i politycznych naszego kraju.

Na czoło zagadnień gospodarczo-społecznych wysunięto rolę miast i rozwój sił wytwórczych. Rozkwit miast na przełomie XV i XVI wieku stanowił warunki sprzyjające powstawaniu w Polsce elementów wczesnego kapitalizmu, które jednak były zbyt słabe, aby w warunkach nacisku wzrastającej gospodarczej i politycznej aktywności szlachty, uwsteczniającej całe życie ekonomiczne kraju, mogły się trwale rozwijać. W końcu XVI i w początkach XVII w. następuje regres gospodarczy, spowodowany z jednej strony — rozwojem ilościowym folwarku pańszczyźnianego, przytwierdzającego chłopa do ziemi i powodującego kurczenie się rynku lokalnego, z drugiej strony — upadkiem rzemiosła wytwarzającego przedmioty masowego zapotrzebowania. Ale o ile na zachodzie Europy rzemieślnicy wracali z miast na wieś po to, by tam zakładać i rozwijać swoje warsztaty z dala od uciążliwych ingerencji cechów, o tyle w Polsce rzemieślnicy wracali na wieś po to, aby pracować na folwarku lub zająć się pracą w uboższym warsztacie domowym, co prowadziło do zacofania technicznego.

Sprawa tworzenia się folwarku pańszczyźnianego w ciągu XVI wieku — to centralna sprawa naszego rozwoju społecznego. Dyskusja w czasie obrad Sesji wykazała, że proces ten nie był jednorodny, że walczyły w nim różne tendencje, że wiązały się z nim różne formy walk klasowych epoki. Wzrost „demokracji" szlacheckiej, upadek miast, przywiązanie chłopa do ziemi i upadek rzemiosł nie tylko spowodowały zahamowanie i regres w stosunkach gospodarczych, ale także utrudnily powstanie absolutnej władzy królewskiej, koniecznej dla postępu na tamtym etapie historycznym, wywołały regres we wszystkich dziedzinach życia kulturalnego.

Sesja w głównych zarysach speriodyzowała przejawy życia okresu Odrodzenia we wszystkich najważniejszych dziedzinach. Jako niewątpliwe osiągnięcie należy takie wymienić uwolnienie się od wulgarnych uproszczeń wiążących bezpośrednio zjawiska nadbudowy z bazą. W oparciu o wyniki badań historyków — inne sekcje potrafiły znaleźć we własnych dyscyplinach takie wyznaczniki swego rozwoju, które pozwoliły im na pełne uwzględnienie specyfiki własnej w ramach ogólnego procesu historycznego.

Sesja Odrodzenia PAN po raz pierwszy w dziejach naszej historiografii wprowadziła do badań nad tą epoką zagadnienie kształtowania się procesu naszej myśli poznawczej. Sekcja Historii Nauki w licznych referatach przyczyniła się do nowej interpretacji tego procesu, przynosząc jednocześnie cenny dorobek materiałowy. Wystarczy przykładowo podać, że podczas gdy dotychczasowa nauka wymieniała 3—4 pozycje dzieł lekarskich powstałych w epoce Odrodzenia, teraz znamy ok. 120 takich pozycji, które były ówcześnie cenione nie tylko w Polsce, ale i za granicą.

Referat prof. Z. Modzelewskiego ukazał przejrzyście uwarunkowanie rozwoju nauki Odrodzenia dynamiką procesów społecznych, a pozostałe prace tej sekcji stanowiły szczegółową dokumentację jego ogólnych, teoretycznych założeń. Prace Sekcji Historii Nauki zebrały wielką ilość faktów z różnych dziedzin nauki, pomnażając naszą wiedzę o ilościowym charakterze nauki Odrodzenia i jej znaczeniu dla nowej jakości kultury tej epoki, przeciwstawiającej się scholastycyzmowi i fideizmowi średniowiecza.

Bogaty program obrad Sekcji Historii Języka wynikał ze znaczenia tej dyscypliny dla badań nad zagadnieniem istoty przełomu renesansowego. Sprawa walki o prawa języka polskiego, tworzenie się ogólnopolskiego języka narodowego to znowu jedna z centralnych spraw z zakresu zjawisk kulturalnych epoki. Po raz pierwszy w czasie obrad Sesji stwierdzono i udokumentowano bogatym materiałem dowodowym, że ogólnopolski język narodowy, przekazany nam w dziełach Mikołaja Reja i Jana Kochanowskiego, to język uformowany w różnych i licznych starciach ideologicznych, język szerokich mas, głównie mieszczańskich. Bogate życie polskiego Odrodzenia zarówno w przejawach gospodarczych, jak i kulturalnych, liczne konflikty klasowe i walki ideologiczne, wśród których nienajmniejszą rolę odegrała reformacja i walka z kościołem — wszystkie te spięcia jak w soczewce odbijają się w procesie kształtowania się polskiego języka literackiego, który utrwalał się już wówczas jako język ogólnonarodowy.

Obrady tej Sekcji nie ograniczyły się tylko do jednego, jakkolwiek najważniejszego problemu. Podjęły one także zagadnienie wpływu wybitnej jednostki twórczej, jak Biernata z Lublina, M. Bielskiego, M. Reja czy J. Kochanowskiego, na kształtowanie się języka literackiego i na materiale językowym ich dzieł przeprowadzały badania, które we wspólnej pracy z historykami literatury umożliwiają stawianie problematyki badawczej w sposób nowatorski. Ciekawą próbę ukazania problemu z pogranicza języka i literatury dał dyskusyjny referat dr M. R. Mayenowej, przedstawiający dzieje metaforyki gatunków lirycznych okresu Odrodzenia.

Sekcja Historii Literatury przyniosła prace, które można uważać za wstępny etap badań zmierzający o syntetycznego ujęcia literatury tego okresu. Nad literaturą piękną okresu Odrodzenia pracowały całe pokolenia badaczy z Al. Brücknerem na czele. Wydawałoby się, że niewiele pozostało tu już do zbadania. Tymczasem oderwanie literatury od procesów współczesnej rzeczywistości, traktowanie jej przez naukę burżuazyjną przede wszystkim jako produkt i własność klasy panującej, a nie całego narodu, sprawiło, że dziś nie tylko inaczej interpretujemy dzieła literackie, ale także inaczej hierarchizujemy zjawiska, wykrywamy nowe fakty. Dość przytoczyć przykład Biernata z Lublina, którego znaczenie jako pisarza cenimy dziś co najmniej na równi z Rejem; dość przypomnieć o wzbogaceniu się naszej wiedzy historycznoliterackiej o znajomość nurtu literatury plebejskiej.

Dyskusja w okresie przygotowań i w toku obrad Sesji przyniosła wiele nowego i dla badań historycznoliterackich. Współpraca z historykami innych nauk pozwoliła na ustalenie roboczej periodyzacji literatury renesansowej, której szkic przedstawia się w sposób następujący: lata od połowy wieku XV do roku 1513 (data ukazania się pierwszej drukowanej książki polskiej) — to okres schyłku średniowiecza i przygotowania przełomu renesansowego; od roku 1513 do 1543 (data ukazania się *Krótkiej rozprawy* Reja i *De revolutionibus* M. Kopernika) — to okres początków Renesansu w literaturze; lata od roku 1543 do lat osiemdziesiątych (1584 — śmierć Jana Kochanowskiego) — to czas najpełniejszego rozkwitu literatury renesansowej; i wreszcie okres schyłku, do lat dwudziestych wieku XVII. Periodyzacja ta, z natury rzeczy schematyczna, pozwala wiązać zjawiska z dziedziny literatury z całą współczesną kulturą Odrodzenia, której najważniejszymi cechami był laicki i narodowy charakter, realistyczne — przeciwstawiające się średniowiecznemu abstrakcjonizmowi — widzenie rzeczywistości, wreszcie tendencja do przeciwstawienia się kosmopolityzmowi i idealizmowi kultury kościelnej.

Sprawą centralną w badaniach Sekcji Historii Literatury było przede wszystkim zagadnienie walki o realizm w literaturze renesansowej, jej źródeł i form wyrazu.

Referat prof. K. Budzyka podjął śmiałą próbę uczynienia kroku naprzód w zakresie metodologii badań literackich, ukazując rozwój artystycznych wartości literatury polskiego Odrodzenia w związku z ideowym znaczeniem tych przemian. Autor dał zarys rozwoju literatury na podstawie stosowanych przez pisarzy metod artystycznych, a nie tylko ich poglądów społecznych, choć oczywiście przy pełnym uwzględnieniu tych poglądów i świadomości ideowej pisarzy.

W okresie Odrodzenia żaden twórca nie dysponował większym zasobem gotowych środków artystycznych. Wszystko tworzyło się na nowo i właśnie to, skąd pisarz brał środki ekspresji dla wyrażenia treści swoich utworów, jakie wybierał ich rodzaje, świadczyło, według referenta, o jego postawie ideowej. Nawiązywanie do postępowych tradycji literackich średniowiecza, do żywego źródła przeszłości narodowej, jakim jest kultura ludowa, i do mówionego, potocznego języka mas ludowych było najpełniejszym wyrazem postawy ideowej pisarza, jego walki o realizm w literaturze renesansowej, było warunkiem powstawania trwałych wartości tej literatury.

Literatura okresu Odrodzenia — wbrew opinii burżuazyjnych historyków — to narzędzie walki w długim i gwałtownym szturmie na ustrój feudalny. Podjęła ona walkę o nową ideologie, o ideologię humanistyczna, laicką, antyfeudalną w treści, a narodową w formie. Walka o narodową formę skierowała pisarzy Odrodzenia na drogę nawiązywania do tradycji ludowych i do programowej walki o język polski. W dyskusjach Sekcji Historii Literatury wiele uwag poświęcono zagadnieniu używania w okresie Odrodzenia

języka łacińskiego, którego funkcji nie należy jednak zawsze oceniać jako wstecznej. Łacina humanistyczna, wyłamująca się ze skostnienia średniowieczyzny, wzbogacona o elementy żywych, twórczych tradycji antyku, a służąca walce o nowe treści — taka łacina pełniła funkcje postępowa, współdziałała w zwalczaniu feudalnego światopogladu. Przykładem są dzieła Modrzewskiego, dla których treści trudno było znaleźć autorowi dość precyzyjne środki, wyrazu w ówczesnym języku polskim. Za mało było nazw dla pojęć abstrakcyjnych, zbyt skąpe słownictwo w zakresie filozofii, prawa i zagadnień społecznych. Ale generalny niemal odwrót pisarzy Renesansu od języka łacinskiego świadczy o tym, że w poczuciu większości wybitnych twórców tego okresu pisanie w języku narodowym było wyrazem świadomej postawy ideowej. Kochanowski do końca życia pisywał poezje w języku łacińskim, ale nie w nich szukał chluby, jak świadczą jego słowa: „I wdarłem się na skałę pięknej Kalijopy, gdzie dotychmiast nie było znaku polskiej stopy".

Referat prof. Budzyka na przykładzie analizy *Rozmyślań przemyskich*, dzieł Biernata z Lublina, *Krótkiej rozprawy* i in. ukazał, że w okresie Odrodzenia ideowa postawa pisarza najpełniej wyrażała się w dokonywanym przez niego wyborze środków artystycznych. Wskazał na konieczność dalszych badań nad związkami tej literatury z poezją ludowa, przez precyzyjne analizy form wersyfikacyjnych i związków jej z obyczajem i sztuką ludową.

Referat prof. Ziomka przedstawił węzłowe zagadnienie udziału poezji polskiej w kształtowaniu się ideologii Renesansu, dał zarys głównych jej kierunków rozwojowych z częściową egzemplifikacją na twórczości najważniejszych przedstawicieli.

Praca prof. Nadolskiego, będąca szkicem monograficznym o twórczości poetów piszących w języku łacińskim, dała pierwszą próbę powiązania dzieł licznych naszych pisarzy polsko-łacińskich z dynamiką procesów rozwojowych tego okresu, ze wskazaniem artystycznego i ideologicznego ich wewnętrznego zróżnicowania.

Referaty o prozie XVI w. — prof. Krzyżanowskiego, i o popularnym dramacie i teatrze XVI w. — mgra Lewańskiego, dopełniły obrazu literatury okresu Odrodzenia. Pierwszy — bardzo erudycyjny — pogłębił dotychczasowy stan naszej wiedzy o tekstach historiograficznych powieściowych oraz traktatach dydaktycznych i publicystycznych XVI wieku, drugi ukazał na bogatym materiale, po raz pierwszy zebranym w takiej ilości — że teatr Odrodzenia był głównie dorobkiem klasy mieszczańskiej i że życiodajne soki, jakie czerpał z kultury ludowej, działały ożywczo nawet w okresie, kiedy uwstecznianie się całego życia kulturalnego na przełomie XVI i XVII w. zepchnęło go bądź do roli widowisk jarmarcznych, bądź na scenę szkół jezuickich.

Bogaty materiałowo i nowatorski interpretacyjnie referat dr Gryczowej o drukarstwie w Polsce XVI w. zamyka cykl prac Sekcji Historii Literatury. Zebrane i opisane przez autorkę fakty, mówiące o liczbie drukarń, ich wydajności produkcyjnej i poziomie technicznym, są wymownym dowodem wielkiej bujności życia kulturalnego Polski w okresie Odrodzenia. Wysokości nakładów książek świadczą pośrednio o ruchu czytelniczym, o wielkiej żywotności kulturalnej różnych ośrodków.

W pracach badawczych nad Odrodzeniem w Polsce drugą sekcją, która zajęła się wyłącznie problematyką ideologii, była Sekcja Historii Sztuki.

Referaty tej Sekcji omawiały najistotniejsze zjawiska artystyczne w ich dialektycznym powiązaniu z życiem epoki. Najcenniejszym z tych referatów, który przyniósł wiele odkryć materiałowych, a jednocześnie był bardzo pouczający metodologicznie, była praca o muzyce renesansowej, przygotowana przez prof. Lissę i Chomińskiego.

Praca ta potwierdziła stanowisko wyrażone przez autorów z Sekcji Historii Literatury, że przełom renesansowy w zakresie sztuki to przede wszystkim nawiązanie do twórczych tradycji ludowych, to zerwanie z konwencjami sztuki kościelnej panującej w średniowieczu, to podjęcie laickich tematów, to pełny, aktywny udział w walkach ideologicznych epoki, które na wielu frontach toczyły się przeciw ustrojowi feudalnemu.

Jak z powyższego wynika, ogólna ocena Sesji PAN poswięconej Odrodzeniu w Polsce musi wypaść naogół pozytywnie, ale nie należy jednak zamykać oczu i na jej braki. Do nich należy przede wszystkim niesłuszne wyodrębnienie problematyki związków Śląska z ziemiami ówczesnej Polski; do nich należy także nieuwzględnienie społecznego i kulturalnego znaczenia reformacji. Błędów tych można by na pewno wyliczyć więcej — schodzą one jednak na plan drugi wobec licznych korzyści, jakie z Sesji tej wyniknęły dla naszej nauki.

Jak bowiem była mowa wyżej — została zarysowana robocza synteza tej epoki, zostały wytyczone najważniejsze kierunki dalszych badań. Okres Odrodzenia i jego trwałe wartości kulturalne zostały przybliżone naszej epoce. Stały się dla nas zrozumialsze, weszły w arsenał bodźców wspomagających naszą dzisiejszą walkę.

Świadomość związku naszego codziennego trudu w realizacji programu Frontu Narodowego z wielką tradycją narodową to potężna dźwignia ideologiczna.

Sesja wraz z wystawą w Muzeum Narodowym jest śmiałą — i trzeba to powiedzieć udaną — próbą ukazania prawdy o przeszłości całego narodu polskiego w jednym z najświetniejszych okresów historycznych, w epoce, o której powiedział Engels, że cała historia nowożytna od niej się rozpoczęła.

Jadwiga Rużyło Pawłowska

Wacław Potocki, **Pisma wybrane.** Tom I, II. Opracował i przedmową opatrzył Jan Dürr-Durski. Warszawa 1953, Państwowy Institut Wydawniczy, 451, 322 str.

Nejvýznamnější část literárního díla Wacława Potockého nebyla, jak známo, za jeho života a v 18. století uveřejněna tiskem, takže básník byl skoro zapomenut. Teprve vydání jeho eposu *Transakcja Wojny Chocimskiej* z r. 1850 pod mylným jménem Andrzeje Lipského a článek z r. 1852, v němž K. Szajnocha dokázal, že skutečným autorem je Potocki, vzbudilo pozornost. Dílo bylo po druhé vydáno r. 1880 a po třetí A. Brücknerem r. 1924. Tento badatel se nejvíce zasloužil o texty Potockého; vydal četné ukázky v práci *Spuścizna rękopiśmienna po Wacławie Potockim* (1898—1899), dále jeho *Ogród fraszek* (1907), *Wirydarz* J. T. Trembeckého (1910), sborník veršů, obsahující i značný počet básní Potockého, a populární výbor v krakovské *Bibliotece Narodowe.* T. Grabowski a J. Łoś vydali pak tři svazky sbírky *Moralia* (1915—1918). Po druhé světové válce vyšla drobná práce *Dialog o zmartwychwstaniu Pańskim* (1949) a *Wybór wierszy,* pořízený K. Czachowským s úvodem K. Budzyka (1950). V poslední době se vynořila otázka souborného vydání spisů Potockého. S jedné strany se navrhuje paušálně úplné vydání (Pamiętnik Literacki 42, 1951, 450), kdežto K. Górski žádá, aby se někdo ujal vypracování podrobného plánu edice, v němž by bylo stanoveno, co se z rozsáhlého díla Potockého vydat má (tamtéž 436). Je to však zřejmě záležitost na dlouhé lokte. Proto je třeba vítat dílčí řešení, které předkládá Jan Dürr-Durski svým výborem, populárně vědeckým vydáním, určeným pro širší čtenářskou obec, která má zajisté právo, aby jí byl zpřístupněn s hlediska dnešních literárně historických názorů básník, vedle Kochanowského nejvýznamnější postava staropolské

literatury a ve značné části své tvorby dodnes živý a důležitý pro poznání polské minulosti.

Dürr-Durski sestavil ve svém výboru 238 textů: plné a zkrácené básně, výňatky a úryvky, celkem přibližně na 475 stránkách více než 10.000 veršů, tedy asi třicetinu celého díla, jehož rozsah se odhaduje na 300.000 veršů. Okolo 3.000 veršů nebylo dosud tištěno. Lví podíl z nich (2788) připadá na poema *Historia Florydana z Lidią*, rané dílo, zachované v rukopisu knihovny Czartoryských v Krakově, básnické zpracování povídky F. Rosseta *Des aventures tragiques de Floridan et de Lydie*. Dále vydal z rukopisů poema *Sielanka*, úryvek z nedokončeného mythologického slovníku v próze *Zebranie przypowieści i przysłowiów polskich* a některé ukázky z rukopisu ve svém vlastním majetku, z něhož již některé básně uveřejnil v antologii *Arianie polscy w świetle własnej poezji* z r. 1948. Rovněž z rukopisu vybral 109 básní ze sbírky Moralia. Jinak použil textů již tištěných: *Ogród fraszek*: 62, *Syloret* (1764): 6, *Jovialitates* (1747): 14, *Argenida* (1697): 8, *Poczet herbów* (1696): 8, J. T. Trembecki *Wirydarz poetycki*: 5, *Wojna Chocimska*: 1170, z práce Brücknerovy *Spuścizna rękopismienna po Wacławie Potockim*: 10 a z textů připojených k edici *Wojny Chocimské* z r. 1880: 2. Pokud nejde o samostatné větší celky, je tento materiál vhodně uspořádán v thematických skupinách: Podgórskie terminy — Wśród Arian — Obrońca chłopów — Z panami sprawy — Monachomachia pana podczaszego — Sejmikowe swywole — Braterskie admonicje — Niestatek Fortuny — Warstat poety. Připojeny jsou věcné poznámky, slovníček staropolských a méně užívaných výrazů, slovník mythologický, alfabetický seznam textů s udáním pramene a *Nota językowa*, v níž Dürr-Durski popisuje jazyk Potockého a vykládá zásady, jimiž se řídil při úpravě textů se zřetelem na to, aby čtenáři ulehčil porozumění. V obsáhlé předmluvě, která představuje malou monografii, vylíčil stručně pohnutý běh života básníkova na základě dosavadních bádání a připojil k tomu několik drobností, zjištěných na cestě, podniknuté za účelem sebrání materiálu pro osvětový film o ariánech v Polsku po karpatském Pohoří, v Bieczi a v Łužné, kde Potocki měl svůj dvorek.

Větší část předmluvy (21—96) je věnována rozboru a hodnocení díla Potockého. Dürr-Durski charakterisuje básníka jako vyhraněný typ polského středně zámožného šlechtice, který při vší své třídní podmíněnosti představuje typ po výtce kladný. Přes svůj návrat ke katolictví nezapomněl na svou ariánskou výchovu, po celý život bojoval proti bigoterii a náboženské nesnášenlivosti, zastával se sedláků, při čemž ovšem nepochyboval o správnosti samého feudálního řádu, byl jako ideolog šlechtické svobody nesmiřitelný protivník zhoubné nadvlády magnaterie a přiklonil se v pozdním věku k zřízení osvíceného absolutismu, tehdy poměrně nejpokročilejší formě feudalismu, nezavíral však při tom oči před nešvary ve vlastním táboře. Literární podobizna básníka, načrtnutá autorem, dopomůže čtenáři k plnějšímu pochopení tvorby Potockého, jak ji podává v hutné zkratce výbor. Nebylo snadné vybrat z tak obrovského díla omezený počet ukázek, lze však říci, že se Jan Dürr-Durski zhostil svého úkolu s nevšedním zdarem.

A. St. Mágr

Misterna Personata. Po wyściu Szwedów z Polski odprawowana (1657). Opracował i wstępem zaopatrzył *Jan Dürr-Durski*. Nadbitka z Pamiętnika Teatralnego (1952), Nr. 1, 87—143.

Vydavatel, který již objevil nejednu památku polské literatury 17. stol., vydal text této vánoční hry, nadepsané *Dialogus In Laudem Christi nati et Virginis Beatae Santique eius sponsi honorem*, z ruk. z 18. stol. z knihovny Zakładu Nar. im. Ossolińskich, který mu

nahradil originál, zničený v době bojů o Varšavu r. 1939. Hra pochází z krakovského prostředí měšťansko-lidové literatury a vznikla v některém klášteru řádu augustiniánů. Skládá se z prologu, sedmi nesouvislých „aktů“ a z epilogu. Je to dílo kněze nešlechtického původu, který si zachoval něco z plebejských instinktů, revoltujících proti nadvládě církevní hierarchie a feudálnímu řádu. Setrval sice v ovzduší svého stavu a křesťanské mythologie, vplétal však do tradiční thematiky originální motivy a scény, které s ní nemají nic společného, na př. v prvním aktu příběh propuštěného vojáka, Švéda-desertéra a horala nebo v čtvrtém aktu setkání poběhlíka se sedlákem a babou-čarovnicí, vylíčené s drsným realismem. Používá i běžných motivů křesťanské legendy (Kain a Abel, Theophilus), aby se vypořádal s bolavými otázkami soudobého života polského. Dürr soudí správně, že je třeba hledat ideovou tresť nikoliv v celku hry, nýbrž právě v podrobnostech, v nichž zaznívá společensko-lidová nota. Podrobuje tyto prvky v první části svého úvodu bystrému a přesvědčivému rozboru a upozorňuje při tom také na nevšední slovesné umění autora. V druhé části úvodu řeší otázku autorství hry a dospívá k výsledku, že původcem hry je s největší pravděpodobností Honorat G ó r n y, o jehož ostatní literární činnosti se zachovaly různé zprávy a doklady. Poslední část úvodu je věnována divadelní úpravě mysterií v 17. století v Polsku. Bylo by zajímavé dovědět se něco o tom, zda-li tyto hry a zejména *Misterna Personata* byly provedeny a s jakým úspěchem. O tom však prameny mlčí.

A. St. Mágr

Maďarské bibliografie překladů z ruštiny

Současná maďarská literární věda si vysoce cení přínosu překladů z ruského jazyka pro maďarskou literaturu a celý národní život. Stále vycházejí nové články, které jsou věnovány významu jednotlivých překladů. Za podněty k článkům slouží nejen velká díla, ale často i překlady velmi drobné. Tak na př. byla věnována zvláštní studie dvěma pokusům básníka Attily Józsefa o překlad Majakovského a Pasternaka.

Maďarští literární vědci nalézají v této oblasti neocenitelnou pomůcku v bibliografiích ruské a sovětské literatury, kterých vyšlo v Budapešti několik svazků. Tyto bibliografie překladů ruské literatury v Maďarsku jsou prací Sandora K o z o c s i, na pozdějších svazcích s ním spolupracoval György R a d ó. První kniha, která vyšla r. 1947 pod názvem *Az orosz irodalom magyar bibliografiája* (Maďarská bibliografie ruské literatury), zahrnuje dobu od prvních článků a překladů z ruské literatury, od třicátých a čtyřicátých let minulého století, do roku 1945. Na ni navazuje další bibliografie, *A szovjet népek irodalmának magyar bibliografiája* (Maďarská bibliografie literatur sovětských národů), vyd. r. 1950. Tato kniha zachycuje vše, co bylo v letech 1945—49 v Maďarsku z literatur sovětských národů přeloženo a vydáno, i to, co bylo o těchto pracích v maďarském tisku napsáno. Proti první knize, která má jen ruské résumé, je tato kniha téměř dvojjazyčná, všude je uváděno původní ruské jméno autora i název práce. Proti první knize je také mnohem důkladnější; zatím co první bibliografie se omezovala většinou na knižní vydání překladů a nejdůležitější články o nich, druhý svazek uvádí nejen knižní vydání, ale i časopisecká vydání jednotlivých básní nebo povídek, a dokonce jednotlivě uvádí i obsahy sbírek veršů nebo sborníků povídek. Tato snaha po úplnosti vede však u některých autorů, jako na př. u Puškina nebo u Čechova, k nepřehlednosti. Tím také druhý svazek vzrostl téměř trojnásobně ve srovnání s první knihou, na více než tisíc stran.

Stejným způsobem jako období 1945—49 zpracovali uvedení autoři i následující léta; v r. 1952 vyšel pod stejným názvem jako kniha předcházející další svazek, zahrnující pře-

klady z r. 1950. V r. 1953 opět pod stejným názvem vyšel další svazek, bibliografie překladů za r. 1951.

Všechny knihy, až na uvedený jazykový rozdíl mezi prvním a dalšími svazky, jsou jednotně zpracovány. Jsou zhruba rozděleny na dvě části. První a základní částí bibliografií je abecední přehled ruských a sovětských autorů. Díla jednotlivých spisovatelů jsou pak seřazena v chronologickém pořádku. Do bibliografií je zařazena poesie, próza a literární věda, ne však literatura politická a odborná, tak na př. u V. I. Lenina najdeme pouze překlad statí o literatuře a několik porůznu otištěných článků s literární problematikou. K dílům jednotlivých autorů jsou připojeny recense maďarského tisku o jednotlivých dílech. — Druhá část je rozdělena na několik kapitol. Sem jsou jednak zařazeny všeobecné články o ruské nebo sovětské literatuře, které vyšly maďarsky, ať původní či přeložené. Dále jsou do jednotlivých kapitol zařazeny sborníky, antologie a výbory z ruské a sovětské literatury, práce neznámých autorů a poesie lidová. Ke knihám jsou přiloženy velmi důkladné rejstříky maďarské i ruské.

Tyto bibliografie nejsou jen snůškou dat, ale již samy o sobě jsou částí dějin maďarské literatury. Můžeme v nich najít počátky zájmu Maďarů o ruskou literaturu. Je zajímavé, že prvním informátorem o ruské literatuře byl Ferenc Toldy, který také první v Maďarsku napsal článek o literatuře české. Ferenc Toldy v r. 1828 uveřejnil v časopise *Tudományos Gyüjtemény* (který je obdobou našeho Časopisu Českého musea) článek *Orosz poeszis* (Ruská poesie). O rok později vyšel v témže časopise jeho článek o české literatuře.

Avšak teprve deset let po zmíněném článku F. Toldyho přišel první překlad z ruštiny do maďarštiny. V r. 1838 v časopise *Atheneum* byla otištěna kozácká lidová píseň s názvem *A kozák*, která je prvním překladem z ruštiny. První překladatel však zůstal neznám, neboť se skrýval pod šifrou *J*. Je ovšem možné, jak se připomíná v úvodu bibliografie, že vlastně ani nebyl prvním překladatelem z ruštiny, protože mnoho nejstarších překladů bylo pořízeno přes němčinu nebo francouzštinu.

První veršovaný překlad z ruštiny přišel o tři roky později. V r. 1841 János Kríza ve verších přeložil a vydal několik kozáckých písní. První překlady byly tedy vesměs překlady lidové poesie. Je zajímavé, že jeden z nejstarších překladů vznikl na pražské půdě. Je to prozaický překlad staroruské památky, *Slova o pluku Igorově*, práce lektora maďarštiny na Karlově universitě Szende Riedla, který byl současně autorem překladu *rukopisu Královédvorského*.

Mezi první ruské básníky a spisovatele, jejichž díla byla přeložena do maďarštiny, patří A. S. Puškin. Jeho povídka *Výstřel* vyšla maďarsky již v r. 1844. Další Puškinovou prací do maďarštiny přeloženou byla *Piková dáma*, která vyšla r. 1855 a od té doby byla vydávána znovu a znovu. V r. 1866 přebásnil a vydal Károly Bérczy velké dílo Puškinovo, *Eugena Oněgina*. Překlad Bérczyho byl na svou dobu výborný, je dodnes živý a dodnes se čte. Od r. 1866 do r. 1949 byl vydán celkem sedmnáctkrát. V roce 1945 a 1948 vyšlo sice nové přebásnění Gedeona Meszölye, ale poslední vydání z r. 1949 je opět překlad Bérczyho.

Téměř o deset let později, v r. 1853, vychází první překlad z díla N. V. Gogol'a. Slavný Gogol'ův *Taras Bul'ba* vychází r. 1860, ale s tak důkladně popletenými údaji, že Gogol'ovo jméno není na knize vůbec uvedeno. *Revisoru* se smějí v Maďarsku od r. 1874. Zato na *Mrtvé duše* si počkali až do r. 1905, kdy je do maďarštiny přeložil jeden z nejobětavějších tlumočníků ruských autorů, Endre Szabó.

Ještě v šedesátých letech našel cestu k maďarskému čtenáři M. Ju. Lermontov. První jeho práce přeložená do maďarštiny byla *Hadži Abrek*, která vyšla r. 1855. Ve

stejném roce vyšel časopisecky Lermontovův román *Hrdina naší doby*. Jedním ze dvou jeho překladatelů byl nejpokrokovější maďarský spisovatel té doby János Vajda. Knižně vyšel Hrdina naší doby v r. 1879. V letech osmdesátých a devadesátých byl Lermontov v Maďarsku oblíben a velmi mnoho překládán, takže počtem překladů předčil i Puškina.

V šedesátých letech se také objevily první maďarské překlady Nekrasova a Saltykova-Ščedrina. Po první práci, otištěné r. 1859, se později, v letech osmdesátých a devadesátých, v časopisech objevovalo mnoho Nekrasovových básní. Zato u Saltykova-Ščedrina zeje velká mezera. Po prvním překladu z r. 1859 zaznamenává Kozocsa další až v r. 1901.

Později, v letech osmdesátých, v době pro maďarskou literaturu nepříliš šťastné, objevila se v Maďarsku díla velikých ruských realistů Turgeneva, Tolstého a Dostojevského. V této době, kdy maďarští spisovatelé nejsou s to vytvořit pravdivý realistický obraz současné společnosti, počínají do Maďarska široce proudit díla ruských realistů. Není náhodou, že mezi nemnohými odpůrci oficiálního literárního směru opěvujícího „šťastné Maďarsko" byli i překladatelé ruských realistů, jako na př. bratří Zilahyové. Od té doby se také pevně formuje skupina překladatelů z ruštiny z lidí, kteří překládání věnovali všechnu svou energii. Takovými překladateli profesionály byli Endre Szabó, Ivan Timkó, Dezsö Ambrozsovics a jiní.

První z velkých ruských romanopisců minulého století, který se v Maďarsku objevil, byl I. S. Turgenev, jehož první povídka vyšla v překladu už r. 1858. Z jeho románů vyšlo nejdříve *Šlechtické hnízdo* v r. 1862. Nejčtenější Turgenevovou knihou byli zřejmě *Otcové a děti*; tato kniha po prvním časopiseckém vydání z r. 1867 byla vydána do dneška již sedmkrát. Z řady dalších nejvyhledávanější byla povídka *První láska*, která vyšla osmkrát, a *Lovcovy zápisky*, vydané čtyřikrát.

L. N. Tolstého poznali maďarští čtenáři po prvé r. 1876 románem *Rodinné štěstí*. Z množství jeho prací stojí za povšimnutí jedenáct vydání geniální historické fresky *Vojna a mír*, první v r. 1886, poslední v r. 1950. *Anna Kareninová*, jejíž překlad následoval rok po prvním vydání Vojny a míru, dosáhla také jedenácti vydání. Třetí velký román L. N. Tolstého, *Vzkříšení*, vyšel v maďarštině šestkrát, po prvé r. 1900.

V bibliografii také můžeme poznat velikou oblibu, které se v Maďarsku těšil F. M. Dostojevskij. Nejznámějším jeho románem byl zde *Zločin a trest*, který vyšel celkem ve čtrnácti různých vydáních. Dostojevskij je také jeden z těch ruských autorů, o kterých bylo v Maďarsku napsáno nejvíce původních článků.

Chloubou maďarských rusistů je první překlad knihy N. G. Černyševkého *Co dělat*, který vyšel v Budapešti už r. 1877, tedy čtrnáct let po originálu. V r. 1896 vyšlo druhé vydání této knihy. Na třetí vydání tohoto revolučního díla musili maďarští čtenáři čekat víc než padesát let, až do r. 1949.

Když se v ruské literatuře koncem minulého století objevily úpadkové, dekadentní a naturalistické proudy, byly i v Maďarsku dychtivě přijímány. Tak třeba Arcybaševův naturalistický román *Sanin* byl v jediném roce 1909 třikrát přeložen a v tomto roce vyšel celkem v šesti vydáních.

Na druhé straně vycházely i v těchto letech i jiné překlady z ruské literatury. Tak od r. 1899 je v Maďarsku známa tvorba Maksima Gor'kého. Gor'kého *Matka* vychází nejprve časopisecky r. 1912, následujícího roku knižně. K dalšímu vydání došlo až v roce 1947, kdy zájem o toto klasické dílo socialistického realismu byl tak veliký, že ve třech letech bylo rozebráno šest vydání.

V letech horthyovského fašistického režimu vycházely v Maďarsku sice jednotlivé překlady z klasické ruské literatury, bylo však potlačováno každé dílo, jehož revoluční

tendence byla jen trochu jasná. Ostrý zákaz ovšem platil pro sovětskou literaturu. Avšak sovětskou literaturu nebylo možno jen tak popřít. Proto byly učiněny některé výjimky; tak vyšly některé z prvních románů Ilji Erenburga, některé romány V. Katajeva, román A. N. Tolstého *Petr Veliký*. V letech 1935 a 1936 vyšly také dva díly Šolochovova *Tichého Donu*.

S určitými obtížemi, ale přece, dostal maďarský čtenář do rukou i ta díla sovětské literatury, která nebylo dovoleno vydat v Maďarsku. Tak třeba Šolochovova *Rozrušená země*, která nemohla v Maďarsku vyjít, byla vydána r. 1938 maďarsky v Československu v Bratislavě. V Bratislavě také před r. 1938 vyšly spolu s překlady českých pokrokových autorů v maďarštině knihy I. Erenburga a N. Avdejenka. Politické články Ilji Erenburga byly otiskovány v pokrokovém časopise maďarské menšiny v Rumunsku, *Korunku*.

Několik knih sovětských spisovatelů vyšlo maďarsky před druhou světovou válkou v Moskvě. Nejvýznačnější z nich jsou Fadejevova *Zkáza* a Serafimovičův *Železný proud*. Byly většinou přeloženy maďarskými spisovateli emigranty. Z nich největší zásluhy o rozšíření sovětské literatury v maďarském jazyce i v době po druhé světové válce mají Emil Madarasz a Sarolta Lányi.

Po osvobození sovětskou armádou v r. 1945 daleko vzrostl význam sovětské a ruské literatury v Maďarsku. Zmnohonásobil se počet překladů, zlepšil se i výběr. Některé sovětské knihy jsou čteny právě tak jako nejpopulárnější knihy původní. Jako příklad možno uvést Simonovovy *Dni a noci*, které od r. 1946 dosáhly devíti vydání, *Začínáme žít* od Makarenka (osm vydání), Fadejevovu *Mladou gardu* (čtyři vydání) atd. Po prvé se v maďarském jazyce objevili také tak významní sovětští spisovatelé jako Furmanov, Gladkov a Nikolaj Ostrovskij. Po mnohaleté přestávce vyšla zas Gorkého *Matka* i ostatní jeho práce, mohutné dílo *Život Klima Samgina* nevyjímaje. Byl splacen dluh i největšímu sovětskému básníku V. Majakovskému, který byl do té doby znám jen ze zlomkovitých úryvků. V r. 1946 byl přeložen a vydán jeho *Lenin*, r. 1947 vyšla kniha vybraných veršů, r. 1949 kniha *Moje objevy v Americe* a v následujícím roce poema *Správná věc*.

Avšak nezapomíná se ani na klasiky devatenáctého století. Tak ve výročním Puškinově roce byl vydán víc než tisícistránkový výbor z jeho díla. V r. 1950 byl vydán výbor z Nekrasova. Objevila se i kniha her A. N. Ostrovského obsahující mimo jiné hry *Bouře* a *Les*.

Není třeba pokračovat vypočítáváním dalších překladů. I tak je, myslím, zřejmé, že za suchými daty bibliografií můžeme vyčíst kus kulturní historie maďarského lidu. Závěrem jen ještě jedno srovnání: první bibliografie, která zahrnuje zhruba dobu sto let, obsahuje méně bibliografických dat i samostatných knižních publikací než kniha druhá, shrnující období pěti let od r. 1945 do 1949. Tak i překlady dokazují, že pro spolupráci mezi národy bylo za pět let po r. 1945 vykonáno víc než za sto let předtím.

Vladimír Forst

Zprávy z kulturního života Lužických Srbů

7/8 číslo časopisu *Rozhlad* přináší zajímavý materiál. Jurij Kubaš-Worklečan v článku *Lingua Tertii Imperii a Serbja* navazuje na práci Viktora Klemperera[1]) a ukazuje, jak zasahovala fašistická nařízení (Lingua Tertii Imperii) do srbského kulturního života. Zvláště zajímavé jsou citace Klempererovy knihy, které jasně ukazují antinacistický postoj Srbů. Klemperer, vězněný nacisty pro svůj židovský původ, utekl

a schovával se v Lužici, což odůvodňuje takto: „Zumal wir genau wußten, daß die Bevölkerung dort stark antinazistisch ist“ (270). Podobných míst je v knize více. Kubašova práce je zajímavým příspěvkem k situaci v Lužici za nacistického období.

Cenným příspěvkem pro srbské dějiny literatury je práce Mikławše Krječmaŕa o učiteli Janu Bohuwěru Šołtovi *Njeznaty serbski spisowaćel-kritik* (153—156). Šołta (1852—1891), z povolání učitel, má význam pro srbskou literaturu jako novinář a kritik; svými pracemi v časopisech *Łužičan* (1876) a *Łužica* (1882) se přičlenil do řady sběratelů lidových bájí o srbských mythických bytostech, o kterých později napsal Adolf Černý rozsáhlou monografii. Práce Dr Krječmaŕa je tím významnější, že o Šołtovi jsme věděli jen několik biografických údajů z Mukova krátkého nekrologu v Łužici. Krječmaŕ podává cenný materiál z Šołtových dopisů Mukovi.

Pawoł Nowotny v čl. *Přinošk k stawiznam serbskich šulskich knihi po lěće 1945* (157—161) podává přehled srbských učebních knih a časopisů pro mládež od r. 1945, zvláště od doby, kdy vyšlo v Budyšině první číslo srbských novin *(Nowa Doba* — 6. VII. 1947), které měly do 30. VII. 1947 přílohu *Nowa Doba za dźěći*. Zájemce najde plný seznam publikací v článku; stačí poznamenat, že od r. 1947 do června 1951 vyšlo 150.000 (!) výtisků srbských školních knih a že v rámci Institutu za serbski ludospyt bylo vytvořeno pedagogické oddělení.

V čísle 9/10 se dovídáme radostnou novinku, že mezi laureáty národní ceny Německé demokratické republiky jsou také tři Lužičtí Srbové, spisovatel Jurij Brězan, malíř a spisovatel Měrćin Nowak-Njechorński a hudební skladatel Jurij Winar. Jurij Brězan je pokrokovým srbským spisovatelem, který ve svých novelách a básních zachycuje změny, které nastaly v životě Lužických Srbů po vzniku Německé demokratické republiky. Svou tvorbou bojuje za jednotu Srbů a Němců, ukazuje na klady a nedostatky v Lužici a pomáhá růstu uvědomělého socialistického člověka. Právem autor článku Pawoł Nedo *(Serbscy laureaća Narodneho myta)* píše, že: „Jurij Brězan je w poslednich lětach stworił nowu kategoriju serbskeje literatury, kajkuž hišće njeměјachmy.“ Měrćina Nowaka-Njechorńského známe jako malíře, vyrůstajícího z tradic srbského lidového umění. Četné obrázky srbských mythických bytostí a ze života Srbů v minulosti a v přítomnosti, označované stromovým lístkem v kroužku, zdobí mnoho srbských knih. Nejlepší jeho malířská díla vyšla jako kniha *Wuměłc serbskeho luda Měrćin Nowak-Njechorński* (1951, Domowina)[2] a výbor z jeho literární tvorby: *Zapiski Bobaka* (Budyšin 1952, Domowina, 295 str.). Jurij Winar má zásluhy o rozvoj srbské hudby. Pawoł Nedo, člen Akademie věd NDR, o něm píše: „Jurij Winar je natwarił naše nowe hudźbne žiwjenje. Njewěm, što by so z našej hudźbu stało bjez Jurja Winarja. Tutón jeničkі fakt wobswědčuje jeho wulke zasłužby, charakterizuje jeho wobšěrne a zamołwite prócowanje.“ Jmenování Srbů laureáty národní ceny je jedním z mnohých důkazů nového života kdysi oplakávané národnosti a jejího všestranného politického a kulturního rozvoje. Vděčnost a lásku Srbů k Stalinovi vyslovil pěkně J. Brězan v básni *Postrow Stalinej* (216—7).

Ota Wićaz v cenné literární studii *Handrij Tara-Mužakowski* (196—203) analysuje Tharejovu (Wićazovu srbskou rekonstrukci jména Tara považuji za nevhodnou) báseň *Žaloba ječmene a lnu* (byla napsána německy a dochovala se nám v opise ve sbírce Kašpara Dornau z r. 1609 *Amphitheatrum sapientiae Socraticae ioscoseriae)*.

---

[1]) Victor Klemperer, *LTI-Notizbuch eines Philologen*. Aufbau-Verlag, Berlin 1949, 2. Aufl.

[2]) Vyčerpávající recensi napsal T. St. Grabowski, Pam. Słow. 3 (1952) 327 až 342.

Báseň je významným kulturním obrazem práce srbského pracujícího lidu a jeho sociálního postavení.

Měrćin N o w a k - N j e c h o r ń s k i v článku *Moler delnjolužiskeje zymy* (218 až 222) podává nástin rozvoje dolnosrbského malířství, kde vedle umělců jako Fryco Latk, Fryco Kitlař, Karlo Nowak a Sroka z Grožišća obšírněji nás seznamuje s životem a dílem současného dolnolužického malíře Wylema Š y b a ř a (z Wusokeje u Wětošowa). V části *Naše rowy* M. N o w a k umístil dva krátké nekrology o smrti Dr Jakuba W j a c s ł a w k a (3. IX. 1951), autora monumentální srbské bibliografie (1. vyd. 1929, 2. vyd. 1952) a Jiřího M e n c l a (30. X. 1951), obroditele a udržovatele srbské hudby (str. 227—8).

Tímto krátkým přehledem nového časopisu Rozhlad jsem chtěl ukázat na rozmanitou thematiku nové kulturně literární tvorby Srbů, protože každému nejsou dostupná jednotlivá čísla Rozhladu. První ročník s hlediska čtenáře za hranicemi musíme hodnotit velmi kladně, neboť dává široký pohled na rozvoj srbské literatury

Jan Petr

Opravy. V předchozích sešitech Slavie zůstaly přes nejlepší snahu redakce na některých místech chyby a nepřesnosti, způsobené technickými příčinami a také nezbytností urychlit korektury. Prosíme čtenáře, aby si drobné chyby literní a interpunkční laskavě opravili sami. Zde uvádíme jen závažnější případy, které by mohly vést k nepochopení textu.

Univ. prof. Dr Josef K u r z upozornil redakci na passus v referátu F. V. M a r e š e o sborníku Slovanské studie, Slavia 20 (1950) 133, který se týká jeho prací. V referátu je jmenován úvodní článek J. Kurze, hodnotící dílo Vajsovo, a soupis prací prof. Vajse; poté je řečeno, že dále následují příspěvky odborné. Správně mělo být uvedeno, že následují příspěvky na speciální themata (které se již nezabývají osobou a dílem jubilantovým). Nepřesnost stylisace vznikla nedopatřením při tiskovém zkracování textu. Ani recensent ani redakce nemínili se ovšem dotknout nesporné vědecké hodnoty článků prof. Kurze.

K článku Josefa K u r z e *O nově nalezeném emauzském charvátskohlaholském zlomku žaltáře*, Slavia 22 (1953) 81—104. Str. 82: v cyrilském přepisu textu strany Áa 10 čti в' поустинн в' безвод'нѣ místo Б' поустинн Б' безвод'нѣ. — Ibid. ř. 4 zdola v poznámce čti *vystihnout* místo *vytisknout*. — Str. 83: v cyrilském přepisu textu strany Aa 20 čti нспв(де)т' m. нспБ(де)т'. — Ibid. ř. 2 zdola místo *podobně ne nad* срцє čti: *obtížně nad* срцє. — Str. 86: Ba 18 хвалі m. хваî. — Str. 88, ř. 20 shora čti снм чскмь (s titlou nad чскмь). — Str. 90, ř. 15 shora čti: ѣже в глюбннѣ Lob. — Str. 91, ř. 22 shora nahraď Б (velké) malou literou в. — Str. 94, ř. 12 zdola: místo *Píše se* čti *Píší se*. — Str. 96, ř. 17 zdola čti *Ba 20 — Bb 1*. — Ibid. ř. 15 zdola čti ннщєтою m. ннщєтою. — Ibid. ř. 7 zdola čti гна. — Ibid. ř. 3 zdola čti: *Ikavsky by se ovšem i koncové -ѣ vyslovovalo jako* i. — Ibid. ř. 2 zdola čti *Mih.*[1] místo *Mih'*. — Str. 98, ř. 11 zdola: *Mih.* oprav na *Mih.*[1] — Str. 100, ř. 19 zdola: н· oprav na н. — Str. 103, ř. 7 zdola: za slovo *existunt* polož čárku.

K článku Josefa Kurze *Dnešní stav přípravných prací pro vydání slovníku staroslověnského jazyka a problematika jeho zpracování*, Slavia 22 (1953) 300—310. Str. 303, ř. 17 shora čti: *platí to měrou ještě větší* místo *tou měrou*. — Ibid. ř. 3 zdola má býti *řeckého členu* místo *českého členu*. — Str. 304, ř. 19 shora čti: *má úkol jiný* m. *jiným*. — Ibid. ř. 14 zdola oprav *někteří* na *někteři*. — Ibid. ř. 13 zdola oprav jméno *I. Miletić* na *L. Miletič* (jde o známého bulharského slavistu). — Str. 306, ř. 13 zdola oprav slova *ze začátečních kapitol sv. Matouše a čtveroevangelia Dečanského* na znění

ze začátečních kapitol z čtveroevangelia Dečanského. — Ibid. ř. 12 zdola čti: *a to vzhledem k tradici*... — Ibid. ř. 11 zdola čti *i Jagić.* — Ibid. ř. 2 zdola čti: *která není obsažena ani v kodexu Mariánském ani v čtveroevangeliu Nikolském.* — Str. 309, ř. 6 shora čti: *pouhým mechanickým převedením* místo *mechanických.*

K článku Igora Němce *O slovanské předponě po- slovesné,* Slavia 23 (1954) 1—22. Str. 4, ř. 3 a 6 sh.: místo *I. typ: *čeho stúpiti... II. typ: čeho ot stúpiti* má být *I. typ: čeho stúpiti... II. typ: *čeho ot stúpiti.* Str. 16, ř. 15—16 sh.: místo věty *K tomu je pouze třeba dodat, že týž význam mohla míti předpona po- i u sloves nepohybových v pojetí pohybovém, směrovém: — postojati + dat.:* má být: *K tomu je třeba dodat, že týž význam allativní mohla mít také slovesa typu postati.* Str. 17, ř. 2 nad diagramem: místo *cíl tohoto objektu* má být *cíl tohoto děje.* Str. 2 (ř. 9 sh.), 13 (ř. 10 zd.), 15 (ř. 11 sh.), 22 (ř. 15 zd.): místo *(po)seděti* má být *(po)sěděti.*

K článku Jana Sedláčka *K otázce slovanských participií praes. act. a praet. act. I.:* str. 511, mezi ř. 14 a 15 zdola dodej: *viziec strážce svého naležiec* L. Al.; ř. 14 zdola *ločúce* m. *ločúcie*; str. 511, ř. 13 zdola *uzřev rybáře* m. *uzřěv rybářě* (podle rkpu); ř. 3 zdola: **loviec* (ustrnulé) *ryby* m. *loviecě ryby;* str. 512, ř. 1 shora *ryby loviec* (m. *loviece*) m. *ryby loviecě*; str. 518, ř. 3 zdola (Крылов) m. (Крулов); str. 520, ř. 12 shora *sobě* m. *sobie*; *jě* m. *je*; ř. 21 shora *Tarsi* m. *Tarby*; ř. 6 zdola ἰδών m. ἰϑών; str. 521, ř. 6 zdola *(pla)šě* m. *(pla)še;* str. 523 ř. 18 shora *злообразне* m. *злообразие; приницати* m. *иринццати;* str. 524, ř. 18 shora *tepiechu* m. *tepěchu.* — Kromě toho se nepřesností tiskárny vloudily do textu drobnější nedostatky (na př. v interpunkci, v užívání spojovací čárky a p.). Některé nedůslednosti v jotaci vyplývají z věrné citace edic.

Redakce

SLAVIA. Časopis pro slovanskou filologii. — Vydává Slovanský ústav Československé akademie věd v Nakladatelství ČSAV. — Tiskne Knihtisk, n. p., závod 01 v Praze. — Redakční rada: Julius Dolanský (za Slovanský ústav) — Bohuslav Havránek (pro jazykovědu) — Karel Krejčí, vedoucí redakce — Frank Wollman (pro literární vědu a obory příbuzné) — František V. Mareš a Slavomír Wollman, sekretáři redakce. — Redakce: Slovanský ústav, Valentinská 1, Praha I, tel. 656-86 (617-00). Administrace: Nakladatelství Čs. akademie věd, Vodičkova 40, Praha II, — Novinové výplatné povoleno dohlédacím poštovním úřadem Praha 022 pod č. j. 313/530-Ře-53. – Ročník XXIV rok 1955, sešit 1. Rukopis tiskárně 1. XI. 1954, imprimatur 15. IV. 1955, vydáno 10. V. 1955.
Cena tohoto sešitu Kčs 20,—, cena ročníku Kčs 80,—. — D-00523.

СЛАВИЯ. Журнал по славянской филологии. — Издает Славянский институт Чехословацкой Академии Наук в Издательстве ЧСАН. — Типография: Книгтиск, н. п., завод 01 в Праге. — Редакционная коллегия: Юлиус Долански (от Славянского института) — Богуслав Гавранек (по языкознанию) — Карел Крейчи, заведующий редакции — Франк Вольман (по литературоведению и смежным наукам) — Франтишек В. Мареш и Славомир Вольман, секретари редакции. — Редакция: Славянский институт, Валентинска 1, Прага I. тел. 656-86 (617-00). — Администрация: Издательство Чс. Академии Наук, Водичкова 40, Прага II. — Том XXIV, 1955, выпуск 1. Сдано в набор 1. XI. 1954, подписано к печати 15. IV. 1955, издано 10. V. 1955.
Цена этого выпуска Кчс 20,—, цена тома Кчс 80,—.

SLAVIA. Revue de philologie slave. — Publiée par l'Institut Slave de l'Academie tchécoslovaque à son Édition. — Imprimée par Knihtisk, n. p., usine 01 à Prague. — Conseil de rédaction: Julius Dolanský (pour l'Institut Slave) — Bohuslav Havránek (linguistique) — Karel Krejčí, chargé de rédaction — Frank Wollman (science littéraire et domaines contigus) — František V. Mareš et Slavomír Wollman, secrétaires de rédaction. — Rédaction: L'Institut Slave, Valentinská 1, Prague I, tél. 656-86 (617-00). — Administration: Édition de l'Académie tchécoslovaque, Vodičkova 40, Prague II. - Tome XXIV, année 1955, fascicule 1. Manuscrit remis à l'imprimerie 1. XI. 1954, imprimatur 15. IV. 1955, publié 10. V. 1955.
Prix de ce fascicule Kčs 20,— abonnement annuel Kčs 80,—.

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ:

МАТЕРИАЛЫ:

КРИТИКИ И РЕФЕРАТЫ:

СООБЩЕНИЯ:

TABLE DES MATIÈRES

ARTICLES:

MATÉRIAUX:

CRITIQUES ET COMPTES-RENDUS:

CHRONIQUE: